

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

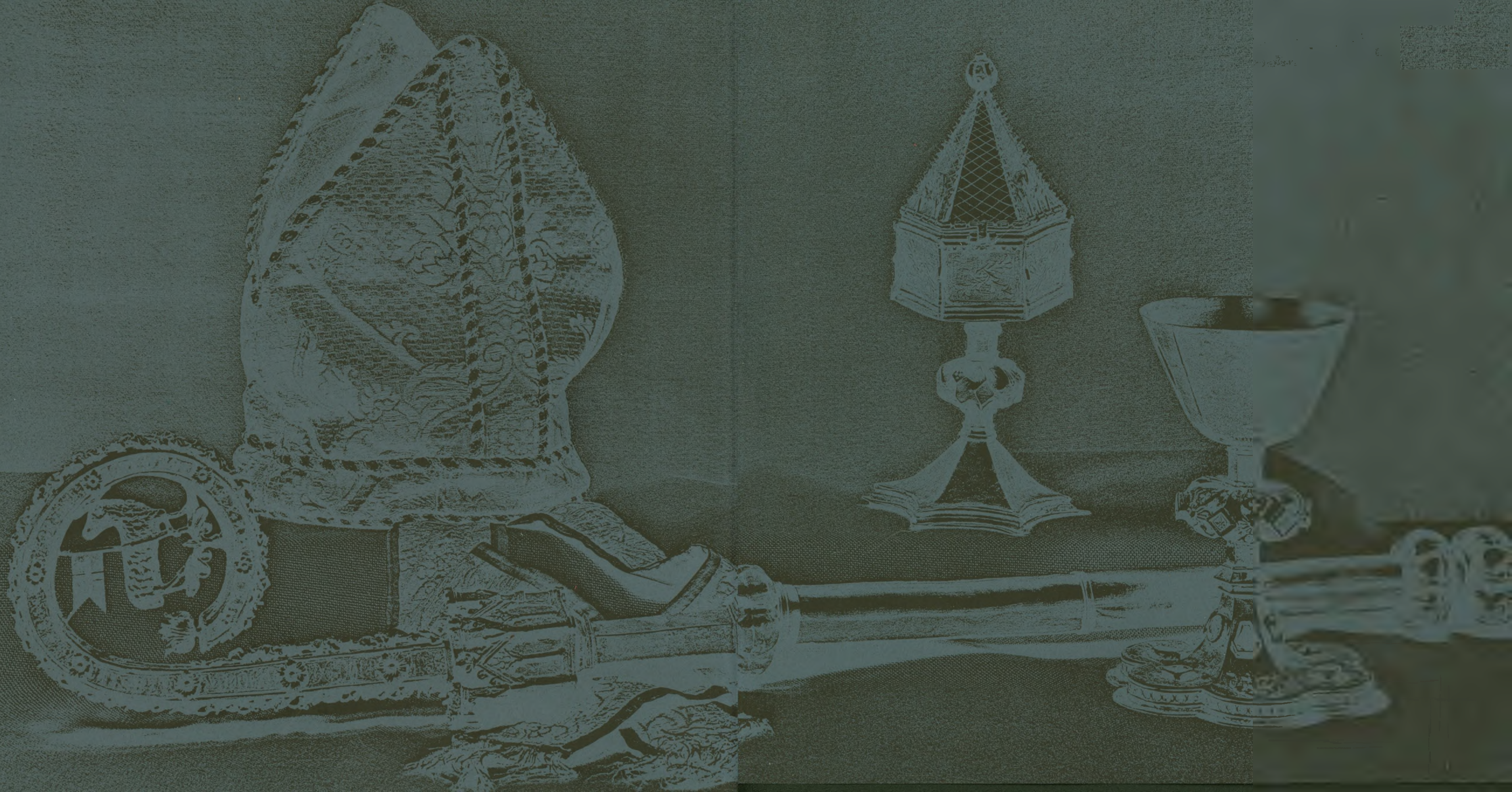
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Gorm Benzon

Vore gamle kirker og klostre

Med indledning af museumsinspektør Erik Kjersgaard

Fotografier: Birthe Benzon

Tegninger: Gorm Benzon

VORE GAMLE KIRKER OG KLOSTRE
er forfattet af Gorm Benzon og
fotograferet af Birthe Benzon
Indledningen er skrevet af museumsinspektør
Erik Kjersgaard og illustreret af bl. a.
følgende fotografer: Lennart Larsen,
Jørgen Grønlund, IBL-Sverige m. fl.

Bogen er sat hos Interprint, København, og
trykt hos Recato Offset A/S, København

Forslagsredaktion: *M. Worm Reinhardt*
Grafisk tilrettelægning: *Freddy Pedersen*

© Copyright by Gorm Benzon og Lademann Forlagsaktieselskab
København 1973.

Den store runesten i Jelling har sikkert været bemalet, og selv om alle farvespor er forsvundet, har man i vor tid søgt at rekonstruere dekorationen på kopien af stenen i Nationalmuseets gård. Bl. a. gik man ud fra farveholdningen på planken fra Hørning Kirke (se side 11).

Indledning

På sporet af fortiden

I sommeren 1960 udgravede man gulvet i HØRNING KIRKE sydøst for Randers. Man ledte efter spor af en trækirke fra vikingetiden, og man var på forhånd næsten sikker på, at den måtte være der. I 1887 havde man nemlig i kirkemuren fundet en stump udskåret og be-malet egeplanke. Den var tydeligvis blevet kasseret og stoppet ind i muren som fyld. Man var straks klar over, at det var en rest af en gammel trækirke, og indtil vor tid har den været et af de yderst få sikre vidnesbyrd om vikingetidens kirkebyggeri. Men naturligvis kunne denne lille stump ikke sige noget om, hvor stor trækirken havde været, og hvordan den ellers var udformet.

Arkæologerne fik hurtigt svar på deres spørgsmål. Under det nu-værende gulv fandt de »stolpehuller« fra den længst forsvundne kirke. Den var helt bygget af træ, og den var meget lille – knap ti meter lang og halvt så bred.

Alligevel mødte der udgraverne en helt uventet opdagelse. De fandt nemlig ud af, at kirken var bygget på tomten af en gravhøj fra vikingetiden. Man havde gjort sig den ulejlighed at høvle højen helt ned til jordoverfladen, men gravkammeret under højen var urørt. Det var bygget af træ og indeholdt skelettet af en fornem kvinde. Hun var blevet begravet på ægte hedensk vis med rigt grav-gods – iført en kostbar dragt indvævet med sølvtråde og omgivet af bohaver, bl. a. et lille bord og en vaskeskål af bronze. Hendes grav var kommet til at ligge lige inden for døren i trækirken.

Den slags kræver en forklaring, og den bedste, vi kan give, er denne: I Hørning levede der i vikingetiden en høvdingeslægt. Dens medlemmer var hedninger og blev højsat efter gammel skik. Engang på Harald Blåtands tid nåede kristendommen til egnen, og høvdingen lod sig omvende; men han var bekymret for sine forfædre – navnlig sin nyligt afdøde moder. Kristen kunne hun ganske vist ikke blive; men hvis man nu byggede det nye Guds-hus over hendes grav, ville hun så ikke på en måde blive draget ind under kir-kens værn? Det var da altid et forsøg værd.

For øvrigt var det næsten det samme, kong Harald selv gjorde i Jelling, hvor han midt imellem de ærkehedenske høje over de to

ærkehedninger Gorm og Thyra byggede en kirke og plantede en mægtig runesten med et billede af den sejrende Kristus.

Vi har ikke mange efterretninger om, hvad vore forfædre tænkte, da deres gamle tro blev besejret af den »Hvide Krist«. Kun i sådan-ne træk som den ukendte Hørning-høvdinges store omsorg for sin døde slægtning aner vi noget om de samvittigheds-kvaler, man led under. Man ville gerne være kristen, men man kunne ikke bryde sin loyalitet over for sine fædre, selv om de ikke var loyale. Altså måtte man bortgrave en hel ny gravhøj for at finde den rette plads for en kirke.

Den romerske kirke

Da kristendommen i årene mellem 800 og 1000 kom til Danmark, var den langt fra nogen ung religion. Omtrent 500 år før – under kejser KONSTANTIN DEN STORE – var den blevet statsanerkendt religion i det romerske rige, og snart efter var den blevet eneherskende.

Romerrigets opløsning i folkevandringtiden syntes en overgang også at skulle betyde et nederlag for den kristne kirke. Således blev den gamle romerske provins Britannien invaderet og erobret af de hedenske angel-sachsere. Men i langt de fleste tilfælde skete der det, at de fremtrængende hedenske folkeslag – visigoter, ostrogoter, vandaler, longobarder, frankere og andre – lod sig omvende og døbe. Da Galliens erobrere kong CHLODWIG i 496 modtog dåben, sagde biskoppen til ham: »Bøj din nakke i ydmyghed. Tilbed hvad du har brændt, og brænd hvad du har tilbedt.«

Det kan lyde ejendommeligt, at germanske krigerfolk, der det ene år skildres som vilde, grusomme, blodtørstige, barbariske og uimodtagelige for påvirkninger, allerede det næste år kan bøje sig så dybt for de romere, som de dog havde besejret. Forklaringen er imidlertid enkel. Germanerne drog ikke ind i romerriget for at ødelægge det, men for selv at blive romere. De iagttog villigt alle de ydre træk, der kendetegnede romerne: de anerkendte kejseren i Rom som øverste herre, og da der ikke var nogen romersk kejser længere, anerkendte de ham i Konstantinopel. Og de blev kristne.

Gregor den Store skriver assisteret af tre skrivere; elfenbensrelief fra 900-årene, Wien.

Medens det romerske riges statsapparat forfaldt, blev dets statskirke stående.

De romerske kejsere havde organiseret kirken som en kopi af staten. Ligesom der i alle større byer var statholdere, var der også bispere. Med rigets sammenbrud forsvandt statholderne, men bisp-

erne blev tilbage. Kirkens sprog var romernes – latin. Romerne havde – i modsætning til germanerne – oparbejdet en administration, der byggede på skriftlighed. De nye germanske riger fik også brug for administrationskontorer – kancellier, og da man af praktiske grunde måtte lade arbejdet udføre af skrive- og læsekyndige præster, blev regerings sproget i de fleste europæiske lande også latin. Århundrederne efter romerrigets sammenbrud har ikke efterladt os mange større bygningsværker, men de få, der kendes, bærer også et umiskendeligt romersk præg.

Helt op i 1100-tallet herskede den romanske – det vil i virkeligheden sige: romerske – stil, hvor bygningen bæres af runde buer over et system af søjler.

Den vigtigste nyskabelse var klostrene. Det første kloster i moderne forstand blev grundlagt af BENEDIKT AF NURSIA i 529 på bjerget Monte Cassino i Italien, hvor det – trods gentagne ødelæggelser helt ned til og med Anden Verdenskrig – ligger endnu. Benedikts tanke med dette hus var at skabe en menighed af brødre, der opfyldte kravet om fromhed ved at leve som apostlene. Hvad Benedikt næppe kan have forudset var, at klostervæsenet skulle give kirken en stærk stimulans, at klostrene skulle blive en slags fæstninger for kristendommen – ja, at munkene ligefrem skulle blive kirkens stormtropper i nye fremstød.

Og dog gik der ikke mange år, før biskoppen i Rom GREGOR – af eftertiden kaldet DEN STORE – hentede munke fra Monte Cassino for at sende dem til den tabte provins Britannien, hvor de vandt angelsaxerne for den kristne tro. Hermed var en ny hedningemission indledt – rettet mod folkene uden for de lande, der allerede fra romersk tid var kristne.

Det var naturligt nok, at biskoppen i den gamle kejserstad blandt de kristne havde større anseelse end andre bispere. Han begrundede det bl. a. med, at apostelfyrsten Peter ifølge legenden havde været den første biskop i Rom. Men det var den nye hedningemission og dens resultater, der for alvor gjorde romerbispen til kirkens »papa« – dens *fader* eller pave.

Hedningemissionen gik langsomt, og Gregor havde intet hastværk. »Den, der vil bestige et bjerg, tager skridt for skridt og ikke ét spring,« sagde han.

I 700-tallet strejfede kristendommen vore egne kyster, idet friserne på øerne ud for Holland og Nordtyskland lod sig omvende. O. 725 søgte den angelsachsiske missionær WILLIBRORD foretræde for den danske kong »Ongendus« – der nok i virkeligheden hed ANGANTYR. Det førte ikke til noget videre, for det siges om Angantyr, at han »var grummere end noget dyr og hårdere end nogen sten.« – Der skulle endnu gå mere end hundrede år, før der skete noget afgørende.

I året 826 stod en flåde sydpå op ad Rhinen. Ved det store kejserspalads i Ingelheim nær Mainz strøg man sejl og gik i land. Det var den danske kong HARALD med hustru, søn og stort følge, der op søgte den frankiske kejser LUDVIG DEN FROMME. Skal man tro et digt, der senere blev skrevet om begivenheden, kom den store danske konge med et brændende håb om at blive døbt.

Vi har lov til at nære lidt skepsis over for denne forenkledte fremstilling. Kong Harald var ikke nogen stor dansk fyrste. Sandheden er, at han var et kongsemne blandt flere, og at han håbede at kunne vinde tronen i Danmark med frankisk hjælp. Denne var kejser Ludvig også rede til at yde, men kun mod at Harald lod sig døbe.

Det frankiske rige – den største og mægtigste germanske stat, der havde efterfulgt romerriget – havde en storhedstid. Frankiske hære trængte dybt ind i de områder, der nu udgør Tyskland. Man underlagde sig Bayern, og man trængte erobrende op igennem Sachsen og det nuværende Holsten, indtil man stod over for danskerne ved Ejderen. Her standsede erobringen i første omgang. – Frankerriget var nået længere ind i Germanien, end romerne nogen sinde havde formået, og man fejrede triumfen ved i året 800 at ophøje den frankiske konge til romersk kejser.

Den fornemme titel forpligtede, og med Haralds ankomst til Ingelheim besluttede kejser Ludvig at udvide sin magt til Danmark. Kongens dåb var den højtidelige handling, hvormed han bøjede sig over for kejserens krav. Der var pragtfulde gaver fra kejseren, der selv stod fadder til Harald: purpurkjortel med gyldne bræmmer, sværd, gyldne armbånd, hvide handsker osv. Der var glade og voldsomme jagter i skovene omkring Ingelheim – der var kort sagt lagt et righoldigt program, der kunne imponere en nordisk vikingekonge og overbevise ham om den kejserlige rigdom og herlighed. Harald vendte hjem til sit rige med Ludvigs støtte og fulgt af to munke – AUTOBERT og ANSGAR, der skulle sørge for kristendommens udbredelse.

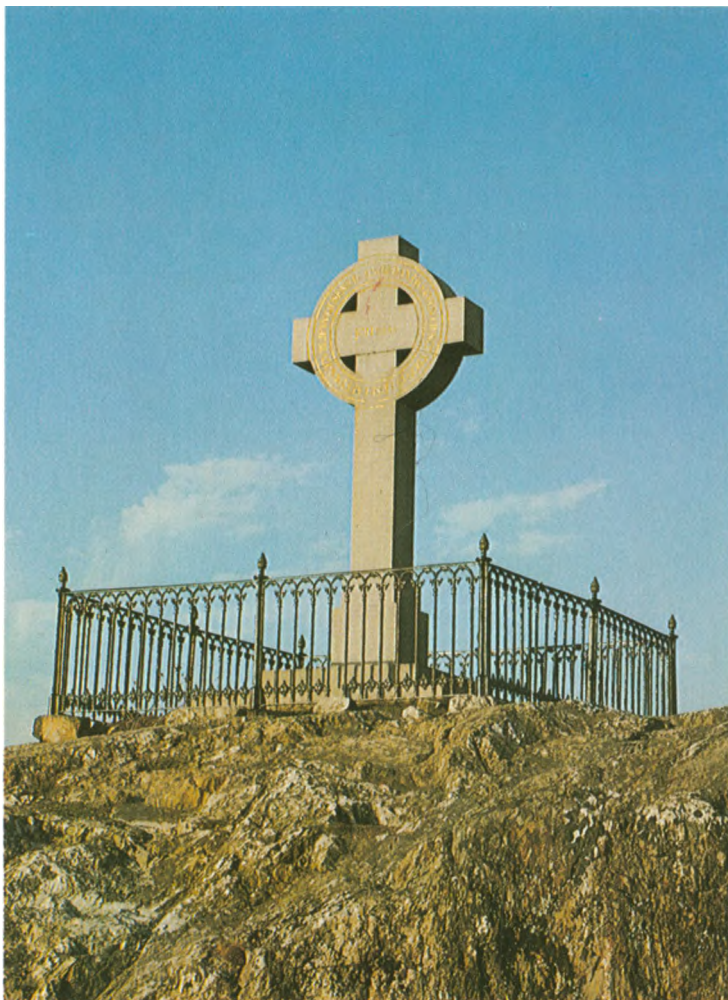
Hermed begyndte den officielle kristne mission i Danmark. Begyndelsen var strålende; men der kom meget lidt ud af det. Efter et par års forløb var Harald atter forjaget fra Danmark, og i Frankerriget indtraf der snart en politisk opløsning, der umuliggjorde en aktiv udenrigspolitik.

At overhovedet noget blev reddet skyldtes Ansgar – en ung munk fra klostret Ny Corwei i Sachsen. En krønike, der blev skrevet kort efter hans død, skildrer ham som en ydmyg og sagtmodig mand, der brændte for den rette tro og ønskede at blive martyr for Guds sag i de nordiske lande. Denne opfattelse har overlevet

Egentlig portrætkunst kendte vikingerne ikke. Dette hoved af en hjelmskæg, skægget kriger er skåret af elgtak og fundet i Sigtuna i Sverige. I al sin enkelhed er det den mest realistiske fremstilling af en viking, vi kender.

På tomten af den svenske vikingetids-by Birka er i nyere tid rejst et kors, som minder om, at her begyndte den kristne mission i Sverige.

ned til vor tid; men sandheden er snarere en anden. Én gang i sit liv havde han chancen for at blive martyr, nemlig da en vikingehær angreb og ødelagde Hamburg, men da flygtede han. Ansgars handlinger viser ham mere som en sej og tålmodig diplomat, der med stor dygtighed udnyttede de muligheder, som åbnede sig for ham. Han forsøgte ingen dumdristige spring mod bjergtinden – han gik skridt for skridt.

En overgang virkede han i Hedeby – den store handelsby ved Slien, hvor der i forvejen færdedes købmænd fra mange lande, deriblandt selvfølgelig mange kristne. Siden fulgte han købmændene over Østersøen til handelsbyen Birka ved Mälaren i Sverige

og skabte en menighed her. Det meste af sin tid tilbragte han dog syd for den danske grænse i nogenlunde ly for de stadige indre stridigheder, der gjorde ham tilværelsen farlig i Danmark. Han grundlagde et bispesæde i Hamburg, og da byen var blevet hjem-søgt af vikinger, flyttede han til det mere sikre Bremen. Hans egentlige mål var at oprette et nordligt hovedkvarter for den skandinaviske mission – det dobbelte ærkebispesæde Hamburg-Bremen, der i mere end 300 år skulle komme til at spille en kolossal rolle i Skandinavien.

De direkte resultater var imidlertid små. Sydpå krympede Frankerriget sig under vikingeangrebene fra nord. Vikingeflåder trængte op ad de sejlbare floder, ødelagde byerne, hærgede landet. Riget splittedes i et vestligt Frankerrige – Frankrig, og et østligt – Tyskland. Nogen større hjælp kunne Ansgar ikke få. Alligevel tiltuskede han sig snart én, snart en anden lille indrømmelse i Danmark, for de danske konger havde periodevis god brug for den stærke mand i Bremen. Der blev bygget en kirke i Hedeby og siden en i Ribe, og i 854 lød for første gang klangen af en klokke fra kirken i Hedeby. Hidtil havde hedningerne forhindret det, siger krøniken.

Klangen af en kirkeklokke – måske en lille ting, men i megen folketro er netop klangen af kirkeklokken blevet symbolet på kristendommens stærke magt. Klokkerne har indvarslet gudstjenesterne fra solopgang til solnedgang. De har – under »sjæleringningen« – ledsaget de dødes sjæle på deres færd mod himmerige. De har fået »troidene« og »de underjordiske« til at vige – alle disse levn af hedenskab. Hedningerne i Hedeby var forudseende nok, da de forsøgte at hindre kirken i at få en klokke. På en sælsom vis skulle dens stærke malm-røst hjælpe med til at mane de gamle guder i graven.

Og gjorde danerne kristne . . .

Endnu da Ansgars efterfølger ærkebiskop UNNI af Hamburg-Bremen o. 935 forsøgte et personligt fremstød mod Danmark, fandt han i kong GORM en overbevist og hårdnakket hedning; men det begyndte at lysne. Gorms søn HARALD, som eftertiden har udstyret med tilnavnet BLÅTAND, lyttede med større velvilje. Han gav Unni eskorte og tillod ham at rejse »rundt til alle danskernes øer«, hvor ærkebispens prækede og tilså de små menigheder. Til gengæld skal Unni have »overgivet de troendes mængde til Harald.« Sagt med andre ord: Unni anbefalede de kristne at holde sig til Harald.

Der skulle dog endnu gå omtrent femogtyve år, og kong Gorm var for længst død, før det store sindelagsskifte fandt sted. Beretningen herom, som den kendes fra den samtidige sachsiske krønikeskriver *Widukind*, lyder i sin helhed:

Ydersiden af hammerbåndet fra trækirken i Hørning med den vikinge-prægede drage-ornamentik.

Danskerne var fra gammel tid kristne, men trælledede ikke desto mindre for afguderne efter hedensk skik. Men det hændte, at et ordskitte om deres gudsdyrkelse fandt sted ved et gæstebud, hvor kongen var til stede. Danskerne påstod, at Kristus ganske vist var en gud; men at de andre guder var meget større, eftersom de jo viste menneskene stærke tegn og undere ved deres magt. Men en præst, som nu fører et liv i hengivenhed til Gud, en bisp ved navn Poppo, fastholdt, at der kun var én sand gud, Faderen med sin enbårne søn Vor Herre Jesus Kristus og Den hellige Ånd, og han påstod, at billedstøtterne var djævle og ikke guder.

Kong Harald, om hvem man sagde, at han var hurtig til at høre, men sen til at tale, spurgte ham, om han ville bevise denne tro ved sin egen person. Han svarede uden tø-

ven, at det ville han. Kongen befalede, at præsten skulle bevogtes til næste dag.

Da det var blevet morgen, befalede han, at der skulle tændes ild under et stykke jern af umådelig vægt, og han befalede præsten at bære det hvidglødende for den katolske tros skyld. Kristi bekender greb uden tøven jernet og bar det så længe, som kongen selv bestemte det. Han viste sin uskadede hånd for alle og gjorde den katolske tro indlysende for enhver.

Derpå blev kongen omvendt og bestemte, at han ville dyrke Gud Kristus alene, ville skyde afguderne fra sig, og han befalede de folkeslag, der lød hans lov, det samme, og ydede endelig Guds præster og tjenere skyldig ære.

Jellingmonumentet set fra nordøst. I højen til højre er fundet et udplyndret gravkammer. I højen til venstre har man ikke fundet sikre spor af begravelse. Måske er den kun bygget som en tom »mindehøj«. Rækken af store sten, der strækker sig fra højfoden og skråt nedad i billedet er dels tolket som rest af et »trekantvi« – dels som et stykke af en kæmpemæssig skibssætning.

aflagt deres medfødte vildskab og giver sandhedens forkyndere adgang overalt, medens afgudernes altre nedbrydes, kirker rejses alle vegne og Kristi navn lovprises af alle i fællesskab.«

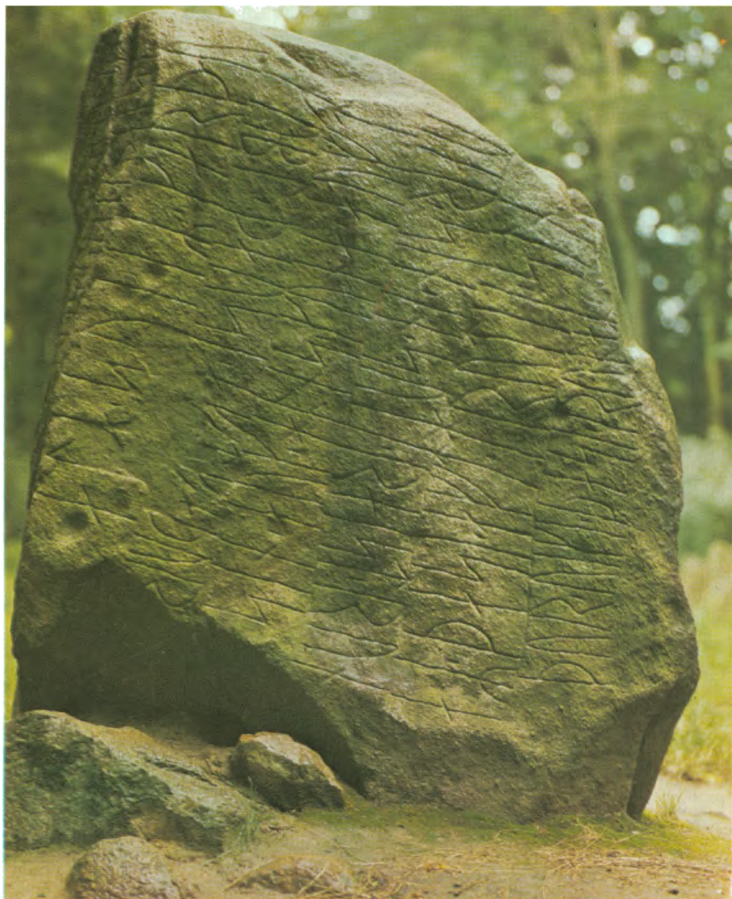
Disse ord blev skrevet omkring år 1070 af ADAM – en præst, der var skolemester ved den store domkirkeskole i Bremen, og som man derfor plejer at kalde MESTER ADAM AF BREMEN. Han var meget stolt på sin kirkes vegne. Hvad Ansgar havde påbegyndt mere end to hundrede år før, var nu fuldendt. Norden var kristnet, og ærkebispem i Hamburg-Bremen var en af de største kirkefyrster.

Men det var endnu en ret mærkelig og næsten wild-west-agtig kirke, mester Adam havde for øje. Mangt og meget gik i svang i Norden, som man næppe ville finde sig i i Tyskland. Adam beskyldte de danske præster for gerrighed, fordi de opkrævede gebyrer, hver gang de havde foretaget en dåb eller forrettet en vielse.

Han kunne sagtens råbe op. Han sad lunt inden døre i Bremen og havde sine faste indtægter fra domkirkens jordegods. Han skulle ikke – som de danske præster – fægte sig frem fra dag til dag, afhængige af, hvad bønderne undte ham.

Et og andet forlyder om denne tidlige danske kirke, og det tyder mere på ildhu, begejstring og evne til improvisation end på nogen større organisation. Den første indfødte dansker, der vides at have taget del i det kirkelige arbejde, var en jyde, og han hed – af alle navne – ODINKAR! Han skal have prædikeret over hele riget på Svend Tveskægs tid og endog have begivet sig op i det mere tilbagestående Sverige. Hans sønnesøn, der også hed Odinkar, blev uddannet ved domkirkeskolen i Bremen og havde altså en solid baggrund, da han o. 1010 blev biskop i Ribe. Han var vistnok den eneste biskop i Jylland på den tid.

Den store runesten ved Glavendrup på Fyn er rejst over høvdingen Ale, der i indskriften mindes bl. a. som »viernes gode« – dvs. præst ved de hedenske helligdomme.

Det var lige i de år, Svend Tveskægs angreb på England kulminerede og førte til en kortvarig union mellem England og Danmark under KNUD DEN STORE. Knud skildres som en oprigtig kristen. En munk i klosteret Sankt Omer i Belgien har fortalt om kongens besøg i klosterkirken: »Da det var kommet dertil, at han ville belæse de hellige altre med gaver, oh! hvor ofte trykkede han da ikke først et kys mod gulvet, hvor ofte slog han sig ikke for sit ærværdige bryst med egen hånd, hvor dybe suk drog han ikke ...« Alt sammen meget agtværdigt, men præsterne i Bremen glemte ikke, at den danske kirke jo nu engang var deres værk, og de brød sig ikke om at se sig selv rendt over ende af indkaldte præster fra England. Blandt dem var en vis THEODGAR – tysk af fødsel, der siden via England nåede frem til Danmark, hvor han påbegyndte sin virksomhed ved Limfjorden. Han grundlagde kirken i Vestervig

og opnåede ry som en hellig mand. I sin fordanskede form har hans navn beriget vort navneforråd med THØGER.

En vis HENRIK eller Henry kom fra England og blev den første biskop i Lund. Adam af Bremen lægger ikke bånd på sin foragt, for Henrik var efter hans mening en frådser, der åd og drak, til han revnede. Hans værste fejl var dog nok, at han ikke var fra Bremen. Henriks efterfølger blev EGINO – en from og energisk præst fra Bremen, der fandt det for galt, at Blekinge og Bornholm – rigets yderste frynser mod øst – endnu ikke var kristne. Omkring 1060 optog han missionen i disse egne, og den lykkedes så godt, at blekinger og bornholmere ligefrem skal have kastet sig for bispens fødder og tilbudt ham deres ejendom. Overdrivelsen er tydelig, men sikkert er det, at Eginos mission i de østlige egne for alvor knyttede Blekinge og Bornholm til Danmark.

Bremen-præsterne var ikke ene om at levere mission til Danmark. Når man i Odense fik en SANKT ALBANS KIRKE og i Ålborg en endnu eksisterende SANKT BUDOLFI, så skyldtes det indflydelsen fra England og de særlige engelske helgener *St. Alban* og *St. Bodolf*; men Bremen havde trods alt fat i den lange ende. Da kong SVEND ESTRIDSEN af Danmark i 1050'erne besluttede sig for at reorganisere den danske kirke i samarbejde med den store ærkebiskop ADALBERT af Hamburg-Bremen, strømmede Bremen-præsterne ind i riget. Eginos, som vi allerede har hørt om, kom til Skåne. En vis VILHELM til Roskilde, og Jylland blev delt op mellem Ribe og de nye bispesæder i Århus, Viborg og Vestervig. En årrække så det ud til, at alle højerestående danske gejstlige skulle være udlært ved domkirkeskolen i Bremen.

Men så døde Eginos i 1072 og blev efterfulgt som biskop i Lund af en mand, der hed RICWALD. Han var egentlig præst i Paderborn i Tyskland, men var løbet bort. En dag dukkede han op hos kong Svend Estridsen og gjorde et så godt indtryk, at han blev udnævnt til biskop. Da bispen af Paderborn blev klar over, hvad der var blevet af hans præst, blev han rasende. Han meddelte ærkebispen af Hamburg-Bremen, at dette måtte være hans sag. Kirkelige bandlysninger tordnede frem mod Ricwald. Biskoppen i Paderborn og ærkebispen i Hamburg-Bremen lukkede ham ude fra de kristnes samfund. Han blev dømt til evig fortabelse. Men Ricwald var ligeglad. Han befandt sig godt i Lund og besluttede sig til at gøre kirken her rig og mægtig. Da Svend Estridsens søn KNUD DEN HELLIGE i året 1085 var i Lund, fik Ricwald kongen til at skænke store jordegodser til kirken, de fleste i Skåne, men også nogle på Sjælland og Amager. Desuden forærede Knud den Hellige kirken nogle af de årlige skatter, der hvert år skulle betales til kongen af alle grundejere i Lund.

Ricwald var en lykkelig mand. Han var blevet biskop ved om-

Et kig mod et af sidealtrene i krypten under Lunds Domkirke. Intet andet dansk bygningsværk fra ca. 1100 er så velbevaret som dette.

keligt nok ingenting, men vi har lov til at mene, at hele det nuværende Danmark har haft mellem 500 og 600 kirker dengang. Ingen af dem står i dag, for de var af træ og blev snart erstattet af stenkirker.

Man har længe vidst – eller rettere: anet – at de ældste kirker var af træ; men bortset fra nogle løsrevne småstumper kendte man indtil for få år siden næsten intet til dem. Under udgravningen af de store vikingeborge Trelleborg, Aggersborg og Fyrkat var arkæologerne imidlertid blevet så vant til at lede efter »stolpehuller«, at man begyndte at se ordentligt efter under opbrudte kirkegulve, og man blev rigeligt belønnet.

Et stolpehul er et hul i jorden, hvor der engang har stået en stolpe. Det skiller sig meget tydeligt ud fra den omgivende jord. Hvis stolpen har fået lov til at rådne op, er jorden i stolpehullet sort. Hvis den er brændt, er der ligefrem trækul, og hvis den er blevet trukket op af hullet, er jorden ovenfra styrtet ned og har fyldt hullet ud.

I 1948 gravede man under gulvet i JELLING KIRKE og fandt stolpehuller. Dengang mente man både at have fundet spor af et hedensk tempel og en yngre kirke. Senere har det vist sig, at der har stået to trækirker på stedet – den ene ældre end den anden. I 1953 gra-

vede man under gulvet i SNOLDELEV KIRKE på Sjælland, og siden er opdagelserne kommet slag i slag.

Det er selvfølgelig begrænset, hvor meget man kan få at vide ad denne vej. Vi ved dog nu, at godt og vel halvdelen af de senere stenkirker har haft forgængere af træ, og at trækirkerne var meget mindre end stenkirkerne. Nogle af dem havde en klar opdeling i et bredt skib og et smallere kor, men nogle var bare lange, firkantede huse. Udsmykningen kender vi kun fra de få bevarede planker. Herfra ved vi, at vikingetidens kærlighed til slyngede drage-kroppe levede videre i flade udskæringer uden på væggen; men dragerne slap ikke indenfor i det hellige rum. Her foretrak man malede blomster.

I betragtning af, at trækirkernes tidsalder var kort – højt regnet 200 år fra ca. 950 til ca. 1150 – er det også værd at bemærke, at man i flere tilfælde har fundet ikke bare én, men et par trækirker. I Trans ved Bovbjerg har der endog stået tre trækirker, før stenkirken blev rejst. Trækirkerne blev altså ikke gamle. I nogle tilfælde er de brændt ned. Det er fristende at forestille sig, at der er tale om hævnakter foretaget af fanatiske hedninger; men forklaringen kan nu også være mere fredsommelig. Et væltet alterlys var nok.

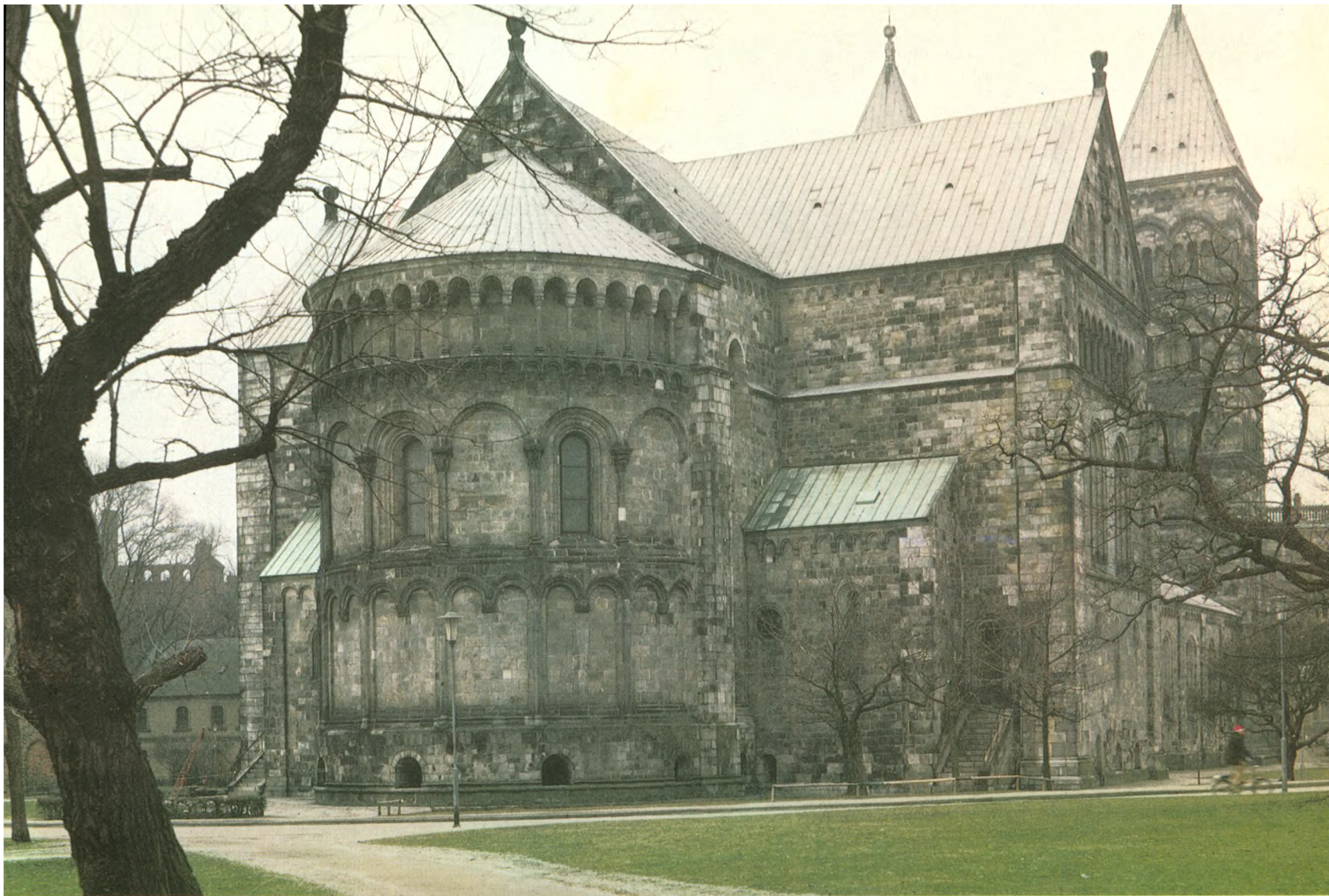
Hvem byggede trækirkerne? Her står vi faktisk over for et spørgsmål, der næppe kan besvares uden videre. Om missionæren Theodgar – eller Thøger, der virkede ved Limfjorden i midten af 1000-tallet, forlyder det, at han selv af »ris og kviste« rejste den første kirke i Vestervig; men hvis dette er rigtigt, har det sikkert hørt til undtagelserne. Der kan ikke være tvivl om, at Harald Blåtand var bygherre for den ældste trækirke i Jelling, og alt tyder på, at det var en høvding, der byggede trækirken i Hørning. Vi må tro, at rigets stormænd har efterlignet kongen. Nu da de ikke længere har kunnet kalde folk sammen til »hov« i høvdinge-gårdens store hal, har de rejst en særlig bygning – en kirke af træ – til ære for den nye gud og samlet folk dér. De fleste trækirker har altså været en slags kapeller på stormændenes gårde.

Ærkebisp og domkirke

Jylland var den del af Danmark, der var kristnet først – Skåne den del, der modtog kristendommen sidst. Men det var fra denne del af landet, man først rejste kravet om en dansk national-kirke uafhængig af ærkebispem i Hamburg-Bremen.

I 1099 gik et glædesbudskab over Europa: den kristne korsfarerhær havde erobret Jerusalem og befriet frelserens grav fra de vantro tyrker. ERIK EJEGOD af Danmark følte sig draget. Han drog ud på en pilgrimsfærd; på vejen passerede han Italien og forhandlede med pave Pashalis II. Paven indvilligede i at løsrive den danske

Lunds Domkirke set fra øst. Skønt stærkt restaureret i nyere tid rummer denne katedral flere minder fra kirkebyggeriets første storhedstid end nogen anden dansk kirke.

kirke fra den tyske, og man sendte en gesandt til Danmark med det hellige uldbind *palliet*, der blev vævet af nonnerne i Rom og var tegnet på ærkebiskoppelig værdighed.

En dag i året 1104 blev palliet lagt om halsen på biskop ASSER af Lund – fra dette øjeblik den danske kirkes øverste mand. Asser var født i den jyske stormandslægt, som man kalder Trugotsønnerne, og han tilhørte den første generation af danske stormænd,

der for alvor fandt det tillukkende at gå den kirkelige vej og blive biskper. Han var blevet biskop i Lund i 1089 og var dengang en ret ung mand.

Tilfældet har bevaret et personligt indtryk af ham. I 1127 blev han opsøgt af et sendebud fra den tyske biskop af Bamberg, og han fortæller, at Asser var »en god og ligefrem mand, en ivrig tilhører, når talen var om Gud behagelige ting, kundskabsrig og gudfrygtig,

Miniaturemaleri forestillende evangelisten Markus. Billedet findes i en afskrift af evangelierne, der er udført engang mellem 1050 og 1100. Det er ældste bevarede bog i Danmark. Billedets stil – f. eks. den »krøllede« ornamentik på søjlerne – viser stærk indflydelse fra den engelske kirke.

men i sit ydre bondsk som en vender.« Om folkene i hans omgivelser forlyder det, at de »var urenlige og uappetitlige i mad og klædedragt.« Asser udtalte sin hjertelige anerkendelse af Bamberg-bispens storartede indsats for missionen i de vendiske lande, men når det drejede sig om hans egen holdning til spørgsmålet, var han ikke til at trække et ord ud af. Han sendte gesandterne hjem med en storslået gave – et skib lastet til rælingen med smør, som Bamberg-bispen nok havde brug for, men intet svar. »Om han talte usandt eller lige ud af hjertet, ved vi ikke,« tilstod det tyske sendebud.

Han har virkelig skudt sig godt ind på ærkebisen. For selv om det ved et kup var lykkedes Asser at løsrive den danske kirke fra den tyske, vidste han til fulde, at han gik en diplomatisk balancegang mellem Danmark og Tyskland. Igen og igen rejste ærkebisen af Hamburg-Bremen krav om, at paven skulle nedlægge ærkebispesædet i Lund, og et par gange skete det, at den tyske kejser kunne gøre sin indflydelse gældende ved pavestolen og forlange dette pirat-ærkebispesæde nedlagt. Asser lod som om, han ikke hørte denne torden i syd.

Og imens byggede han en domkirke – Skandinaviens ældste. Enhver kan tage til Lund og se den i dag. Man må begynde i krypten, der stod delvis færdig i 1123 – bygget af sandsten fra egnen ved Vombsjön, opført af arkitekter, som var hentet herop fra Sydeuropa. Den 30. juni 1123 – på apostlen Paulus' dag – indviede Asser højalteret til Johannes Døbereren, patriarkerne og profeterne. Tre år senere indviede han det andet alter, i 1131 et tredje. Over den færdige krypt skød koret og kirken op – et vældigt bygningsværk.

Lige så veg og diplomatisk, Asser kunne synes at være, når man afæskede ham storpolitiske erklæringer, lige så ubøjelig var han, når det drejede sig om domkirken. I 1134 nåede et frygteligt rygte til Lund: for at opnå den tyske kejsers hjælp mod Erik Emunes oprør, havde den gamle kong NIELS og hans søn MAGNUS NIELSEN svoret kejseren troskab – og kejseren krævede ærkebispesædet i Lund nedlagt – den danske kirke lagt ind under Hamburg-Bremen igen. Assers livsværk ville blive udsluttet. Han havde kun én chance – han måtte hjælpe oprøreren Erik Emune. Ærkebisen åbnede byen Lund for Erik og hans tyske ryttere. En sommerdag dundrede rytterne ud af byen – sydpå. Nogle timer senere ødelagde de Niels' og Magnus' ledingshær ved Fotevik.

Slaget ved Fotevik var en ulykke. Magnus faldt, Niels flygtede, flere bisper og høvdinge blev dræbt under den almindelige nedslagtning. Men to ting blev reddet. Erik Emune blev dansk konge, og Asser forblev dansk ærkebiskop. Hamburg-Bremen måtte opgive håbet om at genvinde herredømmet over den gamle missionsmark.

Danmarks første ærkebiskop Asser døde i foråret 1137. Han havde oprettet den frie danske kirke. Han havde med bondens snuhead kæmpet for den, og han havde som en gammel mand kastet sig ud i en kamp på liv og død for dens ret til at eksistere. Monumentet over hans triumf er domkirken i Lund.

Bed og arbejde

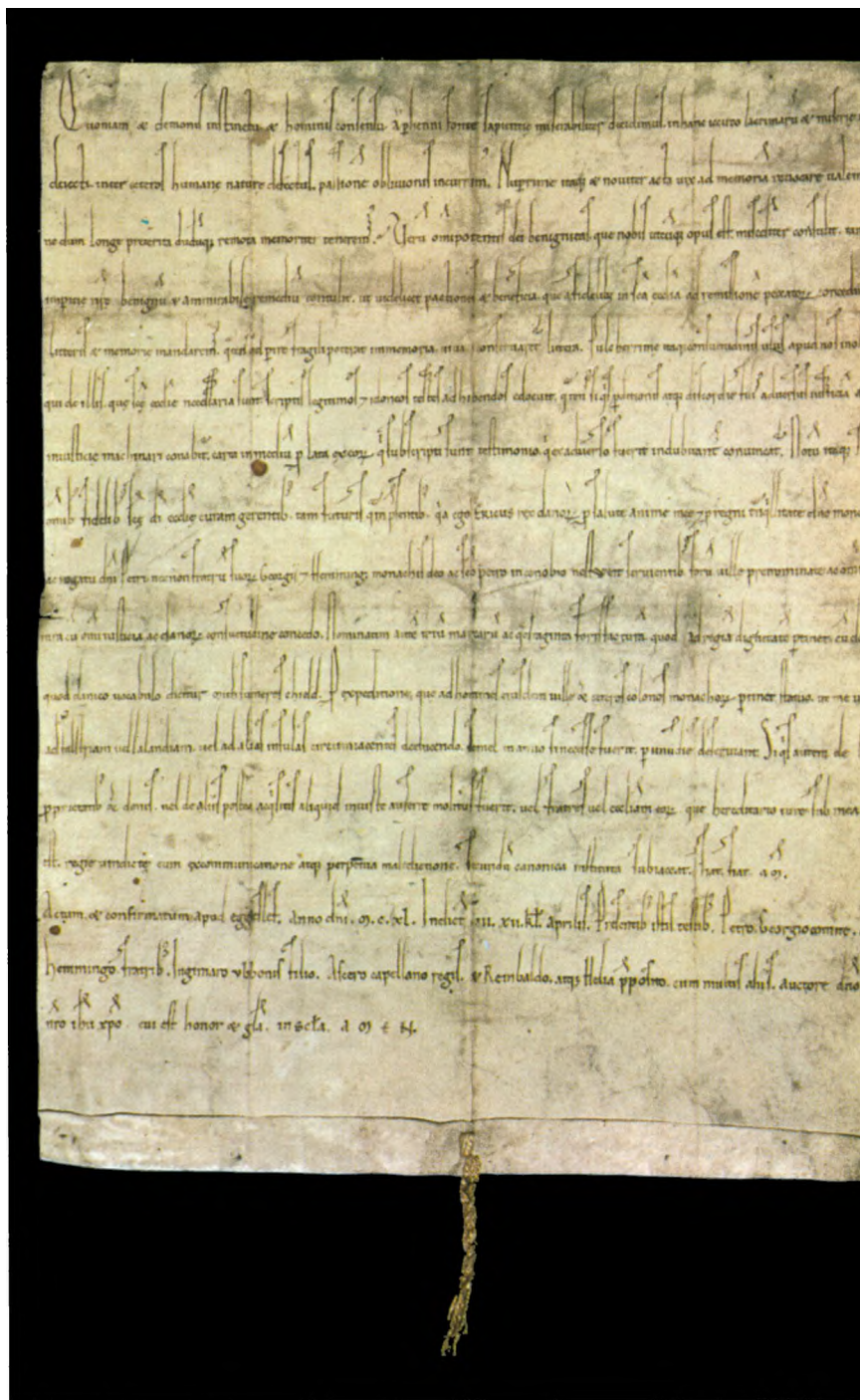
Ordet *kloster* kommer af det latinske *claustrum* – dvs. *indelukke*, og dette alene siger noget vigtigt om ideen bag klostrene. Det første kloster i Vesteuropa blev grundlagt af Benedikt af Nursia (se side 8). Denne ældste munkeorden kaldes efter stifteren *benediktinerne*, og bogstavelig talt alle senere ordener er på en eller anden måde udgået fra den.

Benedikt havde i sine yngre dage søgt at vinde frelse ved at leve som eneboer og plage sig selv med faste, men følte, at han ikke opnåede noget ved det. Han kom da på den tanke, at et liv i Kristi ånd snarere burde leves, som Jesus selv havde gjort det – blandt andre mennesker, i en kreds af tilhængere og ligesindede. Benedikt samlede en flok »brødre« om sig og foreskrev dem en *regel*. Denne regel indeholder i detaljer et fuldt program for brødrenes liv. De skal sove i samme rum, deltage i gudstjenester døgnet rundt, skrive, læse og arbejde. Det sidste var ikke uvæsentligt, for Benedikt erkendte, at evige fromhedsøvelser kunne have uheldige følger, kroppen havde sine behov, selv om man først og fremmest skulle opfylde åndens krav.

Reglen stillede også krav om, at enhver broder ubetinget underkastede sig *abbedens* vilje, at han forblev ugift og aldrig forlod klosteret, medmindre han blev beordret til det.

De store krav til lærdom, til selvbeherskelse og lydighed gjorde munkene til gode missionærer. Til gengæld tog det temmelig lang tid, før en missionsmark anså sig moden til nye klostre. Selv de mest beskedne behøvede store jordegodser for at kunne trives.

De første danske klostre opstod i Dalby og Lund i Skåne, i Roskilde, Odense, Slesvig og Viborg, og de stammer fra Olaf Hungers og Erik Ejegods tid. Endnu en gang måtte man da importere gejstlige udefra for at få opbygget nye kirkelige institutioner. Munkene til klostret i Odense blev således hentet fra det engelske kloster St. Marie i Evesham i Worcestershire, og deres navne fortæller om den angelsachsiske oprindelse: *Ailward*, *Haldan* og *Ailnoth*. I de andre klostre møder vi bl. a. en række tyskere: *Herman*, *Arnfast*, *Eberhard* osv. Men allerede tidligt støder vi også på danske navne: *Thorkild*, *Björn*, *Thore*, *Asser* og *Sverker*. Dette var de »regelbundne mænd« – dvs. de mænd, der levede efter St. Benedikts regel og adlød hans bud: »Bed og arbejd!«

Det ældste helt bevarede beskyttelses-brev fra en konge til et kloster er udstedt af Erik Lam og tilsiger St. Peders Kloster ved Næstved kongens særlige nåde. Det er skrevet med kunstfærdige bogstaver på uopslideligt pergament – naturligvis på latin.

En abbed tager afsked med nogle munke. Miniaturemaleri fra St. Peders Kloster i Næstved, ca. 1270.

Peder Bodilsen grundlægger et kloster

På Erik Emunes tid – o. 1135 – levede der i Sydsjælland en stormand, der hed PEDER BODILSEN. Han var ikke kirkemand, men han kunne ikke have været en mere ivrig kristen, om han havde været det. Han var en af de første, der her i landet gik ind for, at præsterne skulle leve i *cølibat* – dvs. ugift, og han agiterede så voldsomt for sine ideer, at de sjællandske bønder begyndte at forfølge gifte præster.

Peder Bodilsens største mål var at skabe et kloster, og i 1123 gik

hans drøm i opfyldelse. Teksten til grundlæggelsesbrevet er bevaret: »I den hellige og udelelige Treenigheds navn. Jeg Eskil, af Guds nåde biskop i Roskilde, forkynder alle den katolske kirkes sønner, at Peder Bodilsen samt hans brødre Hemming og Jørgen tillige med deres moder opflammet af guddommelig kærlighed, gennemtrængt af trøsteråndens dug, har forøget Guds hus' glans og opført en bygning af ædle, strålende og kostelige stene . . . .«

Derefter følger opremsningen af alle de gårde og jorder, som familien skænkede til klostret: én gård i Ladby og én i Bukkerup med alle kreaturer, enge og skove, en stor del af Keldby på Møn,

Munke modtages i et kloster. Miniaturemaleri fra St. Peders Kloster i Næstved.

jorde i Gedesby, Skelby og Vålse på Falster, halvdelen af Næstved, en mølle og meget andet. Biskop Eskil sluttede sig til og overdrog rundhåndet klostret tre kirker og en lang række indtægter – bl. a. tiende, som ellers tilkom Roskilde bispestol.

Peder Bodilsen var en af de første storgods-ejere, der stiftede et kloster med uhyre bekostning, men langt fra den sidste. I løbet af det følgende århundrede skulle man opleve, at Sorø kloster opstod og slægtled for slægtled modtog dele af de godser, der tilhørte den berømte Hvide-slægt – ja, bogstavelig talt åd slægtens rigdom op. I betragtning af den nidkærhed, hvormed disse folk kunne slås i

årevis med slægtninge om arven efter deres fædre og ikke ville give slip på en eneste eng eller en eneste vandmølle, er det forbavsende at betragte den flothed, hvormed de bortsænkede, hvad der i vore dage ville være millionformuer, til klostrene. Hvorfor gjorde de det?

Det står ganske kort i Peder Bodilsens gavebrev til klostret ved Næstved: »Dette gods overdrager de den nævnte kirke til bod for deres sjæle, til levendes gavn, til døendes lindring . . .«

De tider var forbi, da man gik i graven sammen med sit kostbare indbo. De kristne måtte smile lidt ved sådanne hedenske skikke,

for de vidste, at de ikke kunne tage deres rigdom med sig. Og dog – kunne man ikke slæbe borde og stole, ridetøj og sølv-indvirkede kapper med ind i Himmerig, så kunne man dog her på jorden tilkøbe sig kirkens evige forbøn. Man kunne oprette et hus, hvor fromme mænd dag og nat ville opsende bønner til Gud og minde ham om, at dette gjordé Peder Bodilsen og hans slægt til Guds ære.

Verden klæder sig i stenkirker

»Det var som om verden var rystet af et jordskælv og havde afkastet den gamle tid, og overalt iførte sig en ny hvid klædning af kirker,« skrev en begejstret fransk munk om tiden efter år 1000. Overalt i Europa mærkede man et stort udbrud. Inden århundredet var gået til ende, havde kirkens mænd kaldt Europas krigeriske vassaller sammen til én stor opgave – det første korstog, Jerusalems tilbageerobring fra de vantro. Og overalt i Europa skød nye kirker op lysende af nys tilhuggede sten og frisk mørtel.

Det tog selvfølgelig sin tid, før det langsommelige Nordeuropa kom med i denne bevægelse, men omkring 1100 blev det alvor i Danmark. Århundredet mellem 1100 og 1200 er det store kirkebyggeris tidsalder. I disse hundrede år klædte Danmark sig i kirker og gjorde det så grundigt, at næsten ethvert sogn i landet fik en kirke, som står endnu. Henved 1500 af vore kirker er opført i denne periode, og selv om vi lader nogle af dem være fra før 1100 og efter 1200, så kommer vi dog til det resultat, at der er præsteret mellem ti og femten stenkirker om året. Det lyder måske ikke af meget i element-byggeriets tidsalder, men når vi tager i betragtning, at hver eneste sten dengang repræsenterede et stykke håndarbejde, og at danskerne næppe havde bygget en eneste stenbygning før, så får man vel trods alt et begreb om omfanget af denne indsats. Selv boede man i mørke huse af træ og lerklinet bindingsværk, men Guds hus skulle være af sten, udsmykket med billedhuggerarbejder og oplyst af farvede vinduer af glas.

Det begyndte med de store kirker. Biskop SVEND NORDMAND i Roskilde, der døde i 1088, opførte en treskibet katedral i byen af frådsten og stod også bag opførelsen af stenkirker i Ringsted og Slagelse. Det er værd at holde sig dette klart, for mere eller mindre blev de små landsbykirker efterligninger af de store domkirker. Svend Nordmands Roskilde-katedral er siden veget for en endnu større domkirke, men meget tyder på, at den to-tårnede TVEJE MERLØSE KIRKE ved Holbæk er en formindsket kopi af kirken i Roskilde. Og når mange kirker i Skåne har romanske tårne med glamhuller, der deles midt over af små søjler, så skyldes det ønsket om at efterligne Lunds domkirkes prægtige tårne med de mange buer og søjler.

I begyndelsen byggede man af natursten. Overalt i Danmark havde man granit, for granit-stenblokke lå siden istiden strøet ud over landet. Det var en lykke, at man på én gang kunne befri agrene for disse besværlige blokke og samtidigt få godt byggemateriale. I Jylland huggede man dem firkantede og byggede kirkerne af omhyggeligt tildannede »kvadre«. På Sjælland og Fyn tog man oftest lettere på tingene og nøjedes med at flække granitstenene, hvis de ikke lige egnede sig. Andre stenarter lod sig også bruge. Det gjaldt navnlig frådstenen eller kildekalken – dvs. kalkstensaflejringer, der lod sig save ud i blokke. I Skåne havde man ydermere sandsten, og på Midtsjælland brugte man kalk fra Stevns. På Ribe-egnen havde man et særligt fornemt materiale, nemlig tuf-sten fra Rhin-egnene. Forklaringen må være, at handelsskibene fra Ribe har brugt rhinsk tuf som ballast, når de vendte hjem fra Tyskland.

Alligevel er der hurtigt opstået et problem i det råstof-fattige Danmark. Hvorfra skulle man få nye byggematerialer, når granitten slap op? I 1160'erne kom løsningen. Fra Norditalien lærte man kunsten at brænde ler til tegl. Lynhurtigt gik denne opdagelse ud over landet. Valdemar den 1's store befæstningsanlæg krævede sten, sten og atter sten. Det samme gjorde kirkerne. Næsten fra den ene dag til den anden ophørte danskerne med at bruge natursten. Den gamle ST. BENDTS KIRKE i Ringsted blev gradvis nedrevet, og allerede i 1170 stod det nye kor – som vi kender – færdigt. Bygget af tegl.

På Lolland og Falster, som af en eller anden grund fik sine kirker senere end det øvrige Danmark, er de opført af tegl fra grunden. I løbet af Valdemar Sejrs regeringstid ebbede det store kirkebyggeri ud. Danmark havde fået »en hvid klædning af kirker«.

Hvem byggede kirkerne?

I vore dage opfatter vi kirkerne som menighedernes ejendom, og det er i de fleste tilfælde rigtigt. Kirkerne er »selvejende institutioner«. Det er dog ikke så mange år siden, at en stor del af kirkerne var i privateje, idet adskillige tilhørte de store godsejere. Går vi tilbage til tiden før reformationen, finder vi, at mange kirker tilhørte andre kirkelige institutioner f. eks. klostrene. Men heller ikke dette forhold var oprindeligt, for de fleste klostre blev først bygget og udstyret med jordegods, efter at kirkerne var bygget.

Højerup Kirke på Stevns er ikke blot bemærkelsesværdig ved sine beliggenhed. Den er også ejendommelig ved at være bygget meget sent – i 1350'erne, og ved at man kender den nøjagtige dato for indvielsen: 12. september 1357.

Kalkmaleri i Fjenneslev Kirke forestillende Asser Rig og hans hustru, der rækker kirken til Gud. Sådanne »stifterbilleder« findes bevaret i en del kirker.

Hvad vi ved om vore kirkers ældste historie er stort set kun, hvad vi kan læse ud af bygningerne selv, og da inskriptioner er meget sjældne, kan vi kun vanskeligt knytte navne til kirkerne. En enkelt er der dog. I BJERNEDE RUNDKIRKE nær Sorø sidder en tavle med indskriften: »EBBE SKJALMSEN og hans hustru Ragnhild byggede her en kirke, som senere hans søn SUNE rejste af sten til ære for

Gud, sankt Maria og sankt Laurentius.« Ebbe Skjalmsen var en stormand, en søn af den navnkundige høvding SKJALM, som en senere tid har kaldt Skjalm Hvide. Hans kirke må have været af træ. Sønnen Sune må have påbegyndt sin stenkirke engang før 1160, for den nederste del af kirken er bygget af granitsten. I 1160'erne gik han – som så mange andre – over til at bygge med tegl. Hele den øverste del er af dette materiale.

Nogle få kilometer fra Bjernede ligger den to-tårnede FJENNESLEV KIRKE. På triumfvæggen er der malet et billede af en kvinde og en mand, der rækker en kirkemodel op mod himmelen. En hånd udstrækkes velsignende imod dem. Dette billede forestiller fru INGE og ASSER RIG – Ebbe Skjalmsens broder. Det er kendt, at Asser Rig netop byggede denne kirke, selv om de berømte tårne, der er af tegl, må være kommet til efter hans tid. Inden for synsvidde af Bjernede og Fjenneslev ligger endnu to kirker, som vides at have tilhørt denne slægt. Den ene er PEDERSBORG KIRKE nord for Sorø – ganske vist ikke den nuværende, som er fra omkring 1400, men en ældre rundkirke svarende til Bjernede. Den er efter al sandsynlighed bygget af PEDER THORSTENSEN – svoger til Ebbe Skjalmsen og Asser Rig. Endelig er SLAGLILLE KIRKE lige uden for Sorø bygget af TRUD LITLÉ.

Selve SORØ KLOSTER med KLOSTERKIRKEN er bygget af ABSALON – Hvide-slægtens største mand, og den femtårnede kirke i Kalundborg skyldes broderen ESBERN SNARE. Hertil kan føjes NORRA ÅSUM KIRKE ved Kristiansstad i Skåne. En runesten ved indgangen beretter: »Kristus, Marias søn, hjælpe dem, der byggede denne kirke, ærkebiskop Absalon og Esbern Mule.« Til slut har vi en tilfældig oplysning i et testamente oprettet af herremanden Peder Olufsen af Karise i 1261: »Jeg vælger mig gravsted i min kirke i Karise, til hvilken jeg skænker 12 mark penge til kirkens indvielse.« Karise Kirke har altså ikke været færdig dengang.

Bygningerne selv kan hjælpe os en lille smule videre. I Fjenneslev Kirke er der i vestenden af rummet et højt pulpitur, som bæres af et par kraftige søjler. Sådanne pulpiture er efterligninger af herskabsstole, der fandtes i kapellerne på den tyske kejsers gårde. Her oppe fra kunne stormanden og hans familie deltage i gudstjenesten uden at blande sig med almindelige mennesker nede på gulvet.

Herskabs-pulpiture – eller rester af dem – findes også i enkelte andre kirker, f. eks. TVEJE MERLØSE KIRKE ved Holbæk, SKARPSALLING KIRKE i Jylland og TÅRNBY KIRKE på Amager. LEDØJE KIRKE ved Ballerup har den ejendommelighed, at kirken simpelt hen er delt i to etager – dog således, at man fra »overkirken« kan kigge ned i »underkirken«. Disse arrangementer kan kun forklares derved, at kirkens bygherre har været en stormand, der har ønsket at fremhæve sin og sin families særstilling i menigheden.

Nogle historikere mener, at det var landsbyernes fri bønder, der sluttede sig sammen om at bygge deres sognekirker. Ideen er unægtelig »demokratisk« og i smuk overensstemmelse med højskoletanken og vor tids opfattelse af folkekirken; men vi kender ikke et eneste tilfælde, hvor det kan dokumenteres at have været tilfældet. Det stemmer heller ikke særlig godt overens med vort kendskab til 1100-tallets Danmark i øvrigt. Det var et land, hvor man endnu holdt trælle – et land, hvor stormændene skiftedes til at dele bispestolene og de andre mægtige embeder imellem sig.

Bygherrerne bag vore kirker må være de mange små og store godsejere, der i 1100-tallet besad størstedelen af landets jord. De mægtigste af dem, som Hvide-slægten ved Sorø, kunne flotte sig med rundkirker, tvillingtårne – ja, en enkelt femtårnet! – og herskabspulpiturer. De fleste byggede bare en ganske almindelig kirke.

Kristenhed – menighed

»Ved i så lang tid at leve som naboer til tyskerne har danskerne efterhånden lært at tilegne sig disses skikke og retter sig både i deres klædedragt og våben efter de andre folk. Medens de tidligere gik i sømandsdragt, da de som kystboere altid tumlede med deres skibe, går de nu ikke alene i skarlagen, broget og gråt skind- og pelsværk, men endog i purpur og linned.«

Således skildrer en tysk krønikeforfatter o. 1200 nabofolket i nord. Han havde iagttaget et stort tideherv hos danskerne. Danmark var ikke noget vikinge-rige længere, dets kirke var ikke længere nogen missions-kirke. Danmark var for alvor blevet en del af Europa. »Også i videnskabelig dannelse har de gjort fremskridt, idet de fornemme sender deres sønner til Paris, ikke alene for at forbedre præstestanden, men også for at få dem oplært i al slags verdslig viden.«

En mand som ABSALON, stormandssønnen fra Fjenneslev, der blev biskop af Roskilde, siden ærkebiskop af Lund og rigets regent under KNUD VI's mindreårighed, huskes i vor tid vel nok især som den »vikingebisp« – der er foreviget siddende højt til hest på Højbro Plads. Men hans samtid så ham først og fremmest som den store kirkefyrste. En mand, der i sin ungdom havde erhvervet sig al den viden og dannelse, man på den tid kunne hente ved universitetet i Paris. Hans sekretær SAXO skrev på formfuldendt latin en fornem Danmarkshistorie – gennem århundreder et uovertruffent arbejde, og Absalons nevø og efterfølger på ærkebispesædet ANDERS SUNESEN forenede alle egenskaber i sig. Også han var en pariserstudent, og han skrev både et værk om den rette forståelse af Skånske lov og et stort latinsk digt om skabelsen, Hexaameron – dvs. seksdages-værket.

Danmark modtog ikke længere missionærer udefra – tværtimod.

Det gyldne alter fra Lisbjerg Kirke i Jylland – nu på Nationalmuseet – er et af de fornemste vidnesbyrd om kirkekunstens høje stade o. 1200.

Man deltog i udbredelsen af kristendommen blandt de folkeslag ved Østersøens bredder, der endnu levede i hedenske vildfarelser. Man tvangskristnede de vendiske beboere på Rügen, og siden gjorde man det samme ved de baltiske estere.

I Valdemarstiden var danskerne kort sagt blevet klar over, at man måtte leve op til den internationale standard, og det prægede alt ned til og med den lille landsbykirke.

Kanikkerne ved
ST. BENDTS KIRKE
i Ringsted
førte bogholderi
over de undergerninger,
der skete ved
Erik Plovpenning's grav.

HER FØLGER NOGLE UDPLUK AF LISTEN:

En kvinde fra Skåne, som var forkrøblet og blind, genvandt ved Hellig Eriks grav evnen til at kunne gå. Og da hun blev ved med at bede, blev hun under messen på Herrens bebudelsesdag også seende.

Peder Ebbesen, der ikke ville tro på Hellig Eriks jærtegn, fordi denne havde frataget ham hans fagedembede, blev døds-syg og så da i søvne en mand, der sagde til ham: »Tro at Erik er hellig! Da skal du blive rask.« Broder Niels, den krøllede lektor for prædikebrødrene i Roskilde, har fortalt dette i Ringsted til abbeden Esger.

Ridderen hr. Thord Stupe havde en falk, der var skænket ham af hr. Svantopolk, hertug Knuds søn. Men da han engang var på vej til Ringsted, døde falken af kulde. Ved Hellig Eriks grav lovede Thord derfor denne at give ham en falk af voks, hvis hans egen falk levede op igen. Dette skete også.

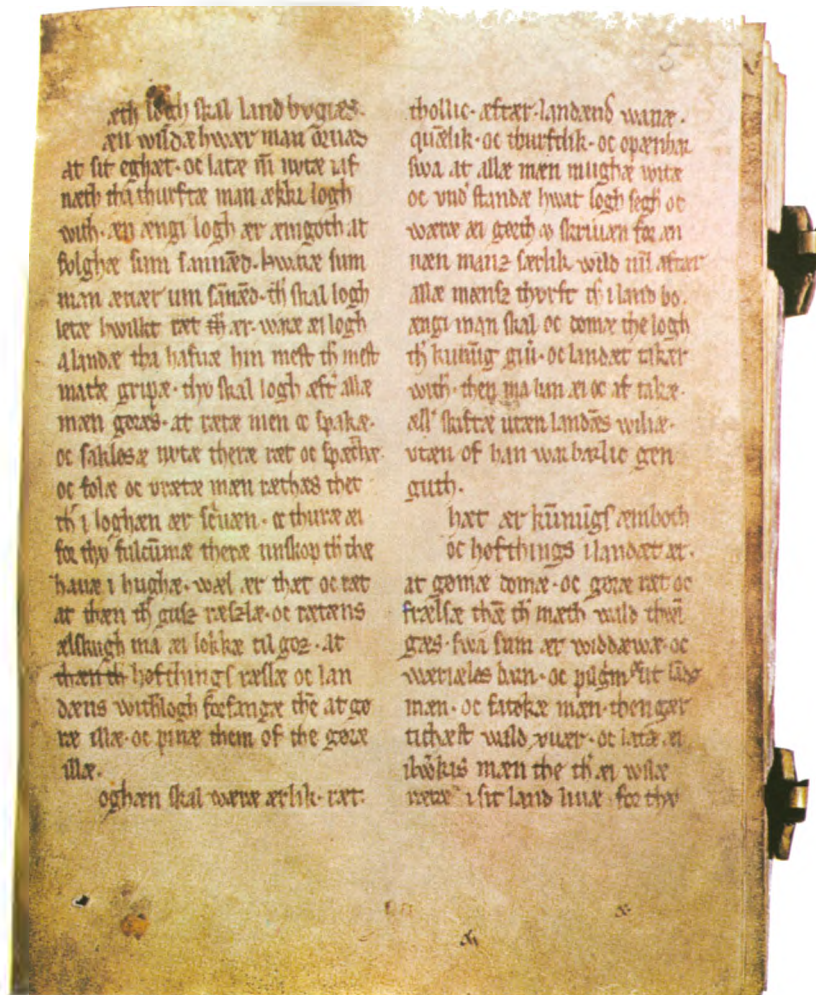
En tysk svend var med sin herre, Jakob Bramsen, i Nyborg. Da han efter dampbadet vaskede sig i havet, druknede han. Han blev reddet i land af en skrædder, men var stendød. Da aflagde hr. Jakob det løfte for ham, at hvis han levede op igen, skulle han nøgen vandre til Eriks grav. Natten der-efter levede svenden op igen.

Med lov skal man land bygge

»Med lov skal man land bygge, men ville enhver nøjes med sit eget og lade andre nyde samme ret, da behøvede man ikke nogen lov. Ingen lov er så god at følge som sandheden, men hvor man er i tvivl om, hvad der er sandhed, dér skal loven vise sandheden.

Var der ikke lov i landet, da havde den mest, som kunne tilegne sig mest. Derfor skal loven gøres efter alles tarv, at de retsindige og fredsommelige og sagesløse kan nyde deres fred«.

Med disse fyndord indledes fortalen til Jyske Lov – udstedt af VALDEMAR SEJR i foråret 1241. Den var de gamle mænds værk. Kong Valdemar var 71 år gammel og døde nogle uger efter. Fortalen

De berømte indledningsord: »med lov skal man land bygge . . .«, her gengivet efter et af de ældste bevarede håndskrifter af Jyske Lov. Det stammer fra ca. 1300.

Man bygger et kloster

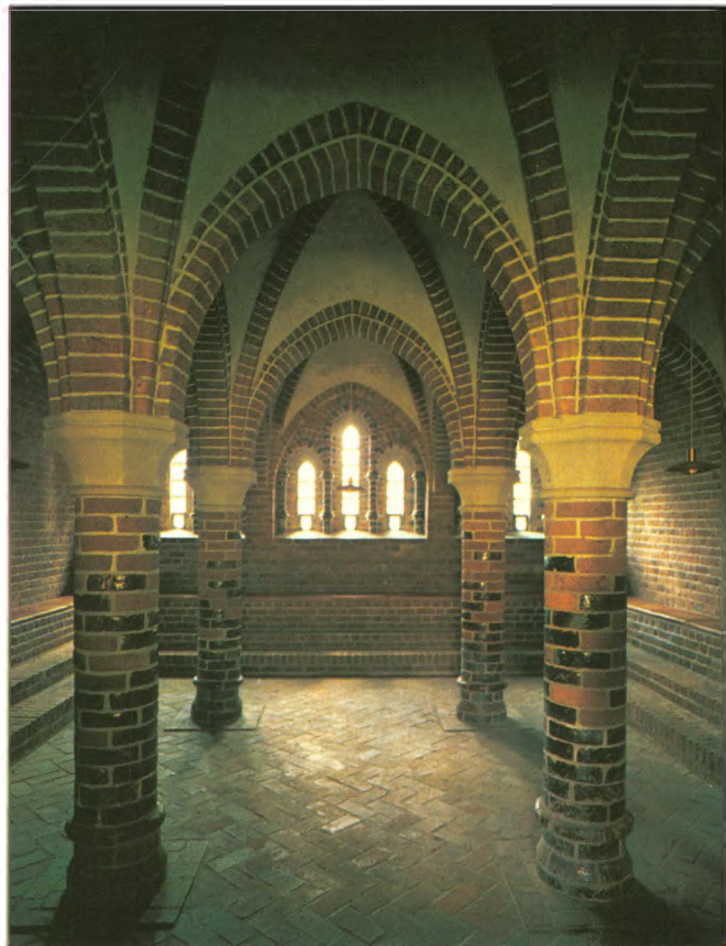
I 1172 drog en flok munke rundt på opdagelse i Midtjylland. Nogle få år før havde de grundlagt et kloster af *cistercienser-ordenen* i Sminge ved Silkeborg, men de var utilfredse med beliggenheden, og efter at have flyttet et par gange var de nu for fjerde gang ved at finde et blivende sted.

De »kom så til et sted, som hedder Øm, omgivet til alle sider af vand og moser, og fandt dér nær ved skoven mellem de to søer Gudensø og Mossø, en plads, der var tæt overgroet med mange buske, og som de fandt velegnet, hvis der blot ikke havde manglet vand til klostrets brug. En kunstfærdig munk, hr. Martin, målte da med et blylod vandstanden i begge søer og højden af det land, der skulle gennemgraves imellem dem, og derved fandt de, at vandstanden i den søndre sø var en alen højere end i den nordre. Deraf skønnede de, at de ville kunne få vand; de glædede sig over deres fund, solgte deres ejendomme og flyttede hen på det nye sted.«

Således skildrer krøniken oprettelsen af et af de berømteste danske klostre. På mange måder er skildringen typisk for tiden og navnlig cistercienserne. Der er et sus af pionér-ånd over de søgende munke og noget jordnært og praktisk over broder Martin.

Cistercienser-ordenen kom fra Frankrig. Dens moderkloster lå i Citeau, og dens mangeårige leder var BERNHARD AF CLAIRVAUX – en af tidens største personligheder. Citeau var et reformkloster. Med hård hånd fejede man ud i megen slendrian, der i tidens løb havde sneget sig ind i klosterlivet. Bernhard hadede pynt. Gyldne alterprydelser blev smidt ud. Vævede og broderede alterduge blev erstattet af simple hvide duge. Brødrene, der efterhånden havde opgivet det hårde fysiske arbejde og overladt det til det underordnede personale, blev sat i arbejde igen. Begeistrede munke drog ud fra Citeau for at grundlægge nye klostre, og de søgte ikke nogen behagelig tilværelse – tværtimod. Et sted som det mose-fyldte Øm lokkede dem stærkt, for her var der noget at tage fat på – her kunne man skabe et blomstrende samfund i en ødemark.

Det var ærkebiskop Eskil, der efter et besøg hos Bernhard i Citeau 1153 førte de første franske munke til Danmark og grundlagde de første cistercienser-klostre her – Herresvad i Skåne og Esrom i Nordsjælland. Cistercienserne blev et stærkt bånd mellem Frankrig og Danmark, og det holdt også under Eskils efterfølger Absalon. Fra sine studenterdage i Paris kendte Absalon en kannik ved St. Genevieve kirken, som hed Vilhelm. Absalon indkaldte ham til Danmark og gjorde ham til leder af et ældre kloster på Eskilsø i Roskilde fjord. Vilhelm blev ved sin ankomst til Eskilsø mildest talt chokeret. Om munkene fortælles: »På årets største festdage plejede deres verdslige slægtninge og deres kvinder at gæste deres hus for at holde

Kapitelsalen i cistercienserklostret i Løgum er restaureret og står i sin oprindelige skikkelse. Stilen er sen-romansk.

fest, og munkene holdt gilde i spisesalen, drak for meget og opførte ringdansen.« Dette glade liv satte Vilhelm en stopper for; men han fik først virkeligt held med sine bestræbelser, da han kunne omdanne klosteret til et cistercienser-kloster og flytte det til Æbelholt i Nordsjælland. Også klosteret i Sorø, som hans forfædre havde grundlagt, fik Absalon omdannet til et cistercienser-kloster.

Et døgn i et kloster

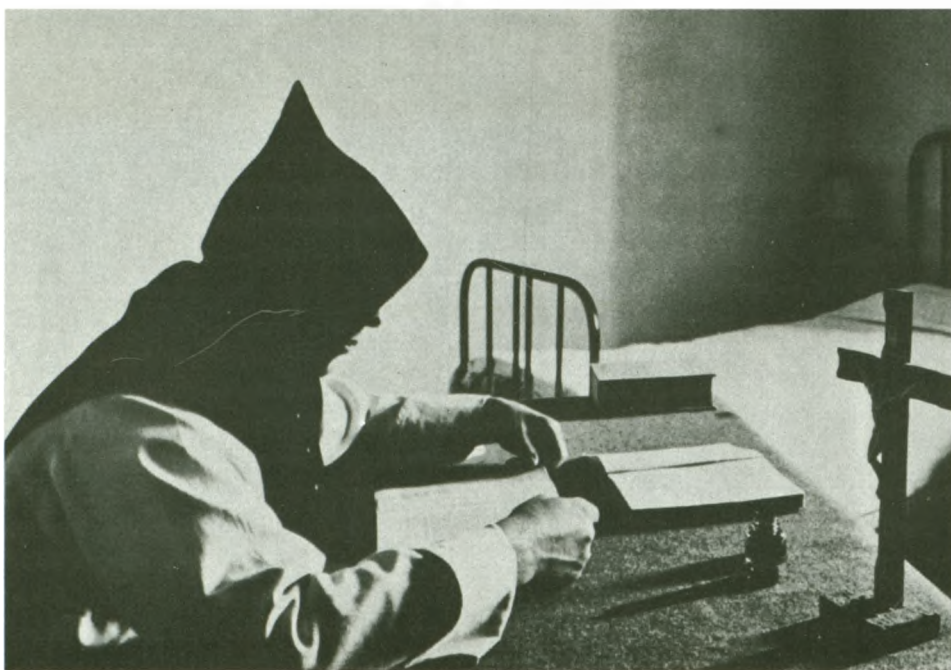
I klosterkirken i Sorø kan man se en bred stentrappe, der fra kirkens kor fører op til en dør i sydturen. I dag fører den kun op til et par små værelser, men dengang da Sorø kirke stod nybygget – omkring 1200 – førte den op til munkenes sovesal – *dormitoriet*.

Omtrent ved totiden om natten ville man kunne se munkene –

I lande, hvor reformationen ikke slog igennem, fortsatte klostrene deres virksomhed uændret gennem århundreder. Billederne på denne side er hentet fra det italienske cistercienser-kloster »Casamari«, hvor ordenens regler håndhæves den dag i dag.

mere eller mindre søvndrukne – vakle ned ad trappen for at deltage i den natlige gudstjeneste *vigilien*. De indtog deres pladser i koret og begyndte at frem-messe den latinske tekst: »Domine, labia mea aperis . . . Herre, oplad mine læber, og min mund vil forkyn- de din pris.«

Igennem halvanden time fulgte nu bibeltekster på latin – navnlig Davids salmer. Gennem det mørke kirkerum tonede de ældgamle lovsange – snart messet af en enkelt stemme, snart sunget i kor. Alle kunne teksterne udenad.

Ganske tidligt om morgenen – endnu inden solopgang – forlod munkene koret for hver for sig at fordybe sig i bøger med hellige tekster; men i det øjeblik det første morgenskær viste sig på him- melen, kaldte en klokke dem atter sammen. Dagens første gudstje- neste fandt sted. Munkene sang: »Gud være os nådig og velsigne os, han lade sit ansigt lyse for os . . .«

Efter morgengudstjenesten fulgte fornyet læsning, derefter endnu en gudstjeneste »primen« og atter én »tertsen«. Ved ti-tiden om formiddagen samledes brødrene i kapitelsalen – dels for at påhøre højt-læsning af et kapitel af klosterreglen, heraf navnet, dels for at gennemgå listen over de døde, der havde skænket klostret gaver, og som man skulle bede for. Så sagde abbeden: »Lad os tale om vor orden,« og derefter gennemgik man kritisk de små eller store forsyndelser. Som regel var det rene småting. En havde sovet over sig under *vigilien*, en anden var startet på en forkætt salme. Men der kunne naturligvis også være tale om grovere forseelser, og man forlangte af synderen, at han kastede sig ned på gulvet og råbte: »Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa – min synd, min store synd« og lod sig piske med ris.

Efter kapitlet begav munkene sig til deres daglige arbejde. Skole- mesteren samlede sine elever og begyndte undervisningen i latin og bibel-læsning. De bedst skrivende munke satte sig til at lave nye afskrifter af klostrets bøger – måske endog forsyne dem med smukke miniature-malerier. De mest forretningsmæssige kastede sig over regnskaberne og fandt ud af, om klostrets fæstebønder nu også betalte deres afgifter til tiden. Herbergs-forstanderen gik til klostrets herberg uden for klostermuren for at finde ud af, hvem der havde overnattet, og om der var brug for særlig hjælp. I nogle cistercienser-klostre, som Æbelholt og Øm, udviklede herberget sig til hospital for trængende og nødlidende. Her var flere af munkene lægekyndige, der forstod sig på at bruge urte-afkog som medicin og endog foretog kirurgiske indgreb. De jog glødende jern ind i knoglemarven for at give afløb for betændelse, de lappede knuste armlid sammen i bøjlet stilling, så den skadelidte havde mindst mulig gene af sin invaliderede arm, og de plejede de håb- løst syge, indtil de døde og blev begravet på kirkegården.

Ind imellem blev munkene afbrudt af gudstjenester i koret, og først sent om eftermiddagen samledes de i spisesalen – refektoriet – for at indtage et måltid. Efter reglen skulle det være et yderst simpelt måltid bestående af fjerkræ eller fisk; men hvem kunne garantere, at udenforstående ikke undte munkene noget bedre? Kong CHRISTOFFER II af Danmark belønnede munkene i Sorø, der læste bønner på hans dødsdag, med et »rundeligt og muntert trak- tement« bestående af »hvedebrød, smør, strømling, gelé, fisk lagt i lage og andre ting tilberedt med peber.« I alt seks retter. Og det var kun frokosten. Siden fulgte en middag på fem retter mad – og hertil alt det øl, de kunne drikke.

Men selv om måltidet har været mere festligt end Benedikt af Nursia kunne forudse, så er munkene i Øm, Æbelholt og Sorø næp- pe sluppet for at få oplæst hellige tekster, medens de spiste, for næsten ethvert minut på døgnet skulle bruges på gerninger, der tjente Gud. Efter måltidet fulgte endnu en gudstjeneste – *complet* – og ved syvtiden gik munkene i seng i sovesalen, hyllede sig i de- res kutter og faldt i søvn, rede til atter at stå op og gentage går- dagens program.

Gotiske købstadskirker

At kirkebyggeriet i landdistrikterne gradvis gik i stå i begyndelsen af 1200-årene er ikke ensbetydende med, at der ikke blev bygget flere kirker, men at man gik over til at opføre en anden slags kir- ker. Før Valdemarernes tid havde Danmark kun haft temmelig få og små byer, der i almindelighed kunne klare sig med få og små kirker; men netop i denne gode og trygge tid blomstrede en lang række nye byer frem. Fra år 1200 og ned til omtrent 1500 opføres de store købstadskirker beregnet på meget store menigheder – ofte flere i samme by.

Lad os plukke nogle få i flæng. Næstved har to store kirker – ST. MORTEN, der blev påbegyndt i slutningen af 1200-årene, og ST. PEDER, der blev påbegyndt omtrent hundrede år senere. ST. MARIE KIRKE i Haderslev – den nuværende domkirke – blev for størstedelen bygget o. 1250–60, men koret er først fra o. 1420. ST. KNUDS KIRKE i Odense blev påbegyndt o. 1285 og afsluttet o. 1490. Dengang havde den endda ikke fået tårn endnu. Den nuværende ROSKILDE DOMKIRKE blev grundlagt af Absalon i slutningen af 1100-årene; opførelsen varede omtrent hundrede år.

Det skete altså sjældent – ja, vel aldrig, at den mand, der satte arbejdet i gang, opnåede at se et færdigt resultat. Man byggede boliger for Gud og for evigheden, og man fandt sig gerne i, at kir- ken gennem slægtled halvvejs stod som byggeplads. Derfor skete det naturligvis også, at planerne ændrede sig en del undervejs.

Jomfru Maria sætter Jesus i skole. Læreren står med en ferle i den ene og et ris i den anden hånd. Kalkmaleri fra 1400-årene i Tuse Kirke på Sjælland.

Latinskole og universitet

Når Sjællands første lutheranske biskop PEDER PALLADIUS besøgte sine menigheder, plejede han at lægge dem på sinde, at de skulle sende deres børn til skole: »Bønder er Guds gode folk, når de tror på Jesus Kristus. Men på en bondekones skød sidder ofte en lille knægt, som vokser til og viser anlæg for det boglige . . . Tænk om I engang fik jeres eget barn til sognepræst!«

Undervejs svømmede bispen hen i minder fra sin egen skoletid o. 1515: »Vi levede bedre, da vi gik fra dør til dør og tiggede, end vi gør i dag. I Assens betalte jeg en skolekammerat for at lære mig

tiggeriets kunst. Jeg lærte det på en time, så det blev ikke nogen bekostelig uddannelse.«

Skoledrengene – eller »peblingene«, som man kaldte dem – levede altså ligesom tiggermunkene for det meste af, hvad borgerne undte dem; men de kunne også regne med særlige indtægter, navnlig i form af gratis måltider fra de talløse sjælemesser i kirkerne. Således besluttede dronning Margrethe, at der i Roskilde Domkirke hvert år skulle holdes en messe for jomfru Maria, »og peblingene skal holde fri den dag, og der skal gives dem en tønde øl og et hundrede brød og mad til, og de skal synge den fornævnte Vor Frues pris, som hedder »Ave Maria, gratia plena« for Vor Frue alter.«

måtte de to andre blive siddende hjemme på værelset. Således måtte de klare sig med at gå ud på skift. Brød, en smule vin og grød var alt, hvad de fik at spise og drikke. Deres fattigdom tillod dem aldrig at spise kød eller fisk, undtagen om søndagen eller på de festlige helligdage, og når de var sammen med kammerater og venner.»

Alligevel kunne Richard Wych som velbjerget biskop i Chichester aldrig holde op med at prise sin lykkelige ungdom i Paris.

Vi bør ikke slutte dette afsnit uden at have nævnt MORTEN BØRUP – skolemesteren fra Århus, der af de »gamle drenge« blev erindret med vemod, og som sikkert var en af de bedste pædagoger, der nogen sinde har virket i en dansk skole.

Han skal have været en bondedreng, der først selv kom i skole, da han nåede en moden alder. Til gengæld viede han sig senere lærergerningen med desto større begejstring. Om hans egentlige undervisning kan ikke siges andet, end at den må have været god og inspirerende. Vi kender ham bedre fra en anden side – som iscenesætter af skolekomedier og digter. Der stod gny omkring komedierne. I en af dem instruerede han pøblingene i en dans – kaldet »dåredansen«, der blev husket og danset ved hoffet mange år efter. Den skal have været meget morsom.

Som digter skrev Morten Børup en forårsvis – på latin naturligvis, som hans Århus-pøblinge kunne drage syngende rundt med i byen, når de fejrede 1. maj og håbede på at modtage særligt rige gaver fra borgerne:

IN VERNALIS TEMPORIS
ORTA LÆTABUNTUR . . . .

*Når den første forårsdag
ler i vores dale
og når kuldens nederlag
meldes af en svale,
jord og hav med velbehag
vågner ved et trylleslag
af sin vinterdvale –
oh, hvor træder vi med mag,
oh, hvor let vort åndedrag
i det lyse svale.*

(Oversat af Vilhelm Andersen)

Kirken – den store godsejer

I slutningen af middelalderen kunne kun hver tiende bonde i Danmark rose sig af, at han boede på sin egen jord. En anden tiendedel af bønderne var fæstere under kongen. Fire ud af ti bønder var fæstere under adelen – de sidste fire under kirken. Eller sagt med andre ord: to femtedele af Danmarks jord, bondegårde, vandmøller, kreaturer m. v. tilhørte kirken.

Men denne ejendom var langtfra jævnt fordelt. Præsterne ved de små kirker på landet måtte klare sig med indtægterne fra et par enkelte gårde foruden deres »tiende« – dvs. andel i den kirkeskat, alle betalte. Klostrene derimod stod som godsejere med vidtstrakte besiddelser. Det samme gjorde »domkapitlerne« – altså præsteskabets ved domkirkerne. Rigest var bisperne, men her var der igen forskel. Bispem på Børglum var fattig – i hvert fald i sammenligning med bispem af Roskilde, der ejede hver fjerde bondegård på Sjælland. Måske har denne fattigdom på det afsides bispesæde ved Vesterhavet medvirket til at give Børglum-bisperne et dårligt rygte. Det er vidnefast, at i hvert fald et par af dem ikke gik af vejen for at plyndre skibbrudne.

Ti år for ti år blev kirkerne stadigt rigere. Dødsfald inden for overklassen betød endnu flere sjælemesser – alle sammen »til evig tid«, og sjælemesserne blev betalt med jordegods. Da kanniker og præster ikke kunne overkomme så mange messer, ansatte man »vikarer« til at udføre dem.

Det kunne ikke undgås, at de verdslige godsejere, herremændene, skævede misundeligt til denne svulmende rigdom, og kirkens mænd mærkede det godt. Skuffede arvinger nægtede at udlevere gårde, der var blevet testamenteret bort, eller man forsøgte at fravriste kirken noget gods under et eller andet påskud. Bisperne var også klar over, at hvis de skulle holde munden lukket på deres fattige onkler og fætre, så var der ikke andet at gøre, end at udnævne dem til hovedsmænd eller fogder på bispegodsets borge og hovedgårde. Det gav altid vrøvl, når en ny biskop tiltrådte, for så skulle der skaffes plads til en ny familie.

Da biskop NIELS SKAVE i Roskilde kom i strid med en adelsmand om afgiften af fire bondegårde, fik han en advarsel fra ærkebiskop JENS BROSTRUP i Lund. Jens Brostrup vidste, at herremændene ikke var nemme at bide skeer med. De kunne nemt »fange anledning til at bruge vold mod eder og eders kirke,« advarede han. »Thi beder Vi eder kære broder, at I lader de gårde fare igen og lader dem blive hos ham; ellers frygter vi, at kirken endog mister landgilden og kan komme flere steder til skade og forfang, for ved disse og lignende ting ophidses ridderskabet mod kirken.«

Endnu på den tid – o. 1490 – kunne bisperne trøste sig med, at

det stort set stadig gik godt. Mere end én herremand brød på sit dødsleje sammen i anger og følte, at han havde været alt for nærig og brutal over for kirken. Mange tidsel-gemytter nåede i deres sidste timer at gøre uretten god – og kirken endnu rigere.

Fede munke og griske bisper?

I eftertidens bevidsthed har den katolske kirke fået et meget dårligt skudsmål. Da Poul Martin Møller i forrige århundrede skrev en studentervise, var det morsomt at skildre reformationstiden som dengang

da munken med sin pengesæk
sig listed over Elben væk
til Rom.

Og endnu i vor tid har forfatterinden Thit Jensen haft succes på en historisk roman, hvor bisperne fremstilles som rene overmennesker

i retning af frådseri, liderlighed, griskhed, magtsyge og andre ulækre egenskaber.

I folkesagnene hører vi om modbydelige ting. Der skal have været underjordiske forbindelses-gange mellem munke- og nonneklostre, og det skal være sikkert og vist, at nonnerne myrdede deres nyfødte børn.

Den sidste historie kan vi se helt bort fra. Det er sket, at en nonne har fået et barn, og rygtet gik, at abbed OLUF JYDE i Sorø havde en elskerinde – endda en gift kone. Ja, man sagde, at han havde voldtaget en nonne i Roskilde. Det ser også ud til, at ikke helt få munke blev forfaldne til drikkeri. Men at påstå, at alle munke og nonner levede således, er lige så uretfærdigt som at påstå, at alle skoleelever i vor tid er narkomaner, bare fordi det er godtgjort, at nogle få af dem er det.

Det er sandt, at Børglum-bispen NIELS STYGGE levede en munter land-junkers ubekymrede liv omgivet af elskerinder og gøglere. Hans eneste interesse var en smule husflid ved drejebænken. Det

Ikke bare Danmarks, men hele Nordens største borg, var Hammerhus på nordspidsen af Bornholm. Borgen blev påbegyndt o. 1260, og den blev opført af ærkebiskop Jakob Erlandsens mænd, der ville sætte magt bag ærkebispens kamp mod den danske konge. Selv fik Jakob ikke nogen glæde af borgen. Det gjorde til gengæld hans efterfølger Jens Grand, der efter sin flugt fra fængselet på Søborg slot i 1296 tog ophold på Hammershus.

Den nederlandske maler Rembrandts billede »Munken går i enge« er et klart eksempel på reformationens hetz mod munkene.

kirkelige tog han sig ikke af. Men når man har nævnt ham, må man retfærdigvis også nævne den sidste store ærkebiskop i Lund, BIRGER GUNNERSEN, en mand, der var kommet fra små kår, og som havde arbejdet sig op ved flid og dygtighed. Han var dybt religiøs, og han viede alle sine kræfter på arbejdet med »at gøre St. Laurentii dug bredere« – dvs. at styrke og berige domkirken, der var viet til St. Laurentius. Der kendes ingen skandalehistorier om ham – ej heller om den lærde Roskilde-bisp LAGE URNE. Han kunne holde timelange taler på latin, og han nærede stor interesse for Danmarkshistorie. Hvis han ikke havde gjort en indsats for at finde et håndskrift af Saxo Grammaticus' værk, så bogen kunne blive trykt, ville vi ikke have kendt Saxo i dag.

Dermed er ikke sagt, at alt var, som det burde være. Man vidste det, og man sagde det. Kirken havde sine revsere. Blandt dem var LAURITS BRANDSEN – en franciskaner-munk, der holdt tordentaler mod sine egne ordensbrødre. De var tigger-munke og burde leve i fattigdom. Hvad lignede det så, at de byggede store, flotte

Helvedesscene fra ca. 1450 i Nørre Herlev Kirke, Nordsjælland. Djævelen i flammegabet træder på en munk. Den nøgne kvinde i børen er sikkert munkens kæreste. Djævelen til venstre kommer slæbende med bl. a. en biskop.

klostre af teglsten? De havde også samlet sig jordegodser – jamen det var jo helt i modstrid med deres egne idealer!

Der udbrød en hel borgerkrig i franciskaner-ordenen. Mange brødre ville holde fast ved det, de havde. Alligevel sejrede Laurits Brandsen og hans tilhængere. Godserne blev solgt, og brødrene måtte atter ud med tiggerskålen.

Endnu voldsommere og med endnu kraftigere genlyd hører vi fra begyndelsen af 1500-årene POUL HELGESENS stærke røst. Han var munk i karmeliter-klostret i Helsingør, og netop hos karmelitterne – en af de sidste munkeordener, der nåede til Danmark – dyrkede man studier og lærdom. Poul Helgesen forenede en solid viden om teologi med en brændende lyst til at kaste sig ud i debat

om tidens problemer, en kolossal arbejdsevne – og dertil et strålende talent for at udtrykke sig i skrift og tale, på dansk og latin. Ingen dansk katolsk kirkemand har skrevet mere og givet sin mening til kende med større engagement end Poul Helgesen. Det er fra hans hudflettende karakteristik, vi kender den sjuskede biskop Niels Stygge. Mester Poul elskede »den hellige romerkirke« trods alle dens fejl; men han ville ikke give op, før han havde fået gjort op med fejlene og manglerne.

Også på et jævner plan hørte man kritiske røster. Når malerne i landsbykirkerne skildrede dommedag og lod de gode vandre op mod himmelen, de onde ned i helvede, var de ikke bange for at lade en enkelt biskop – ja endog en pave forsvinde i flammegabet.

At folk nåede de højeste poster i denne verden, var ikke ensbetydende med, at Gud også ville anerkende dem i den næste.

Den ældste bevarede danske komedie »Den utro hustru« har på rollelisten en tiggermunk, der gør sig forhåbninger om at kunne forføre kvinden:

Skøtter I ej om kappen, jeg har på,
jeg kaster hende vel op i en vrå,
så står igen en mand fuld strunk,
i vråen ligger den sorte munk.

Hun afviser ham dydigt – og falder i stedet for en hofmand. Det er fra sådanne samfunds-satirer myten om de fede, forædte og liderlige munke stammer. Det var gode katolikker, der skrev dem – folk, der erkendte menneskelig svaghed og ønskede at råde bod på den. Måske var bisper og munke ikke bedre, end folk er flest, men de var heller ikke værre.

Hvis vi endelig vil beholde billedet af en tyk munk, må det være den idealistiske karmeliter-broder Poul Helgesen. Han skal have været temmelig fed.

Reformationen – et tordenvej i august

I kirkens historie virker reformationen som et tordenvej i august. Man kunne have sine anelser om, at »noget var i gære«, men endnu strålede solen over et uforstyrreligt, katolsk Europa. Der blev grinet ad munke, som ikke efterlevede deres kloster-regel, og der blev snerret ad bisper, der tænkte mere på at leve som herremænd end som kirkefyrster. Men kirken og dens mænd havde alle dage måttet stå for kritik. Man havde haft et par paver, hvis regimenter i Rom simpelt hen var skandaløst. Det var ALEXANDER VI BORGIA – en gemen gangster, og det var JULIUS II DELLA ROVERE, en imperialistisk lejetrop-fører. Men de tider var forbi. Nu hed paven LEO X – en lærd og dannet mand, der ville give den romerske kirke et nyt og værdigt hovedsæde, den vældige Peterskirke.

Desværre stod Leo og manglede penge til byggeriet. Så udskrev han en aflad. Det var sket før. Kort fortalt bestod afladen i, at folk kunne købe afladsbreve, der tilsikrede dem forladelse for al synd – forudsat, at de angrede deres synder. Ellers var det skik, at præsterne pålagde de angrende syndere en eller anden form for bod – f. eks en pilgrimsrejse eller fremsigelse af mange bønner. Afladshandelen betød, at man betalte sig fra boden – ikke fra synden. Den skulle man stadig angre.

I 1517 strømmede afladshandlerne ud over Europa – og pengene strømmede ind. Afladshandel var populær. De troende følte sig

Takket være bogtrykkerkunsten kunne afladsbrevene hurtigt og nemt fremstilles i store oplag. Det var kun nødvendigt at holde plads åben for navnet på køberen. Det blev føjet til i hånden.

ikke snydt – tværtimod. De fandt afladsbrevene mere bekvemme end valfarter og andre anstrengende og tidsrøvende handlinger. Desuden kunne afladshandlerne reklamere med, at netop denne aflad gav større resultater end nogen tidligere. Man knyttede næsten ingen betingelser til salget. Der blev ikke sagt noget om anger. Man gik endog så vidt, at man solgte aflad for de døde.

Når pengene i kassen klinger,
en sjæl straks ud af skærsilden springer

lød et populært vers. Denne markskrigeriske propaganda var så grov, at mange måtte protestere. Blandt dem var Poul Helgesen, der laggede ud efter den pavelige afladshandler i Danmark ARCIMBOLDUS. Ved sit verdslige levned og sin smarte forretningssans hørte han efter Poul Helgesens mening til dem, der bar skylden for, »at den hellige romerkirke . . . nu må høre ilde blandt verdens folkeslag og kaldes det skamløse Babylon.«

Men for det store flertal var der ikke noget forkert i afladshandleren. Der var en rastløshed over mennesker. Der var en uafstyrlig følelse af, at Gud krævede mere, end man var i stand til at yde. Man valfartede, man købte aflad, man overdængede kirker og klostre med gaver.

Siden det store danske kirkebyggeri i 1100-årene har man næppe oplevet en så voldsom aktivitet som netop i de sidste årtier inden reformationen. Nu fik mange landsbykirker deres tårne med de takkede gavle. Fra billedskærer-værkstederne i Lübeck hjemkøbte man udskårne og malede altertavler i snesevis. I talløse kirker var malerne i gang med at dekorere vægge og hvælvinger med brogede kalkmalerier – scener fra Bibelen og helgen-legenderne, dommedag, himmeriges glæder og helvedes rædsler.

Kongefamilien gik i spidsen. Hertug FREDERIK af Slesvig og Holsten lod den nordtyske billedskærer HANS BRÜGGEMANN udføre en overdådig altertavle til et kloster. Den står nu i domkirken i Slesvig. Og ingen kunne være frommere og mere godgørende end kong Hans' dronning CHRISTINE. Ingen tigger gik forgæves til hende. Ingen fæstebonde bad forgæves om henstand med sin landgilde. Hun skænkede i rigt mål fødevarer til franciskaner-klostrene, for hun var overbevist om, at fattigdommens og ydmyghedens mand, den hellige Frans, var den største af alle helgener – måske lige bortset fra jomfru Maria. Til Christines nærmeste kreds hørte Odensepræsten MICHAEL, der digtede længselsfulde hyldest-sange til jomfru Marias pris, og billedskæreren CLAUS BERG, der udførte bl. a. den farvestrålende højaltertavle til Odenses franciskaner-kirke – nu i domkirken.

Dronning Christine døde som en ydmyg og søgende katolik i 1521 – samme år, som hendes broder kurfyrst FREDERIK DEN VISE af Sachsen afsluttede en rigsdag i Worms med en dramatisk bortførelse. På denne rigsdag havde en ung augustiner-munk ovovet at sige til selve den tyske kejser, at kirkens lærdomme var falske, hvis de ikke udtrykkeligt kunne bevises ud fra Bibelen. Kurfyrst Frederik førte i hemmelighed denne munk til sit slot Wartburg og holdt ham skjult. Munken hed MARTIN LUTHER. Mere end nogen anden skulle han blive manden, der gav den katolske kirke dødsstødet i Nord-europa.

Så snævert hænger det hele sammen. Den katolske kirke styrtede – ikke som en følge af et angreb udefra, men efter en samvittigheds-krise, der ramte dens egne tilhængere.

På mange måder var Luther et gennemsnits-menneske – typisk for sin tid. Han var – som de fleste andre – bekymret for sin sjæls frelse. Han gik i kloster, og han søgte frelse ved at fordybe sig i klosterlivets mest asketiske og selvfornegetende tilværelse. Hvis man overhovedet kunne gøre sig fortjent til frelse, så måtte Luther være sikker på den. Men han blev kun mere og mere usikker. Han følte stadig, at han var et syndefuldt menneske, som umuligt kunne gøre sig retfærdig over for Gud.

Langsomt nåede han til en afklaring. Han kom til den overbevisning, at kun én eneste ting i kirkens lange historie havde virkelig

Marthin Luther – et lille originalt portrætmaleri fra 1521. Det er indsat i en bog i Det kongelige Bibliotek i København.

betydning: Kristi død på korset. Med dette offer havde Kristus én gang for alle udsluttet alle menneskers synd. Menneskers egne handlinger – hvor fromme og gode de end var – gjorde hverken fra eller til. Alene troen på Kristus – forsoneren – var afgørende.

Det, der lokkede Luther ud på valpladsen, var pave Leos afladshandel. Han tillod sig at stille det enkle spørgsmål: Hvorledes kan kirken bortsælge den nåde, som Kristus én gang for alle har givet de troende som gave? Det gav et ryk i kunderne ved afladsboderne.

Luther begyndte med at angribe et enkelt iøjnefaldende vildskud; men da han først var begyndt at stille spørgsmål, gik det, som når man skubber til den yderste tinsoldat: hele rækken vælter. Når mennesker ikke kan opnå syndsforladelse gennem aflad, er det også omsonst at give andre gaver til kirken – (alle den katolske kirkes jordegodser kunne altså tages tilbage). Når man ikke kan opnå noget hos Gud ved at leve i kyskhed og askese, er der ingen grund til at blive munk eller nonne – (klostrene kunne nedlægges). Når ingen kan gøre sig retfærdig ved gode handlinger, er det overtro at bilde sig ind, at enkelte mennesker har opnået nogen form for hellighed – (troen på helgener må opgives).

Det er ikke her stedet at gøre rede for reformationens udviklede historie. Vi må nøjes med at fastslå nogle hovedpunkter:

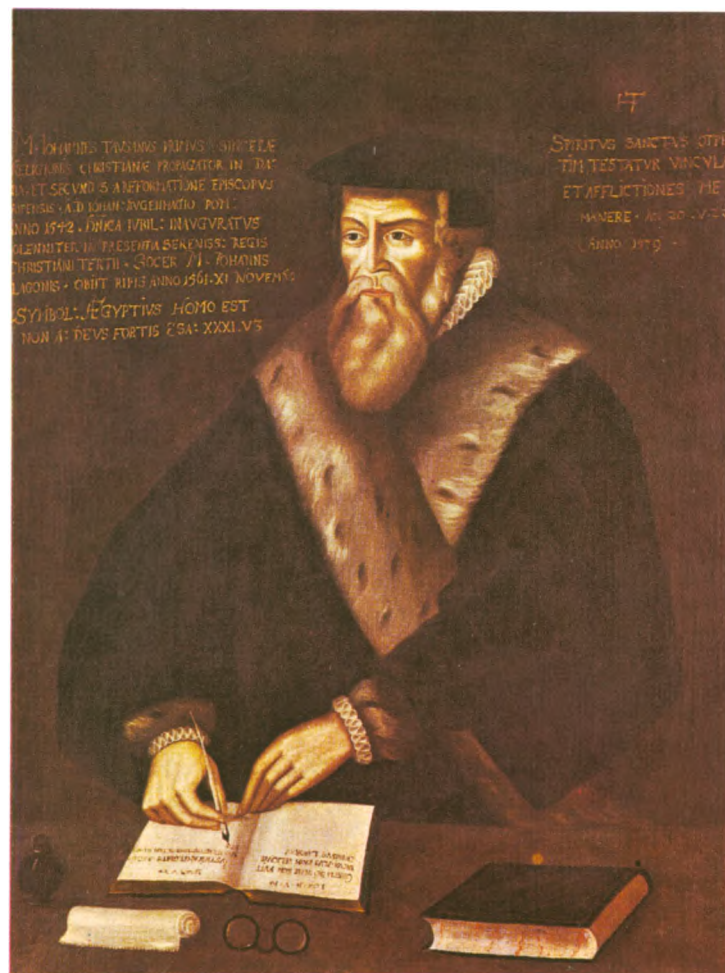

- 1517 *Luther træder offentligt frem og stiller ubehagelige spørgsmål om afladshandelen.*
- 1520 *Pave Leo bandlyser Luther. Ved at brænde bandlysningen viser Luther, at han ikke længere anerkender pavens autoritet.*
- 1521 *På rigsdagen i Worms møder Luther kejser Karl V. Luther fastholder sine standpunkter. Frederik den Vise bortfører Luther til Wartburg, hvor han oversætter Bibelen til tysk.*
- 1522 *Hermann Tast holder de første lutheranske prædikener i Danmark, nemlig i Husum i Slesvig.*
- 1523 *Den tidligere hertug Frederik af Slesvig og Holsten bliver dansk konge efter Christian II. Ved sin magtovertagelse lover han at beskytte den katolske kirke mod lutheranerne.*
- 1525 *Reformationen breder sig i Danmark som en hedebrand. Bispens af Viborg føler sig ikke sikker og søger tilflugt på sine borge. Viborg beherskes af lutheranerne under ledelse af den tidligere johanniter-munk HANS TAVSEN. De begynder at nedrive »overflødige« kirker.*
- 1526 *Kong Frederik I spiser kød i fastetiden og demonstrerer, at han føler sig som lutheraner.*
- 1528 *I købstæderne begynder borgerne at trænge ind i franciskaner-klostrene og drive munkene ud.*
- 1530 *Ved et møde i København fremlægger protestanterne deres trosbekendelse. Borgerne stormer ind i Vor Frue kirke og ødelægger helgenbillederne.*

Så hurtigt gik det. I 1520 var den første lutheranske prædikant dukket op i København. Hans prædikener druknede i det brede københavnske grin. Man morede sig med at efterligne hans måde at tale på med mange fagter. Kun få år senere kunne selv Poul Helgesen ikke gå i fred på gaden for en hujende og skrålende pøbel. Stemningsmølget kom brat. Folk, der det ene år havde stået i kø foran afladshandlerens bod, og som ikke passerede et helgenbillede uden i det mindste at tage hatten af – de kunne det næste år føle sig helt på linje med Martin Luther. De havde søgt frelse i fromme handlinger uden at finde sjælefred. Nu vendte de sig pludselig mod den kirke, der ikke længere kunne stille dem tilfreds. Og i deres skuffelse blev de vrede og hævnerrige.

Bispekirkens fald

Et kendt »historie-maleri« hedder »Hans Tavsens forsvarer Roskilde-bispen JOAKIM RØNNOW«. Det forestiller en episode, som fandt sted i København i sommeren 1533. Rigsrådet var trådt sammen for at drøfte valget af en efterfølger til Frederik I, der var død om foråret. Man benyttede da lejligheden til at indkalde reformatoren Hans Tavsens til et møde på rådhuset. Her mødte han bl. a. Poul Helgesen, der forsøgte at bevise, at Hans Tavsens lære var falsk. Ude i byen gik rygten, at Joakim Rønnow ville fare hårdt frem mod Hans Tavsens. Man strømmede sammen foran rådhuset, og da sagens parter viste sig i døren, udbrød der en storm af protest-hyl mod bispen. Hans Tavsens måtte beskytte Joakim Rønnow mod overlast.

En portræt af den fremfærende unge reformator Hans Tavsens kendes ikke. Det eneste bevarede billede forestiller ham som en aldersstegen, værdig superintendent i Ribe.

En klosterstorm

Det er sejrherrene, der fælder historiens dom over de be-sejrede, og da reformationen blev gennemført til bunds i Danmark, er dommen over den faldne kirke blevet hård. Fra katolsk side findes der dog bevaret nogle få skrifter – deriblandt en beretning om gråbrødrenes fordrivelse fra deres klostre. Her følger – noget forkortet – beretningen om spektaklerne i Ystad.

I 1532, dagen før Kristi moder, den højlovlige Jomfru Marias bebudelse, netop da vespergudstjeneste var forbi, kom borgmester Hans Hjort med sit lutherske slæng og en stor del af borgerne med megen voldsomhed til klostrets port, bankede på og ville ind. Da der blev nægtet dem adgang, løb de hen til kirkens gitter med et mægtigt raseri og skrål. De greb fat i gitteret og ville med vold brække det itu. Da guardianen (dvs. kloster-forstanderen) – han hed broder Anders Bertelsen – hørte dette, løb han temmelig hurtigt sammen med nogle brødre ud til det omtalte gitter og spurgte dem, hvad de ville.

Da råbte alle, at de havde kongebrev på, at alle brødrene skulle fordrives, og at klostret med alt, hvad der tilhørte det, skulle udleveres til brug for de fattige og hospital.

(Man åbner porten for Hans Hjort og hans tilhængere, der straks river nøglerne fra portneren. Guardianen forlanger at høre ordlyden af kongebrevet.)

Til sidst trak byskriveren, som hed Søren, en stump papir uden segl frem og oplæste for omtalte guardian og hans brødre artiklerne og årsagerne, hvorfor de skulle jages ud: 1) Fordi brødrene ikke prækede det hellige evangelium, 2) fordi alle borgerne havde begæret, at brødrene skulle jages ud, 3) fordi brødrene ikke havde det nødvendige til livets

ophold. Da dette var blevet oplæst og hørt, spurgte guardianen borgmester Niels Winther og alle rådmændene, om brødrene havde prædikeret andet for dem end det hellige evangelium og den hellige skrift. De svarede dertil, at brødrene havde prædikeret ret og katolsk for dem og tillige havde opført sig rosværdigt hos dem, og – sagde de – »vi ønsker på ingen måde brødrenes fordrivelse.« Her protesterede lutheranerne, hvorfor der opstod en strid mellem borgerne indbyrdes.

Så, da der var blevet ro, appellerede guardianen til Kongelig Majestæt og rigsrådet for at svare på disse forkerte beretninger og sagde, at man med urette havde berettet disse ting for kongen. Da han havde sagt dette, løb ovennævnte Søren Jepsen med stor voldsomhed hen til guardianen og rev med vold hans nøgler fra ham. Da brødrene så dette, løb de alle, nogle til koret, andre til sovesalen; borgerne drev dem voldeligt ud af cellerne, trak i dem og slog dem med økser.

Men en broder, som hed Søren Jakobsen, ham kastede de flere gange voldsomt til jorden ved nedgangen fra sovesalen, trampede på ham med fødderne, stødte ham ind mod væggene i omgangen på den mest umenneskelige måde, og trak ham ved armene ud gennem omgangen som et foragteligt ådsel . . . .

Ligeledes mishandlede omtalte borgere flere, ja næsten alle de andre brødre, kastede dem til jorden, som lam bliver det af ulve, slog dem med økser og slæbte dem ved armene ud af klostret, som om de var de foragteligste ådsler, og det så grusomt og umenneskeligt, at hvis en jøde eller hedning havde set en sådan handling og et så ynkeligt syn, tror jeg helt bestemt, at han ikke havde kunnet lade være med at græde.

(Oversat af Henning Heilesen.)

Det er et meget populært billede af reformationen, vi her har for øje. Til venstre ser man Joakim Rønnow – en udlevet olding, næsten skaldet, med et grønligt mumie-ansigt – ret et billede på den gamle, syge og forkalkede kirke. Mellem ham og den ophidsede folkemængde står den unge, ranke og ædle Hans Tavsens og forsvarer uselvsk sin dødsfjende mod folkets retfærdige harme. Men billedet er – for at sige det mildt – meget forenklet.

Joakim Rønnow var ikke nogen udlevet olding. Han var bare 33

år gammel – seks år yngre end Hans Tavsens! Han var heller ikke nogen fanatisk modstander af reformationen – tværtimod. Han hørte til den unge generation af biskoper, der havde forstået, at reformationen var kommet for at blive. Men han ville have, at der skulle være orden i sagerne. Hans Tavsens måtte gerne holde prædikener, men han skulle overholde spillets regler og erkende, at Roskilde-bispen var hans høje foresatte. De ophidsede københavnere havde altså helt misforstået situationen, da de forsøgte at lynche bispen,

og det var ikke bare uselvskhed, når Hans Tavsens dækkede ham, for Joakim Rønnow beskyttede omvendt Hans Tavsens. Folk troede næppe deres egne øjne, da de så reformatoren og bispens vandret side om side op ad Nørregade og givede hinanden hånden til afsked ved bispegårdens port.

Det var en mærkelig sommer: der var oprud overalt, franciskaner-munkene blev direkte forfulgt, bogstaveligt talt ikke en eneste af den katolske kirkes gamle læresætninger holdt stand. Men midt i dette ragnarok stod én ting fast: bispekirken eksisterede endnu, og bispene var – for en kort tid – mægtigere mænd end de nogen sinde før havde været. De fleste af dem var temmelig nye i embedet, og de havde undladt at få deres valg bekræftet hos paven i Rom. Med andre ord: den danske kirke var ikke nogen romerkirke mere, men en »nationalkirke«. I denne sommer forhindrede bispene også, at der blev truffet beslutning om valg af en ny konge. Som Joakim Rønnow sagde det lige ud – »i selskab og kollats, ædru og drukken« – så ville han ingen konge have i de første fire år. Der var ingen pave og ingen konge længere, som kunne blande sig i forholdene, men syv biskoper, der regnede med at kunne føre deres kirke frelst gennem stormen og ind i smult vand. Hvis dette var lykkedes, ville Danmark have fået en statskirke svarende til den engelske »episcopal church« – dvs. en kirke, hvis lære er reformeret, men udadtil bibeholder den katolske kirkes former.

Det lykkedes bare ikke. Kort efter udbrød der oprør på Sjælland. Borgere og bønder rejste sig i »Grevens fejde« for at få den afsatte og fængslede Christian II genindsat som konge. I Jylland blev adelen grebet af panik. Over hals og hoved valgte man Frederik I's søn CHRISTIAN III til konge. Christian var overbevist lutheraner – han havde endog været i Wittenberg for at lytte til Martin Luther selv. Han førte en stor hær af lejetropper op i Jylland, over Fyn til Sjælland. I august 1536 holdt han endelig sit indtog i København. Han havde sejret afgørende, men så nu et bjerg af problemer tårne sig op foran ham. Han stod med en kæmpehær af lejetropper og anede ikke, hvorledes han skulle skaffe penge til aftakning af soldaterne. Man holdt da et krigsråd og tog en rask beslutning: bispene måtte holde for. De måtte afgå fra deres embeder og udlevere alt deres gods til kongen.

Natten mellem den 11. og 12. august drog militærpatruljerne gennem Københavns gader. Ærkebiskopen TORBEN BILLE og Ribebiskopen OLUF MUNK blev taget på sengen. Roskilde-bispen Joakim Rønnow blev trukket ned fra en hanebjælke på bispegårdens loft, hvor han havde søgt tilflugt. Odense-bispen Knud Gyldenstjerne blev arresteret nogle dage senere, da han var på vej ud fra St. Knuds Kirke. Viborg-bispen Jørgen Friis blev overrasket på sin borg Hald, og Børglum-bispen Stygge Krumpen skal være fundet i en bageovn.

Hans Tavsens forsvarer Roskildebispen Joachim Rønnow – maleri af Carl Bloch i Københavns Universitets festsal. Begivenheden fandt sted ved Københavns tredje rådhus, der lå mellem Gammeltorv og Nytorv.

Et par måneder senere holdt man stændermøde i København. Fra en tribune på Gammeltorv læste man kongens redegørelse op. Grunden til bispernes arrestation, sagde man, var, at »den lydighed, de riget ville, den førte en flue vel bort på sin rumpe.« Ønskede man nu, at »enten disse biskoper eller andre ud i deres sted ud i lige stor magt skulle nogen tid igen tilskikkes? Da råbte almuen, den ene i den andens mund, at de ville blive hos det hellige evangelium og ikke have sådanne biskoper mere, og at stifternes gods skulle lægges under kronen, kronen til bestyrkelse og dem selv til lise, at man ikke så ofte skulle beskatte den fattige almue.«

Sjællands første lutheranske superintendent Peder Palladius, der i skrift og tale arbejdede ihærdigt for den rette forståelse af evangeliet. I hele sit virke var han en praktisk og jordnær mand. Maleri på Frederiksborg.

Således faldt den gamle bispekirke – ikke så meget af religiøse grunde, som fordi Christian III havde brug for penge til sine lejetropper. Og ikke som en uundgåelig følge af reformationen, men i kraft af et hensynsløst militærkup.

Men en slags ledere skulle også den nye lutheranske statskirke jo have. Kongen selv blev »*summus episcopus*« – dvs. øverste biskop, og det er han endnu. I øvrigt brød man sig i de første år efter reformationen ikke om titlen »biskop« – den havde en dårlig klang – så man kaldte de nye ledere »superintendenter«. De syv første – deriblandt den bekendte Peder Palladius – blev indviet til deres gerning i Frue Kirke i København i 1537.

Superintendenterne fik det materielt set temmelig godt. Man regnede med, at de skulle have underhold til kone og børn, at konen skulle have to piger til husgerningen, og at han måtte holde

en skriver eller sekretær, en karl til at gå ærinder, en kusk og en tjenestedreng. Fire køreheste ansås også for passende. Men sammenlignet med de gamle bispers vældige jordbesiddelser, private borge, små hæere og hundredvis af heste var det selvfølgelig meget beskedent.

Da uvejret først var overstået, faldt der atter ro over gemytterne. De gamle bisper blev løsladt, og tre af dem giftede sig og blev herremænd. Tre blev pensioneret, idet man gav dem gammelt klostergods i forlening. Kun Joakim Rønnow, som Christian III anså for sin farligste modstander, blev holdt i fængsel til sin død. Klostrene forsvandt efterhånden; men der var ikke længere tale om forfølgelse af munke. Mange forlod klostrene og gik ud i et eller andet erhverv. De, der blev tilbage, fik lov til at blive boende til deres død på betingelse af, at de ophørte med deres katolske gudstjeneste; men man førte vistnok ingen særlig kontrol med dem. Endnu et halvt hundrede år efter reformationen kunne man da rundt omkring i de tidligere klostre møde en og anden ældgammel munk eller nonne, der med tandløs mund hviskede et næppe hørligt »Ave Maria«.

Evangelii lyse dag

Man kunne udrense kirkens top og lade syv bisper vige for syv superintendenter – (denne besværlige titel blev man dog efterhånden ked af, og så begyndte man at kalde dem bisper igen). Men man kunne ikke udrense flere tusinde præster, for man havde ingen afløser til dem. Det blev altså de gamle katolske præster, der måtte fortsætte som lutheranere. Der var selvfølgelig stor forskel på før og nu. De måtte love at præke »rent og purt« – altså uden katolsk vranglære. De måtte også gifte sig – ja, hvis de var virkeligt gode lutheranere, skulle de gifte sig. Mange vidste også, hvem de skulle gifte sig med, for i virkeligheden var cølibatet aldrig trængt rigtigt igennem hos sognepræsterne. Adskillige holdt »husbestyrerinder« og havde børn, så overgangen til ægteskab var næsten umærkelig.

De nye bisper blev stillet over for en enorm opgave, da de skulle til at opdrage hundredvis af præster til at tænke og tale »rent og purt«, for det kunne meget nemt ske, at en og anden katolsk vildfarelse smuttede med ud i »evangelii lyse dag«, som Peder Palladius kalder tiden efter reformationen. Peder Palladius udsendte et væld af lærebøger – dels nogle, han havde skrevet selv, dels nogle, han oversatte fra tysk. Da man ikke kunne vente, at sognepræsterne havde nogen større øvelse i at skrive prædikener, udsendte man også prædiken-samlinger eller »postiller«, så præsterne i en snæver vending kunne nøjes med at læse højt. Men først og fremmest måtte

Johan Friis til Hesselagergård, Borreby m. m. var kansler under tre konger. Han var ubestridt landets førende adelsmand og havde meget at skulle have sagt ved organisationen af den lutheranske kirke. Maleri på Frederiksborg.

de nye bisper holde menigheder og præster i ånde ved søndag efter søndag at møde op i kirke efter kirke, lytte til gode og dårlige prædikanter og holde taler til menigheden.

Da Hans Tavsens blev biskop i Ribe, bad han sin erfarne kollega Peder Palladius give ham nogle praktiske råd med på vejen. Da skrev Peder Palladius sin »Visitatsbog« – en skildring af hans eget forhold til menighederne. Så levende og livsnær er denne bog, at vi næsten kan se bispens sidde dér i sin højryggede stol foran alteret og tale til den fyldte kirke. På sit brede vestjyske og på sin sindige lige-ud-ad-landevejen facon belærer og formaner han enhver: »Du er jo undergivet herremanden og svarer ham landgilde. Sender han forgæves bud efter dig både to og tre gange, mens du i genstridighed lader hånt derom, så har han ret til at straffe dig. Hvad da med herremanden over alle herremænd, Vor Herre Jesus Kristus? Han

lader kirkeklokken kalde på dig og siger: Kom til mig, kom til mig alle I, som lider synd og sorg, jeg vil hjælpe jer.« Han advarer mod stadig drukkenskab, men mener dog nok, at en ærlig rus i ny og næ er noget, enhver trænger til. Han advarer mod løse forbindelser, for den løst sagte kvinde har »ondt øl i sin kande« – dvs. hun lider af syfilis.

Bispens kalder de unge mænd op til sig og overhører dem i Faderfor, trosbekendelsen og de ti bud. Siden kalder han pigerne, men »de er som regel forlegne ved det; men når først én har taget mod til sig, kommer hele flokken løbende som får til vand.« Bispens kan være venlig og forstående, men også bruse op i vrede. Han er brutal og hensynsløs, når han taler om tidens store rædsel: trolddom. »Man må ikke holde hånden over troldkvinde. I den senere tid er der blevet brændt hele flokke i Malmö, Køge og andre steder, og det siges, der sidder adskillige fængslet i Malmö igen . . . . Kvinde, tag dig i agt! Vogt dig for en sviende hale!«

Peder Palladius var også streng i sine krav til sognepræsten: »Præsten skal tage sig af jer med fare for liv og sjæl. Han skal være rede nat og dag, i mulm og mørke, i rusk og regn, i frost og kulde – ud af sengen for det mindste barns skyld. Er der feber, pest og smittefare, er der vellugt eller stank – din præst skal have næsen indenfor, selv om du og jeg hellere end gerne blev udenfor. Rammes han af smitte, da må han uden at blinke gå hjem og lægge sig til at dø.«

Så meget om præsten som sjælesørger; men hvordan var han i kirken foran alteret og på prædikestolen? Det fortæller Odensebispens JAKOB MADSEN lidt om. Han førte i 1590'erne næsten karakterbog over de fynske præster:

ANDERS JENSEN (Ubberud): »Haster for meget, ikke særlig lærd, sagte mæle, synger bedre end han prædiker.«

NIELS JØRGENSEN (Ørbæk): »Sagde noget underligt væv.«

CHRESTEN LAVESEN (Bellinge): »Tager ordene ind i munden og noget gennem næsen. Belærer ikke og fremsatte det dårligt.«

LAURITS POULSEN (Nørre Søby): »En god præst, blander for meget latin ind.«

NIELS JØRGENSEN (Vindinge): »Han revsede hoffets sæder. Godt, lærd, lempes sig efter sine tilhørere; skynder sig. Spytter noget under prædikenen.«

SALOMON GRÅ (Vejstrup): »Læser underlig teksten, helt synger: tyt, tyt, tyt, ellers smuk røst.«

Jakob Madsen måtte på sine visitatser også indenfor i præstegården – i hvert fald for at spise frokost, og han så en del til familielivet. Han var ikke glad for skrigende unger; men det var dog vær-

Alterkalk disk fra Magleby Kirke ved Skælskør, en gave fra kansler Johan Friis. Trods det prangende udseende er det tarveligt arbejde – forgyldt kobber. 1500-årenes herremænd ofrede ikke mere end nødvendigt på kirkerne.

re, at han ikke sjældent måtte lægge sig imellem, når præst og præstekone skændtes, så hele sognet vidste besked om det.

Det var et ejendommeligt familieliv, der blev ført i præstegårdene. Populært sagde man: »Kaldet følger enken.« Da menighederne ikke brød sig om at skulle betale underhold til præste-enker, antog man helst en ny præst, der ville gifte sig med forgængerens enke. Når han så blev enkemand, tog han sig en ny kone, og på den måde opstod de skæve ægteskaber: ældre kone – ung mand, ældre mand – ung kone. I et sogn på Sjælland oplevede man i 1600-årene, at Marie Andersdatter var gift med fire præster – den ene efter den anden. Nr. 4 blev enkemand og giftede sig med Elisabeth Knoph, der yderligere holdt til endnu to præster. Den slags måtte give forviklinger, selv om præsten ved Maries begravelse med en favnende

gestus til hendes afdøde ægtefæller sagde: »Legemet forventer hos de trende hendes mænd ben en glædelig opstandelse.«

Færre kirker

For de danske menigheder var reformationen en rask opvågning til nyt kristenliv; men for kirkerne selv blev det en hård tid. Medens katolikkerne havde betragtet mange kirker som et gode i sig selv, fordi gudstjenesten alene blev holdt til Guds ære, havde lutheranerne en anden mening. Kirkerne var menighedens forsamlingshuse. Var der ikke nogen menighed, var der heller ikke brug for kirken.

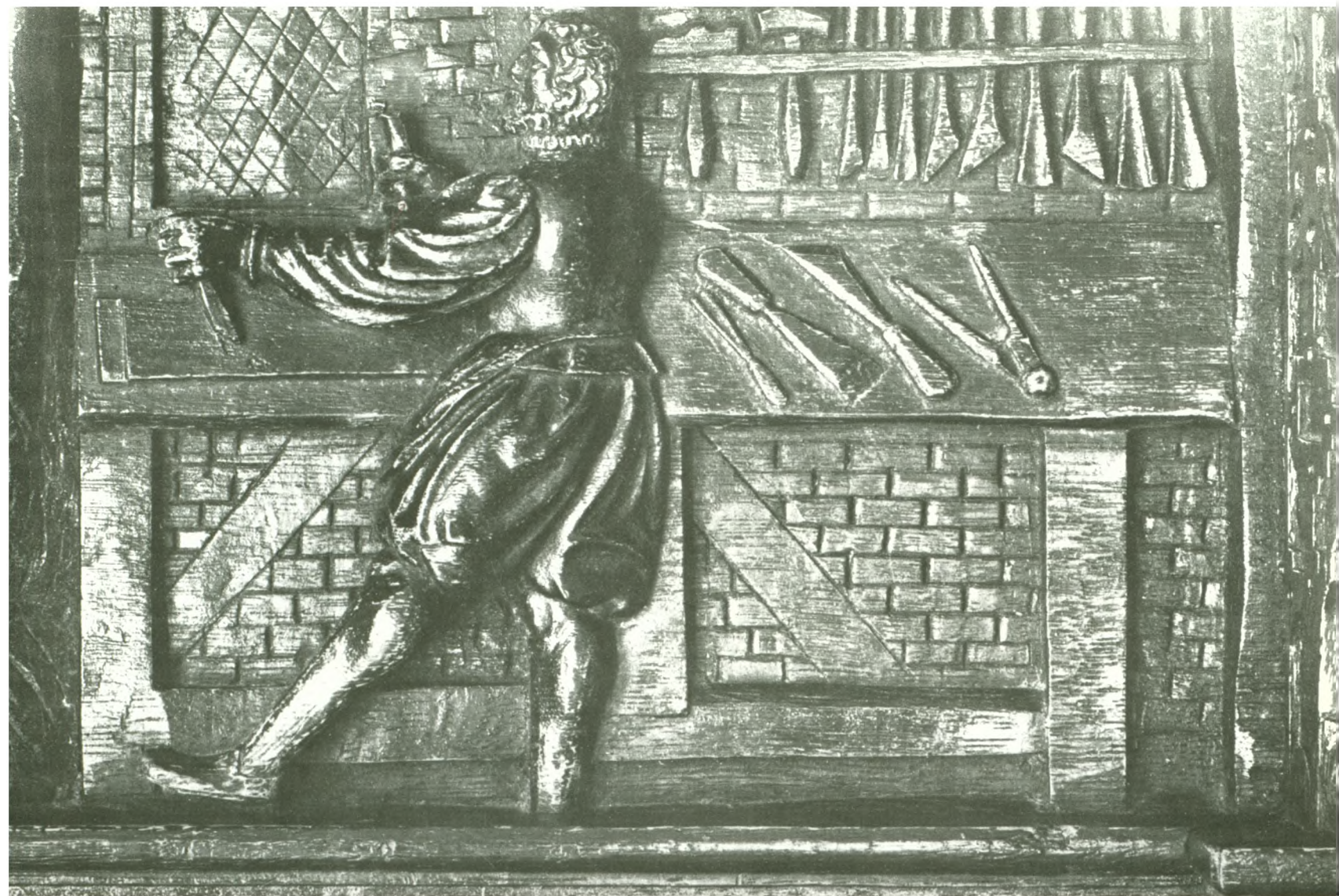
I landsognene betød det ikke stort; en kirke skulle man under alle omstændigheder have. Dog forsvandt rundt om mange små valfartskapeller, der havde nydt godt af pilgrimme, men som nu var kommet i vanry. Kapellet for Hellig hertug Knud ved Haraldsted nord for Ringsted blev brugt som bryggers og siden revet ned. Også mange klosterkirker blev revet ned sammen med klostrene. Enkelte overlevede – f. eks. BØRGLUM KLOSTERKIRKE, fordi klostret blev omdannet til en herregård.

I købstæderne forsvandt kirker i hobetal. Det gik hårdt ud over Roskilde – den gamle bispeby. Ved 1500 var her ikke mindre end tolv kirker, et kapel, tre klostre med kirker samt et Helligåndshus og en St. Jørgensgård med kirke. Af alt dette er der i dag tilbage tre kirker, et tårn og en halvt nedrevet og lukket kirke. Alt det andet forsvandt i de første år efter reformationen. Murstenskirkerne måtte afgive sten til herregårde – ja endog til Kronborg. Frådstenskirkerne blev brændt til kalk og endte som mørtel i Christian IV's nybygninger i København.

I de følgende århundreder blev der bygget meget få nye kirker. Når det en sjælden gang skete, var det som oftest et udtryk for kongens vilje. Slotskapellet på Sønderborg Slot er indrettet af Christian III's dronning Dorothea og er det ældste bevarede rum i renæssancestil i Danmark. Frederik II byggede Kronborg og har også ansvaret for slotskapellet her; men hans søn Christian IV blev dog en større kirkebygger. I København indrettede han både TRINITATIS KIRKE og HOLMENS KIRKE, og når han grundlagde nye købstæder, måtte han naturligvis også forsyne dem med passende kirker. Det blev til kirken i Glückstadt i Holsten ved Elben, kirken i Oslo – dengang Christiania – i Norge, kirken i Kristianopol i Blekinge, men først og sidst Trefoldighedskirken i Kristianstad i Skåne – med sine slanke søjler og sit vældige rum pragtværket blandt Christian IV's kirker.

I de kirker, der overlevede reformationen, skete der i begyndelsen ikke ret meget, men det lidt der skete, var nærmest til det vær-

Interiør fra billedskæreren Abel Schrøders værksted i Næstved i slutningen af 1500-årene, da der atter var kommet gang i efterspørgselen på nyt kirkeinventar.

re. Christian III skulle skaffe sold til sine lejetropper, og det var en god gammel skik, at man i nødsfald konfiskerede kirkernes alterkalke af sølv og andre værdigenstande, der hurtigt kunne smeltet om til blanke dalere. Man nærede stor forventning til nogle gamle altre, der lignede det pure guld. De blev smeltet ned, men hvor ærgeligt – det viste sig, at være det rene bras, bare noget kobber med et tyndt overtræk af guld! På den måde forsvandt flere af de »gyldne altre« fra Valdemarstiden, og ingen fik glæde af det.

Lutheranerne lagde vægt på forkyndelsen. Derfor var det vigtigt, at der blev opsat prædikestole i de kirker, som endnu ikke havde dem. Der skulle også opstilles bænkerader til menigheden, for mens den katolske gudstjeneste havde været en kortvarig affære, der kun krævede nogle få knæfald på det nøgne gulv, blev den lutheranske gudstjeneste en langvarig historie, der ganske vist var henlagt til søn- og helligdage, men til gengæld krævede deltagelse i bønner og salmer og tålmodig overhøring af lange prædikener.

I begyndelsen brød man sig ikke om at bekoste mere på nyt udstyr end højst nødvendigt. Helst ville man holde sig til det, man havde; men hvor meget ville de nye lutheranske bisper nu tillade, at man beholdt? Egentlig var de ret tolerante. En albertavle med korsfæstelsen – nuvel, det gik an, men albertavler med alt for mange helgener var »skarns tavler«, og de skulle væk. Menigheden strittede imod; de var vant til de gamle billeder og kalkmalerier. I mange kirker fik de – trods bispernes protester – lov til at blive.

Det skete også, at der blev malet nye kalkmalerier, men naturligvis kun med et indhold, der ikke kunne støde sarte lutheranere. Der blev endog opstillet nye højaltertavler; men de var død-kedsommelige. I den første generation efter reformationen anså man billeder for vederstyggelige, så man nøjedes med at dekorere de få nye albertavler med nogle ord fra Bibelen.

Alligevel fik kirkerne i disse år et nyt inventar, der falder i øjnene. Det er de adelige ligsten. Hos herremændene var det den store mode at få sig en passende ligsten. I almindelighed lod de ligstenen udføre i levende live og lod sig fremstille i deres fulde pragt – mændene i rustning, kvinderne i deres stiveste puds, omgivet af talrige børn. Det eneste, der manglede på ligstenen, var dødsdag og dødsår. Denne detalje overlod de til efterkommerne at bringe i orden. Nogle lod endda opføre gravkapeller ved kirken, som herved fik en særlig tilknytning til slægten.

I Christian IV's tid gav man atter slip på de beskedne idealer. Renæssancen var for alvor brudt ind over landet. Nu ville man igen have farver og kulører, pragt og festivitas i kirkerne. En mand som billedskæreren ABEL SCHRØDER i Næstved fik nok at lave. Højaltertavle efter højaltertavle blev til – snart med gengivelser af korsfæstelsen, snart med fremstillinger af den hellige nadver. Prædikestolene blev mere og mere overdådige. De skulle have billeder af de fire evangelister, og under himmelen over prædikestolen skulle helligåndens due svæve. Jo drabeligere udskæringerne slyngede sig, jo mere forgyldning der var, des bedre.

Adelsmændene følte sig heller ikke længere tilfredsstillet af ligsten i gulvet – nu ville man have epitafier oppe på væggene, og da først adelen havde fået epitafier, ville præster og borgere også have det. Kapløbet om social anseelse hørte aldrig op. På væggene i vore kirker kan vi endnu i dag se disse »velærværdige« præster, disse »velbårne« herremænd, disse »ærlige« borgere, der alle hengivent ligger på knæ foran frelserens kors. I døden er vi alle lige, men gå langs kirkens bænkerader – se på de bageste bænke uden indskæringer, se på de fine bænke nær prædikestolen med borgernes eller gårdmændenes bomærker og se på herskabsstolen med det fornemme adelige våbenskjold under prædikestolen – da begriber man, at nok var mennesker lige i døden, men de var ikke lige i Guds kirke.

Den rette tro – og intet uden denne

Når hertug HANS DEN ÆLDRE af Sønderborg, broder til Christian III, talte om sin forestående død, udtalte han ønsket om at blive begravet i domkirken i Haderslev. Der lå der nemlig i forvejen så mange af hans adelige undersåtter, som han altid havde behandlet godt og kristeligt, og han ville da så gerne på dommens dag gå frem for Guds trone sammen med folk, han kendte. Det er den samme optimistiske forventning om en »glædelig genopstandelse« – næsten som en munter familieudflugt, der lyder fra talløse gravsten og epitafier. Den enfoldige tillid til Guds godhed var stærk i »evangelii lyse dag«. Men der var også dybe skygger.

Man holdt snart op med at betragte den slagne romer-kirke som en alvorlig fjende. Man talte humoristisk nedladende om paven; men man tog ham ikke alvorligt mere. Til gengæld gik der en nådeløs jagt ind på nye fjender. Kampen for den lutheranske rettroenhed begyndte. Ved nærmere eftersyn kunne det nemt vise sig, at selv vel anskrevne præster og teologer i virkeligheden var tilhængere af frygtelige vildfarelser – ja, det kunne vise sig at de var »krypto-calvinister«. Det vil sige, at de i det skjulte på visse punkter var mere enige med reformatoren Calvin end med Martin Luther.

Der var navnlig to ting, man kunne blive uenig om. Det ene kaldes »exorchismen« – dvs. djævueldrivelsen. Ifølge katolsk skik skulle præsten betragte det udbøbte barn som besat af djævelen, og inden han døbte det, skulle han udtale en formel, der uddrev djævelen af barnet. Martin Luther havde ikke noget at indvende imod denne skik, og derfor beholdt lutheranerne den. Calvin derimod anså exorchisme for overtro, og mange lutheranske præster mente, at han havde ret.

Det andet problem var læren om den hellige nadver. Ifølge katolsk opfattelse er nadveren et mirakel. Alter-vinen forvandles virkelig til Jesu blod; alter-brødet er virkelig hans legeme. Calvin brød fuldstændig med den opfattelse og sagde, at nadveren er et minde-måltid – hverken mere eller mindre. Luther blev stående midt imellem. På den ene side ville han ikke tro på miraklet. På den anden side mente han nok, at Calvin undervurderede betydningen. Helt klar i sin nadverlære var Luther ikke, og derfor var der adskillige lutheranere, der var mest tilbøjelige til at følge Calvin. Det var så meget lettere, som FILIP MELANCHTON – Luthers ven og medarbejder – selv havde gjort det, og som universitetslærer i Wittenberg fik Melanchton også mange danske elever – både vordende præster og unge adelsmænd.

Denne strid om djævueldrivelse og nadverlære kan virke som de rene pindehuggerier, og det var da heller ikke spørgsmålet, der

deres erotiske fejltrin, som vel krævede offentlig bod og fremstilling i kirken, men som ellers ikke kom til at betyde stort for deres omdømme. Vi hører præsten skælde og smælde mod hustryanner, der ikke behandler deres koner ordentligt, og vi hører ham sukke, når han i trange tider må begrave en fattig stodder uden kiste. Tonen er gennemgående mild og forstående – herregud, Kristi kirke var jo netop til for syndere og svage mennesker.

Djævelen og heksene

Når bisperne og professorerne skændtes om »exorchisme« og nadverlære, tog folk det ude omkring i menighederne temmelig let. Den slags spidsfindigheder vedrørte lærde mænd – ikke dem selv. Men der var andre ting, som foruroligede dem stærkt – navnlig tanken om djævelen.

Kirken har alle dage anerkendt djævelens eksistens; men man tog ham ikke særlig højtideligt. Den almindelige mening var, at djævelen var bundet af Gud – eller at han i det mindste var en fjende, hvis nederlag var sikkert. Men samtidigt med, at reformationen gav sine tilhængere ny vished om frelse, var det som om djævelen levede op til nyt liv. Navnlig frygtede man den magt, han kunne udøve gennem hekse og troldkarle.

Den katolske kirkes mænd havde altid været på vagt over for trolddom. Man låsede derfor omhyggeligt kirkens hellige kar inde, når de ikke var i brug, for at folk ikke skulle anvende dem til »mørkets handlinger«. Man vidste også godt, at nogle mennesker var »højmænd« dvs. folk, der stillede mad-ofre ud på de gamle gravhøje for at stå sig godt med de »underjordiske«. Bag al kristendom lå der stadig en solid klods af folketro – en tro på, at der i naturen herskede onde magter, som man kunne holde i ave ved flittig kirkegang og omhyggelig brug af ondt-afværgende midler: halmstrå lagt over kors, jern over husets indgangsdør osv. Det var ret let at identificere disse onde magter med djævelen.

I almindelighed var dette ret harmløst; men hvis nu nogen tog sære midler i brug for ligefrem at påkalde de onde magter – for at drage fordel af dem? For at skade andre mennesker? Hvis nu kvinder og mænd – hekse og troldkarle – ligefrem forskrev sig til djævelen og lovede ham deres sjæl til gengæld for hans hjælp til deres trolddomskunster?

Det havde ikke været noget større problem før reformationen, og der kendes i Danmark ikke et eneste eksempel på en hekseproces i katolsk tid. Til gengæld blev hekseprocesserne en ren epidemi straks efter reformationen, og de vedblev gennem halvandet hundrede år. Det var ikke nogen overdrivelse, når Peder Palladius i sine taler til menighederne lovede heksene »en sviende hale«.

År efter år kastede man hekse og troldkarle – men mest hekse – på bålet og brændte dem levende.

Det var ikke reformationens skyld; også i katolske lande brændte man hekse i hobetal. Hvis man skal finde en forklaring på fænomenet, må det være tidens usikkerhed – det voldsomme røre før og omkring reformationen. Der var en almindelig mistænksomhed til stede, og man ville gerne give mistænksomheden afløb ved at rette den mod ganske bestemte personer.

I 1543 sendte CHRISTIAN III, som var i krig med den tyske kejser, en flåde til Holland for at ødelægge digerne og sætte landet under vand. Flåden mødte al mulig modgang undervejs og måtte vende om med uforrettet sag. Det var en kedelig historie for regeringen, som imidlertid fandt en storartet forklaring på det hele: nogle troldkvinder i Helsingør havde simpelt hen »forgjort« flåden inden afrejsen. De led deres straf.

I 1589 oplevede den danske flåde en ny fiasko. Man skulle føre Christian IV's søster ANNE til Skotland, hvor hun skulle giftes med KONG JAKOB. Men flåden led havari efter havari, medens den stampede over Nordsøen, og den nåede overhovedet ikke frem. Alle ansvarlige skød ansvaret fra sig – og man endte i en ny stor hekseproces. Det var nogle koner i København, der havde »forgjort« flåden med deres kunster. De blev brændt på bålet.

Processerne fortsatte gennem hele Christian IV's tid. Det er ikke så mærkeligt, at mange hekse tilstod under tortur. Det er mere mærkeligt, at nogle af dem gjorde det uden. I dag tror naturligvis ingen på, at disse – og talrige andre mindre og større ulykker – skyldtes trolddomskunster; men dengang troede selv de lærdeste mænd på det. En tysk videnskabsmand havde endog fundet ud af, hvor mange smådjævle den store djævel kunne udsende som hjælpe-ånder til hekse og troldkarle. Det drejede sig om intet mindre end 2 665 866 746 667. Det vil sige så meget, som at der var flere tusinde smådjævle pr. menneske i verden. Ikke så mærkeligt, at man følte sig overrendt.

Men hvorfor tilstod »heksene«? Uden tvivl fordi de selv var grebet af den samme psykose. Mange af dem har virkelig bedrevet »trolddomskunster« i den tro, at de udrettede noget ved det. Nogle kvinder – med anlæg for hysteri – har i drømme oplevet samleje med tidens berømteste person: djævelen. Nogle blev udleveret af sladder på grund af deres skrappe mund, nogle af personlige uvenner – der var mange årsager.

I løbet af 1600-årene døde hekseforfølgelserne hen af sig selv. I 1696 udbrød det sidste store anfald i Thisted. Nogle hysteriske og epileptiske kvinder overbeviste sognepræsten om, at de var besat af djævelen. Præsten tog sagen alvorligt, men regeringen skred ind – erklærede det hele for en storm i et glas vand, afsatte præsten og

idømte andre lettroende embedsmænd bøder. Da Ludvig Holberg senere skrev sin komedie »Hekseri eller blind alarm« henlagde han handlingen til Thisted, og hans københavnske publikum brød sammen i grin over denne latterliggørelse af provinsielt snæversyn og overtro.

Og dog findes der endnu i dag egne i Danmark, hvor nogle mennesker får det ry på sig, at de udøver hekse-kunster. Det er naturligvis kun få tilbagestående egne, det drejer sig om. Men hvor mange har ikke en hestesko naglet til væggen over sommerhus-døren? Naturligvis tror man ikke på det, men det siges at en hestesko bringer lykke, og man kan jo aldrig vide!

Rationalismen – den sunde fornuft

Når danskere tænker på 1700-tallet, skynder de sig altid at føje til: »Holbergs tid«. I den grad er den norsk-danske professor, historiker og komedieforfatter blevet et udtryk for sit århundrede. Hans tørre vid, hans ironiske kommentarer og hans – af og til – barokke lune tiltaler os, som den tiltalte hans samtid. Når man læser bøger fra før Holbergs tid, må man altid have nogle forklarende kommentarer ved hånden for at kunne følge med i forfatterens tankegang. Men Holberg kan man læse næsten uden kommentarer. Vi er så at sige på hat med ham; han er et moderne menneske.

Holberg var også den første danske forfatter, der skrev uden at have noget fast religiøst udgangspunkt. Det betyder ikke, at han var fritænkter, selv om han vistnok havde sine anfægtelser. Det betyder kun, at han var i stand til at se sine omgivelser, uden ustandselig at spekulere over, hvad der nu kunne være Guds mening med det ene eller det andet. Iagttagelse af verdenen, som den bare var, erfaringer hentet ud af bøger eller af livet, som det blev levet omkring ham – og kritisk eftertanke. Det var Holbergs måde at opleve på.

Denne tankegang kalder man »rationalismen« – af latin: »ratio« dvs. fornuft. Rationalismen var stærkt udbredt i Europa i 1700-årene, og den kom også til at påvirke synet på kristendommen. Igenem 1500- og 1600-tallet havde man oplevet de store religionskrige, hvor kristne sloges mod kristne, fordi de var uenige om visse detaljer i kristendommen. Mange kom til at tvivle om værdien af de skarpt formulerede læresætninger – ja, nogle mistede helt troen på åbenbaringen, fordi den var i strid med fornuften.

Mange præster fik et rationalistisk syn på kristendommen, selv om de ikke gik så vidt som til at tvivle på sandheden i Jesu ord. De mente – som de fleste rationalister – at en sund morallære var nyttig for mennesker, og de forenede gerne deres kristne budskab med praktiske råd og vejledninger. Når det gik meget vidt, ændrede man

Den jyske godsejer Gerhard Lichtenberg lod sig gribe stærkt af pietismen. Han ombyggede flere af godsets kirker og forsynede dem med nyt inventar i rococostil. I Nørup kirke ses Lichtenbergs fornemme herskabsstol. På dørene til stolestaderne er der malet symbolske billeder med pietistiske motiver.

søndags-prædikenen til et oplysende foredrag om nytten af vaccination mod kopper.

Også på anden vis var en ny, mere praktisk indstilling til religiøse spørgsmål ved at bane sig vej. Da man i 1660-erne stod for at skulle skaffe indbyggere til den nyanlagte fæstningsby Fredericia – og

måtte se i øjnene, at den hverken som handelsstad eller havneby virkede særlig tillokkende – trak man udlændinge til ved at love folk af alle trosbekendelser borgerret i byen. Her kom snart jøder, som fik lov til at bygge en synagoge. Her kom katolikker, der byggede en katolsk kirke – sådan én havde man ikke set i Danmark i halvandet hundrede år. Og i 1700-tallet åbnede man byen for calvinister – navnlig de franske »huguenotter«, der var fordrevet fra deres hjemland. Det var den sure økonomiske nødvendighed, der tvang regeringen til at åbne for denne indvandring af anderledes-troende, og længe søgte man at holde dem isolerede i Fredericia. Men i det lange løb kunne det ikke undgås, at de forskellige tros-samfund kom til at betragte hinanden – om ikke ligefrem med kærlighed, så dog med tolerance.

I rationalismens syn på forholdet mellem Gud og mennesker ligespiren til den opløsning af det 1000 år gamle tillidsforhold mellem mennesker og kirke, hvis konsekvenser strækker sig ind i vor tid.

Troens rare klenodie

Allerede i de år, da Hans Poulsen Resen stod som sejr-herren i den danske kirke og tonede den rene lutheranismes flag, var der folk, som turde tale ham imod – men de talte ikke særlig højt.

Blandt de få var adelsmanden HOLGER ROSENKRANTZ. Ligesom så mange andre adelsmænd havde han i sine unge dage været i Wittenberg for at studere; men medens de fleste kun betragtede opholdet her som en enkelt oplevelse blandt mange andre, blev det helt afgørende for Holger Rosenkrantz. Han vendte hjem og steg til rigets højeste poster – bl. a. var han rigsråd, men teologien blev hovedindholdet i hans liv. Han følte dyb skuffelse over, at lutheranismen med dens krav om tro ikke havde gjort mennesker bedre. Naturligvis ville han ikke – lige så lidt som Luther – påstå, at gode gerninger kunne føre mennesker til frelse. Men omvendt måtte man forlange, at den ærlige tro måtte give sig udslag i et positivt kristent arbejde. Man måtte se gode gerninger som et *resultat* af troen.

Havde Holger Rosenkrantz nu været sognepræst eller teologisk professor, så havde man afsat ham fra hans embede og stødt ham ud i det yderste mørke for den slags meninger. Lykkeligvis var han en af landets største godsejere, der kunne nøjes med at trække sig tilbage til sin dejlige herregård Rosenholm i Jylland og fortsætte sine studier. Blandt sine standsfæller blev han anerkendt. Mange adelsmænd sendte deres sønner til Rosenholm, for at de skulle lytte til den »lærde hr. Holger«, der på denne måde fik sin egen adelige frimenighed. Godsets drift og husets forvaltning tog han sig ikke af; det overlod han til sin jordnære hustru Sofie Brahe. Det rørte

ikke Holger Rosenkrantz, at teologerne hvæsedede ad ham. Det rørte ham heller ikke, at han faldt i unåde hos Christian IV. Han havde opnået fred med Gud og forlangte intet mere.

På mange måder kom Holger Rosenkrantz til at foregribe den retning, man kalder »pietismen« – af latin »pius« dvs. from. Men pietismen var ikke af dansk oprindelse. Den kom – ligesom reformationen fra Tyskland.

I eftertidens bevidsthed er pietismen blevet gjort til ét med den humørforladte CHRISTIAN VI. Pietismens tid opfattes som dengang, da folk blev tvunget til at gå i kirke om søndagen og blev rusket vågne, hvis de sov under prædikenen. Pietisme er noget med lukkede teatre og forbud mod karneval. Men selv om dette ikke er usandt, er det dog kun en meget lille del af sandheden.

I virkeligheden er pietismen – ligesom den samtidige rationalisme – opstået som en protestbevægelse mod det herskende lutherske ortodoksi. Og den var ligesom rationalismen i sit inderste væsen tolerant. Som dens første lærer regner man en sognepræst i Halle, der hed PHILIPP JAKOB SPENER. Ligesom rationalisterne var Spener tilbøjelig til at slippe alle tilsyneladende sikre forankringer i spidsfindige fortolkninger af Bibelens ord. Den rette nadverlære – den rette tro på værdien af djævleuddrivelse osv. – det forekom ham fuldstændig ligegyldigt. Følelsen – og kun følelsen – var den rette vej til sand kristentro. Den troende måtte nærme sig Kristus med alle sanser opladte. Først da havde han mulighed for – ad en mystisk vej, uforklarlig med ord – at opleve underet: selve mødet med Kristus. Og da ville han også handle som en kristen. Spener gav ikke meget for teologisk lærdom, og i de forsamlinger af pietister, der snart opstod, skete det lige så ofte, at begejstrede lægfolk tog ordet, som at man lyttede til præsterne.

Omkring 1700 begyndte de pietistiske ideer at brede sig til Danmark. De fik en blandet modtagelse. De ortodokse lutherske prælater svovlede imod al den sødladenhed. En af dem sagde, at pietisterne var som bier, der havde »honning i munden og brod i rumpen.« Og præsterne hengav sig på prædikestolene til »skænderi og larmen« mod dette nymodens tøjeri. Hvad lignede det også – i en enevældig stat – at jævne menighedsmedlemmer begyndte at tale i munden på præsten? Hvor blev al kirkens autoritet af?

Christianskirken på Christianshavn er bygget 1755–59 i rococostil. Prædikestolen er anbragt over altret, og pulpiturene er bygget op i tre etager. Det virker, som om arkitekten Nicolai Eigtved har skelet til et teater, da han planlagde rummet.

»Grønlands apostel« Hans Egede ankom til Godthåb-distriktet i sommeren 1721 og arbejdede i femten år som missionær blandt eskimoerne. Da han i 1735 mistede sin hustru og trofaste hjælper Gertrud Rask, besluttede han – selv meget syg – at trække sig tilbage. Han levede sine sidste år i Stubbe-købing.

Det var pietismens skæbne – eller vanskæbne, om man vil – at den trods alt blev taget under vingerne af statsmagten. Måske har de enevældige konger i deres udskårne og forgyldte kirkestole lyttet så længe til hof-prædikanternes underdanige ord om monarkens fortræffelighed, at de ikke længere troede et ord af, hvad der blev

sagt. I hvert fald er det sikkert, at Frederik IV, der det meste af sit liv var en udpræget libertiner, samtidigt gruede for sin sjæls forfælskelse. Trods private sorger i de senere år, faldt han imidlertid til ro i en fast overbevisning om Guds nåde, og han søgte at handle i næstekærlighedens ånd. Han oprettede – efter de bedste forbillinger fra Halle – ikke mindre end 240 landsbyskoler, hvor almuenes børn ikke alene kunne lære at stave, skrive og regne, men også – hvad der var nok så vigtigt – kunne lære kristendommens grundregler udenad. Ja han stiftede – stadig efter forbillinger fra Halle – et hjem for forældreløse drenge ved Nytorv i København – Vajsenhuset, efter tysk: waise – dvs. forældreløst barn.

Det var dog Frederiks søn Christian VI, der mere end nogen kom til at tegne billedet af pietismen herhjemme. Han var pietist til fingerspidserne. Han indledte ikke et statsråd uden først at have bedt om Guds velsignelse, og han afsluttede det uvægerligt med en ny bøn til Gud om at holde hånden over de trufne beslutninger. I denne atmosfære blev den lovgivning til, der skulle gøre alle danske til gode kristne – i hvert fald til lovlydige kristne. Man indførte den tvungne kirkegang. At teaterforestillinger, værtshusbesøg og festligheder blev forbudt søn- og helligdage siger næsten sig selv; men det var lige stærkt nok, at man endog lukkede Københavns porte, så folk ikke kunne gå sig en søndags-tur i det fri. Københavnerne, der efter Holbergs mening førhen havde været »kåde som kalve«, blev nu »ærbare og alvorlige som gamle katte«.

For de oprigtigt troende pietister var dette nærmest en parodi på pietisme. De afskyede ganske vist dans, tobaksrygning og andre verdslige forlystelser – eller rettere: de så ned på dem. Glæden ved at kende Gud var nemlig i deres øjne så stor, at alle andre glæder blev små i sammenligning.

Pietismens største monument inden for vor litteratur er sønderjyden HANS ADOLF BRORSONS salmer. Han ejer ikke Kingo's malmlfulde stemme – det er en mere privat, mere intim og mere folkelig forkyndelse, der ligger bag Brorsons værk. Han taler om »troens rare – dvs. sjældne – klenodie«, og for ham var troen en brændende længsel efter Kristus. Han taler om at »søge de ydmyge steder«, og han sammenligner Kristus med en rose – »thi roserne vokse i dale«. Stilheden og inderligheden er kendetegnet for Brorson, og dog kan han – når han vil – trække alle registre ud på sit orgel og lade det tordne under hvælvingerne, som når han søger et mål for Guds afmagt:

Gik alle konger frem på rad
i deres magt og vælde,
de mægted ej det mindste blad
at sætte på en nælde.

I al sin enevældige magt formåede Christian VI end ikke at gøre sin egen søn og tronfølger til en god kristen. Med Frederik V's tronbestigelse faldt næsten hele faderens religiøse livsværk til jorden. Frederiks regeringstid blev et muntert rokoko-karneval, og folk fik den blandede fornøjelse at se en konge drikke sig så fuld, at han dårligt kunne holde en hat på hovedet. Kun én af Christians reformer overlevede: konfirmationen.

Men pietismen som sådan døde ikke med Christian VI, og i mangt og meget har den haft stærke eftervirkninger. Når HANS EGEDE optog missionsvirksomheden blandt de hedenske grønlandere, skyldtes det ikke mindst pietismens krav om at troen skulle give sig udtryk i handling. Mange bånd binder i dag Grønland og Danmark sammen, men det ældste af dem – og et af de stærkeste – er den kristne kirke.

Så sent som i 1771 kom en menighed af »brødre« og »søstre« fra Herrnhut i Tyskland til Sønderjylland og grundlagde her kolo-

nien Christiansfeld. Den der i dag vandrer over deres kirkegård – kaldet »Gudsageren« – undgår ikke at få et overvældende indtryk af herrnhuternes urokkelige pietisme. Her hviler de døde under prunkløse gravsten – nej, ikke døde, men »frø«, der vil spire til nyt liv på Guds ager.

Hvornår forsvandt pietismen da? I grunden er den aldrig forsvundet. Overalt hvor religiøse vækkelser har gjort sig gældende helt ned i vor tid, har der været træk af pietisme til stede. Dens appel til det folkelige og jævne, dens foragt for teologisk skarpsindighed, dens krav om, at troen skal vise sig i handling, og dens tillid til, at følelser mere end forstand er kernen i kristentroen, alt dette vil man møde igen både i grundtvigianismen og Indre Mission, i Frelsens Hær og teltmissionen. Også diakonisse-stiftelserne er opstået på baggrund af pietismen.

Paulus sagde: »Så bliver da de tre: tro, håb og kærlighed, men størst af disse er kærlighed.«

NØRREJYLLAND

ESTVAD KIRKE	64
HVIDBJERG KIRKE	66
MARIA MAGDALENE KIRKE	· 68
MARIAGER KLOSTER	70
SAHL KIRKE	74
SPENTRUP KIRKE	76
ULFBORG KIRKE	78
VESTERVIG KIRKE	80
ØRSLEV KIRKE	82
BUDOLFI KIRKE	85

Kongeringning over død bondeplager

Da »secretairen«, *Johan Severin Benzon* til Estvadgaard, var død i 1741, lod enken, *Fredrikke Louise Glud*, liget ligge på parade i otte uger samtidig med, at hun i hele tidsrummet lod »kongeringe« over ham i ESTVAD og RØNBJERG KIRKER, som hørte til godset. Begge dele var strengt ulovligt, således måtte der ikke ringes over et lig i mere end én time.

Sagnet vil vide, at hun herefter måtte til København, hvor kongen dømte hende til at »kysse den blå jomfru« – et frygteligt henrettelsesredskab, der dog næppe har eksisteret andre steder end i folkefantasiaen. »Jomfruen« stod på en forhøjning med tre trin. Når delinkventen betrådte første trin, smilede jomfruen, ved andet trin bredte hun armene ud, og ved tredje smækkede

hun armene sammen om den ulykkelige, hvilket betød den visse død, thi på inder-siden var armene besat med lange spidse jernpigge. Fru Benzon var dog så heldig at blive benådet mod at hun skænkede 500 rdl. til Viborg Latinskole. Da hun døde i 1745, stod der i testamentet, at Estvadgaard skulle omdannes til et kloster, hvor 6 adelige fruer og et tilsvarende antal adelige frøkner skulle have frit ophold samt en vis årlig pension. I det hele taget havde fru en på det sidste udvist megen velgørenhed, hvilket også nok kunne gøres nødigt, thi der var store synder at sone for både hende og »secretairen«.

En retssag, hvis akter er bevarede, viser Severin Benzon fra en meget utiltalende side;

og afslører ham som en ualmindelig brutal herremand.

Et hestedækket var blevet stjålet på Estvadgaard, og det varede ikke længe, inden man fandt frem til en person, der kunne udlægges som gerningsmand, nemlig godsets fisker. Staklen tilstod for at slippe fri for videre ubehageligheder og angav sin bror som hæler.

Benzon lod nu broderens hus storme, og han selv samt hans kone blev ført til Estvadgaard, hvor manden blev sat i halsjern ved brønden og fik lov at stå to døgn i februars kulde uden at der blev givet ham hverken vådt eller tørt. Konen skulle også klapses af. Herremanden tvang svogeren til at gennempiske hende med store ris, og hvis han ikke slog hårdt nok, tog Benzon

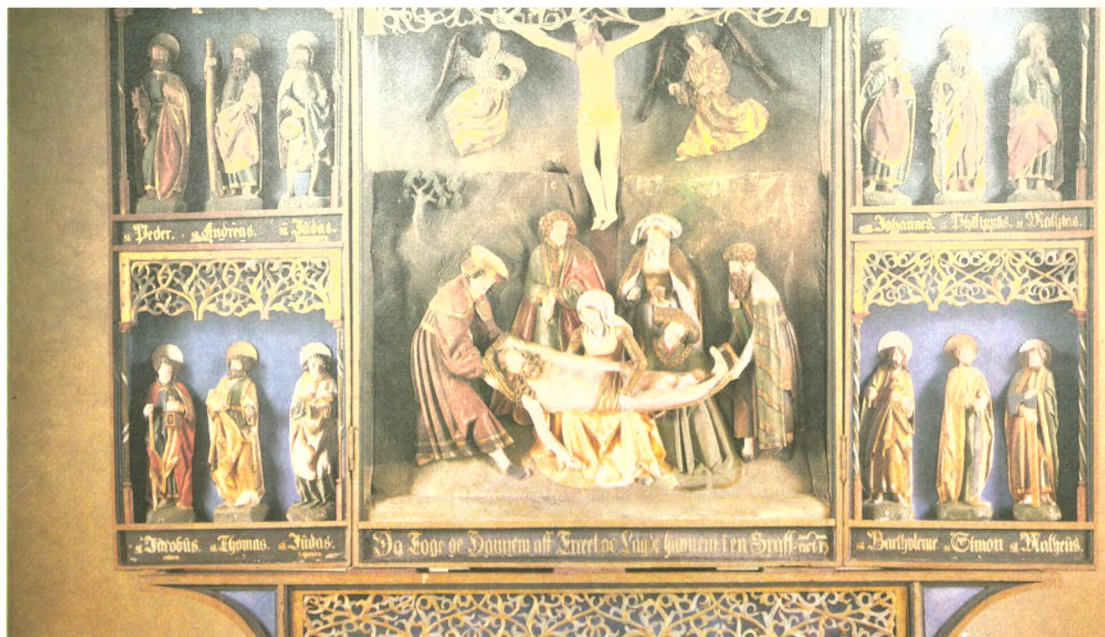

ESTVAD KIRKE set fra nordøst. Under det hvide kalklag lader murstrukturen sig ane. Man fornemmer den klævede kâmp i de buklede flader.

Den gotiske fløjaltertavle er et pragtfuldt billedskærerarbejde, den er fra 1502 og man mener, den kan skyldes mesteren *Bernt Notke*.

selv fat med tyremeien (en pisk fremstillet af tyrens garvede avlelem) og slog skiftevis løs på fiskeren og konen. Da meien knækkede, fortsatte han med de bare nævef.

Endelig blev de to løsladt og det lykkedes dem at flygte til Viborg, hvor de anlagde sag mod deres brutale husbond. Deres søn blev tilbage, han mente ikke, herremanden havde nogen grund til at gøre ham fortræd.

Men så skete ulykken: Estvadgaards store lade brændte, og Benzons, som straks følte, at det måtte være en hævnakt fra knøsens side, lod ham gribe. Han plastrede drengens øjne til med beg og bandt ham fast til en seng, som blev stillet på højkant, så gutten kom til at stå med hovedet nedad. Derpå blev han overladt til sig selv, og hele natten

sled han i sine bånd, indtil han endelig fik løst dem så meget, at han kunne frigøre sig fra sengen. Med bagbundne hænder flygtede han ud af gården og nåede omsider Viborg, hvor han sluttede sig til forældrene.

Der blev føjet nogle supplerende anklager til retssagen mod herremanden, og han forbedrede ikke sin stilling ved at overfalde den flygtede kone, engang han traf hende i Viborg. Han pryglede ubarmhjertigt løs på hende, men omsider fandt folk, at han gik for vidt og gik imellem parterne. Herremanden måtte fortrække efter at have fået nogle drøje knubs.

Det lykkedes Benzons at hale sagen ud, men vinde den kunne han ikke, og da han fik sin dom, blev han så nedbøjet, at han snart efter døde. Hans og hustruens kister står i en hvælving under ESTVAD KIRKES tårn, og stedets præst skrev et mindevers, der begynder således:

Interiør af kirken med rester af romanske kalkmalerier på triumfuevæggen og den smukke renaissance prædikestol.

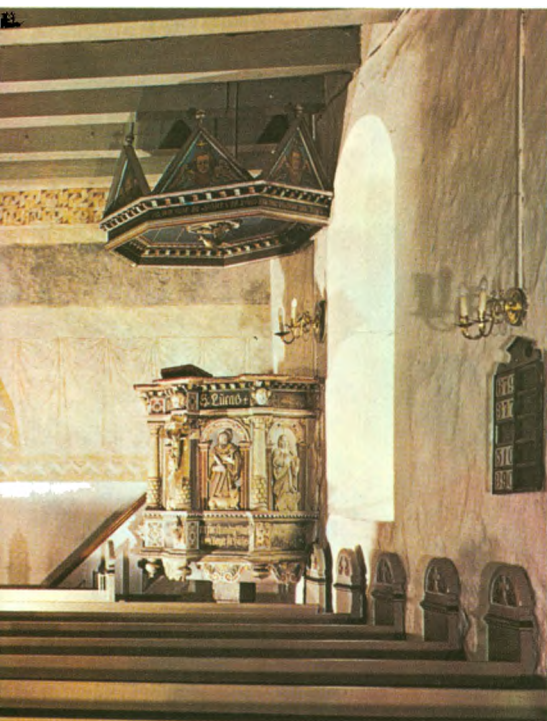
Her hviler han, som blev i verden stærkt beklaffet fordi han gerne så, dens ondskab blev afstraffet. Sin næste elskte han og gjerne brød sit brød for den nødtørftige, han så, der lidte nød.

Estvad kirke

SKIVE KOMMUNE
VIBORG AMT

Kirken har romansk skib og kor. Oprindeligt stod disse bygningsdele i rå kløvet kamp, men sydturen i skibet er senere omsat i munkesten. Ved en restaurering i 1950-51 er tillige korets østgavl ombygget.

Tårnet er sengotisk – fra 1470 – og i en gravkælder under det hviler »secretair« *Johan Severin Benzons* og hustru til Estvadgaard. Det lavloftede kirkeskib er med bjælkeloft og på væggen mellem skib og kor er der senromanske kalkmalerier fra tiden omkring 1225. Det nordvendte våbenhus er fra omkring 1800.

Den blodige juleaften

I 1200-tallet ejede en herremand af slægten *Glob* – hans fornavn har man glemt – praktisk talt hele Thy, og det var meningen, at hans eneste søn, Jens, engang skulle arve denne herlighed. Forinden måtte han dog have en ridderlig uddannelse, hvorfor han sendtes til Franken. Her forsvandt han imidlertid sporløst, og man anså ham til slut for død.

Da herremanden faldt fra, sad enken alene med det vældige gods. Hendes mands bror, Børglum-bispen *Oluf Glob*, var en bjærgsom natur; han fik lyst til at overtage ejendommen, og da han ikke kunne formå enken til at sælge, begyndte han at genere hende på forskellig vis:

Først forsøgte han sig med småprocesser, men da det ikke fik hende til at skifte sind,

toges der grovere midler i anvendelse. Ved hjælp af falske anklager fik bisp Oluf paven til at lyse adelsfruen i band!

Nu turde ingen af folkene blive længere hos hende, da de så selv rantes af bandet. Kun en gammel tjenestepige holdt stand hos sit herskab.

Snart efter skaffede den »kære« svoger fruen en pavelig tilsigelse på halsen. Hun

En smuk, lidt primitiv sengotisk kalvariegruppe hænger på væggen mellem skibet og nordkapellet.

HVIDBJERG KIRKE er en statelig repræsentant for den nordvestjydske byggeskik. Granitkvadre har i rigt mål fundet anvendelse og står – sammen med det hvide – smukt til blytaget.

Et overordentlig flot kirkeskib fra omkring 1750, det hedder »Anna« og skal sagtens have været en orlogsmand eller en ostindien farer, for det er svært bestykket.

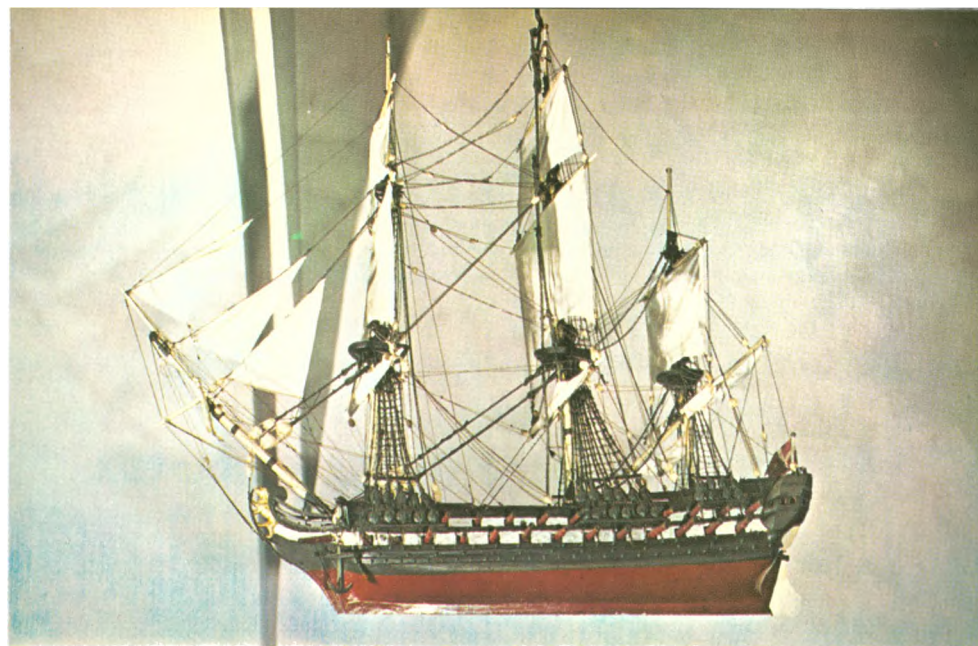
Hængefigur som viser den arme Jonas, der nedsvælges af en havl. Figuren er skåret ca. 1750 og er umådelig festlig selvom kunstnerens kendskab til hvalers anatomi synes at have været begrænset.

måtte selv møde i Rom og tale sin sag, og sammen med tjenestepigen begav hun sig af sted på en oksekærre.

Omsider nåede de Franken, og en dag mødte de en ridder og hans svende. Han standsede dem og spurgte, hvor de kom fra og hvor de agtede sig hen. Adelsfruen berettede da sin tragiske historie, og medens hun fortalte, randt tårerne ridderen ned over kinderne. Pludselig faldt han hende om halsen og udbrød: – »Mor. Jeg er den søn om hvis liv I tvivler!«

Sammen med sin mor drog *Jens Glob* tilbage til Danmark, hvor han gennem sagsanlæg søgte at skaffe hende ret over for bispem, men denne var en snu person og snoede sig fri af alle anklager.

Da besluttede *Jens Glob* at tage sagen i sin egen hånd. Juleaftensdag 1260 hørte han, at bispem samme aften skulle celebrere messen i HVIDBJERG KIRKE på Tyholm. Han lod bud gå til sin svoger, *Oluf Hase*, på Salling med besked om, at denne skulle møde til ottesang i Hvidbjerg. *Jens Glob* og bispem ville da begge være til stede og tales ved. Opfordringen ledsagedes af en trussel

om, at *Jens Glob*, ifald han udeblev, ville gæste ham, og da »skulle han takke ham lidet godt«.

I et forrygende vejr begav *Oluf Hase* sig på vej. Med sig havde han ti svende og to smådreng, men da de skulle sættes over Limfjorden, turde ingen sejle ud, og i et forsøg på at svømme over med hestene, druknede alle svendene. Kun hr. *Oluf* og de to drenge slap levende fra badet.

Da *Oluf Hase* kom til kirken, blev han i våbenhuset hilst af *Jens Glob*, som takkede ham, fordi han var mødt op. *Oluf Hase* fortalte, hvordan det var gået med hans trofaste svende og gode heste og spurgte dernæst, hvordan det stod til mellem *Jens Glob* og hans farbror.

– »Vi er forligte«, svarede *Glob*.

Rasende over at have sat så meget over styr til ingen nytte, trak hr. *Oluf* sit sværd og huggede ud efter *Jens Glob*, men denne sprang til side, stødte døren til kirken op og sagde: »Således er vi forligte«.

Ved alteret lå bisp *Oluf* med blodet vældende ud af sit kløvede hoved, og omkring ham var alle hans folk dræbt. – Men efter den stund bar hr. *Jens* tilnavnet »den hårde«.

Hvidbjerg kirke

THYHOLM KOMMUNE
VIBORG

I katolsk tid var HVIDBJERG KIRKE indviet til *Sct. Laurentius*. Apsis, kor og skib er romanske og af granitkvadre. Kapellerne mod nord og syd samt tårnet er sengotiske. Apsis er i dag skilt fra kirken ved en mur og fungerer som sakristi. Det sydlige kapel, som er det mindste, skiltes omkring 1653 fra skibet ved en mur med dør og blev antagelig ved samme lejlighed overhvalvet; det har siden fungeret som gravkapel for *Caspar Gersdorf til Hindsels*. Skib, kor og det nordlige kapel har fladt bjælkeloft, hvorimod tårnrummet, der tillige fungerer som våbenhus, har hvælvet loft.

I altertavlen er fire stilarter repræsenteret: Sengotiske relieffer af brændt ler og fra tiden omkring 1500 er indsat i en renæssancetavle fra ca. 1620. I 1751 omdannedes dele af tavlen i rococo og fik vinger i denne stilart. Topstykket er barok fra 1660. Døbefonten er en romansk granitfont.

KEs forskønnelse. Den gamle etatsråd, *Peder Fogh*, som for resten var en søstersøn af *Griffenfeld* og adledes i 1707, har således betænkt kirken med et epitafium over hver af sine tre hustruer, som han roser i lange blomstrende latinske indskrifter. Børn havde han ingen af, og derfor arvede hans søstersøn, *Jørgen Fogh de Wilster* Ryomgård. Også han havde blik for kirkens tarv og vilde skænke den en prægtig rococo-altertavle, som hans kone imidlertid kom til at betale.

Der hviler en sørgelig skæbne over denne familie, den ligesom måtte ikke have lov til at overleve: *Jørgen Fogh de Wilster* var en tungsindig mand, og man ville vide, at han ikke kom alt for godt ud af det med sin kone, *Anne Margrethe Galten*. Hun begyndte at interessere sig en del for herremanden på det nærliggende *Vedø*, oberstløjtnant

Palle Kragh Hoff, og da gemalen var dem i vejen, fik de ham efterhånden trængt til side ved at sætte ham ind i et af Gammel Ryomgårds tårne.

Til sidst besluttede de to at gifte sig, og man siger da, at de bestak en tjener til at liste ind og skubbe den besværlige *Fogh de Wilster* ud ad tårnvinduet. Forbrydelsen blev også godt nok fuldbyrdet, men ofret døde ikke straks. Da han lå på stenbroen nåede han at vende sig om og nedkalde forbandelsen over de to og tjeneren.

Hans forbandelse viste sig at have kraft. Det gik tjeneren såre ringe, og de to turtelduer, som snart efter lod sig smede i hymens lænker, opnåede vel rigdom men ingen lykke. De døde barnløse og deres arving, som en overgang var en af landets rigeste mænd, satte alt over styr og døde i yderste armod.

Sengotisk kalkmaleri visende Kristus som verdensdommer.

Den eminente rococo-altertavle som *Jørgen Fogh de Wilsters* enke, *Anne Margrethe Galten*, skænkede kirken i 1757.

Maria Magdalene Kirke

MIDT DJURS KOMMUNE
ÅRHUS AMT

Kirken består af skib, kor med apsis, vestvendt tårn samt våbenhus og et gravkapel mod syd. Apsis, kor og skib er opført i tiden mellem ca. 1425 og 1458 af *Otto Nielsen Rosenkrantz* og hans hustru, *Else Holgersdatter Krognos*. Bygningsmaterialet er munkesten på en sokkel af granitkvadre, som stammer fra en ældre kirke. Våbenhuset, i hvis gavl de to berømte flyverøn vokser, er fra slutningen af middelalderen og opført af munkesten i munkeforbandt, det står, som den eneste del af kirken, hvidkalket. Tårnet, som ligeledes er af munkesten, er bygget 1593 af landsdommer *Mogens Juel* til Ryomgaard. Indtil 1739 havde tårnet spåntækt kuppelspir.

Det store sydvendte gravkapel fungerer nu som ligkapel, det menes at være opført 1639, og under det er der kælder. MARIA MAGDALENE KIRKE er dels teglhængt og har dels blytag.

MARIAGER KLOSTER

»Messe« for de døde

For mange år siden, da man holdt gudstjeneste i MARIAGER KIRKE julemorgen, før end det blev lyst, boede der en gammel kone i byen; hun sad i beskedne kår og ejede således intet ur. Engang i julens tid vågnede hun, medens det endnu var mørkt, og da hun mente, det lakkede mod froprædiken, klædte hun sig på, drak en potte varmt øl, tog sin kåbe om sig for ikke at fryse og begav sig derpå med salmebogen i hånden hen til kirken.

Lyset skinnede gennem vinduerne, orglet bruste og salmesangen tonede så skønt. Døren til våbenhuset stod åben, hun listede ind og fandt frem til en tom plads i et stolestade. Salmen, der blev sunget, mindedes hun ikke at have hørt før, og da hun begyndte at se sig rundt, var alle i kirken fremmede for hende, selv om hun alligevel havde en sær fornemmelse af, at der var noget bekendt ved nogle af dem.

Da præsten stod op på prædikestolen viste det sig, at han ligeledes var en fremmed, og underligt nok var han, som alle de forsamlede, ligbleg og havde store, dybe, brændende øjne.

Pludselig mærkede konen, at nogen bankede hende let på skulderen. Hun vendte sig mod kvinden, der sad ved siden af hende, og denne hviskede: »List dig ud af kirken i det samme, du hører præsten sige »amen«, og hægt din kåbe ganske løst, for ellers er det ude med dig!« Konen genkendte nu til sin rædsel sin naboerske og gode veninde, som var død for nogle år siden.

Hun ville rejse sig, men kunne ikke røre et lem, og da hun på ny så sig om i kirken, genkendte hun også andre folk, der for længst var faret heden.

Endelig sagde præsten »amen«, og i det

samme vendte konens evne til at røre sig tilbage, hun rejste sig stille og ilede ned ad midtergangen, men straks var alle dødnin-gene efter hende, de rakte deres knoklede hænder frem og greb fat i kåben, netop som

Der er kun lidt levnet af den vældige birgittinerkirke. Man ser her midterskibet og det ved Mogens Clemmensens opførte kor fra 1931–33. Renæssanceprædikestolen er stafferet i 1724. Altartavlen er i barok og fra ca. 1690.

MARIAGER KIRKE og den tilbageblevne nordre kløsterfløj, som nu er dommerkontor, set fra vest.

I kirkens lille »museum« findes levn fra klostertiden, bl. a. den siddende »smertemand«, der har stået på et »Kristi legems alter« fra sengotisk tid. »Kristus i kisten« er et samtidigt kunstværk.

hun ville løbe ud af våbenhuset. Med et ryk gjorde konen sig fri, og i det samme bragede klosterkirkens døre i bag hende.

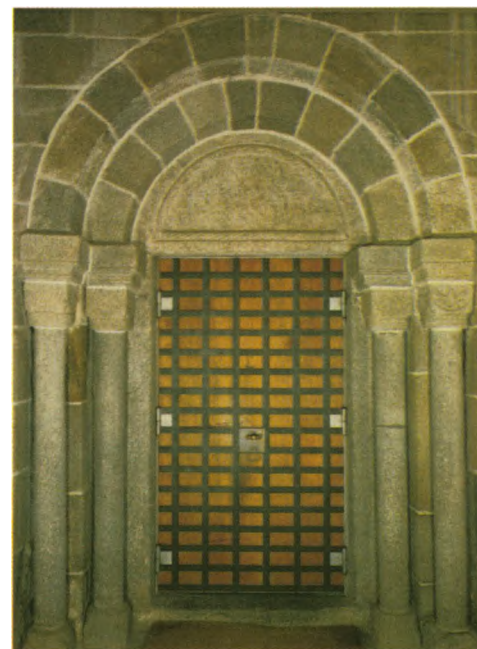
Sanseløs af skræk styrtede hun hjem, og hun hørte kirkens ur slå ét. Hun fik banket naboerne op og fortalte om sin frygtelige oplevelse; de troede naturligvis ikke et ord af det hele og morede sig kosteligt over hendes forstyrrede snak. – Om morgenen, da man gik til kirke, fandtes hendes kåbe fastklemt i døren. Det, der sad udenfor, var helt, men den del af kåben, der var blevet i våbenhuset, var revet i bitte små stykker. – Så lo ingen mere.

Så sent som i 1873 fremvistes i kirken en åbentstående kiste med et mumificeret lig, det var den sidste katolske Børglum-bisp, Stygge Krumpen. Mumiens lighed med portrætfiguren på den endnu bevarede gravsten fra 1551 skal have været slående.

Sagnet om et hovedgærde og en benende

I våbenhuset er den romanske sydportal bevaret. Døren er ny, men den gamle kan ses inde i kirken.

Det var en forrygende storm på Nordsøen. Et stort sejlskib var i havsnød ud for den jyske vestkyst. Bølger og strøm førte det stadig nærmere ind mod de forræderiske revler, og pludselig gik skibet på grund. Det var klart i vejret, og man kunne tydeligt se et kirketårn inde på land. En engelsk kongesøn var med om bord, og han lovede nu, at hvis de kom frelst fra forliset, ville han skænke sin gyldne seng til denne kirke.

I det samme løftede en vældig bølge skibet op over revlen, og da det således kom ind i lidt mere smult vande, fik besætningen held til at sætte en mindre båd ud, og med den nåede man kysten.

Det viste sig at være *Stadil Kirke*, de skibbrudne havde set, og da stormen løjede af,

SAHL KIRKE set fra syd. Oprindeligt havde det sengotiske tårn, der er opført af teglsten på et nedre stokværk af kamp, et højt spir.

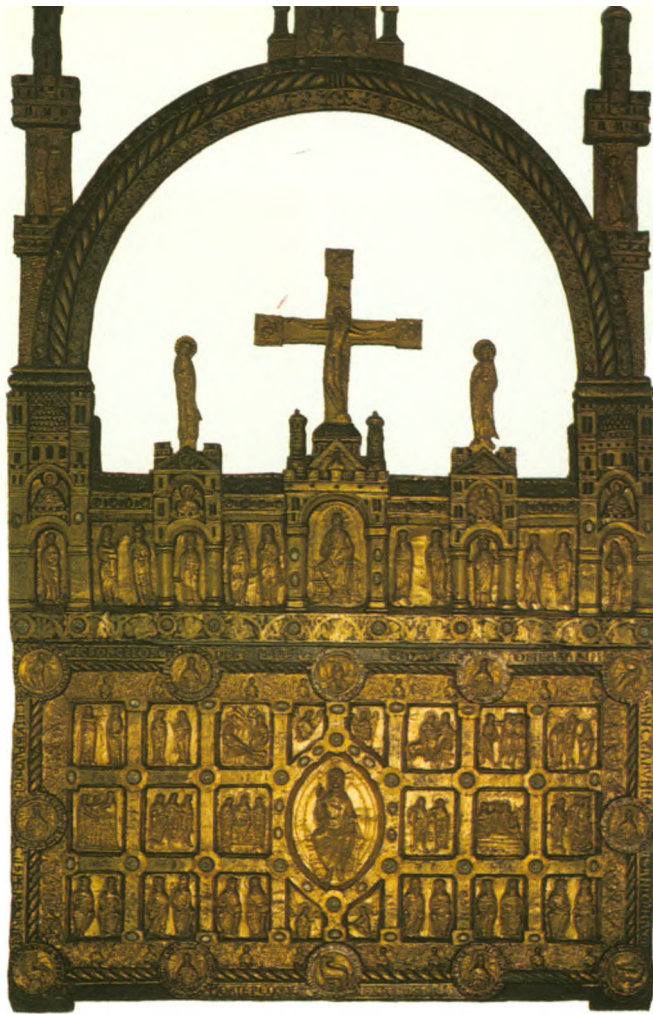
lod prinsen sin seng hente fra vraget. Fodenden blev givet til Stadil Kirke, men hovedgærdet havnede i SAHL KIRKE, hvordan det så ellers kunne gå til, for der er langt fra Stadil til Sahl.

Sådan melder sagnet om hvordan de gyldne altre i Sahl og Stadil er kommet til veje, og forklaringen skal nok søges deri, at det endnu helt bevarede *Sahl-alter* godt i formen kan have en vis lighed med hovedgærdet på en seng. Af Stadil-alteret er der nu kun en beskeden del til rest, og den indgår som led i en renæssancetavle.

Kirkens store sengotiske korbuekrucifiks er et smukt billedskærerarbejde, det er afætset for bemaling og står nu i mørkt egetræ.

Det gyldne alter, som ifølge sagnet var hovedgærde på en engelsk prins seng. Det er sammensat af frontalet (det rektangulære underste parti) og retablet (overdelen med buen). Oprindeligt har frontalet siddet foran på et alterbord og retablet som bagstykke, der hævede sig op over bordet.

Sandheden er, at Sahls gyldne alter er et dansk arbejde – antagelig fra Ribe – og fremstillet i tiden omkring 1100. Materialet er kobber, og kunstneren måtte banke det ud til ganske tyndt blik, inden det kunne hamres i facon. Først når det var så spinkelt, at man kunne presse mærke i det med en negl, var det tjenligt.

Nu begyndte selve opdrivningen, og den fandt sted ved, at blikkets bagside bearbej-

dedes med et rundet jern, og forsiden med et fladt. Undertiden hjalp man til ved at hamre direkte på metallet med en lille hammer. Ustandselig måtte pladen holdes hen over en kulild og glødes, for at den ikke skulle revne.

Var det en menneskelig figur, der blev opdrevet, begyndte kunstneren altid med hovedet, som kom til at stå højest i relief; så arbejdede man sig langsomt nedad, og når

man nåede fødderne, var der kun råd til at drive disse ganske lidt op, da man ellers slog hul i pladen.

Når motivet i hovedtrækkene var færdigt, blev det gået efter med ganske små jernstemplere – punsler – og måske blev nogle detaljer graverede. Derpå brændtes der guld på de ophøjede partier og såkaldt brunfernis af linolie på de lavere liggende. På den måde kom alteret til at stå gyldent til mørkebrunt. Hertil føjedes indfattede bjergkrystaller på baggrund af farvet papir, så de kom til at glimte i alle spektrets kulører.

For at de opdrevne partier ikke skulle blive bulede, fyldtes de med en blanding af bivoks og fint sand. Selve det bærende skelet, som pladerne er fæstnet til, er af eg.

De danske gyldne altre er med deres ca. 800 år enestående klenodier inden for verdenskunsten.

Sahl Kirke

VINDERUP KOMMUNE
RINGKØBING AMT

Kor med apsis samt skibet er fra romansk tid, hvorimod tårnet og våbenhuset stammer fra sengotikken. I dag er den halvkuppelhvelvede apsis skilt af og fungerer som sakristi. Såvel kor som skib har fladt bjælkeloft.

Tårnet, som er vestvendt, er i de øvre partier af tegl, og våbenhuset er helt af tegl, medens kirken i øvrigt er bygget af granitkvadre. Begge de gamle portaler er bevarede. Den nordvendte er tilmuret, men den sydlige, som nu ligger inden døre mellem våbenhus og skib, er åben. Også den gamle jernbundne dør eksisterer, selv om den ikke længere er i brug. I ældre tid havde tårnet et højt spir, nu er der kun et mindre pyramidespir, hvis øverste spids er blytækt.

Præsten, der jagede i kirketiden

Sig nærmer tiden, da jeg må væk,
jeg hører vinterens stemme;
thi også jeg er kun her på træk
og haver andetsteds hjemme.

Det er dystre toner *Steen Steensen Blicher* anslår i dette »præludium« til sin digtcyklus, »Trækfuglene«. Han skrev det i 1837, da han var alvorligt syg og ventede, han skulle dø. Dog endte hans rige og ofte tragiske liv først i marts 1848. Digtet er i virkeligheden Blichers testamente. Fængslet – det trange bur – er hans eget hjem, præstekaldet og SPENTRUP KIRKE.

Nogen lykkelig mand var Blicher så langt fra. Som knapt 30-årig giftede han sig med sin farbrors kun 17-årige enke, og det viste sig desværre snart, at deres gemytter kun dårligt stemte overens. Hans smukke, livlige, mørkøjede kone havde nemlig den last, at hun var trættekær, hvilket drev Blicher fra hjemmet mange gange. Han blev forfalden til at strejfe om med bøssen på ryg og sin gode ven, hunden, ved sin side. Også brændevin blev han i sine senere år noget hængiven til.

Blicher var ikke som præster flest, og selv om han var en fremragende skribent, fandt han kun sjældent anledning til at sætte sig ved skrivebordet for at forberede søndagens prædiken; resultatet var, at han måtte improvisere, hvilket han var en sand mester i, og menigheden elskede at høre hans korte, kernefulde ord.

Blandt digterpræstens små »elskværdigheder« var den, at han havde svært ved at afpasse tiden. Når han var på jagt glemte han alt andet, og det kunne træffe, at menigheden måtte vente en times tid eller mere før-

Der er noget »skævt« ved SPENTRUP KIRKE. Det sengotiske tårn dækker kun halvdelen af skibet, og dets sydøstlige hjørne hviler på en pille inde i kirken.

ULFBORG KIRKE

»Ka' do sie mi røe mås?«

Engang henimod midten af forrige århundrede begyndte hvælvingen over *Gyldenstiernes* kapel i ULFBORG KIRKE at slå revner, og det viste sig nødvendigt at gå op på loftet for at udbedre skaden fra oven. En masse ragelse tyngede på hvælvet, det måtte først fjernes, og under arbejdet hermed, fandt håndværkerne skelettet af en halv voksen knøs iført en hvid vadmelskofte med læderknapper.

Alle var enige om, at man her havde fundet liget af den tjenestedreng, som Nørre Wosborg-herremanden *Henrik Johan de Leth* skulle have pint ihjel omkring 1750.

Arsagen til den sørgelige affære var, at en sølvske forsvandt på Nørre Wosborg. Af en eller anden grund faldt mistanken på tjenestedrengen, som var fra Kyttrup. Gutten fastholdt imidlertid sin uskyld, og da skeen blev fundet i et svinetrug, skulle man tro, at hele sagen var endt i fryd og gammen.

Men Leth havde nu sat sig for, at drengen skulle straffes. Han lod ham derfor binde til et langt reb, og medens ridefogeden holdt fast i rebets ene ende, piskede herremanden løs på knægten og tvang ham til at løbe rundt og rundt, indtil han segnede om.

Samme nat døde tjenestedrengen af sine kvæstelser, og kort efter forsvandt liget på gådefuld vis. Gårdens folk mente nok, de havde set Leth og fogeden slæbe af sted med en bylt, men de turde intet gøre ud af sagen, som efterhånden gik så nogenlunde i glemmebogen.

Ingen jordisk instans straffede således Leth, og dog indhentede skæbnen ham. En

nat da han red over heden, faldt han af hesten, hans fod blev stikkende i stighøjlen, og han slæbtes til døde. Siden da har han spøgt på forskellig vis, bl. a. ses han sammen med fogeden slæbe tjenestedrengens lig fra Nørre Wosborg til ULFBORG KIRKE.

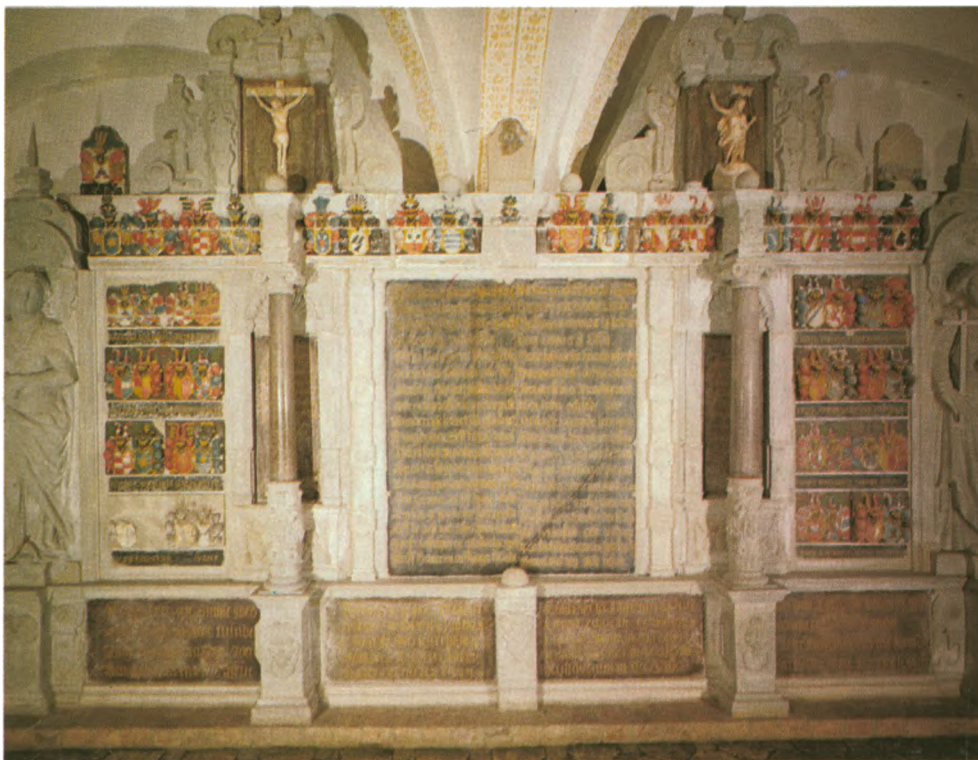
På et pulpitur i ULFBORG KIRKE er malet en fremstilling af helvede, det er vist som et gabende uhyre med gloende øjne og skal nok have givet anledning til følgende sagn:

En aften skulle Ulfborg-præsten ud for at berette en syg. Han iførte sig kjole og krave

Den blytækte kvaderstenskirket set fra nordvest. Det sengotiske tårns øvre partier er af munkesten.

Det vældige sandstens- og marmorepitafium i Gyldenstiernes kapel fylder en hel væg, det er rejst over rigsråd Preben Gyldenstjerne som døde 1616.

En billedkvader i den vestre kirkegårdsmur. Det siges, at figuren forestiller en ulv, og at stedet har navn efter den.

og ville netop til at gå, da han opdagede, at han havde glemt sin bibel på alteret i kirken. Han bad tjenestekarlene om at hente den, men ingen af dem turde, fordi det skulle spøge så slemt deroppe.

Til alt held havde de en lidt »tumpet« pige på præstegården, hun var ikke bange for noget, og traskede troligt af sted.

Hun kom godt nok ind i kirken og op til alteret, hvor hun fandt bibelen. Så vendte hun om for at gå tilbage, men et skrækeligt gespenst spærrede vejen. Det gloede på hende og sagde: »Kan du se mine røde øjne?«

Pigen lod sig imidlertid ikke dupere: Hun kiltede op i kjolen, vendte agterkastellet mod spørgelset og svarede: »Ka' do sie mi røe mås?«

Det arme gespenst blev så forbløffet over den respektløse behandling, at det valgte at opløse sig og forsvinde. Pigen gik hjem, og præsten fik sin bog.

Sagnet om »de røde øjne« synes komponeret over denne gruelige djævel fra lektorieprædikestolen.

Ulfborg Kirke

ULFBORG-VEMB KOMMUNE
RINGKØBING AMT

Den store, imponerende kirkebygning har romansk kor og skib af granitkvadre, dertil føjer sig mod vest et sengotisk tårn samt mod syd et våbenhus, en korsarm og et kapel, som er bygget dels af munkesten dels af udflyttede kvadre. Våbenhuset anvendes nu som ligkapel, og indgangen til kirken er gennem tårnrummet. Såvel kor som skib og korsarm har flade bjælkelofter, derimod har gravkapellet, hvori *Gyldenstjerne fra Wosborg* har haft deres hvilested, loftshvælv. Triumfmuren er fjernet og i dens sted er anbragt et søjlebåret pulpitur med en lektorieprædikestol, der skyder sig frem som en karnap.

Kongen dansede sin søster ihjel og blindede elskerens

Prins Buris var bror til *Valdemar den Stores* dronning, *Sofia*. Han havde forelsket sig i kongens søster, *Liden Kirsten*, og kærligheden var gengældt. Da han bejlede, sagde *Valdemar* imidlertid nej. – Partiet passede ham ikke.

Dronning *Sofia* var en smuk kvinde, men hendes hjerte var hårdt, og hun ønskede intet godt over *Liden Kirsten*, som hun misundte. Da kong *Valdemar* var draget på togt imod venderne, overtalte hun *Buris* til at forføre *Liden Kirsten* og foregøglede ham, at når *Valdemar* vendte hjem og fandt sin søster besvangret, blev han nødt til at give efter for giftermålsplanerne.

Flere gange under felttoget nåede der bud fra dronningen til *Valdemar*, hun berettede, at hans søster førte et udsvævende liv med *Buris*, og at de to ventede et barn.

Tre dage inden kongen nåede tilbage til *Ribe*, hvorfra han i sin tid var rejst ud, nedkom *Liden Kirsten* med en datter. Instinktivt følte hun, at det var klogest at undgå broderen, hvorfor hun flyttede til et lille hus i marsken. Dronningen, som stadig spillede

under dække, var dog orienteret, og da *Valdemar* forlangte at se sin søster, viste hun hans mænd vej til hendes skjulested.

Liden Kirsten førtes til *Riberhus*, hvor kongen havde indbudt til fest. Han så, at hun var ganske udmattet efter fødslen, men forlangte alligevel, at hun skulle træde dansen med ham. Så længe og så hastigt dan-

En mærkelig døbefont af norsk klæbersten – en stenart, der er så blød, at man kan skære i den med en kniv. Fonten er senromansk og formet som en kalk, – en type man ellers ikke ser i Danmark.

Synligt vidt omkring på en bakketop ligger VESTERVIG KIRKE, – Danmarks største landsbykirke og en af vore prægtigste kvaderstensbygninger.

sede han, at den arme pige fik en blodstyrning og døde i hans arme.

Nu kom turen til *Buris*. *Valdemar* lod ham gribe og hans øjne stikke ud. Derpå blev prinsen kastet i et fængsel, hvor han sad nogle år.

Liden Kirstens lig var blevet ført til VESTERVIG KLOSTER og begravet på kirkens nordside. Efterhånden forbarmede kongen

Kaper med - og uden hoved

Mogens Heinesen fødtes i 1545 på Færøerne, hvor hans far var præst. Allerede i sine drengear sejlde han meget rundt mellem øerne og blev fortrolig med de farlige farvande deroppe.

I en ung alder fik Mogens Heinesen eget skib at føre; det var et koffardifartøj, og med det sejlde han varer mellem Bergen og

Færøerne. På sin tredje tur blev han overfaldet af sørøvere, som plyndrede skibet, og da han omsider nåede ind til Bergen, måtte han stå til ansvar, selv om han var ganske uskyldig i det skete. Bitter over den ringe behandling drog han til Nederlandene, hvor han gik i krigstjeneste og udviste stor tapperhed i en række søslag.

ØRSLEV KLOSTER set fra sydøst med kirken i baggrunden.

1597 var han tilbage i Danmark. Her gav *Frederik II* ham tilladelse til at bevæbne et skib i fællesskab med et par medredere, hvoraf den ene var hans halvbror, der i mellemtiden var blevet lagmand på Færøerne.

BUDOLFI KIRKE

Mord tilgives – men ikke konens begravelse

Jens Bangs Stenhaus i Ålborg er uden sammenligning den stolteste renæssance-købstadsbygning i Danmark. Det vidner om smag, dristighed og stilforståelse hos bygherren, men det beviser også, at det var en mand, der havde udpræget tendens til selvhævdelse.

Jens Bang, der fik borgerskab som købmand i 1605 og døde 1644, var en ualmindelig stridbar person, og hans navn figurerer ustandselig i de samtidige retsprotokoller. Altid følte han sig forurettet eller bedraget og førte et hav af processer mod sine bysbørn og folk fra omegnen. Han var tillige en voldsom slagsbror, og man vil vide, at han engang trakterede en krambodssvend så eftertrykkeligt, at manden døde deraf.

Sådanne affærer kunne naturligvis nok plette en mands rygte, men det gjorde for så vidt ikke store afbræk i hans liv. Meget værre stillede sagerne sig for ham, dengang han begravede sin kone, som døde i 1639. Jens Bang ville naturligvis have, at begravelsen skulle foregå med manér, derfor sørgede han for et kapel i BUDOLFI KIRKE, hvor konen og siden han selv kunne blive stedt til hvile.

Konens kiste blev udført med al til rådighed stående pragt. Man betrak den med læder og kantede den med store messingsøm med polerede hoveder. Dertil kom diverse drevne beslag af forgyldt messing.

Selve begravelsen fandt sted under tilsvarende bastante former, og storkøbmandens fjender gned sig i hænderne, for nu

Et blik ned gennem skibet med pulpiturene.
Altartavlen er et arbejde af *Laurids Jensen Essenbæk*, skåret i 1689 og mere barokpræget end samme mesters prædikestol.

var Jens Bang endelig gået for vidt. Han havde givet konen en begravelse, som kun tilkom adelige, og han var ikke af stand.

Straks gik der bud til øvrigheden, og sagen kunne godt være kommet Jens Bang dyrt at stå, men så ydmygede den stolte mand sig. Han skrev et bønnekrift til *Christian IV*, som altid havde været hans gode ven. Kongen havde selv indført de strenge be-

stemmelser om hvordan begravelse måtte finde sted, men i dette tilfælde lod han nåde gå for ret.

Det var imidlertid som om lykken havde vendt Jens Bang ryggen. Før havde han været byens rigeste mand, nu blev han så fattig, at myndighederne gang på gang måtte gøre udlæg i hans ejendomme, fordi han ikke kunne betale sine skatter.

Hvor han stedtes til hvile, da han var død, véd man knapt. Men et er sikkert, hans kapel i *BUDOLFI KIRKE* eksisterer ikke mere, og bortset fra det skønne stenhus har han ikke efterladt noget synligt minde om sin tid i Ålborg.

I Budolfi kirketårn skal der være et rum, som kaldes »Fandens rede«, og her holdt

Den smukke hvidkalkede kirke set fra nordøst. Koret, som prydes af støttestæder, er fra 1943, men falder fortrinligt ind i helheden. Det elegante barokspir er på en måde blevet Ålborgs vartegn.

Døbefonten er fra 1727 og skænkedes kirken af købmandsdatteren *Maren Grotum* gift med stiftamtmand *V. Pentz*. – En egenartet fontetype af marmor og med den kerubstøttede dåbskumme udformet som en muslingeskal.

Kirkens smukke barokke altertavle med to puttoformede messinglysestager foran.

den onde altid til, hvis det da ikke var kirkegripen (kirkenissen). Nok er det: Utskelt tålte ikke forstyrrelser, og man skulle ikke prøve at nærme sig fandens rede. Hvis tårnvægteren konstaterede ildebrand, skulle han hænge en lygte ud af tårnet i den retning, hvor det brændte, men når der var ildløs mod nord, hvor fandens rede lå, satte han altid lygten på en stage for ikke at komme i fortrædeligheder, hvis han nærmede sig reden. En klokkerkone, som havde glemt at tage sig i agt, blev grebet så hårdt af en usynlig magt, at begge hendes arme brækkede.

BUDOLFI KIRKE er rigt udstyret med pulpiter, og fra kongens pulpitur på skibets sydside stammer dette maleri af dronning *Caroline Mathilde* – den sindssyge Chr. VII's ulykkelige hustru.

Budolfi Kirke

ÅLBORG KOMMUNE
NORDJYLLANDS AMT

BUDOLFI KIRKE hører ikke til de særligt gamle, den nuværende bygning blev først opført omkring 1440, men under den er rester af to tidligere kirker, hvoraf den ældste går tilbage til den første kristne tid i Danmark. I krypten, som indrettedes ved kirkens forlængelse i 1943, kan man se resterne af den ældste kirke.

BUDOLFI KIRKE var i katolsk tid viet til den engelske helgen *Sct. Botolphus*, som levede omkring år 700. Han var værnehelgen for de søfarende og fulgte utvivlsomt »handelsvejen« over søen til Ålborg.

Kirkeskibet er opført i gotisk stil af gule mursten, og det er muligt, at sideskibene først er tilføjet efter 1553, da Ålborg blev bispesæde.

Mod vest rejser sig det sengotiske tårn, som prydes af et barokspir fra 1779. Mod nord er der i 1899 tilbygget et sakristi, og i 1943 forlængede man kirken mod øst. Hele det gamle kor blev brudt ned, og et nyt, der er 14 meter længere, blev opført.

Kirkeinventaret er overmåde rigt ikke mindst hvad angår epitafier og pulpiter.

SYDJYLLAND

BROAGER KIRKE · 92

CHRISTIANSFELD KIRKE · 94

HADERSLEV DOMKIRKE · 96

HALK KIRKE · 98

HORSENS KLOSTERKIRKE · 101

JELLING KIRKE · 104

KRISTKIRKEN · TØNDER · 106

RIBE DOMKIRKE 109

VENG KIRKE · 112

VÆR KIRKE · 114

⑤ **BRØNS KIRKE**, Skærbæk kommune, Sønderjyllands amt. Den meget store, blytækte kirke har romansk skib, kor og apsis, hvorimod tårnet er sengotisk og af den såkaldte Tørninglenske type.

⑥ **HØJER KIRKE**, Højer kommune, Sønderjyllands amt. Kirken har romansk skib samt kor og korsarmkapeller fra senromansk tid. Såvel tårn som våbenhus er gotisk. Tårnet er skalmuret i 1781.

⑦ **LØGUM KLOSTER KIRKE**, Løgumkloster kommune, Sønderjyllands amt. Den gotiske cistercienserkirke påbegyndtes ca. 1190, men stod først færdig ca. 1325. Korgavlen, som ses her, er

rigt udsmykket med blændinger. Tagrytteren er af nyere dato, den erstatter en middelalderlig.

⑧ **STARUP KIRKE**, Haderslev kommune, Sønderjyllands amt. Den ejendommelige kirke, som er fra før 1100 og Sønderjyllands ældste ligger ved sydbredden af Haderslev fjord. Apsis og kor er romanske, skibet tildels romansk, men stærkt restaureret og ombygget til basilika i 1908–10. Tårn og sakristi er sengotiske, våbenhus renæssance.

⑨ **NØRUP KIRKE**, Egtved kommune, Vejle amt. Kirken har romansk skib og kor. Tårnet er sengotisk, men har lanternespir på løgkuppel fra 1732–33. Kapellet er fra 1621 og våbenhuset fra 1733.

⑩ **TYRSTED KIRKE**, Horsens kommune, Vejle amt. Skib og kor er romansk og af frådsten, kløvet granit og limsten. Såvel tårn som våbenhus er sengotiske.

⑪ **GYLLING KIRKE**, Odder kommune, Århus amt. Kirken har romansk kor og skib med stort sengotisk våbenhus og et lille styttetårn fra reformationstiden. I baggrunden ses præstegården.

⑫ **SKANDERBORG SLOTSKIRKE**, Skanderborg kommune, Århus amt. Kirken er det eneste tilbageværende af Skanderborg slot. Den indrettedes i 1572 i nederste etage af hovedfløjens sydende. Bygningsdelene er hovedsagelig fra tiden omkring 1561.

Broager-tvillingerne og den hule Sct. Jørgen

Der fortælles et højst egenartet sagn om BROAGER KIRKES majestætiske tårn, der foroven er todelt, og hvoraf den ene halvdel er lidt højere end den anden:

På Smøl Banke stod et slot, hvori to søstre boede, de var siamesiske tvillinger og sammenvokset ved lænden. Den ene af dem døde før den anden, men man turde alligevel ikke forsøge at skille dem for at redde den endnu levende, og nogle dage efter døde også hun.

Den længstlevende bestemte, at det gods, der hørte til slottet, skulle sælges og en kirke bygges for pengene. Det blev til Broager Kirke, og som erindring om søstrene blev tårnet rejst. Den højeste halvdel minder om hende, der levede længst.

Søstrene begravdes i kirken, og noget om siamesiske tvillinger må der have været i Broager, for ved en udgravning i kirken – vistnok i forrige århundrede – fandt man angiveligt to kvindelige skeletter, der var vokset sammen ved hoften.

I kirken findes en prægtig fremstilling af *Sct. Jørgens kamp med dragen*, den har i katolsk tid været anbragt på et sidealter, og er, som den nu fremtræder, stærkt restaureret.

Da svenskerne hærgede landet i 1658, havde de hørt, at egnens beboere skulle have gemt alle deres kostbarheder i dragen, som var hul indvendig. De knuste derfor dragen uden dog at finde, hvad de søgte. Også hesten gik det ud over, den fik slået hul i bugen, men heller ikke dér var der noget at hente.

Efter at fjenden havde forladt landet, blev den ødelagte gruppe flyttet fra kirken og op på loftet, hvor Sct. Jørgen og hesten

Kirken med de slanke tvillingspir set fra øst. Det var i 1930'erne planen at erstatte den mønstrede skiferbelægning med kobber, hvad der givetvis ville være langt smukkere, men krigen umuliggjorde projektet, og endnu venter BROAGER KIRKE på sine kobberspir.

Renæssance kalkmaleri fra korhvælvets vestkappe visende tronende Kristus omgivet af de fire evangelisters symboler. Kunstneren er *Ambrosius Maler*, som i 1587 fik 12 mark og 6 skilling for sin ulejlighed med at male koret.

Sengotisk kalkmaleri fra niche i nordkappellets vestvæg visende *Sct. Nicephori martyrium* (ca. 1525).

»Sct. Jørgen og dragen«. Ridder og hest er et sengotisk arbejde og har sammen med en drage og en prinsesse stået på et sidealter. Den originale drage ødelagde svenskerne for at finde guld i maven, og den nuværende er fra 1880. Prinsessen, som ridderen kæmpede for, er forsvundet.

henstod indtil 1880. Så fandt man ud af at restaurere det ypperlige billedskærerarbejde. Hullet i hestens bug blev stoppet til, og der blev skåret en ny drage.

Først bronzeredes gruppen, men omkring 1927 maledes den i stil med Sct. Jørgen-gruppen i Storkyrkan i Stockholm. Ved samme lejlighed restaurerede man ridderens ansigt, som sine steder var smuldret helt væk.

Det vides, at der har hørt en knælende jomfru til Sct. Jørgen og dragen. Hvor hun er blevet af, véd ingen, men det er ikke utænkeligt, at hun findes bevaret et eller andet sted, for hun skal – i lighed med Sct. Jørgen – være fortrinligt skåret.

Under krigen 1864, hvor tysk artilleri beskød de danske stillinger ved Dybbøl fra Vemmingbund og Broagerland, lededes il-den fra Broager kirketårn, hvorfra de preussiske observatører havde en fortræffelig udsigt over Dybbølskanterne.

Broager Kirke

BROAGER KOMMUNE
SØNDERJYLLANDS AMT

Den særprægede kirke, som har tvillingetårn, er påbegyndt omkring år 1200 – altså i romansk tid, og bygningsmaterialet er munkesten. Såvel skib som kor og apsis er fra denne periode og hviler på en profileret teglstenssokkel. Foroven på ydermuren er der en rundbuefrise.

Snart efter byggedes også tårnet, som senere fik tvillingespir. I dag fremtræder spirene tækkede med mønstret skifer, som det også er tilfældet med resten af kirken, når undtages den blytækte apsis. Såvel korsarmkapeller som sakristi skriver sig fra gotisk tid.

Der er i kirken fundet kalkmalerier fra fire perioder. De ældste er senromanske.

På kirkegården ses et egenartet træ-klokkehus fra 1650. Det er landets største i sin art. Kirkegården er også rig på minder fra krigen 1864.

Man kastede lod om sin hjertenskær

Herover det smukke SØSTERHUS, som menigheden påbegyndte i 1776. Det blev hurtigt for lille og udvidedes i 1780, 1784 og 1799.

Til venstre BRØDREMENIGHEDENS KIRKE, som blev grundlagt i 1776 og indviet i august 1777.

I 1741 indgik *herrnhuterne* en specialpagt med Kristus, hvorefter han blev samfundets »overældste«. Som sådan skulle han rådspørges i alle for samfundet væsentlige anliggender, og da Kristus jo ikke legemligt var til stede og svarede »ja«, eller »nej«, måtte der findes en anden metode, hvorved han kunne manifestere sin mening om sagerne.

Man standsede ved lodkastning som den mest farbare vej, og når der f. eks. skulle holdes prædiken, afgjorde loddet hvilken tekst i bibelen, der skulle tales ud fra.

Hvis et par unge havde fattet godhed for hinanden, kunne de ikke uden videre gifte sig, der blev kastet lod, og man måtte smukt følge Herrens uransagelige veje også i hjerteanliggender. Det noget ejendommelige

system gav naturligvis anledning til mange knuste hjerter og mesalliancer, men man bøjede sig uden at kny for skæbnens vilje.

BRØDREMENIGHEDEN kom til Danmark i 1771, og det var ikke mindst greve *Struensee* – landets egentlige magthaver – der viste dem forståelse. Han fik ændret de danske bestemmelser derhen, at herrnhuterne kunne etablere sig på Tyrstrupgård, som de

havde erhvervet. Hidtil havde der nemlig været spærret for deres virke inden for dansk område.

Endnu inden byggeriet på *Christiansfeld*, som byen blev kaldt efter *Chr. VII*, var begyndt, blev Struensee styrtet, men regeringen efter ham fandt det formålstjenligt at konfirmere tilladelsen til at oprette det nye religiøse samfund i Christiansfeld.

Oprindelig var herrnhuterne udvandret fra Mähren på grund af trosforskellighed fra samfundet dér, og de havde fået lov til at slå sig ned på den pietistiske greve *Zinzendorfs* gods, *Berthelsdorf* i Sachsen. De bosatte sig på bjerget Hut og gav byen, de opførte, navnet Herrnhut.

BRØDREMENIGHEDENS medlemmer skal

GUDSAGEREN, herrnhuternes kirkegård i Christiansfeld understreger en af menighedens grundsætninger, at alle er lige. Stenene er ensartede og uden udsmykning. Mænd og kvinder ligger adskilt, da ingen tager til ægte i himmerrig. Og gravene sløjfes aldrig, da de skal stå urørte til dommens dag.

leve et fromt og virksomt kristent liv i kærlighed til deres omgivelser, og når menighedens ret beskedne omfang tages i betragtning, er det den, der forholdsvis har gjort den største indsats i ydremissionsarbejdet.

Herrnhuterne er alle lige, og deres kirkegårde, *Gudsagrene*, understreger dette forhold. Stenene er ensartede med en kort inskription og afdødes nummer i menigheden. Gudsageren ligger i nogen afstand fra byen, og en lindeallé fører hen til den. Da der ikke tages til ægte i himmelen, ligger ægtefæller ej heller i samme grav. Mændene begravnes i grupper og kvinder i andre. Intet gravsted bliver nogen sinde sløjfet, det skal stå urørt til dommens dag.

Brødremenigheden Christiansfeld

CHRISTIANSFELD KOMMUNE
SØNDERJYLLANDS AMT

CHRISTIANSFELD er et bybillede, der er helt fremmed i Danmark. Det præges af klassicismens idealer og rummer mange smukke, enkle bygninger.

1. april 1776 blev grunden lagt til Menighedshuset, som indviedes i august 1777.

Hertil kommer Brødrehuset, som påbegyndtes 1774 og udvidedes 1777 og 1793. Søstrehuset påbegyndtes i april 1776 og udvidedes i henholdsvis 1780, 1784 og 1799. Enkehuset påbegyndtes i 1779 og udvidedes i årene 1797-99.

Kirkegården, GUDSAGEREN, der ligger lidt nordøst for den oprindelige by, indviedes i 1774 og blev udvidet i 1869.

Da protestantismens højborg brændte

Engang havde HADERSLEV DOMKIRKE et smukt vestvendt tårn, men det forsvandt i 1627. – På det tidspunkt rasede 30-årskrigen, som Chr. IV noget ubetænksomt havde kastet det slet forberedte Danmark ud i. Efter slaget ved Lutter am Barenberg, hvor de danske tropper blev overvundet af Tilly, var vores skæbne for så vidt afgjort, og da endnu et par alvorlige nederlag kom til, gik der panik i resterne af den danske hær.

I september 1627 var vore egne styrker sammen med de tyske lejetropper, vi havde allieret os med, på vild flugt op gennem

Holsten og Slesvig. Chr. IV søgte fortvivlet at få samling på dem for at stoppe Wallensteins forfølgende hær, men alt var forgæves, og hans egen søn, den udvalgte prins Christian, gjorde en ynkelig figur, da han sammen med det danske rytteri salverede sig nordpå gennem Jylland, skønt Wallenstein endnu ikke var gået over Eideren.

Den 15. september blev Chr. IV fra højderne ved Flensborg vidne til denne hovedkuldts flugt, og han formåede ikke at gribe ind. Den 18. september var rytteriet i Haderslev, det var en horde udisciplinerede

Den smukke, særprægede kirkebygning ligger i et tæt bebygget område, hvilket umiddelbart kan trykke eksteriøret noget. Helst skal den ses fra nogen afstand, hvor dens vældige mure ruger over de omgivende huse som en skrukhøne med kyllinger.

banditter, og deres officerer gik selv i spidsen når det gjaldt om at udplyndre den gesløse civilbefolkning. Det endte med, at de stak Haderslev by i brand, og hele kvarterer blev luernes bytte.

Også Domkirken havde de antændt. Ilden bredte sig op i tårnet og hen gennem tagkonstruktionen. Da branden var på sit højeste, styrtede tårnet sammen; de nedfaldende murmasser knuste hvælvinger og en stor del af ydermurene, og da rytteriet endelig havde sikret sig, hvad der var at få fat på i byen og red videre mod nord, lå domkirken som en rygende ruin.

I fire år skete der intet. Landet var helt forarmet efter krigen, men så lykkedes det omsider Chr. IV at skaffe så mange penge til veje, at en foreløbig restaurering kunne komme i gang. Taget blev fornyet og hvælvene til dels også, men til en vestgavl var der ikke råd, og man måtte klare sig med en bræddeafdækning indtil den nu stående mur endelig kunne opføres i årene 1650–51. Noget tårn er det aldrig blevet til, og den store kirkebygning er den dag i dag »kullet«.

Besyderligt, at det skulle gå netop HADERSLEV DOMKIRKE sådan: Det var dér, lutherdommen små 100 år inden den store ødelæggelses nat, først havde slået rødder i Danmark, og det var gennem kirkemødet hér, linjerne for den danske protestantisme blev trukket op.

Morderens genfærd og præstens handsker

En aften kom *Per Skjærbæk* fra Halk ridende hjem fra Åbenrå. På vejen traf han en mand, som han havde haft forskellige uoverensstemmelser med, og det varede ikke længe, inden de to kom i totterne på hinanden. Det endte med, at *Per Skjærbæk*, som var en stærk og brutal mand, greb fat i modstanderen, væltede ham omkuld og bandt begge hans ben fast til sin hests hale. – Så

satte *Per* sig ellers op og red videre uden at ænse den andens smerteskrig.

Da han nåede Halk, syntes han, det var synd, at hans gode hest skulle slæbe længere med så stor en byrde; derfor sprang han af og kiggede til offeret, som i mellemtiden var slæbt til døde.

For at skaffe sig af med liget, red han til Haderslev Mark, hvor han uden videre gra-

vede det ned i en mødding, hvorpå han drog hjem som om intet var hændt.

Af en eller anden grund klarede *Per Skjærbæk* frisag, medens han levede, men da han var død, gik han igen, så det var helt forskrækkeligt: Han red gennem byen i fuld galop, medens ilden fnøs af gangerens næsebor, og i HALK KIRKE, hvor han lå begravet, var der heller ikke fred for ham. Når

Kirken med det østvendte tårn set fra vest. I mørke jævndøgnsnætter kan man på vejene omkring den møde det ridende genfærd af en kadet fra Beiersholm, som dræbte en bonde, fordi denne pløjede en langfredag.

HALK KIRKE set fra vest mod koret, som ligger i tårnrummet. På hvælvbuen i forgrunden ses et par armskinner samt en kårde, som skal have tilhørt Beierholm-kadetten. – Prædikestolen er et ungrenæssancearbejde fra 1559.

folk om natten gik forbi kirkegården, dukkede Per Skjærbæk pludselig op og kyste næsten livet af dem.

Til sidst måtte præsten, som boede et stykke derfra, tage sig sammen og gå i aktion mod den onde ånd, som således satte hele egnen på den anden ende.

En aften ved ellevetiden vågnede præstegårdens kusk ved, at hans velærværdighed ruskede i ham. Han var iført fuldt ornat, havde Bibelen under armen og lagde fingeren på munden for at betyde kusken, at denne skulle være helt stille. Så hviskede han: »Spænd for og kør mig til kirken, men mæl ikke et ord undervejs. Når vi er ved kirken, står jeg af, og ligegyldigt hvad der sker, må du ikke køre, førend klokken slår tolv. Der

Triumfbuegruppe fra ca. 1275. Mariafiguren er dog fornyet i 1400-tallet og noget mere plump end de forfinede unggotiske arbejder. Der er engang savet af korsets højre arm for at krucifikset kunne indpasses på en spidsbuet triumfvæg.

Den prægtige, farveglade altertavle har midterfelt fra en gotisk tavle, der er indbygget i rammeværk fra renæssancen. Vingerne er barokke og malerierne i topstykke og sidefelter er fra 1768. Tidligere var der i topfeltet anbragt et ur(!). Under sidefelterne ses et panelværk. Det var oprindeligt to døre, som førte ind til et nu forsvundet indelukke.

Gotisk »Madonna med Barnet«. Gruppen er fra ca. 1275 og Jesusbarnet er ifølge tidlig gotisk skik påklædt og kronet.

vil komme én, som ligner mig og bede dig køre, men først når jeg kommer og forlanger mine handsker, som jeg nu giver dig, er du sikker på, at det er den rigtige mand.»

Da de nåede kirken, gik præsten ind, og kusken satte sig til at vente. Pludselig blev hestene helt vilde, og det var knapt muligt at holde dem. Han hørte hvordan der rumsteredes og råbtes inde i kirken, og med ét blev våbenhusdøren slået på vid gab. En skikkelse, der lignede præsten, kom hen til vognen, satte sig op med et bump og beordrede kusken til at køre, men denne blev holdende, selv om han svedte angstens sved, og hestene stejlede i panik.

Lidt efter kom nok en skikkelse hen til

ham. Denne gang blev handskerne krævet udleveret og en stemme sagde: »Kør nu i Jesu navn!« Da forstod kusken, at kogleriet var forbi, og i roligt trav gik det tilbage til præstegården.

På den måde fik man fred for Per Skjærbæk, men der er nok et genfærd, som rider om natten ved Halk Kirke, det er en kadet fra Beiersholm – en gammel frigård. Han dræbte engang en bonde med sit spyd, fordi denne pløjede marker en langfredag. Til straf måtte kadetten afgive sine våben til kirken, og han kendtes fredløs en tid. Våbenene hænger stadig i kirken, og ved påsketider kan man møde kadettens genfærd på vejen.

Halk Kirke

HADERSLEV KOMMUNE
SØNDERJYLLANDS AMT

Den lidt chateaux-agtige kirke har romansk kor og skib. Det svære tårn samt sakristi, kapel og en vestforlængelse af skibet er sengotiske. I modsætning til hvad der ses ved de fleste andre kirker, er HALK KIRKES tårn østvendt, det er blytækt i lighed med resten af kirken og har fire kviste.

Muren prydes af mange jernankre.

Et gravkapel er dateret 1792.

I kirken har man den usædvanlige situation, at tårnrummet er kor.

HALK KIRKE er meget rig på sengotiske kunstgenstande. Der er mange ypperlige billedskærerarbejder samt en messingstøbt døbefont fra 1491.

HORSENS KLOSTERKIRKE

Ridderen, munken og jomfruen

Engang for nogle år siden var præsten og nogle konfirmander samlet til forberedelse i HORSENS KLOSTERKIRKE. Pludselig blev en af de unge piger hvid i hovedet, gav et skrig fra sig og faldt besvimet om. Da man fik bragt hende til hæfterne igen, fortalte hun, at hun havde set en hvid kvinde med et barn på armen gå over gulvet oppe ved alteret, og hun havde set så vist på hende, at hun havde fået et chok.

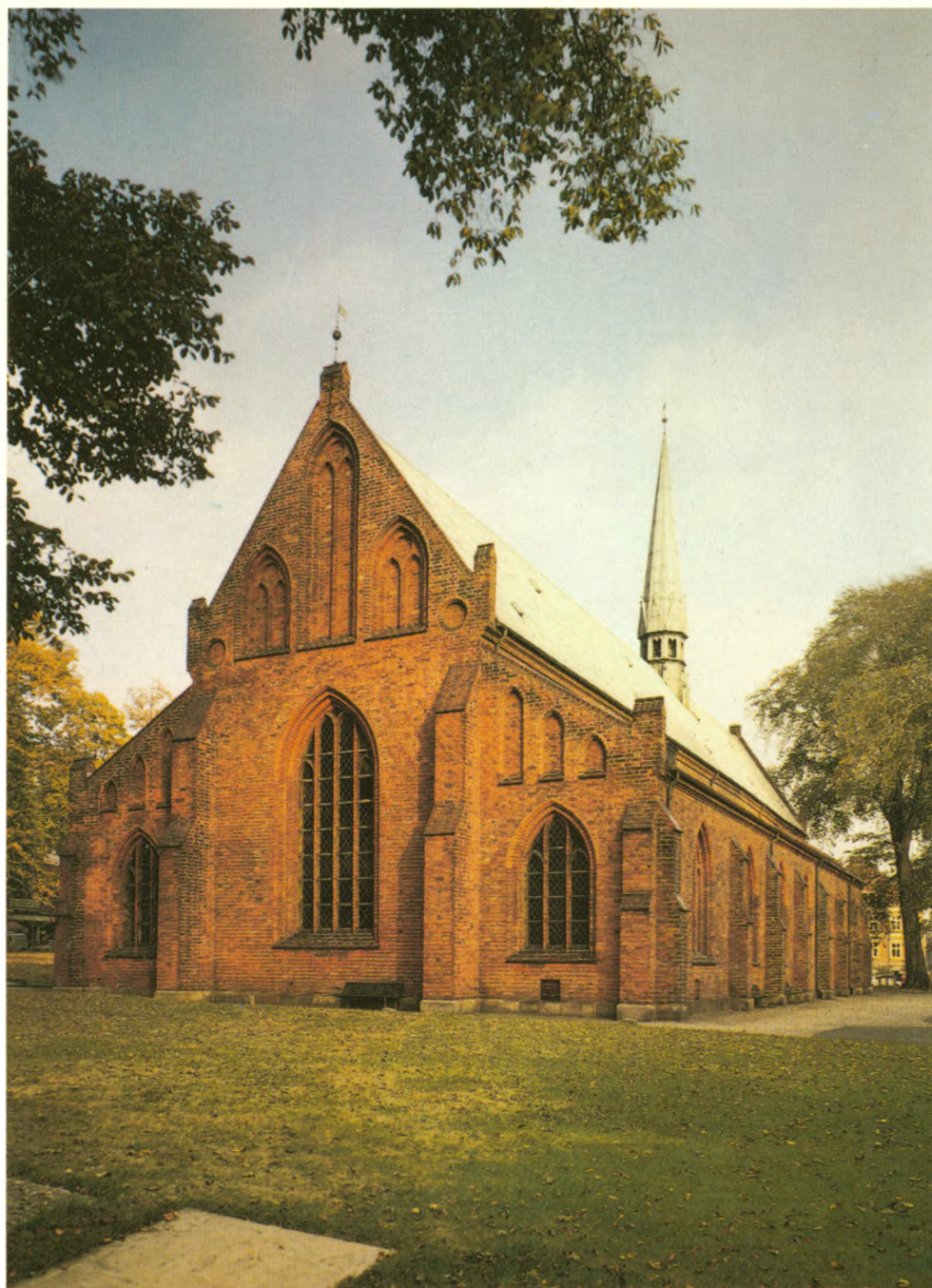
Da man drøftede sagen igennem, var der almindelig enighed om, at det nok var den indemurede kvindes genfærd, pigen havde set.

Den indemurede var billedskærerdatter fra byen, og hun havde forelsket sig i »Ridder Hans« på Stensballegaard uden for Horsens. Pigen var ikke af stand, og det var ikke let for adelsmanden at få et giftermål bragt i orden. Det gik da så uheldigt, at pigen kom i velsignede omstændigheder, inden de to var blevet gift, og for at gøre sagen værre, fik ridderen besked om, at han skulle drage i ledning sammen med kongen.

For at der ikke skulle overgå hans hjerteruskær noget ondt, bragte han hende til Franciskanerklostret i Horsens, hvor munke- ne lovede at tage sig af hende og sørge for hendes underhold.

Der var imidlertid en af dem, som fik lyst til at tage sig mere af billedskærerdatteren end godt var, og da pigen bestemt afviste hans tilnærmelser, besluttede han at tage en frygtelig hævn.

Den smukke franciskanerkirke med tagrytteren set fra vest. Antagelig har den været nordfløj i det nu forsvundne kloster.

Hyrden forsvandt og vandet sprang fra Thyras bryster

Klemmt inde mellem de to Jellinghøje ligger JELLING KIRKE med det lave tårn. På dens sted skal der engang have stået et hedensk gudevi, og under gulvet er der fundet rester af to tidligere trækirker.

Mange sagn fortælles om højene. I den store, hvor *Gorm den Gamle* skal være begravet, var der altid megen uro. Når man således lagde øret til jorden og lyttede, kunne man høre, hvordan det klirrede af penge derinde, og hvordan lågene til pengekisterne blev smækket i, så det sang. Denne rigdom kunne de jellingfolk nu godt tænke sig at få fingre i. Derfor besluttede de at lade højen undersøge nærmere. Der var et hul i den, men ingen var rigtig dristig ved at kravle derind.

Da meldte en hyrde sig. Han blev lovet rig andel af det forventede bytte, og man bandt et solidt reb om livet på ham, så man

kunne trække ham ud, hvis noget skulle tilstøde ham undervejs.

Så kravlede hyrden ind. Han havde en flagermuslygte med og råbte til de andre, hvad han så. Pludselig lød der et halvkvalt skrig fra højen. Jellingfolkene trak i rebet, men det var slapt, og da de fik det ud, så de, at det var brændt over. Ingen havde lyst til at rykke hyrden til undsætning, så han er vel blevet inde hos kong Gorm.

Også om *Thyras høj* vidste de gamle at betyde mærkværdige ting: Hun skal i al hemmelighed have været en from kristen kvinde, og da hun var død og lagt i højen, udsprang der to kraftige vandstråler af hendes bryster.

Vandet flød sammen til et væld, der risede ud af højen og blev betragtet som en hellig kilde. Den var meget søgt af syge,

Et sølvkrucifiks fra 1600-tallet. Det har hørt til prydelserne på en ligkiste.

Den store jellingsten med Kristus i ormeslyng. Udført i en irsk påvirket »vikingestil«. Antagelig har den engang – som kopien i Nationalmuseet – været bemalet. Foruden den nævnte kristusfremstilling, den ældste danske, ses på stenen et fabeldyr i kamp med en drage samt inskriptionen: »Kong Harald bød gøre dette mindesmærke efter Gorm sin fader og efter Thyra sin moder, den Harald som vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne«.

JELLING KIRKE med det lave vestvendte tårn set fra øst. Til højre anes Thyras Høj. Man er i øvrigt i de senere år kommet i tvivl om, hvorvidt Gorms høj ikke i virkeligheden er Thyras og omvendt.

Et salmevers gjorde præst til bisp

I ældre tid havde de i Tønder en præst, som var meget lærd, men ikke særlig god. Han var ferm til at mane og lærte selv kunsten til sin søn, der også var teolog og dertil så lyst et hoved, at han snart overgik sit ophav i denne disciplin.

Da faderen var død, efterfulgte sønnen ham i embedet, hvilket åbenbart af en eller anden grund ikke passede den gamle, for han begyndte at gå igen, så det var rent utåleligt. Hans spøgelse huserede på alle tider af døgnet i såvel KRISTKIRKEN som præstegården.

Så måtte sønnen, hvor nødtigt han end ville, til at mane sin far: En nat gik han alene op i kirken med Bibelen i hånd og iført fuldt ornat. Da den døde stod op af graven, standse sønnen ham, og en frygtelig dyst begyndte. Det holdt så hårdt for den unge præst at få magten, at blodet randt som sved ned over hans pande, men det endte alligevel med, at han blev den stærkeste.

Idet faderen sank ned, sagde han: »Så giv mig da hånden til farvel!« Men sønnen vidste nok, at man ikke ustraffet giver hånd til en fredløs ånd, og derfor rakte han i stedet en flig af sin præstekjole frem. Gejsten greb omkring den, og røg og flammer slog ud fra stoffet. Da den gamle præst endelig slap taget, var præstekjolen helt forkullet på stedet. Den opbevaredes længe i kirken og vistes frem, når der berettedes om præsternes natlige dyst.

KRISTKIRKEN – en renæssancebygning – med forgængeren, Sct. Nicolais Tårn og det drabeligt høje, kraftige spir. Det gamle bybillede er helt bevaret, hvor kirken ligger.

»Kathoveddøren« er kirkens oprindelige hovedindgang og findes på den søndre korsfløjs sydside. Den er et romansk pragtstykke, og navnet stammer fra et beskedent bronzestøbt løvehoved med en ring i munden, – det sidder midt på døren. På randen kranses hovedet af fire dragefigurer, der i folkeoverleveringen er blevet til mus. Selve portalen er landets største og tidligste skulpturarbejde fra den tidlige middelalder. To af de fire flanksøjler bæres af løver, der æder menneskikkelser. Over døren en halvrund overligger med »nedtagelsen af korset«. Indesluttet i spidsgavlen ses et lidt senere reliefbillede forestillende de helliges forsamling i himlen.

budt til gilde hos kongen. Gutten var også med, og han lagde mærke til, at der ved hver kuvert på bordet lå en kølle. Forundret spurgte han, hvad disse køller skulle bruges

til og fik som svar, at de var til at slå mus ihjel med.

Og snart fik han syn for sagn: I samme øjeblik maden kom på bordet, vrimlede det

Den knælende adelsmand er rigsadmiral og befalingsmand på Riberhus Slot, *Albert Skeel*, som døde 1639. Figuren er af sandsten og stammer fra Skeels epitafium i »Betlehemskapellet«.

Kalkmaleri fra 1500-tallet på en af midterski-bets svære firkantede granitpiller. Det forestiller apostlene Bartholomæus og Andreas.

Gotisk »dåbstønde« med støbte dekorer og bemalinger.

frem med mus, som åd det meste af den mad, menneskene skulle have haft. Kongen klagede sin nød over den forfærdelige museplage, som var ved at ødelægge hans land i bund og grund.

Da fik gutten en lys ide: Han hentede katten og killingerne, som i mellemtiden var blevet store, og slap dem løs ved bordet, og snart var der ryddet for mus. Kongen blev så begejstret, at han købte alle kattene og han betalte dem med en hel sæk guld.

På vejen hjem gik det glat, indtil man nåede Nordsøen, da brød der en forrygende storm løs, og skibet var ved at gå ned. Gutten var meget bange, og han bad Gud

om at frelse ham selv og de andre ombordværende. Han lovede, at han, hvis de kom sikkert i land, ville bygge en stor kirke i Ribe.

Straks lagde bølgerne sig, stormen løjede af, og for bliden bør strøg skuden ind til kysten og op ad Ribe Å, som dengang var sejlbare helt ind til byen.

Gutten holdt sit ord. Han byggede Ribe Domkirke, og til minde om sin fantastiske færd lod han på hovedindgangens dør afbilde et kattehoved og fire mus. På den måde fortæller sagnet, at Ribe Domkirke blev bygget, og døren, som kaldes »kathovedporten«, er der den dag i dag.

Ribe Domkirke

RIBE KOMMUNE
RIBE AMT

Allerede i 862 lod Ansgar en trækirke bygge i Ribe, men om den lå samme sted, hvor man 300 år senere under kong Niels begyndte at opføre den nuværende bygning, er tvivlsomt.

Omkring 1160 stod stenkirken færdig, den hører til Nordens ældste kirkebygninger og den har i mangt og meget bevaret sin oprindelige karakter.

For de ældste deles vedkommende er bygningsmaterialet rhinsk tuf fra Andernach, og kirken, som har meget tilfælles med Rhinegnens kirker, er sikkert opført med tyske håndværkeres hjælp. Oprindeligt har Ribe Domkirke haft midterskib med to sideskibe, to korsarme og kor, hvor korsarmene mødes. Siden er der dog tilbygget yderligere to sideskibe (efter en brand i 1402), således at kirken nu er femskibet.

Af kirkens to hovedtårne er det nordvestlige ældst og tilføjet i midten af 1200-tallet. Det såkaldte »Mariatårn« mod sydvest er genopført i årene omkring 1896, efter at det oprindelige Mariatårn var nedbrudt under en meget hårdhændet restaurering i årene 1780–93.

Allerede i 1400-tallet må man have indset, at tufstenen ikke var et særlig egnet materiale til danske kirker. Det viste sig nemlig, at vestenvinden fik alle vestvendte flader til at smuldre, så der måtte »bødes« med teglsten. Derfor opførtes såvel det store tårn som de yderste sideskibe af teglsten. Først i nyere tid har man fået erstattet de uskønne bødninger på kirkens vestflader med nye tufsten, som er hentet fra de gamle brud i Andernach.

På nordsiden i forbindelse med teglstenssideskibet står et ganske dekorativt lille trappetårn.

VENG KIRKE

Et undergørende alterklæde og en afbrudt ligfærd

Sagnet fortæller, at der engang i VENG KIRKE lå en rød alterdug, som nogle nonner i det nu forsvundne Veng Kloster skulle have syet. Dette lyder ikke umiddelbart særlig heldigt, eftersom Veng Kloster var for munke af benediktinerordenen, men måske står det i forbindelse med, at den abbed og de tre munke, som nævnes at bo på klosteret omkring 1158, havde ord for at leve et alt andet end dadelfrit liv.

Nok er det: Nonnerne garanterede, at så længe alterdugen forblev på plads, ville der aldrig komme nogen form for farsot, hverken blandt dyr eller mennesker, i Veng.

I mangfoldige år lå den røde dug på alteret, men så fandt man ud af, at det var bedre med en sort, hvorfor man fik gjort sig en sådan. Den gamle alterdug blev fjernet fra kirken.

I VENG KIRKE står en af de berømte østjyske løvefonte fra romansk tid.

Det sengotiske tårn vender mod syd, det er bygget oven på en gammel korsarm og er en af de få tilføjelser på anlægget, der ellers stammer fra ca. 1100.

VENG KIRKE set gennem skibet mod koret. Såvel altertavle som prædikestol er renæssancearbejder af jævn kvalitet. Prædikestolens himmel er tildels omdannet i 1792.

Nu gik det imidlertid helt galt. Der udbrød kvægsyge, som bortrev alle kreaturer i miles omkreds, og til sidst var der kun én husmandsko tilbage. Den var også syg, og man regnede ikke med, at den overlevede.

Da kom man pludselig i tanker om nonnernes alterdug. Heldigvis viste det sig, at der var bevaret nogle rester af den. De blev lagt op på alteret under den nye sorte, og i det samme begyndte husmandens ko at komme sig. Folk kunne atter købe kreaturer, og de blev ikke syge.

I alteret i VENG KIRKE findes en såkaldt »helgengrav« – et lille muret relikviegemme. Her skal en splint af Jesu kors findes, og den ligger indhyllet i tøjstumper, hvoraf nogle skal være fra nonnernes alterdug.

Neden for VENG KIRKE ligger herregården *Sophiendal*, og forhen var det almindeligt, at man kørte over dens gårdsplads, når man skulle i kirke. Der var ganske vist en anden vej bagom, men den var væsentligt længere og ikke synderligt fremkommelig. Det var derfor forståeligt, at bønderne kørte gennem herregården når de skulle have et lig bragt op til begravelse.

Denne trafik ærgrede godsejeren, og en skønne dag, da et ligtog i adstadigt tempo skumplede forbi hans vinduer, just som han var ved at spise frokost, blev det ham for meget: Opbragt styrtede han ud og overvældede bønderne med en ordflo, hvis indhold egentlig ikke passede alt for godt til lejligheden:

– De havde at forføje sig ud af hans gårdsplads, og det skulle gå stærkt.

Man standsede vognene, kiggede lidt på godsejeren, trak beklagende på skuldrene og vendte om. Hestene spændtes fra ligvognen, som blev stående tilbage ene og forladt. – Når de andre ikke måtte være der, kunne godsejeren selv få lov til at sørge for begravelsen.

Da vognen havde stået nogle dage – det var om sommeren – faldt godsejeren til føje; han bad bønderne om godt vejr, de hentede kisten, og fra den dag var der ingen besværligheder, når et ligtog skulle over *Sophiendals* gårdsplads.

Relikviegemme i alteret. Der skal findes splinter af Jesu kors i kludene, og en af tøjresterne hidrører fra det alterklæde, som standsede kvægsyge.

Veng Kirke

HØRNING KOMMUNE
ÅRHUS AMT

Veng Kloster tilhørte oprindeligt munke af benediktinerordenen, men overgik i 1166 til cistercienserne, som imidlertid allerede i 1168 flyttede til Kalvø og derfra 1172 til Øm.

VENG KIRKE er landets ældste klosterkirke og står i det væsentlige uændret fra da den blev opført omkring år 1100. Den er normannisk-engelsk påvirket og adskiller sig typemæssigt klart fra alle andre romanske kirkebygninger herhjemme. Kirken består af romansk apsis, kor og skib med korskapeller i to etager, der begge har apsis. Dertil kommer mod vest underdelen af et oprindeligt tårn. Det nuværende sengotiske tårn over søndre korsarm synes rejst samtidig med, at våbenhuset byggedes, dette sidste har imidlertid mistet den gotiske karakter, da det i 1792 bl. a. blev udstyret med en klassicistisk portalindfatning.

I sengotisk tid overhævedes kirkens rum. Bygningsmaterialet er overalt frådsten.

Rum og gange i murene og over hvælvene vidner om kirkens tidligere tilknytning til et kloster, men af klosterbygningerne er intet tilbage.

I *Krags Kapel* i tårnrummet hviler foruden baron *Frederik Krag* til Stensballegaard og dennes hustru *Charlotte Amalie Griffenfeld* storkansleren *Peder Griffenfeld* og hans hustru *Cathrine Nansen*. Griffenfelds kiste blev først stillet op i kapellet efter at den nogle år havde stået i en gravkælder.

man simpelt hen smugle storkanslerens jordiske rester ud fra Norge.

I al hemmelighed bragtes kisten til Stensballegaard og herfra videre til en underjordisk begravelse i VÆR KIRKE, hvor den stod i en årrække indtil glemselen havde kastet sit slør over Griffenfeld-sagen. Først da kunne den anbringes på sin nuværende plads i *Krags Kapel*.

Det fortælles, at der, da kisten var bragt til kirken, »påkom Charlotte Amalie en stærk trang til at se sin far.« Hun formåede nogle af godsets bønder til at gå med sig op i gravkælderen og åbne kisten. Dette må imidlertid have fortørnet højere magter, thi såvel hun selv som de bønder, der havde medvirket til at krænke gravfreden, sygnede efter den dag hen, og de døde alle snart efter.

Ud fra en mere nøgtern betragtning græmmede Charlotte Amalie sig ihjel. Hun havde elsket sin far overmåde højt, og hendes mand, *Frederik Krag*, var ifølge en sam-

tidig beskrivelse en indskrænket, nærig og temmelig brutal person, som var hende til ringe støtte. Således skal det have oprørt den hjertensgode unge kvinde, at han mishandlede godsets bønder på det groveste. – 31 år gammel forlod hun denne verden.

Forresten viste Griffenfeld sig efter sin død som noget af en medicinsk mærkværdighed: Da han skulle balsameres, fandt man i hans blære 21 sten, hvoraf den ene var så stor som et hønseæg.

Bøndernes triste eksempel synes ikke at have afskrækket folk i almindelighed. Nysgerrigheden har ustandselig drevet dem til at lette på låget til storkanslerens kiste, stjæle stumper af hans ligtøj etc. En overgang var det så slemt, at graveren hver aften måtte løfte låget op fra gulvet og lægge det på. – Glemsomme turister havde undladt at bringe det på plads, når de havde set Griffenfeld. Nu er låget imidlertid skruet fast, og omsider har den markante mand fået fred i sin kiste.

Ligsten i våbenhuset over *Folmer Rosenkrantz* (†1586) til Stensballegaard og *Margrete Gyldenstjerne* (†1581) til Thiimgaard. Stenen er udført af den såkaldte Århus-mester og er senere indsat i en ramme med barokke »ører«.

Vær Kirke

HORSENS KOMMUNE
VEJLE AMT

Den højtbeliggende VÆR KIRKE har romansk kor og skib af granitkvadre, men er blevet en del forandret i såvel sengotisk tid som i 1700-tallet. Sengotisk er våbenhus, tårn og kørets hvælv; dog står hverken tårn eller våbenhus mere i deres oprindelige skikkelse; i 1700-tallet ændredes konstruktionen på væsentlige punkter, og samtidig forhøjedes skibet. Ligeledes i 1700-tallet føjedes en mindre udbygning til kirkens nordside. Tårnet, som vender mod vest, har blytækt spir, hvorimod skib, våbenhus og udbygning er skifertækte.

I tårnrummet, hævet et par trin over skibets gulv, er *Krags Kapel*, hvor bl. a. *Griffenfeld* er bisat. Altertavlen med omgivelser er i Louis Seize-stil med anvendelse af barokke elementer. Døbefonten er romansk og af granit. Kirkens orgel er fra slutningen af 1700-tallet.

FYN

HORNE KIRKE · 120

SCT. KNUDS KIRKE · 123

SKAARUP KIRKE · 128

STUBBERUP KIRKE · 130

AASTRUP KIRKE · 132

① VIBY KIRKE, Kerteminde kommune, Fyns amt. Blandt de få af vore kirker, hvor bindingsværk endnu gør sig gældende. Langhuset har unggotisk midterparti, sengotisk langhuskor, vestparti og våbenhus. Tårnets bindingsværkskonstruktion er fra 1718 og gravkapellet med kobbertaget er fra midten af forrige århundrede.

② SØNDERSØ KIRKE, Sønderlø kommune, Fyns amt. Kirken har romansk skib og samtidigt kor, der er udvidet i gotisk tid samtidig med at tårn i vest, kapeller mod nord og syd samt våbenhus mod nord er opført.

③ SANDAGER KIRKE, Assens kommune, Fyns amt. Den smukke, nyrestaurerede kirke har romansk skib og kor af rå kamp, sengotisk tårn og spir fra nyere tid. Det oprindelige tårnspir brændte i 1897.

④ MESINGE KIRKE, Kerteminde kommune, Fyns amt. Den meget smukke kirkebygning har romansk skib med sengotisk langhuskor og en forlængelse mod vest samt våbenhus mod syd. Det lave tårn er antagelig fra ungrenæssancen og messespiret er sengotisk.

⑥ SKELLERUP KIRKE, Ullerslev kommune, Fyns amt. Kirken har senromansk kor og skib, sengotisk tårn og våbenhus. Dette sidste har oprindeligt været et stokværk højere, end det er nu, og var for oven indrettet med loft til tiendekorn.

⑦ HESSELAGER KIRKE, Gudme kommune, Fyns amt. Kirken har romansk skib og sengotisk tårn. Koret er ligeledes sengotisk. Sakristiet samt kirkens ejendommelige »vælske« gavle og nordre korsarm er opført af Johan Friis i 1550. Søndre korsarm fra 1597–98 er opført af Niels Friis, der også rejste våbenhuset ca. 1600.

⑧ NØRRE LYNDELSE KIRKE, Årslev kommune, Fyns amt. Skibets mure er romanske og af kamp, tårnet er sengotisk, men gavlene med de små kamtakker er fra 1584. Kor, kapel og våbenhus er samtidige med tårnets øvre parti.

⑨ ULLERSLEV KIRKE, Ullerslev kommune, Fyns amt. Skib, kor og apsis, der er opført af rå, kløvet kamp på en profileret granitsokkel, er romansk. Messespiret har barokspids. Tårn og våbenhus er sengotiske.

Hvordan Horne-præsten afgjorde grevens fejde

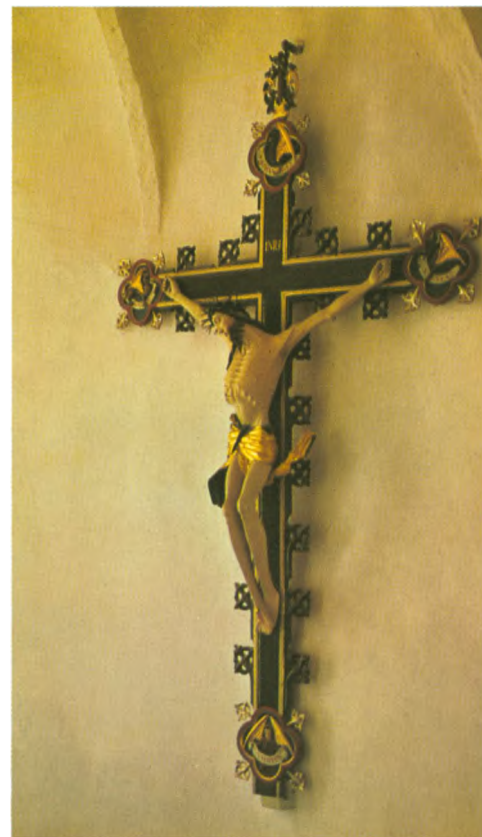
I 1535 rasede grevens fejde på Fyn mellem *Johan Rantzaus* og *grevnen af Hoyas* tropper. Ingen af parterne benyttede sig af sarte metoder, og da grev Hoyas folk fik nys om, at præsten i Svanninge, *Hans Madsen*, skjulte en del kostbarheder for *Jacob Hardenberg* til Sandholt, der var fanget og ført bort, indfandt de sig i præstegården.

De søgte at tvinge Hans Madsen til at røbe, hvor kostbarhederne lå gemt, og da han stædigt nægtede, slæbte de ham med til Odense, hvor han underkastedes den mest umenneskelige tortur. Ved tommelfingrene hængtes han op under loftet, og i hans armhuler fastgjortes skoldhede æg.

Den gæve præst holdt imidlertid tand for

Den pompøse HORNE KIRKE set fra sydvest. I dens skib indgår Fyns eneste rundkirke. Tårnet prydes af spåntækt spir og »vælske« renæssancegavle. Det var denne kirke, Hans Madsen fik kaldt til som tak for, at han ordnede »Grevens Fejde«.

Et prægtigt stort sengotisk triumfbuekrucifiks fra tiden omkring 1525.

tunge, og til sidst tabte plageånderne tålmodigheden; de forlod værelset og lod ham hænge, for at han kunne komme på bedre tanker. En pige i huset fik imidlertid ondt af hr. Hans. Hun trak en tønne hen under ham, så han kunne stå på den.

Soldaterne – de fleste af dem var lübeckere – havde dog ingenlunde glemt Svanninge-præsten. Da de næste dag red videre mod Fåborg, måtte han barbenet løbe med – bundet til en af hestene med en grime. Omsider nåede de frem til be-

Døbefonten i HORNE KIRKE er et tidligt arbejde af Bertel Thorvaldsen.

stemmelsesstedet. Præsten blev bagbundet og smidt ind i et stort skab, og man lukkede døren.

Ved en skæbnens ironi kom troppernes anfører, greven af Hoya, lidt senere til at holde rådslagning just i værelset, hvor skabet med hr. Hans stod. Åbenbart skænkede ingen hans tilstedeværelse en tanke, og han lyttede sig til alle enkeltheder om, hvordan man ville lokke Johan Rantzau og hans hær i et baghold.

I aftenens løb havde Hans Madsen held

Under koret findes en gravkælder, hvor »de kostelige« Brahe'r fra Hvedholm sover den sidste søvn i deres muldne kister.

til at frigøre sig; halvnøgen flygtede han ned til havet, fik fat på en båd, men ingen årer, og klarede sig i stedet med en humlestang, hvormed han stagede sig over til halvøen Horneland.

Uden at bekymre sig om at få tøj på kroppen eller sko på fødderne, ilede han af sted til Rantzaus lejr uden for Assens. Det lykkedes ham at få foretræde for den store feltherre, som han fortalte, hvad greven af Hoya havde i sinde.

I begyndelsen tvivlede Rantzau på Hans

Madsens påidelighed, men da flere sagde god for ham, ændrede han sine oprindelige planer og drog greven af Hoya i møde. Hans Madsen havde sat sin hals i pant på, at han talte sandt, og da Rantzau syntes, det varede lidt længe, inden man fik kontakt med de fjendtlige styrker, sagde han:

– »Jeg varer eder for eders hals, hr. Hans.«

Kort efter fik man imidlertid kending af fjenden, og det vældige slag ved Øksnebjerg var under udvikling. Her knuste Rantzaus talmæssigt underlegne styrker fuldstæn-

En myrdet helgenkonge og jomfruen, der dansede sig ihjel

En sommerdag i 1086 ankom en lille skare mænd til SCT. ALBANI Kirke i Odense. Den ene, som bar en skarlagenskaube, søgte op til højalteret, hvor han grædende holdt bøn, de andre stillede sig på vagt ved døre og vinduer med våben i hænde. Manden ved alteret var Danmarks konge, *Knud II*, og de få folk, der fulgte ham var hans trofaste hirdmænd samt hans brødre *Erik jarl* og *Benedict*. De var på flugt for en jysk bondehær, og selv om Erik jarl havde tigget Knud om at flygte til Sjælland, hvor han var mere sikker, ville kongen blive i Odense. Snart efter var bondehæren uden for kirken, anført af Knuds farbror, *Asbjørn jarl*. De var ikke meget for at storme kirken, – trods alt var den et helligt sted, og nogen tid stod de og skumlede på kirkepladsen uden rigtig at lade det blive til noget. Da huggede en af deres ledere, *Eivind Bæver* sit sværd i kirkedøren, og det blev signalet til storm.

Kongen sad ubevæbnet på højalterets trappe og sang Davids salmer, medens hans folk kæmpede for ham. Hedt gik det til, men hirden og brødrene holdt stand, og da bønderne indså, at de ikke kunne slå sig igennem ved stormløb, prøvede de at stikke kirken i brand. Et voldsomt regnskyl slukkede ilden, så heller ikke den metode viste sig anvendelig. De begyndte da i stedet at kaste spyd og sten ind ad vinduerne, og det gav bedre resultat: Flere af kongens folk faldt, og selv blev han truffet i panden af en sten. Blodet fra såret randt ham ned ad kinderne, men alligevel vedblev han at synge. Et spyd fløj ind gennem vinduet, hvor han sad, og ramte ham i siden. Han følte, at såret var dødeligt og slæbte sig op til alteret, hvor han bad Jesus om frelse, indtil han opgav ånden.

Den østlige ende af det prægtige skib med rococoprædikestol fra 1751–54 og koret med *Claus Bergs* altertavle.

»Madonna med barnet«, – en detalje fra Claus Bergs sengotiske altertavle. – Et billedskærearbejde, som ikke findes bedre i Europa.

Chr. II knæler på altertavlens predella. Et karakteriserende portræt af den mærkeligt sjælssplittede, vel nærmest sindssyge monark.

faldt. – »Far da vel, min bror,« svarede Erik, »vi samles i Himmerig!«

Det lykkedes Eriks flok at slå sig igennem, og bønderne segnede i dynger omkring dem, men Benedict og de, der havde

I et skrin, der er ribbet for alle tidligere prydelser, hviler Knud den Helliges jordiske rester.

sluttet sig til ham, blev i kirken til bønderne fik hugget dem ned.

Efter kong Knuds voldsomme død, blev hans bror, *Oluf*, landets hersker. Han fik siden tilnavnet »Hunger«, thi i de ni år han regerede, indtraf den værste hungersnød, Danmark nogen sinde har oplevet. Somrene igennem faldt der ikke en dråbe regn, korn og græs blev svedet på markerne, og om høsten, når den smule, der var i behold, skulle bjærges, styrtede regnen ned, så markerne omdannedes til søer. Dertil satte det ind med farsot, så mange af dem, der havde overlevet hungersnøden, døde af sygdom.

Gejstligheden vidste at fortælle, at al elendigheden skrev sig fra, at man havde myrdet Knud, der var en meget religiøs

mand. Samtidig indløb der beretninger om jærtegn, der var sket ved kongens grav. Det endte da med, at han blev ophøjet til helgen, og kirken, hvor han døde, fik navnet SCT. KNUDS KIRKE. Endnu kan man i krypten se nogle af hans jordiske rester ligge i et skrin med glaslåg. I dag er hans hvilested blottet for prydelser, men engang var det ødselt besat med guld og ædle stene.

En af Europas skønneste kunstskatte rummes i kirken; det er den dansk-tyske billedskærer *Claus Bergs* altertavle, som han leverede til kong Hans' fromme dronning, *Christine*, i 1521. Forneden på tavlen ses bl. a. kong Hans, dronningen selv, Chr. II samt dennes dronning, *Elisabeth*, knæle.

Oprindelig stod tavlen i Gråbrødre Kirke, men da denne forfaldt og blev opgivet, købtes altertavlen til SCT. KNUDS KIRKE. Medens håndværkerne var ved at nedtage tavlen, fandt de i den et dokument, hvorpå stod at læse, at den aldrig skulle komme hel ud af Gråbrødre Kirke, samt at det ville gå dem, der søgte at flytte den et andet sted hen, ilde.

Chr. II's yndige, hjertensgode dronning, *Elisabeth*, med den vel fyldige Habsburger-underlæbe og de smukke troskyldige øjne.

Længe var ligstenen over jomfru *Margrethe Skovgaard*, som angiveligt dansede sig ihjel, malet sort, hvilket skete på Chr. IV's bud, fordi jomfruen nægtede at låne ham penge.

Sikkert er det, at man måtte nedbryde noget af kirkemuren, inden tavlen kom ud, og der indtraf ustandselig småuheld, så den blev ramponeret og måtte restaureres. Sagnet melder også om alle de ulykker, der væltede ned over de stakkels håndværkere, som havde båret rundt med tavlen.

I koret ses en stærkt bemalet ligsten, den er anbragt til minde om *jomfru Margrethe Skovgaard* til *Sanderumgaard*. Ifølge overleveringen dansede hun sig ihjel ved et gilde. Denne sten var i mange år malet sort, og det er ikke så længe siden, det mørke dække blev renset af, så man fik de oprindelige strålende farver frem.

Det var *Fjerde Christian* selv, der beordrede stenen malet sort. Sagen var nemlig, at han havde forsøgt at låne penge af *jomfru Skovgaard*, men hun svarede, at hun ikke lånte ud til folk, som var bekendte for ikke at betale tilbage!

Det kunne kongen for så vidt ikke gøre meget ved, men da *jomfruen* døde, fandt han anledning til på denne måde at tage hævn.

Krypten under domkirken med *Sct. Knuds* og *Sct. Albans* helgenskrin.

Sct. Knuds Domkirke

ODENSE KOMMUNE
FYNS AMT

Kirken har treskibet langhus fra gotisk tid opført mellem 1285 og 1490. Det vestvendte tårn er fra ca. 1500. Mod nord ses *Walkendorffernes gravkapel* – en statelig renæssancetilføjelse fra 1631–34. Da *Knud den Hellige* blev konge, lå der i forbindelse med kongsgården en trækirke lidt vest for det nu eksisterende anlæg. I 1705 lod kongen *Sct. Albans* relikvier føre fra England hertil, og han byggede i trækirkens sted en ret stor frådstenskirke med krypt. Denne kirke skal have stået nogenlunde færdig, da *Knud* dræbtes i 1086, og i 1101 indviedes den til ham i forbindelse med hans kanonisation. 1157 blev kirken stærkt beskadiget ved en brand, og 1247 brændte den restaurerede og noget udvidede kirke på ny.

Under *Cisicos* tid som bisp (1286–1300) begyndte en ny stor ombygning, den kom til at strække sig over 200 år, og efterhånden som man arbejdede sig frem, blev den romanske frådstenskirke helt fortrængt af den højgotiske teglstenskatedral, som endnu står, og som med de høje hvælv hører til Danmarks mest imponerende arkitektur.

Af vore konger er *Hans* og den ulykkelige *Chr. II* begravet i kirken, oprindelig lå de i *Graabrødre Kirke*, men da denne sløjfedes, overflyttedes de til *SCT. KNUDS KIRKE*. I det hele taget er kirken rig på smukke gravminder.

Af klosteret, som stiftedes af *Erik Eje-god*, og tilhørte benediktinerordenen, er der i dag kun bevaret rester. *Østfløjen*, som ombyggedes stærkt i midten af 1700-tallet, er forbundet med kirken. Til denne fløj følger sig endvidere rester af *sydfløjen* og partier af *vestfløjen*. Et oprindeligt fritliggende hus er nu sammenbygget med *sydfløjen*.

Da den Skaarup-præst manede sin søn i jorden

Ved SKAARUP KIRKE på Sydøstfyn var engang en præst, som sagnet kalder »Hæsblæs«. Der figurerer nu ingen af det navn på præstelisten, så det er sikkert et øgenavn, han har haft.

Hæsblæs havde frekventeret den sorte skole og bl. a. lært kunsten at »sætte ned«, hvorfor han da også tilkaldtes mange steder, hvor folk følte sig generet af spøgelse, og det lykkedes ham altid at skaffe ro. I øvrigt må han have været en human indstillet mand, da han ifølge traditionen sørgede for, at der blev sat bænke op på Skaarup kirkegård, så de døde kunne have et sted at hvile sig, når de gik ud på natlig færd.

En aften stod Hæsblæs sammen med sin kone i præstegårdens dagligstue, der vendte ud mod kirkegården, og han så da, hvordan det emmede op af en grav:

»Nu skal du se, dér er nok en, som vil op og gå igen,« sagde han, og svang sig i det samme elegant ud over vindueskarmen ned på kirkegården, hvor han ilede af sted hen mod lågen for at afskære spøgelsesvejen. Det lykkedes, og gejsten blev nedmanet inden den nåede ud og forstyrre godtfolks nattero.

Præstekonen var dog alt andet end begejstret for gemalens natlige føjteri på jagt efter spøgelse og besluttede derfor at give ham en ordentlig forskrækkelse, så han fremtidig holdt sig hjemme.

Øverst: SKAARUP KIRKE med det teglhængte pyramidespir set fra øst.

Nederst: Den gotiske kirkelade, der i en længere årrække var »hospital« for sognets gamle og fattige.

Hun kendte Marsk Stigs grav og måtte dø

En varm julidag i året 1293 var den fredløse marsk, *Stig Andersson Hvide*, på jagt ved sin gamle gård, Bjørnkær, på Djursland. Sammen med en svend forfulgte han et vildsvin, da han pludselig holdt hesten an, greb sig til siden, segnede sammen og gled ned på jorden. Svenden nåede at springe til og gribe ham, men der var intet at stille op: Marsken var død!

Begribeligvis så langt fra alle i Danmark med blide øjne på den formodede kongemorder fra Finderup lade; så meget mindre fordi han i kompagniskab med den norske konge, *Erik Præstehader*, i mange år havde hærget landets kyster fra sin faste borg på Hjelm. Hans jordefærd måtte derfor foregå i dybeste hemmelighed, så ingen siden skulle krænke graven.

Flere kirker ved Kattegats kyst gør krav på at være marskens sidste hvilested – således *Helgenæs* og *Dråby Kirker* på Djursland og *Rørvig Kirke* i Nordvestsjælland. Dog er det sandsynligt, at følgende sagn, der udpeger STUBBERUP KIRKE på den nordfynske halvø Hindsholm som stedet, taler sandt:

En nat kastede et skib anker ud for Hindsholms kyst, og en jolle roedes i land. Kort efter blev Stubberup-præsten vækket af sin søde søvn ved, at der dundredes på hans dør, og da han lukkede op, stod der nogle formummede mænd, som forlangte, at han skulle følge dem hen i kirken og læse en messe over en død. Præsten var alt andet end glad ved situationen, men da mændene indtog en truende holdning, turde han ikke nægte at gå med.

Inde i kirken, der oplystes af faklers flakende skær, var seks mænd forsamlede omkring en kiste, som dækkedes af et prægtigt

»Den hvide jomfru«, som kirken også kaldes, set fra sydvest, med tårnet, der fuldførtes af *Erik Harnden* i år 1600. – Fra glamhullerne er der en storslået udsigt over Fyns Hoved og havet.

Den overordentlige pompøse dør mellem våbenhus og kirkeskib er udsmykket med en lidt stiv bruskarok ornamentik. Den er skænket til kirken i 1655.

fløjlsklæde. Foran Vor Frues alter var der løsnet nogle sten og kastet en grav. Da præsten med bævende røst havde bedt en bøn og forrettet jordfæstelsesritualet, sænkede de seks varsomt kisten med fløjlet ned og dækkede den til. Præsten havde måske nok en formodning om, hvem han havde begravet, men de andre lod ham sværge en dyred på, at han ville holde tand for tunge med sin mistanke og med ligfærden i det hele taget.

Imidlertid havde der været et vidne til det dystre optrin: Præstens pige var vågnet og havde følt stærk tørst; derfor stod hun op og gik over gårdspladsen til bryggerset for at hente en kande øl. Hun så da, at kirken var oplyst og listede derhen for at blive klog på, hvad der var på færde. Det lykkedes hende uset at smutte ind, og skjult bag hovedalteret overværede hun begravelsen.

Det kostelige fløjlsklæde på kisten stak hende svært i øjnene, og da marskens sven-

de sammen med præsten havde forladt kirken, fjernede hun gulvfliserne på ny og gravede med hænderne ned til kisten. Hun fik tag i fløjlet, trak det til sig og udslettede hastigt sporene efter tyveriet. Så stak hun fløjlet ind under skørterne, løb hjem og gemte det på bunden af sin klædekiste.

En dag noget efter viste hun sin trolovede sit brudetøj, han så også fløjlet, som hun havde syet en kjole af, og da han mistænksomt trængte ind på hende for at få at vide, hvor hun havde det fra, tilstod hun, at hun havde stjålet det efter den natlige begravelse ud fra den betragtning, at den døde, som vel var Marsk Stig, næppe havde megen glæde af det mere.

Medens hun talte, havde manden langsomt rejst sig fra sin stol, og med ét trak han sin daggert, som han jog dybt i hendes bryst med ordene: »Så kender du min herres sidste hvilested, og nu må du dø!« Den stakels pige udåndede i hans arme, og han hyllede hende varsomt ind i den skønne fløjlskjole, som hun ville have båret ved deres bryllup. Så bar han hende til stranden og jordede hende hvor hav og land mødes.

Der går flere sagn om STUBBERUP KIRKE: Da den skulle bygges ville man have lagt den et andet sted, men alt hvad der rejstes om dagen, brød de underjordiske ned om natten. Til sidst bandt man en aftenstund to røde kvier sammen, drev på dem og lod dem gå som de ville. Næste morgen blev de fundet liggende på en bakke, og dér byggedes kirken nu i fred for de underjordiske. Den lange hvide bygning med tårnet er kendelig fjernt ude på vandet og blev forhen brugt som pejlemærke. Søfolkene kaldte den »hvide jomfru«.

Kirkens senrenæssance altartavle fra 1632 er et ret ejendommeligt, men ganske smukt arbejde. Den bærer Axel Brahe's og Kirsten Hardenberg's våbner. Stafferingen er fra dette århundrede og måske vel farveglad.

Stubberup Kirke

KERTEMINDE KOMMUNE
FYNS AMT

I middelalderen var STUBBERUP KIRKE viet til *Sct. Laurentius*, og man kaldte den »Den hvide jomfru«. Ældst er det senromanske skib, hvoraf nu kun langmurene står tilbage. Materialet er teglsten, og mod syd er der bevaret en rundbuefrise. I sengotisk tid erstattedes det oprindelige kor af et langhuskor, og samtidig blev skibet forlænget mod vest. Ved denne lejlighed sattes der tillige hvælv i hele kirken.

Tårnet er opført i flere tempi, det er påbegyndt i 1500-tallet og afsluttedes år 1600 af Erik Hardenberg. Våbenhuset, som har vælske gavle er fra renæssancen – angiveligt 1575.

14 år fødte fru Anne 17 børn, som enten var dødfødte eller som døde kort efter, at de var kommet til verden. Jomfruens sorte kunster var dog ikke gået helt ubemærkede hen. – Måske var det bondekonerne, som ikke kunne holde tand for tunge, og en dag hørte fru Anne et par af pigerne tiske om hvad der var grund til den store elendighed.

Sagen blev nu undersøgt, og den nye præst, der havde erstattet hr. Mads, afhørte de implicerede med det resultat, at de omsider tilstod. Voksdukkemagien i kirken var ikke det eneste, de havde gjort sig skyldige i, de havde også »målt« over fru Annes seng, medens hun blev gift, og sådant bragte ulykke.

Enden på sagen blev, at de to bondekoner brændtes som hekse, men jomfru Christence, der havde indflydelsesrige slægtninge, slap stort set med skrækken. Eiler Brockenhuus var så nedbøjet over den ufattelige infamitet, der havde omgivet ham og hans arme frue, at hans helbred blev ganske nedbrudt, og i 1602 – få år efter at processen var afsluttet – døde han. Anne Bille overlevede ham i 38 år, men hendes liv var blot en plage, og da hun omsider fik fred, nedsattes hun ved sin mands side i Aastrup Kirke, hvor hendes lykke allerede længe havde hvilet.

Der var vel grund til at tro, at jomfru Christence var blevet klog af skade, hvilket dog ingenlunde var tilfældet. To gange senere var hun indviklet i hekseprocesser – i det ene tilfælde atter med voksdukkemagi, og endelig i 1621 slog hendes skæbnetime; hun havde forgjort en præstekone i Ålborg, så kvinden mistede sin forstand, og da hun absolut ikke lagde skjul på, at præstekonen rantes af hendes hævn, blev hun arresteret og en vældig oprulning af hendes skarnstreger fandt sted. Ingen kunne mere dække over hende, og i sommeren 1621 blev hun halshugget. Kun hendes adelsskab frel-

ste hende fra den endnu mere pinefulde død på bålet.

Netop i 15- og 1600-tallet florerede voksdukkemagien i de europæiske lande, der kendes flere tilfælde fra både Tyskland og

En vældig ligsten i gravkapellet minder om *Eiler Brockenhuus til Nakkebølle* og hans to hustruer, *Berte Friis* og *Anne Bille*. Det var denne sidste, jomfru Christence forgjorde.

Sverige, og kunsten har altså heller ikke været ganske ukendt herhjemme. Det gik så vidt, at kongemagten måtte gribe ind med forordninger og særligt strenge straffe for alle, som befattede sig med at begrave voksdukker i kirkerne.

Aastrup Kirke

FÅBORG KOMMUNE
FYNS AMT

Kirken er en langhusbygning med vestvendt tårn, nordvendt våbenhus og et stort gravkapel mod syd. Den ældste del er langhusets midterste parti, som er opført i romansk tid. Senere er det forlængt. Bygningsmaterialet er kamp.

I den senere middelalder blev et romansk kor nedrevet, og kirken forlængedes mod øst i skibets bredde.

I sengotisk tid forlængedes skibet mod vest, og tårn samt våbenhus tilføjedes.

Det store gravkapel, som skyder ud fra koret mod syd, byggedes i 1594 af *Eiler Brockenhuus til Nakkebølle*, og han lod ved samme lejlighed tårnet spirklæde. Dette spir er nu forsvundet, og siden 1852 har såvel tårn som våbenhus haft svungne renæssancegavle. I et hvælvet rum under tårnet er der indrettet begravelse for oberstløjtnant Johan Frederik Cignon til Nakkebølle.

Eiler Brockenhuus' gravkapel står i dag tomt, men under det og koret findes et tilmuret gravsted for de gamle ejere af Nakkebølle. Bag altertavlen fra forrige århundrede findes en pragtfuld ligsten over *Jacob Brockenhuus* og *Susanne Bølle*. Desværre er altertavlen presset så tæt hen imod den, at fotografering er umulig.

SJÆLLAND

BIRKERØD KIRKE · 138

ESRUM KLOSTER/NØDEBO KIRKE · 141

FJENNESLEV KIRKE · 144

FAAREVEJLE KIRKE · 147

HOLMENS KIRKE 149

KALUNDBORG DOMKIRKE · 153

KARISE KIRKE · 156

ROSKILDE DOMKIRKE · 158

RØRVIG KIRKE · 162

SCT. BENDTS KIRKE · 164

SCT. MARIE KIRKE · 168

SLANGERUP KIRKE · 172

SORØ KIRKE · 174

VALLØBY KIRKE · 176

VEJLØ KIRKE · 178

VOR FRUE KIRKE · 180

① **BJERNEDE KIRKE**, Sorø kommune, Vestsjællands amt. Sjællands eneste rundkirke er bygget af *Sune Ebbesøn* i anden halvdel af 1100-tallet. Kirken blev restaureret af *H. Storck* i 1890–92, og nogle senere tilføjelser og ombygninger blev dels fjernet, dels reguleret, så man kom tilbage til en ren romansk kirke.

② **SLAGLILLE KIRKE**, Sorø kommune, Vestsjællands amt. Kirken er bygget af *Trued Litle*, den består af romansk skib med kor og absis samt sengotisk tårn og våbenhus. Dette sidste er dog siden noget ombygget.

③ **ODDEN KIRKE**, Trundholm kommune, Vestsjællands amt. Skib og kor er unggotiske, de øvrige bygninger sengotiske. På kirkegården findes mindesmærker for bl. a. søhelten *Willemoes*.

④ **TUSE KIRKE**, Holbæk kommune, Vestsjællands amt. Kirken består af romansk kor og skib samt sengotisk tårn og våbenhus. I øvrigt rummer **Tuse Kirke** en række interessante sengotiske kalkmalerier.

⑤ **SØBORG KIRKE**, Græsted-Gilleleje kommune, Frederiksborg amt. Den romanske munkestenskirke er opført i begyndelsen af det 12. århundrede. Det nuværende tårn er fra ca. 1250 med blændingsgavle fra det 14. årh. Sakristiet er sengotisk og våbenhuset moderne.

⑥ **KARLEBO KIRKE**, Karlebo kommune, Frederiksborg amt. Skibets sidemure er romanske og af kamp. I unggotisk tid forlængedes skibet mod øst, og et nyt kor samt to korsarme opførtes. Tårnet er gotisk og sakristiet er fra renæssancen.

⑦ **SØLLERØD KIRKE**, Søllerød kommune, Københavns amt. Af den romanske kridtkvaderkirke er skibets langmure bevaret. Tårnet er i sin oprindelse fra ca. 1400, men senere udbygget og restaureret. I sengotisk tid erstattedes koret af en østforlængelse, og i 1700 opførtes en korsarm mod nord samt i 1767 en tilsvarende mod syd. Våbenhuset er stærkt ombygget.

⑧ **GRUNDTVIGSKIRKEN**, København, Københavns amt. Bygget i årene 1921–1941 efter arkitekt *Peter Jensen Klints* tegninger. Tårnet, der har samme bredde som skibet, er bygget med »orgelfacade«. Kirken er treskibet og med hvælvinger.

BIRKERØD KIRKE

Præsten der turde se døden i øjnene

Om aftenen den tredje maj år 1700 sad biskop *Henrik Gerner* sammen med sin familie ved middagsbordet i Viborg bispegård. Han spiste med god appetit, da han pludselig smed kniv og gaffel og greb sig til halsen: Et stykke kød havde sat sig på tværs og kilet sig fast. Det sad så langt nede, at det ikke generede vejrtrækningen, men forhindrede Gerner i at synke.

Ingen af de forsøg, der blev gjort for at hjælpe biskoppen, kronedes med held, og til sidst indså han, at han måtte dø af sult. Den fjortende maj følte han, at der ikke var langt igen, – han forlangte at få sin ligkiste stillet frem og lagde sig selv til rette i den. Kort efter udåndede han.

På denne værdige måde døde den for-dums Birkerød-præst, der under svenskekrigene viste sig som en dristig patriot.

I januar og februar 1658 kom plyndrende svenske soldater ikke mindre end seks gange til BIRKERØD PRÆSTEGÅRD, som de til sidst havde tømt for alt: Indboet var væk, den gode besætning ligeså, og sluttelig var det eneste, der havde nogen værdi, Henrik Gerners præstekjole. Da soldaterne ikke ville drage helt tomhændede bort, kastede de lod om den.

I september samme år narrede svenskerne KRONBORGS enfoldige kommandant til at kapitulere, hvilket vakte voldsom harme hos en kreds af gode danske. En sammen-

BIRKERØD KIRKE set fra nord. Den ligger omgivet af sin indmurede kirkegård på en bakke.

Ifølge sagnet skulle den først være bygget et andet sted, men de underjordiske nedbrød hver nat det, mennesker havde opført om dagen.

Sluttelig bandt man to hvide stude sammen og jog på dem, og dér hvor de lagde sig til hvile, blev kirken bygget.

BIRKERØD KIRKE er kendt for sine fremragende højgotiske kalkmalerier fra ca. 1350. Den hér viste dommedagsscene er således blandt vore ældst kendte. Ærkeenglen sct. Mikael vejer sjælene, og jomfru Maria værner om de mennesker, der har anråbt om hendes hjælp. Til venstre ses de fordømtes pinsler, til højre de salige i Himlen.

sværgelse, hvis hovedmænd var ridefogeden på Kronborg, *Hans Rostgaard*, ingeniøren *Ole Steenwinkel*, forvalteren på HIRSCHHOLM, *Lorenz Tuxen* samt *Henrik Gerner* besluttede at forsøge på at generobre fæstningen.

Kuppet skulle gennemføres med støtte af en afdeling engelske og skotske soldater, som var utilfredse med, at *Karl Gustav* ikke ville bruge dem som lejetropper. Gerner blev kontaktpmand, fordi han efter et studieophold i Oxford talte fortrinligt engelsk.

Til alt uheld blev sammensværgelsen opdaget. Det lykkedes Rostgaard at flygte.

Birkerøds lave vælv, ypperlige gotiske kalkmalerier og øvrige smagfulde udstyr har skabt et af vore hyggeligste kirkerum.

Birkerødpræsten og frihedskæmperen *Henrik Gerner* var i 18 uger svenskernes fange på Kronborg. Da han forlod fangenskabet medbragte han sine 36 pounds lænker, der den dag i dag kan ses i Birkerød Kirke.

Den prægtige sengotiske altertavle fra ca. 1475. På dens venstre fløj ses scener fra Kristi lidelse, på den højre hans nedfaren til dødsriget og opstandelsen. Det store midterfelt er viet en Golgatha-fremstilling.

Tuxen blev fanget, men undslap. Derimod svigtede heldet Steenwinkel og Gerner; den første blev fanget, halshugget og hans hoved sat på en stage, og Gerner, der ikke havde nogen chance for at slippe væk fra præstegården, hentedes af svenskerne den 29. juni 1659. Han førtes til Kronborg, hvor han kom i forhør, og da han intet ville røbe, blev han spændt på pinebænken. I seks timer udholdt han den frygteligste tortur uden at tilstå noget, og omsider opgav svenskerne at komme nogen vegne med ham. Han blev dømt til døden, og alt var gjort

klar til henrettelsen, da *Frederik III*, som havde fået nys om sagen, lod Karl Gustav forstå, at han agtede at gøre gengæld ved at lade en højststående svensk fange dræbe.

Dette kølnede Karl Gustavs lyst til at se præstens blod, og straffen ændredes til livsvarigt fængsel. Henrik Gerner blev på hånd og fod belagt med tredobbelte lænker hvortil var fæstnet jernlodder på 36 pund. I 18 uger måtte han bære denne byrde, inden det endelig lykkedes hans ganske forarmede kone at skrabe så mange penge sammen, at hun kunne løskøbe ham.

Da Gerner omsider vendte hjem, medbragte han lænkerne og lodderne fra sit fængsel, og til erindring om, hvad han havde gennemgået for sit land, ophængte han dem i BIRKERØD KIRKE, hvor de er at se den dag i dag. Mærkerne på hans hænder efter pinebænken forsvandt aldrig.

I 33 år herefter sad den gæve præst i Birkerød, hvor han efterhånden avancerede til provst. Hans sind var på ingen måde blevet formørket af de mange uhyggelige oplevelser, – tværtimod, han gik i gang med en stor, yderst positiv skribentvirksomhed, og indtil sin død levede han som en lykkelig og tilfreds mand. Ja, han var storsindet nok til at skrive elskværdige vers om svenskerne, som han ellers ikke havde meget godt at takke for.

Birkerød Kirke

BIRKERØD KOMMUNE
FREDERIKSBORG AMT

Koret og den ældste del af skibet er romansk og opført af kampe- og blødere kridtsten. I midten af 1300-tallet forlængedes skibet mod vest, og hele skibet fik indbygget hvælvinger.

Den nedre del af tårnet er fra omkring 1400, men det er siden forhøjet og forsynedes ved den lejlighed med bærepilerner, som ses på murens yderside. Her ud over er tårnet rigt smykket med slanke høje spidsbuede blændinger, der står hvide i rødstensmuren. I 1400-tallet fik kirken våbenhus mod syd samt sakristi og dobbeltkapel mod nord. Muren mellem sakristi og kapel er en rest fra romansk tid.

De lave hvælv, der for en dels vedkommende prydes af ypperlige gotiske kalkmalerier, skaber i forbindelse med det rige, smagfulde udstyr et af vore hyggeligste kirkerum.

Da fanden spiste munkenes dyd ihjel

Længe havde fanden ærgret sig over de hjertensfromme cisterciensermunke på ESRUM KLOSTER, og mangen gang havde han søgt at vende deres hu mod det verdslige; han havde fristet dem med gods, guld og fagre kvinder, men altid var de lumske anslag prellet af. Til sidst iførte han sig menneskeskikkelse, gik til klosterets port og bankede på. Han blev ført frem for abbeden og fortalte, at han var kok. Da køgemesteren netop savnede en medhjælp, antog abbeden ham og lod ham gå til hånde ved madlavningen.

En dag sørgede *Ruus*, som han kaldte sig, for at komme i skændsmål med køgemesteren, og pludselig greb han ham og dukkede ham ned i et kar med kogende vand, så han omkom. Derpå styrtede han grædende op til abbeden og fortalte, at hans foresatte havde været så uheldig at snuble og falde ned i karret. Det troede alle på, og Ruus forfremmedes på stedet til mesterkok.

Det var lige, hvad den lede rad havde ventet på: Nu havde han nemlig frit spil over for de fromme brødre. Han begyndte at gøre maden bedre, federe og mere kryd-

ret, og længe varede det ikke, førend han på den vis fik dem til at forglemme deres faste. Vin var ej heller noget særsyn på munkenes bord mere, og den hede drue vakte de kødelige lyster, så deres forhen kyske tale efterhånden klart gav udtryk for længsel mod det andet køn.

Klosterets ældste bevarede bygningsdel set fra nord. Det fremspringende parti med kvisten er af yngre dato – formentlig opført i begyndelsen af 1500-tallet.

Ruus' kappe. Nogle mener, at han nok mandede fyren om til en hest. Andre, at Ruus havde held til at slippe ud med menneskeskikkelsen i behold.

Holder vi os til den sidste version, stjal Ruus nogle af klosterets relikvier, inden han flygtede, og med dem løb han af sted langs bredden af Esum Sø. Da han nåede til stedet, hvor NØDEBO KIRKE nu ligger, tabte han pusten og måtte sætte sig et øjeblik. Relikvierne lagde han ved siden af sig. Men munkene var i hælene på ham, og da de dukkede frem, mente Ruus det rådeligst at salvere sig. Han benede af og nåede end ikke at få relikvierne med.

Hermed er broder Ruus' saga for så vidt ude, men på stedet, hvor de sakrale sager

Dér, hvor broder Ruus – alias fanden – måtte efterlade ESRUM KLOSTERs relikvier under sin flugt, udsprang en kilde som siden viste sig at være undergørende. Kilden er viet til *sct. Magdalene*.

havde ligget, udsprang der en klar kilde, som snart viste sig at have undergørende kraft. Munkene indviede den til SCT. MAGDALENE og byggede i øvrigt lidt fra den NØDEBO KIRKE.

På ESRUM KLOSTER vises den dag i dag kælderen, hvor broder Ruus kokkererede det onde ind i munkene; selv hans bagerist er der, og lidt uden for bygningen vælder Essekildes gode vand, som de fromme brødre en tid vagede for den røde vin.

Esrum Kloster

GRÆSTED-GILLELEJE
KOMMUNE
FREDERIKSBORG AMT

ESRUM CISTERCIENSERKLOSTER grundlagdes af ærkebisp *Eskild* omkring midten af 1100-tallet. Det blev efterhånden et vidtstrakt kompleks med en stor kirke, i hvis kor *Valdemar Atterdags* dronning, *Helvig*, der døde omkring 1374, stedtes til hvile. Måske døde hun i klosteret.

Efter reformationen forfaldt det store anlæg, og det meste – deriblandt kirken – er forsvundet, kun den oprindelige sydføj er tilbage. Dens vestlige del er ældst og bygget sidst i 1300-tallet, – ca. 1450 er huset forlænget mod øst. I begyndelsen af 1500-tallet er halvtagsbygningen mod nord tilføjet. Sidefløjene er af yngre dato. Et vandløb har i gammel tid været ført gennem kælderen i vestdelen.

I dag er klosteret dels privatbolig, dels magasin for Nationalmuseet.

Nødebo Kirke

HILLERØD KOMMUNE
FREDERIKSBORG AMT

Den lille romanske kampestenkirke med tydelige rester af de oprindelige vinduer har våbenhus fra renæssancetiden. I senromansk tid har der stået et tårn, hvis underdel endnu indgår i kirkebygningen. Klokke-tagrytteren er af træ, blytækt og opsat i 1739. Apsis er fra forrige århundrede. I kirken er bevaret nogle udmærkede kalkmalerier – således i skibet fra ca. 1425 og i tårnet fra ca. 1460. De sidste er malet af »unionsmesteren«. Prædikestolen er et godt barok-arbejde, og der forefindes desuden en romansk døbefont samt et middelalderligt røgelseskar.

Det er kun tårnene, der er tvillinger!

Hvidernes æt var den navnkundigste i Danmark, den har fostret stormænd som *Skjalm Hvide*, *Absalon*, *Esbern Snare* og *Marsk Stig*. En af slægtens hovedgårde var Fjenneslevgård, som lå ved FJENNESLEV KIRKE. Det var antagelig Absalons og Esbern Snares far, *Asser Rig*, der lod kirken opføre, og hans hustru, *fru Inge*, skulle tage vare på byggeriet, medens gemalen drog i felten.

Sagnet fortæller, at hun var svanger, da han rejste, og for at han allerede inden han nåede Fjenneslev kunne være orienteret

Den murede trappe op til herskabsgalleriet i FJENNESLEV KIRKE.

Den lille særprægede FJENNESLEV KIRKE med tvillingetårnene, der ikke rejstes for Absalon og Esben Snare.

om, hvorvidt han var blevet far til en søn eller en datter, gav han fru Inge besked på, at hun, hvis det blev en søn, skulle sætte tårn på kirken, medens der kun skulle en tagrytter (et lille spir) på, hvis det blev en datter.

Da Asser Rig omsider vendte hjem efter sit fravær og fik kirken i sigte, var der to tårne på for tvillingerne Absalon og Esbern Snare.

Det er en meget smuk historie, og forskerne kan egentlig slet ikke være bekendt, at de har spoleret den for os, men de har altså kunnet fremskaffe uigendriveligt bevis for, at Absalon og Esbern ikke var tvillinger.

Såre interessant er det, at vi antagelig i kirken har et portræt af Asser Rig og fru Inge. Vi ser dem på et prægtigt romansk kalkmaleri, og i sin egenskab af kirkestifter rækker hr. Asser en model af FJENNESLEV KIRKE op mod himlen. Vorherre, som er skjult for vore øjne, rækker et par velsigende fingre ned mod bygningen. Ved siden af Asser Rig står fru Inge med en ring i hånden. Når man tager maleriets udmærkede kvalitet i betragtning, er man tilbøjelig til at tro, at Asser Rig netop har set ud, som vi præsenteres for ham hér. Det hævdes ganske vist, at man ikke malede portrætter i Danmark på så tidligt et tidspunkt som omkring 1175, men denne flotte affærdigelse af vore forfædres kunstneriske formåen har næppe grund i virkeligheden.

Asser Rig synes alt i alt at have været meget foretagsom som kirkebygherre. Det menes tillige at være ham, der har ladet TVEJE MERLØSE KIRKE ved Holbæk opføre. Medens Fjenneslev Kirke i dag fremtræder stærkt restaureret, er TVEJE MERLØSE KIRKE i det ydre utroligt velbevaret.

TVEJE MERLØSE KIRKE er en statelig, praktisk talt helt bevaret romansk kirke med store partier bygget af frådsten. De egenartede tvillingetårne er oprindelige, selv hvad den øverste afslutning angår.

Byggematerialet er frådsten – en besynderlig stenart, som man kunne bryde visse steder i moser, ved åer og søbredder, hvor

der var væld med kalkholdigt vand. Når vandet langsomt siledes af sted, aflejredes en del af kalkindholdet og indkapslede visne

Over alteret i FJENNESLEV KIRKE hænger et ualmindelig smukt og karakterfuldt ungotisk krucifiks.

TVEJE MERLØSE KIRKES skib set ned mod det smukke herskabspulpitur, der kom til syne, da man i forrige århundrede nedrev de gotiske hvælv og rekonstruerede det romanske bjælkeloft.

blade, strå, sneglehuse etc. Efterhånden kunne aflejningslagene blive så tykke, at de lod sig bryde. Man kunne simpelthen grave dem op, for materialet var så blødt, at det let kunne stikkes ud med en spade. Medens frådstenen var våd, blev den udskåret i passende stykker, som så blev udlagt til tørre. Samtidig med tørringen fandt en hærkning sted, og når frådstenen blev indsat i kirke-

muren, var den blevet al sin tidligere blødhed kvit.

Frådstenskirker fra romansk tid findes rundt om i landet, og materialet har vist sig så stabilt, at det er bevaret næsten uændret indtil vore dage. Betragter man f. eks. murene i Tveje Merløse Kirke nøjere, vil man se mange morsomme aflejninger af plante- og dyrerester i dem.

Fjenneslev Kirke

SORØ KOMMUNE
VESTSJÆLLANDS AMT

Der er grund til at formode, at FJENNESLEV KIRKE er bygget med dobbelttårn, sådan som det fremgår af stifterbilledet i kirken. Da man imidlertid næppe kendte til at arbejde med teglsten herhjemme så tidligt som i 1120, hvor Asser Rig skal have bygget huset, har materialet oprindeligt været et andet. Det menes at være *bisp Absalon*, der har opført dobbelttårnet af teglsten.

Selve bygningen består af romansk apsis, kor og skib, hvortil der i vest er kommet våbenhus 1872–74. Kirken er lille og virker med sin højde lidt sammentrængt. Bygningsmaterialet er små rå kløvede kampesten med kvadre af granit og faksekalk samt kridtsten i vinduesindfatningerne.

Tårnet hviler på skibets mure i syd, vest og nord, medens det mod øst hviler på tre arkader båret af to smukt polerede granitøjler. Bag disse fører en muret trappe op til herskabsgalleriet, der har tre arkader ud mod skibet. Hver arkade har tre brune glaserede lersøjler. Tårnene har blytækte pyramidespir. Med det rekonstruerede romanske bjælkeloft fremtræder kirken i dag i den skikkelse, den fik ved en restaurering ved arkitekt *Chr. Hansen* i årene 1872–74 og en restaurering i 1898 ved professor *H. B. Storck*.

Tveje Merløse Kirke

HOLBÆK KOMMUNE
VESTSJÆLLANDS AMT

Kirken er opført omkring 1125, og er den eneste af vore tvillingetårnskirker, der er helt bevaret i det ydre. Tårnens afslutning er enestående, nærmest at betragte som stenspir, der ender i en kubeform. I sen-gotisk tid fik kirken mod nord tilbygget våbenhus, og det flade romanske bjælkeloft erstattedes af hvælvinger. En hovedrestaurering under professor *H. B. Storcks* ledelse afsluttedes 1895 og gengav kirken bjælkeloft. Samtidig fremdroges nogle fragmentariske romanske kalkmalerier. Ved restaureringen blev ligeledes det oprindelige herskabspulpitur under tårnet genåbnet. I øvrigt står rummet under tårnet i forbindelse med skibet gennem tre arkader, hvis pillekonstruktioner bærer en del af tårnets vægt. Til Storcks ros tjener, at han vel flyttede den gamle bruskarok-altertavle hen på skibets væg, men at han ikke fjernede den helt fra kirken. Det nuværende alter, hvis bemaling skyldes *Joakim Skovgaard*, skulle virke romansk, men minder nok så meget om art nouveau.

Det er et stort held, at TVEJE MERLØSE KIRKE endnu er bevaret: I 1555 gav *Chr. III* ordre til, at den skulle rives ned, men af en eller anden grund blev planen ikke bragt til udførelse.

Fra Skotlands trone til sjællandsk mumiekælder

I en kælder under FAAREVEJLE KIRKES kapel ligger et indtørret lig balsameret ved et af naturens luner. Det påstås, at mumien er *James Hepburn jarl af Bothwell*, der sad som statsfange på den nærliggende borg, Dragsholm, hvor han døde 1578. Det er aldrig bevist, at det virkelig er ham, selv om et og andet tyder derpå.

Mumien har fyldt turister i tusindvis med sød gysen – især før i tiden, hvor den lå under kirkeskibet. Man måtte løfte en lem i gulvet og forcere en stige for at komme ned i krypten. Nu er han anbragt i en steril glasmontre, – det tager ligesom lidt af stemningen.

James Hepburn, en skotsk adelsmand, var en af 1500-tallets mest eventyrlige skikkelser: Dygtig, hensynsløs, brutal og sygeligt ærgerrig. Han menes født 1536, og efter en bevæget ungdom, hvorunder han nåede at blive landsforvist, vendte han i 1565 tilbage til Skotland, der regeredes af *Marie Stuart* og hendes svage gemal, lord Darnley, som hun foragtede og afskyede.

Det varede ikke længe, førend den stærke og modige Bothwell vandt dronningens bevågenhed. – Det påstås, at han simpelt hen en dag voldtog hende, hvilket skal have imponeret og begejstret den varmlodige dame, så hun ganske tabte hjertet til ham. – Endelig havde hun fundet et mandfolk.

Der er ingen som helst grund til at tro, at Bothwell virkelig elskede Marie Stuart. Han holdt næppe af andre end sig selv, men han spillede sin komedie godt og fik til sidst dronningen helt i sit garn. Han hadede *Darnley*, hvad også mange af de andre skotske lorder gjorde, og en dag traf jarlen beslutning om at rydde den besværlige person af vejen. Derefter ville han gifte sig med

Den smukke FAAREVEJLE KIRKE med det sengotiske tårn er synlig vidt ud over den udtørrede Lammefjord.

Marie og selv blive konge af Skotland. – Mindre kunne ikke gøre det.

Han satte givetvis Marie Stuart ind i sine planer, og de lod sig realisere i 1567: Darnley var blevet smittet af kopper, man turde ikke have ham på slottet, men lod ham ligge i et lille hus i Edinburgh. Den niende februar om aftenen besøgte Marie Stuart ham. Hun talte med ham i nogen tid, men fik så pludselig et frygteligt hastværk med at komme tilbage til slottet. Klokkeren to rystedes byen af en voldsom eksplosion. Huset, hvor

Darnley havde ligget syg, var sprængt i luften. Selv fandtes han liggende død i haven. En undersøgelse viste, at han var kvalt.

Snart efter giftede Marie Stuart sig med jarlen, men der var uro overalt i Skotland efter det, der var sket. Selv om Marie benægtede ethvert kendskab til mordet på Darnley, var man overbevist om, at hun var impliceret. Ægteskabet med Bothwell blev heller ikke lykkeligt. – Efter indgåelsen ændrede han aldeles kurs over for hende og behandlede hende med den største råhed.

HOLMENS KIRKE

En uærlig mand, en ærlig mand og en skatterestant

Om natten den tredje januar 1721 lagde en båd ind ved den såkaldte »Vandport«-trappe, der fra Holmens Kanal fører op til HOLMENS KIRKE. Det var mørkt, og en strid vind jog små, krappe bølger frem på vandet. Sceneriet oplystes nødtørftigt af olie-

lygter båret af kordrenge, der skuttede sig af kulde og uhygge.

I skæret af de blafrende flammer steg nogle mænd i land med en ligkiste mellem sig; de bar den møjsommeligt op ad trappen, drejede ind i kirken med den og hen-

stillede den uden særlige formaliteter i kappellets gravkammer. Derpå forlod man atter kirken, og de fleste søgte hurtigst muligt at glemme den natlige ekspedition: Man havde blot gjort sin pligt og anbragt de jordiske rester af en person, der ikke burde ag-

HOLMENS KIRKE – den gamle ankersmedje – med det lange ligkapel. Kirken blev til på Chr. IV's foranledning, og den svejfede renæssancegavl, som spejler sig i kanalens grønne vand, er Københavns ældste renæssance-bygningsparti.

den af englænderne udbombede Vor Frue Kirke. Søetatens bygmester, *P. Malling*, gav tegning til monumentet. Nogle småfejl i mindeteksten er vel bagateller, som man ikke bør hænge sig i.

Sagnet vil vide, at Tordenskiold ikke har ro i sin grav; der skal således være et sted i kirkemuren, hvor ingen sten kan ligge fast, uanset hvor megen mørtel, der klines omkring den. Dér, påstås det, vil Tordenskiold

I ligkapellet hviler blandt andre berømte mænd søhelten *Peter Tordenskiold*. Efter duellen, som førte til hans død, blev han bisat i kirkens krypt i en simpel fyrretræskiste, men i 1819 fandt kongen, Frederik VI, at han burde have et værdigere gravmæle. *P. Malling* har tegnet gravmindet, og billedhuggeren *N. Dajon* udførte det.

Selv om HOLMENS KIRKES pengetavle bærer en miniature af Chr. IV, er den ikke fra hans tid, den er forfærdiget i 1708 på bekostning af kapellanen *Jens Lund*, og den regnes for Nordens smukkeste. Teksten på sølvpladen begynder med følgende ord: »Holt skipper, holt, stryg Seilet need«, og så indeholder den ellers formaninger om at betænke kirkens præst med en passende gave.

skaffe sig vej ud og kæmpe med sin gamle fjende, svensken.

En mere passende adfærd udvist over for vor søhelt, *Niels Juel*, hvis kapel findes for enden af den lange kapelsal. I pragtfulde kobber- og messingforhudede kister hviler han og hans hustru, *Margrethe Ulfeld*, og på det store epitafium vises hans bataljer i marmorrelieffer, – bl. a. slaget i Køge Bugt 1677.

Juel sikrede ved den lejlighed Danmark den største søsejr, det nogen sinde har vundet, samtidig med at han placerede sig som Europas kløgtigste maritime feltherre. Tho-

mas Kingo har skrevet følgende mandige mindevers, det står at læse med gyldne bogstaver på sort marmor under heltens lidt bistre buste:

Stå, vandringsmand, og sku en søhelt an i sten,
og est du selv ej flint, ær da hans døde ben!
Thi det er Herr Niels Juel, hvis marv og ben og blod
med fyrigt hjerte for sin konges ære stod,
hvis manddoms drifter i så mange søslag står
og gennem hav og luft og land med ære går.
En mand af gammel dyd og dansk oprigtighed,
af ja og nej, og hvad man ærligt mere véd.
Hans sjæl den er hos Gud, hans ben i denne grav,
hans navn i minde, mens der findes vand i hav.

Midterpartiet af *Niels Juels* epitafium viser heltens lidt bistre træk, mejslede i hvid marmor og på en gylden baggrund. En række af heltens bataljer er vist på marmortavler.

HOLMENS KIRKE er en af Danmarks rigeste og mest interessante renæssancebygninger. Mest fængslende af inventaret er altertavlen og prædikestolen af vor store billedskærer *Abel Schrøder* fra Næstved.

I begyndelsen af 1660'erne gik denne eminente begavelse i gang med den kirke-

udsmykning, der skulle betegne det kunstneriske højdepunkt i hans liv. Desværre kom det ikke til at betyde noget økonomisk højdepunkt – tværtimod: *Abel Schrøder* var en godtroende mand, der kun lidt forstod sig på forretninger og regnskaber. Resultatet var, at alle snød ham, og at han var

i idelige skatterestancer. I 1663 måtte han således sende *Frederik III* et bønsskrift, hvori han klager over den elendige behandling han har fået af HOLMENS kirkevæрге, der har tinget alt for »knap« med ham. Det ender med, at kongen får lidt ondt af staklen og beordrer, at myndighederne skal behandle ham mere human – ikke mindst hvad angår skatter.

Abel Schrøder døde som en forarmet mand, men hans værker lever videre, de betegner med deres sprudlende, kraftigt bevægede ornamentik det ypperste, vi herhjemme kender inden for bruskbarokken.

Holmens Kirke

KØBENHAVN

I 1619 lod *Chr. IV* HOLMENS KIRKE indrette i en ankersmedje, som hans far, *Frederik II* havde bygget. Kirken var bestemt for mandskabet ved flåden, tøjhuset samt lavere embedsmænd og hof-funktionærer. I årene 1639–41 blev kirken udvidet og fik ved samme lejlighed i store træk det udseende, den har bevareret til i dag.

I 1705 stod den lange ligkapelbygning, der er knyttet til kirken, færdig og toges i brug til såkaldte åbne begravelser. Under den findes en krypt med en del kister.

HOLMENS KIRKE præges i det indre i høj grad af bruskbarokken; således er en betragtelig del af inventaret holdt i denne stil, og det samme gælder en række af hovedrummets overdådige epitafer – mest over borgerlige familier. I en lille gård mellem korsarmene mod vest står *Bissens* statue af *Tordenskiold*.

Den fornemme portal over hovedindgangen hører ikke oprindeligt til HOLMENS KIRKE, den sad først i *Roskilde Domkirke* og førtes til HOLMEN så sent som i 1871–73, hvor en gennemgribende restaurering fandt sted.

KALUNDBORG DOMKIRKE

Kristmands hjerte for en kirke

KALUNDBORG DOMKIRKE med de fem tårne byggedes af biskop Absalons bror, *Esbern Snare*. Den er et højst usædvanligt stykke arkitektur og er da heller ikke kommet til veje på helt naturlig vis.

Esbern vidste nok, hvordan hans kirke skulle se ud, men arbejdet ville ikke rigtig lykkes for ham, thi den konstruktion, han havde udtænkt, var for dristig.

Da meldte der sig en dag en trolld hos

Esbern Snare og påtog sig at rejse kirken som ønsket. Det eneste, bygherren skulle gøre til gengæld var at gætte troldens navn eller give ham sit hjerte.

Uden at have tænkt konsekvenserne nær-

VOR FRUE KIRKE i Kalundborg minder mere om en middelalderborg end om en kirkebygning, det er da også givet, at det femtårmede hus har indgået i byens forsvar, selvom der kun i sparsom udstrækning er konstateret fortifikatoriske enkeltheder ved den.

På alteret står et lille forgyldt messingkrucifiks fra 1100-tallet.

mere igennem, gik Esbern Snare ind på aftalen, og nu gik arbejdet rask fra hånden. Trolden masede og sled dag og nat, og i løbet af forbløffende kort tid stod kirken med de fem tårne næsten færdig.

Esbern Snare glædede sig over det prægtige bygningsværk, men sørgede over, at han snart skulle miste livet, for han var nok klar over, at troldens navn kunne han næppe gætte.

En dag sagde trolden til ham, at kirken ville stå færdig næste morgen, og så måtte han komme og ordne betalingen.

I mørke tanker vandrede Esbern Snare ud af byen. Han gik rundt til han blev træt og lagde sig da til hvile på Ulvshøj Banke, hvortil han var nået.

Pludselig hørte han stemmer inde fra højen: En lille arrig toldeunge vrælede i vilden sky, og moderen tyssede ustandselig på den: »Ti stille, barnlille, i morgen kommer trolden Find, fader din, med kristmands hjerte!«

Så blev der stille i højen, og Esbern Snare rejste sig lettet og begav sig på hjemvejen. Han gik med det samme ind i kirken, hvor trolden havde travlt med sten og mørtel. Han var netop ved at sætte den sidste halvdel af den fjerde af de piller, der bærer midtertårnet, op.

– »Nu kan du snart hvile dig oven på det store arbejde, du har haft, Find,« sagde Esbern Snare til ham.

I samme øjeblik trolden hørte sit navn nævne, stivnede han, så greb han den halve pille og fløj med et brøl af raseri op i luften og af sted. Han nåede dog ikke længere end til egnen over Jyderup, der sprang han i flint af arrigskab, og det er derfor markerne på den kant af landet er så fulde af sten. Esbern Snare kunne nok finde folk, der ville påtage sig at fuldføre arbejdet, men så godt som trolden havde gjort det, blev det ikke, og i 1827 styrtede midtertårnet ned fordi en pille gav efter.

Det siges i øvrigt, at af de fem tårne rejstes det midterste til minde om Esberns moder, *fru Inge*, medens de fire ydre var for hans døtre. Den ene af dem var halt, og derfor fik det ene tårn lidt lavere spir.

Altertavlen er skænket kirken af lensmanden på Kalundborg Slot, *Hans Lindenov*, som var gift med Chr. IV's datter med Kirsten Munk, Elisabeth Augusta. Tavlen er fra 1650 i rigeste bruskbarok og skåret af den sjællandske mester, *Lorentz Jørgensen*.

Kalundborg Domkirke (Vor Frue)

KALUNDBORG KOMMUNE
VESTSJÆLLANDS AMT

VOR FRUE KIRKE i Kalundborg er et bygningsværk, som der i virkeligheden ikke kendes paralleller til i Europa. Man mener, at planen er inspireret af byzantinske kirker, og der findes russiske kirkebygninger, som nok kan minde en del om den, men alligevel adskiller KALUNDBORG DOMKIRKE sig på væsentlige områder fra dem.

Kirken opførtes i årene mellem 1170 og -90, og der er næppe grund til at tvivle på, at *Esbern Snare* var bygherren. Det er dog et spørgsmål om tårnene var planlagt, da man gik i gang med byggeriet; de er funderet så spinkelt, at man i høj grad må undre sig over, at de blev på deres plads indtil 1827, hvor kirken blev ramt af en katastrofe. Man havde konstateret, at den bærende konstruktion var ved at give efter, men havde vist ikke ventet, at der ville ske noget med det første – i hvert fald nåede man ikke at få stivet behørigt af, inden centraltårnet d. 7. september styrtede ned i kirken, hvorved hele centralpartiet af det firkantede skib knustes. Først ved to store restaureringer i henholdsvis 1867–71 og 1916–21, lykkedes det i næsten fuld udstrækning at gengive kirken dens oprindelige udseende.

Kirken hviler på en sokkel af granitkvadre, men ellers er byggematerialet røde teglsten.

Kirkens østre tårn kaldes »Sct. Anna«, det vestre »Sct. Gertrud«, det søndre »Sct. Maria Magdalene« og det nordre »Sct. Catharina«.

En del af den gamle kirkegårdsmur er bevaret og i forbindelse dermed en sengotisk præstebolig, som nu er omdannet til ligkapel, og en vist næsten samtidig kirkelade.

KARISE KIRKE

Skød sin sjæl til helvede for at vinde kongens gunst

Christian V's jægermester, Vincens Joachim v. Hahn, skal have været et slet og ugudeligt menneske. Man vil vide, at han blev den jagtglade konges yndling, fordi han var en fabelagtig dygtig skytte, der ramte alt, hvad han sigtede efter. Men denne færdighed kostede ham nok til sidst hans sjæls salighed!

Hahn ejede herregården Jomfruens Egede ikke langt fra KARISE KIRKE, og en dag, da han var til alters i kirken, beholdt han brødet og vinen i munden. Efter gudstjenesten gik han ud på kirkegården, spyttede nadvermåltidet ud i løbet på sin i forvejen ladte bøsse og affyrede denne mod kirkemuren, hvor der fremkom et hul.

Det varede ikke længe, førend folk opdagede, at der altid sivede lidt blodagtig væske ud af kirkens »sår«, de skrabede den af og brugte den til at smøre alskens skavanker med, thi man tiltroede »kirkeblodet« stor lægedomskraft.

Medens Hahn levede, synes heldet altid at have fulgt ham. Han blev uhyre rig, – en af landets største godsejere, – men ved at vanhellige nadveren for at blive »friskytte«, havde han forsvoret sig til fanden, og efter døden så det knap så godt ud for ham.

Nu farer Hahn i mørke efterårsnætter hen over Sjælland. Ved midnatstide rejser han sig fra sin grav i *Roskilde Domkirke* og rider så fulgt af jægere og hunde til Jægerspris, som var i hans besiddelse. Derfra går

Den smukke kirke hvis våbenhus er opbygget af munkesten afvekslende med kridtstensbånd.

Det skal være hér, *Vincens Joachim v. Hahn* affyrede det skud, der gav ham store evner, men kostede ham sjælens salighed. I baggrunden

Moltke'ernes mausoleum, der kun forliges så slet med kirkebygningen, og det er trist, for hver for sig betegner de et højdepunkt inden for dansk arkitektur.

Fra Moltke'nes køligt elegante mausoleum i sober klassicisme. For enden ses greve A. G. Moltkes sarkofag, som menes udført af Stanley. De to store sarkofager ved sidevæggene rummer de jordiske rester af hans to hustruer og sarkofagerne er af henholdsvis Wiedevelt og Weidenhaupt.

Det viste sig snart, at kildevandet havde undergående kræfter. Især sankthansaften var det aktivt, og syge stævnedes til langvejs fra, for at bade sig i kilden og finde lindring og helse.

den vilde jagt til Jomfruens Egede og slutelig til KARISE KIRKE, hvor han begik helligbrøden.

Over hvælvingen i KARISE KIRKE ligger et

Kirkens prædikestol er et festligt bruskbarokarbejde fra omkring 1630 med dydehermer og groteske vrængmasker.

kammer, det kaldes »Hellig Merthes kammer« og har fået navn efter følgende begivenhed:

Hvor Karisegård nu ligger, stod i gammel tid en borg, som beboedes af fru Merthe. Hun var en god og from kvinde, som behandlede sine bønder godt og drog omsorg for at lindre de syges og fattiges nød.

Engang stævnedes preussiske sørøvere op ad Tryggevælde Å, som dengang var farbar selv med ret store skibe. De overfaldt borgen og indtog den. Fru Merthe nåede at flygte og bragte sig i sikkerhed i kammeret i KARISE KIRKE. Røverne plyndrede og afbrændte borgen, inden de forlod stedet, og fru Merthe boede på kirkeloftet, indtil et nyt hus var blevet rejst.

Da fru Merthe døde, ville man efter skik og brug bære hendes jordiske rester fra hjemmet til hvilestedet i kirken. Sognets kraftigste karle mødte op, men de kunne dog ikke bære hende den lange vej uden at holde hvil ind imellem, og de opdagede da, at hver gang, de satte båren fra sig, udsprang der på stedet en kilde.

Sidste hvileplads var præstegårdshaven, hvor den kilde, der endnu kendes under navnet »Hellig Merthes Kilde«, vældede op.

Karise Kirke

FAKSE KOMMUNE
STORSTRØMS AMT

KARISE KIRKE er bygget omkring 1200-tallets midte, og i et endnu bevaret testamente fra 22. marts 1261 udpeger Peter Olufsen sin kirke »Kalwaris« som begravelsessted for sig og skænker til lige 12 mark til dens indvielse.

Den markante kirke ligger højt på en bakke, den er bygget i en stilart på grænsen mellem romanik og gotik. Materialet er mørkerøde munkesten. Koret, der er to stokværk højt, skibet og tårnet er samtidige.

På nordsiden er der en sengotisk udbygning. At kirken oprindeligt har været tænkt som tilflugtsborg fremgår af, at koret i sin tid har haft skydeskår.

Senere i gotisk tid er tårnets øvre del ombygget i nogen grad, og der påsattes trappegavle.

Mod syd følger Moltke'nes vældige mausolæum sig til kirken, der er bygget i nyklassicistisk stil af Jardin og Harsdorff i årene 1766–69 og må betegnes som en meget uheldig forøgelse af kirken. Det burde simpelt hen sættes på ruller og køres i behørig afstand fra kirkebygningen. Det ville være imponerende, hvis det lå for sig selv. I øvrigt var det i sin tid planen at nedrive KARISE KIRKE og bygge en rotunda-kirke i samme stil som kapellet.

Paven som ville være skytshelgen i Roskilde

ROSKILDE DOMKIRKE er bl. a. indviet til helgenen *Sct. Lucius*, der var pave i Rom og henrettedes d. 5. marts år 253 (254) efter at have bandlyst romerkejseren Gallus. Han begravedes i Kalixtus katakomben i Rom, men snart begyndte der at indtræffe mirakler ved graven, og Lucius ophøjedes til helgen.

Da Roskilde Domkirke var under opførelse, ønskede byherren, biskop *Svend Nordmand* at sikre den en kraftig relikvie og en skytshelgen. Han sendte derfor to domherrer til Rom for at hente en sådan relikvie hjem.

Det viste sig imidlertid at være lettere sagt end gjort, for der var en utrolig mængde relikvier i Vatikanet, og det var ikke domherrene muligt at afgøre, hvilken relikvie man skulle vælge og hvilken skytshelgen man skulle alliere sig med.

Da udsendingene således ingen vegne kunne komme ved egen hjælp, bad de til Gud om støtte, og umiddelbart derefter faldt den ene domherre i dyb søvn. Da han vågnede kunne han berette, at *Sct. Lucius* havde åbenbaret sig for ham og tilbudt at blive kirkens patron. Han viste ved samme lejlighed domherren, hvordan hans kranium så ud, og lovede, at han ville gøre Roskilde Domkirke til den største og mest betydningsfulde i Danmark, – et løfte han troligt har holdt.

Snart efter var domherrene på vej hjem til Danmark med relikvien. Rejsen foregik til søs, og man mødte først på vanskeligheder, da man var ved indsejlingen til Issefjord, hvor en rædsom havtroll huserede.

Længe havde denne troll gjort farvandet usikkert, og den krævede en mand af hvert skib, der skulle passere ind til Roskilde.

Det indre af Chr. IV's Kapel med Caspar Finckes overdådige smedejernsgitter, Thorvaldsens stilfærdige statue af kongen og Marstrands berømmelige maleri af Chr. IV på »Trefoldigheden«. I forgrunden ses den udvalgte prins, Christians, kiste, derpå Chr. IV's og dronning Anna Cathrines, i baggrunden Frederik III's og dronning Sophie Amalies pragt-sarkofager, som tegnedes af generalbygmesteren Lambert van Haven.

Kongepulpituret »Chr. IV's stol« er et overdådigt billedskærerarbejde fra begyndelsen af 1600-tallet. Hermerækken for neden viser fra venstre Saul, som næsten ikke ses, derpå David (med harpen) samt dyderne Tro, Håb, Kærlighed, Retfærdighed, Klogskab, Styrke og Mådehold.

ROSILDE DOMKIRKE set fra nordvest med de knejsende tårne, de to stejle hovedspir og det nyopførte spir, der erstatter det oprindelige Margrethespir. I forgrunden Chr. IX's Kapel, som påbegyndtes 1917 og stod færdigt 1924. Bag det Chr. IV's Kapel, som var færdigbygget ca. 1641 efter at have været under opførelse i små 30 år. Brødrene Lorenz og Hans Steenwinkel var arkitekter, men kongen har også selv truffet bestemmelser om den prægtige sen-renæssance-bygningens udformning. – Bagest skimtes Oluf Mortensens våbenhus fra 1440'erne.

Også denne gang dukkede havtrolden op for at forlange afgift, men han blev snydt, for i stedet holdt domherrene triumferende Sct. Lucius kranium frem mod ham. Da utysket så det hellige hoved, udstødte det et græseligt hyl og forvandlede på stedet til en stor sten.

Det er klart, at Sct. Lucius relikvie efter en så magtfuld demonstration af dens formåen, blev behørigt indfattet i ædle metaller og smykket med lige så ædle stene, og relikvie-kapslen stilledes på højalteret. Senere har pavens hovedskal ført en omskiftelig tilværelse: I 1665 blev kraniet, som viste sig at være af en mand på henved de 60, flyttet til »Kunstammeret«. Den kostbare kapsel havde kronen vistnok allerede inddraget og omsmeltet ved reformationen. Fra Kunstammeret gik kraniet videre til Nationalmuseet, som imidlertid i 1908 deponerede det i den katolske domkirke i København. Hér har relikvien nu fået en ny sølvkapsel,

Domkirkens orgel er en sammenstykning af tidlig renaissance (fra 1554) og bruskarok (fra 1654).

Frederik II's gravmonument i Helligtrekongers Kapel, det udførtes i årene 1594–98 af Geert van Egen af sort og rødgråt marmor samt – for figurudsmykningens vedkommende – af alabast. Bag monumentet ses en del af kapellets rige kalkmaleridekorationer fra tiden omkring 1450.

i form som en buste og antagelig nogenlunde lig den kapsel, den oprindelig opbevarede i. Nationalmuseet beholdt dog den forlængst hensovede paves hue – en kalot af spansk eller italiensk silkebrokade fra tiden omkring 1300.

Ganske uretfærdigt har folkesnakken sværet en højst agtværdig mands eftermæle, blot fordi han på sin ligsten optræder med hængelås for munden.

Manden er den brave kannik, *Hans Henriksen*, som døde d. 9. november 1562. Han

var Duebrødrekløsterets økonom, hvilket var en meget betroet stilling, som krævede gennemført diskretion af sin mand. Netop for at vise, at Hans Henriksen havde forstået at holde tand for tunge, afbildede man ham med hængelås sat gennem læberne.

Men folk kunne snart fortælle en mere spændende historie: Hans Henriksen havde overfor kongen røbet hvor fede indkomster de gejstlige i Roskilde og da især ved Duebrødrekløsteret havde. Derfor blev de nu alle sat i høj skat. Det var så grunden til, at

de hånede Hans Henriksen ved efter hans død at sætte lås for hans løbske tunge. Næsten endnu værre har folketraditionen dømt den lige så sagesløse datter af kanniken *Søren Olsen*, om hun da nogensinde har eksisteret.

I nordre koromgang ligger en ligsten over *Søren Olsen* selv. Han døde d. 17. august 1546, og taknemmelige venner satte mindet. Den brave mand havde nemlig ved siden af at være kannik vist sig som en gavmild mæcen især over for den stedlige skole.

Men dette minde skulle de aldrig have sat ham, – i hvert fald skulle de have undladt topbilledet hvor det øverste af en benrad omslynges af en orm. Det er dødens symbol, hvad godtfolk imidlertid ikke begreb. Snart hed det sig, at skelettet ikke stammede fra nogen anden end *Søren Olsens* lastefulde datter.

Forklaringen på hendes uhyggelige nærværelse kom til at lyde som følger:

Søren Olsen skulle på en udlandsrejse, og han gav ved afskeden sin datter de penge, han disponerede over, med udtrykkelig besked om, at de, hvis han døde, skulle gives til de fattige. *Søren Olsen* døde, men datteren – det forfængelige skarn – købte en fed guldkæde for pengene. Og hvad skete? I det samme, kæden lå om hendes skønne hals, forvandlede den til en grådig slange, som fortærede alt, hvad tøsen ville spise. Derfor måtte hun ynkeligt sulte ihjel, og hér ses, hvad der blev tilbage af hende. – Det kan man kalde fantasi.

»Helhestens sten« er smal, blålig og uden dekor eller inskription. For en del år siden, da man lagde gulvet i koret om, vippedes den til side, og under den fandtes en grav

Ligstenen med *Søren Olsens* lastefulde datter, som lod sig gøre en gylden halskæde for penge, som hendes fader havde betroet hende til de fattiges gavn. Da hun hængte kæden om sin hals, forvandlede den imidlertid til en slange, som åd al den føde, hun skulle have haft, så hun til slut ynkeligt omkom.

med et mandsskelet; hovedet var lagt ned mellem dets ben, – den almindelige fremgangsmåde, når man ville hindre en hals-hugget i at gå igen.

At der var tale om en person af høj rang er givet, ellers var han blevet jordet på galgebakken. Blandt de teorier, der har været fremme er, at det skulle dreje sig om adelsmanden *Abraham Brodersen Baad*, som *Erik af Pommern* i 1410 lod henrette, fordi han havde gjort sig skyldig i voldtægt. *Baad* stod i gunst hos dronning *Margrethe*, som skal have misbilliget henrettelsen og måske søgt at rehabilitere *Baad* ved at begrave ham i domkirken.

Roskilde Domkirke

ROSKILDE KOMMUNE
ROSKILDE AMT

ROSKILDE DOMKIRKE er antagelig påbegyndt af biskop *Absalon* i 1170'erne. Før den nuværende kirke har på stedet stået en trækirke, som opførtes af *Harald Blåtand* og en frådstenskirke bygget af biskop *Svend Nordmand*.

Kirken har højt midterskib og to lavere sideskibe. Til koret slutter sig et højkor med halvrund udbygning. Tårnene står for vestenden af sideskibene, og deres overdel er gotisk, spirene er dog fra 1635. Kirken suppleres iøvrigt af ti tilbygninger. Blandt de interessanteste bør nævnes:

Kapitelhuset og *sakristiet* mod sydøst, det er en bygning fra anden fjerdedel af 1200-tallet, men den er mange gange ombygget og udvidet.

Oluf Mortensens Våbenhus fra ca. 1440 står på kirkens nordside – mod nordøst – og er med sit eminente pinakelprydede gavlparti et af landets fornemste gotiske bygningsværker. *Helligtrekongers Kapel* på kirkens sydside er fra 1460–64, dets gavl er en rekonstruktion fra 1867. *Chr. IV's Kapel* er en overdådig senrenæssance bygning, der stod færdig i 1644, den har høj granitsokkel og er ellers opført af små røde mursten med sandstensbånd. Gavlpartiet er særdeles rigt. Kapellet har til dels fået den nuværende skikkelse ved en hovedrestauration i 1895. *Fr. V's Kapel* stod i det ydre færdigt i 1777, det er af korsform og forbindes ved en lavere mellembygning med søndre sideskib, det har kuplet kobbertag og todelt sokkel af sandsten, ellers er materialet små røde mursten. Først i 1825 kunne kapellet indvies. *Chr. IX's Kapel* ved det nordvestre hjørne stod færdigt i 1924, også det er en korsformet bygning med kuplet kobbertag.

Da man for nogle år siden var ved at forny det middelalderlige *Margrethespir* – kirkens smukke tagrytter; udbrød der en voldsom brand i kirkens tagkonstruktion over kor-enden. Efter omfattende restaureringsarbejder er kirken nu i brug.

RØRVIG KIRKE

Brudedefærd blev ligfærd

I vore dage ligger RØRVIG KIRKE nok så lunt omgivet af en nåletræsplantage, hvor talrige sommerhuse titter frem mellem træerne. Men i gamle dage var landskabet øde og bart, og kirken knejsede ene på pladsen.

En sen aften – angiveligt engang i 1730-erne – ankrede et stort skib op uden for Rørvig, og folk mente, at det nok drejede sig om et russisk orlogsskib.

Samme nat blev præsten banket op, og da han åbnede døren, stod der nogle formummede personer udenfor. De var bevæbnede og forlangte, at han skulle tage sin bibel, iføre sig ornat og gå med op i kirken, hvor han skulle forrette en vielse. Fulgte han frivilligt med, blev han rundeligt belønnet. I modsat fald ville det ikke bekomme ham vel.

Der var ikke andet for præsten at gøre end at føje de fremmede, og sammen begav de sig ud i mørket. Da de nåede kirken, var den oplyst som til fest, og i stolestaderne sad mange højtidsklædte mænd. Foran alteret stod et brudepar iført fyrstelige dragter.

RØRVIG KIRKE set fra syd. I dag ligger den lunt omgivet af nåletræsplantage, men forhen var landskabet øde og forblæst. – Det vestvendte tårn i gotisk stil stammer fra forrige århundrede.

Fløjaltertavle fra 1520'rne. Sengotikken kæmper med den gryende renaissance om overtaget i stykket. Midterfeltet viser ikke – som folketraditionen meldte – Marsk Stigs gravlæggelse, men Gudfader, der sidder med den døde Kristus.

Præsten bemærkede, at alle var påfaldende tavse og alvorlige. Den unge, smukke brud var ligbleg, hun rystede over hele kroppen.

Uden yderligere formaliteter viede præsten det unge par. Han erklærede dem »for rette ægtefolk at være« og lagde deres hænder sammen. – I det samme rungede et

skud gennem kirken. Bruden udstødte et skrig og segnede døende om foran alteret. Følget rejste sig og efter at have forvisset sig om, at alt liv var udsøkket, bar de den unge kvindes lig ud og forsvandt med det. Præsten fik sine penge. – Han kunne gå hjem.

Næste morgen var det store skib forsvundet, og der var intet spor af det natlige drama. Ingen véd i dag, om beretningen er sand, eller om det er en skrøne. Så meget er dog sikkert: I 1700-tallets midte var det en almindelig kendt sag, at nogen ret pludseligt var død i RØRVIG KIRKE, men det var noget, der ikke skulle tales for meget om.

Præsten i Nykøbing og Rørvig var på det tidspunkt *Jacob Johansen Hyphoff*. Han skulle i sin bibel have nedskrevet nogle ord om den uhyggelige begivenhed. Mange – deriblandt flere præster – påstod at have læst skildringen. Imidlertid er bogen, det eneste bevis i sagen, nu forsvundet, og gåden om »bruden fra Rørvig« bliver næppe nogen sinde løst.

Også RØRVIG KIRKE gør krav på at være *Marsk Stigs* begravelsessted, og hvad mere er: Forhen påstod man med stor bestemt-
hed, at der på altertavlen var vist, hvordan marskens afsjælede legeme blev båret til graven, som skulle findes et sted under kirkegulvet.

Kloge folk fandt anledning til at undersøge sagen nøjere. Det viste sig, at marskens jordlæggelse var en fremstilling af Gud Fader, der holder den døde Jesus i sine arme. – Rørvigerne skal have været noget bitre over, at de således måtte »nøjes« med et religiøst motiv på deres altertavle; de foretrak så langt *Marsk Stig*.

Den morsomme og markante prædikestol er et ungrenæssance arbejde fra 1584.

Et smukt ungotisk korbuecrucifiks fra omkring år 1300 hænger nu på skibets nordvæg.

Rørvig Kirke

NYKØBING-RØRVIG
KOMMUNE
VESTSJÆLLANDS AMT

Under den gullige kalk, der dækker RØRVIG KIRKE, gemmer der sig bygningsdele fra vidt forskellig tid. Kor og skib er senromanske og – som den øvrige del af kirken – opført af teglsten.

I ungotisk tid – ca. 1300 – er kirkebygningen forlænget mod vest, og i sen-gotisk tid er våbenhuset mod syd bygget. Tårnet, der er vestvendt, er så sent som fra 1852 og skyldes *Gottlieb Bindesbøll*. Det er bygget i ren gotisk stil og erstatter et tidligere, som måtte fjernes på grund af brøstfældighed. Mod nord findes et moderne sakristi.

Kirkens hvælvinger er fra ca. 1300, og de oprindelige slanke rundbuede vinduer i kor og skib er bevarede.

Forskellige gulvfliser af glaseret lertøj. De kunne holde dengang fodtøjet var en slags bløde lædertøfler, men da man begyndte at gå med hårdsålede støvler, bukkede fliserne snart under.

Det prægtige interiør set fra skibet op mod koret med de gotiske korbænke. Bag jernstakittet midt på gulvet ligger Erik Menveds og dronning Ingeborgs gravplade.

for, selv om alt tyder på, at hun var ganske sagesløs.

Berengaria var sidst i tyverne da hun døde, og hendes sønner var dengang fra ca. 2 til ca. 5 år gamle. Der lægges megen vægt på, at ingen af dem opkaldte deres døtre efter hende, fordi hun havde været så ond imod dem, da de selv var børn. Man glemmer, at det er højst begrænset hvad et menneske erindrer fra de første leveår, og på det tidspunkt, da Berengarias sønner selv fik børn, var deres erindring om hende nok ret udvisket. Forklaringen er snarere, at »Berengaria« ikke ligger synderligt bekvemt på danske tunger. »Bengerd« kunne de ikke godt kalde pigerne, thi det var et nidnavn som man havde givet dronningen til spot og skændsel.

Ingen af Valdemars dronninger kom til at hvile roligt i deres grav. Dronning Dagsmars grav blev antagelig ødelagt allerede i 1683. Længe fremviste man i kirken et kranium, som påstodes at være hendes, men i 1735 forsvandt det sporløst. Derimod er dronningens smykke, det vidunderlige *Dagmarksors* bevaret, det findes på Nationalmuseet, og i kirken hænger en smuk kopi.

I forrige århundrede lod man kongegravene undersøge, og da man nåede ned til den blykiste, som indesluttede dronning Berengarias jordiske rester, lagde man mærke til, at den havde været brudt op. Det viste sig, at kraniet var flyttet hen over den

I kirkeskibets midthvælv findes et kalkmaleri fra tiden omkring 1300, i de fire kapper ses *Erik Plovpenning's lig*, som sænkes i Slien af *Abel*, desuden *Sct. Knud hertug*, *jomfru Marias himmelkroning* samt *Erik Klippings dronning*, *Agnes*.

SCT. MARIE KIRKE OG KARMELITTER KLOSTERET I HELSINGØR

Hvordan Dyveke blev trådt under fode

En dag i begyndelsen af dette århundrede blev en del af Helsingørs fragtvognmænd tilsagt til at give møde ved SCT. MARIE KIRKE samme nat klokken 12, og de skulle sørge for, at deres vogne kunne overdækkes forsvarligt. Kirken var på det tidspunkt under restaurering, og da vognmændene troppede op, bar arbejdsfolk gamle ligkister, skeletter og mumier i læssevis ud på vognene. Gaderne var afspærret af politi og militær, så ingen nysgerrige kunne komme

til, og på et givet tegn satte den mærkelige kortege sig i gang. Man kørte ud på kirkegården, hvor vognene blev tømt for deres indhold, som fyldtes ned i en vældig fællesgrav.

Kirken var på det nærmeste blevet tømt for begravelser, fordi man havde bemærket at dele af den bærende konstruktion var i forfald og måtte udbedres. Det skal have været et fantastisk syn, da alle gravene var åbne og de for længst hensovede abbe-

Den vestlige fløj af KARMELITTERKLOSTERET og kirkens gavlv, hvis takker og nogle af blændingerne er rekonstrueret i årene 1900–07.

Ligsten over *Peder Pedersen*, kongens »fodermarskalck«, han »blef ihielskvd af sin vwen vden for Helsingør den 20. martii anno 1618«.

der, protestantiske præster og standspersoner lå i grunden så tæt, at man dårligt kunne træde mellem dem. Fru *Ellen Storm Petersen*, som så kirken i de dage, beretter, at straks gravene åbnedes lå de døde velbevarede – nærmest som om de sov, og alle klæder etc. var i behold, men efter at luften havde haft adgang til dem bare nogle få timer, smuldrede de hen, så der praktisk talt bare var skeletterne tilbage.

Der er således ingen begravelser af betydning tilbage inde i selve kirken, men al-

Kirkens skib set op mod orglet med den overdådige barokfacade fra 1630–40. I forgrunden på højre side ses »kongestolen« med Frederik III's og dronning Sophie Amalies initialer. Derpå følger et rococopulitur fra omkring 1750. På venstre side den fornemme renaissance-prædikestol, som slotsherren på Kronborg, *Ditlev Holck* i 1597 betalte *Tyge snedker* 100 rdl. for at skære. *Peter maler* stafferede stolen og *Hans smed* leverede såvel »hæftejern« som hængsler og håndtag.

ligevel sker der sælsomme ting om aftenen og natten. Kirkebetjenten kan berette, hvordan det pludselig føles som om en stor vinde suser i luften, og man når at ane en skygge, der farer forbi. Går man ved nattetide forbi stolestaderne i kirkens nordre side, kan det ske, der lyder knitren som af taftkjoler.

Fru *Thit Jensen* besøgte engang kirken for at komme i kontakt med de døde, og hun påstod, at der var særdeles »livligt« i SCT. MARIE KIRKE.

Thit Jensen hævdede, at det var *Chr. II's* elskerinde, *Dyveke*, der var årsag til den

Fratergården er et smukt gotisk exteriør.

megen uro. Hun ligger – eller lå – begravet i munkegangen, fordi hun som »slegfred« ikke kunne begravnes i selve kirken. Den ordning er hun åbenbart stærkt misfornøjet med, for hun søger bestandig ind i kirken for at finde fred bag dens mure.

Dyveke blev antagelig forgiven, da hun

døde i 1517, og der har været teorier fremme om, at det var hendes egen mor, *Sigbrit Willumsdatter*, der stod bag forbrydelsen, fordi Dyveke ikke længere ville gå de veje med kongen, som moderen ønskede. – Så meget er sikkert: *Torben Oxe*, som mistede sin hals på grund af Dyvekes død, havde

En af de fire hvælvede munkegange som omgiver fratergården. Et sted under flisegulvet skal *Dyveke*, Christian II's elskerinde ligge begravet.

Kirkens yppige renaissance alterkalk med svær lueforyldning.

næppe noget som helst med mordet at gøre. Nøjagtig hvor i munkegangen, Dyveke begravdes, ved ingen, men ved den gamle, nu tilmurede indgangsdør i klosterets nordfløjs vestre gavl, lå en glat ligsten uden inskription, – det var muligvis hendes. Sagnet melder, at hun blev lagt dér af Chr. II's fjender »på det at alle ærlige folk kunne træde hende under føde«. – En grim og nedrig skæbne, som den arme pige vist aldrig havde gjort sig fortjent til. Hendes eneste forbrydelse var, at hun elskede Chr. II.

I hvælvene over det søndre sideskib findes en del sengotiske kalkmalerier af fortrinlig kvalitet, desværre er de ret hårdt restaurerede. »Jesus på vej til Golgatha« er et af dem.

Sct. Marie Kirke og Karmelitterklosteret

HELSINGØR KOMMUNE
FREDERIKSBORG AMT

KARMELOSTERET, som knytter sig til Sct. Marie Kirke, grundlagdes angiveligt 1430, og Erik af Pommern var dets stifter. Bag et billede over sakristidøren findes hans kalkmalede stiftermonogram.

Allerede inden klosteret stod færdigt, hærgedes det søndagen før palmesøndag 1450 af brand, og anlægget, som er blandt Europas bedst bevarede og helstøbte klostre, fuldførtes i årene derefter. Af klosterets oprindelige dele er bevaret de tre fløje, som omgiver fratergården samt kirken, der udgør fjerde fløj. En sidefløj mod nord rummer Sct. Marie præstegård, og mod vest ligger »Karmelitterhuset«, som oprindelig var hospital.

Byggematerialet er røde munkesten, og hele komplekset prydes af kamtakkede gavle. Rundt om fratergården fører en smukt hvælvet buegang.

Kirken er et stateligt rum, og forhen var den udstyret med en overdådighed af pulpiturer fra barok og rococo, de fleste af dem måtte imidlertid falde, da såvel kirke som kloster i årene 1900–07 underkastedes en gennemgribende restaurering under ledelse af arkitekt H. B. Storck. Kirkens udstyr er stadig overmåde rigt, og der er mange fornemme gravminder i form af ligsten og epitafier. Altertavlen er barok og prædikestolen renaissance. Der er bevaret en del kalkmalerier fra tiden mellem 1460 og 1525, de blev fundet og restaurerede i årene 1901–05, – desværre noget hårdhændet.

I klosteret er også en del udmærkede interiører bevaret, således i østfløjen kapitalsalen, som også kaldes Laxmandsalen. I nordfløjen findes musiksalen med kalkmalerier fra 1400-tallet.

Ditlev Holcks smukt skårne våben fra topstykket over døren til prædikestolen.

SLANGERUP KIRKE

Forfængelighed

De fleste store mænd har begejstret deres medmennesker med deres glimrende dyder og fortrin og forarget dem lige så stærkt med deres iøjnefaldende svagheder og fejl. Det er som om alt i deres karakter – både godt og ringe – tegner sig i kraftigt relief.

Thomas Kingo, en af Danmarks store salmedigtere, var netop et sådant menneske,

– rig på såvel dyder som fejl. Han satte overmåde stor pris på verdslige goder og kunne ikke sige sig fri for at være grisk. Værst var dog nok forfængeligheden ved ham. Han elskede at blive lagt mærke til og holdt sig aldrig beskedent tilbage. Dette fremgår på en besynderlig måde af det epitafium, han lod sætte til »æreminde« over

SLANGERUP KIRKE set fra syd med det høje vestvendte tårn og våbenhuset, hvis flotte sandstensfrise efterhånden er så hensmuldrende, at den truer med at styrte ned. Kirkens langhus er bygget omkring 1588 som afløser for en mindre gotisk kirke. Den nederste del af tårnet stammer fra gotisk tid.

Den pompøse renaissancealtartavle fra 1611 er opbygget omkring et sengotisk midterfelt fra ca. 1450.

sin svigerfader, *Christoffer Balslev*, efter hvem han havde fået *Fraugdegaard* på Fyn. Epitafiet skyldes en af vore største billedhuggere, *Thomas Quellinus*, og kan den dag i dag ses i *Fraugde Kirke*.

Balslevs navn står godt nok anført på epitafiet, før Kingos eget endda, men ellers har den gode biskop sandelig ikke forsømt at gøre sig gældende. Over inskriptionstavlen er en portrætmedaillon, hvor Kingos og hans hustru, *Birgitte Balslevs* kontrafejer ses, han en face, hun i profil. Man har nærmest indtrykket, at hun kun er medtaget som en slags staffage, for medens hans træk er meget indgående behandlet, står hun skyggevagt i baggrunden. De to engle, der flankerer medaillonen, hentyder også til Kingo: De skriftbånd de bærer, symboliserer hans formåen som digter. På hver side af inskriptionstavlen står en engel (en putto, om man vil,) den ene holder en bispstav,

Skibet og koret set fra vest med ungrenæssance prædikestol, korgitter og epitafier over Slangstrupborgere.

den anden en bispehue, så det er altså stadig Kingo der hentydes til. Derfor er det også meget godt, at han i en latinsk indskrift siger, »at denne tavle ikke er sat op af lyst til tom ære«, for ellers kunne man let tro det.

Kingo var født af fattige forældre i 1634. Faderen var en indvandret skotsk væver. Imidlertid fik man sat Thomas i en god skole, og det endte med, at han blev præst i sin fødeby, Slangstrup, hvor han var ti år af sit liv. Han var en noget stridbar mand og fik mange fjender, men han forstod tilige at takkes dem, der var højt på strå. I sine hyldestdigte til konge og landets øverste, lægger han ikke bånd på sin veltalenhed, men smigrer så groft, at det virker direkte smagløst.

Datidens mægtige fandt imidlertid behag i præstens versemagerier, og det lykkedes Kingo at blive biskop over Fyns stift. Dertil ophøjedes han i adelsstanden, og når man

samtidig betænker, at han fik held til at blive godsejer, må det siges, at han bragte det vidt. Tre gange var han gift, og det var aldrig ægteskaber, der stillede ham ringere.

Mærkeligt at denne mand samtidig kunne revse og hudflette menneskene for verdenslighed og lastefuldhed. I sine salmer slår han bestandig ned på disse udbredte svagheder, – det føles næsten som om han i salmerne bekender sine synder for os:

Hvad er det dog alt,
som verden opsminker med fager gestalt,
det er jo kun skygger og skinnende glar,
det er jo kun bobler og skrattende kar,
det er jo kun ise-skrog, skarn, fortræd,
forfængelighed.

»Ise-skrog« er ikke et ord, der benyttes mere, det betyder den rådne is, der ligger på søerne om foråret inden der bliver åbent vand, og som man ikke skal begive sig ud på.

Salmedigteren *Thomas Kingo*, var i en årrække præst ved Slangstrup Kirke, hvor der på sydvæggen i skibet hænger en mindetavle over ham med en afstøbning af hans portrætrelief fra Fraugde Kirke på Fyn. Vi har valgt hér at vise *Thomas Quellinus'* originalepitafium – et mesterligt barokarbejde fra 1702. Kingos hustru, *Birgitte Balslev*, virker underlig uinteressant som baggrund for gemalens magtfulde ansigt.

Slangstrup Kirke

SLANGERUP KOMMUNE
FREDERIKSBORG AMT

Kirken er en langhusbygning fra 1588 og afløser for en gotisk, som var blevet for lille; af den ældre kirke er tårnets underdel bevaret, men konstruktionen er noget ændret.

Bygmesteren *Hans Steenwinckel* d.æ. har ikke givet kirken egentlige renæssancetræk, men har f.eks. holdt sig til spidsbuede gotiske vinduer.

Indvendig er kirken meget rigt udstyret og forbløffer ved sin rigdom på prægtige epitafier fra senrenæssance og bruskarok. De skyldes det rige borgerskab, der dengang boede i Slangstrup, som var en købstad. I dag, hvor byen er svundet meget ind, virker kirken uforholdsmæssigt stor til den.

En prægtig gotisk kiste til messeklæder. Den er af egetræ og dækkes næsten helt af ødselt udtungede jernbeslag.

mærkværdig vis havnede nogle effekter, deriblandt et kranium og to lårben, som var lagt over kors, på »Kunstammeret«. Man påstod at de hidrørte fra Absalon.

Nogen tvivl opstod, da en anatom med sikkerhed fastslog, at knoglerne begge var fra højre lår, og selv om Absalon i mangt og meget havde været en usædvanlig mand, var det ligegodt ikke troligt, at han havde bevæget sig omkring på to højreben.

Sagen vakte *Frederik VI's* interesse, og han besluttede, at Absalons grav på ny skulle åbnes for at man kunne konstatere om den virkelig var blevet plyndret. Åbningen fandt sted i dagene d. 22. og d. 23. maj 1827, og det viste sig, at bispen var så hel, som man med rimelighed kunne forlange det efter de godt 625 år, der var forløbet siden hans død. Han var iført sit bispeskud, og hænderne havde været foldet omkring en tynd begravelseskalk af sølvblik. I den lå ringen som Palladius havde nægtet at modtage.

Bispestaven var der ligeledes, men den havde det ikke godt, hvilket måske kan skyldes en ublid behandling, Absalon gav den en nat længe efter at han var død, – men derom siden. Man fandt i øvrigt ud af, at

Absalon havde haft mørkt fuldskæg og altså ikke kan have lignet den glatbarerede prælat som ses på Busserts ligsten. I kisten lå et knivblad, som tydeligvis var fra åbningen i 1536, og man undrede sig noget over dets tilstedeværelse.

Sagen er imidlertid, at der ofte blev lagt stål for folk, man mente gik igen, og det var for at spærre dem vejen ud. I Absalons tilfælde lykkedes det nu ikke så godt, hvilket følgende beretning vidner om:

På Sorø Akademi havde man fået en rektor, som var en mærkelig mand, der bl. a. havde for vane at spille luth i kirken om natten. En sen aften, da han således var i gang med sine musikalske øvelser, slentrede han rundt i kirken, og da han nåede koret, spillede han en lille melodi med bemærkningen: »Den var til dig, bisp Absalon«. Strengeligen må imidlertid ikke have huet salig bispen, thi da rektoren vendte sig om, så han til sin rædsel Absalons genfærd bag sig. Han ilede ned mod døren og nåede netop ud, som Absalon kylede sin bispestav efter ham. Den ramte døren med et skrald, og rektoren skyndte sig hjem. Han var altid så sært forstemt efter den aften og havde helt mistet lysten til at spille på luth.

Sorø Kirke

SORØ KOMMUNE
VESTSJÆLLANDS AMT

I 1162 stiftede biskop Absalon cistercienserklosteret i Sorø. Det blev afløst af et benediktinerkloster, som var grundlagt i 1140'erne. Sandsynligvis tog man allerede det første år fat på at bygge det store, rige kloster, hvoraf kirken nu er den eneste rest, og det menes, at kirken stod færdig omkring år 1200. Kirken, som er blandt vore ældste teglstensbygninger, er opført af munkesten, hvoraf en del udmærker sig ved at være rillede.

SORØ KIRKE er – og har altid været – uden tårn, som cisterciensernes forskrifter krævede det. I stedet er der anbragt en tagrytter, hvor skib og kor mødes med korsarmene. Til de næsten kvadratiske korsarme slutter der sig i øst to gange to lavere sidekapeller.

Midtskibet er usædvanlig langt, og til det slutter sig to sideskibe. Hele kirken står nu med hvælv, forhen havde skibet dog fladt loft, men efter en brand i 1247, hvorved kirken synes at være blevet stærkt medtaget, skænkede *Esbern Snares* datter, *Ingeborg* penge til, at der kunne bygges hvælvinger.

Igennem tiderne har kirken lidt en del, den er gentagne gange blevet restaureret.

SORØ KIRKE er Hvideslægtens begravelseskirke. Foruden *Absalon* ligger bl. a. *Esbern Snare* og dennes to sønner i kirken. Af kongerne er *Christoffer II* begravet i koret sammen med sin dronning, *Eufemia*. De hviler under en fornem tumba med deres figurer udført i bronze. *Valdemar Atterdag* er ligeledes begravet i kirken, men hans gravmæle er praktisk talt ødelagt. Dronning *Margrethe* begravdes først i Sorø, men flyttedes siden til Roskilde.

Kirken er uhyre rig på såvel udstyr som gravminder, og den store digter, forfatter og samfundsrevisor, baron *Ludvig Holberg* ligger begravet i kapellet.

Hønse-hekse i Valløby

Få steder på Sjælland var der så mange hekse som i Valløby, og disse skarnskvinder voldte godtfolk megen fortræd: De tryllede fløde fra dem, så de ikke kunne få smør, forgjorde deres kreaturer og svin, så de vantrivedes og kastede onde øjne på børnene, så disse blev syge eller sære.

På en udflyttergård var det helt galt med at få smør af fløden, og da konen efterhånden følte sig overbevist om, at der var hekseri med i spillet, besluttede hun at søge underretning om, hvem af Valløbys kællinger, der kunne være skadevoldere.

Når man vil afsløre hekse, sker det i regelen bedst på en skærtorsdag, da er de nemlig alle i kirken, hvor de laver skarnsstreger med sakramentet. Dog kan ikke alle og enhver se hvem der er hekse. Man må være ukonfirmeret samt uden at vide det bære det første æg, som en hønnike har lagt, i sin lomme.

Til alt held havde de en ukonfirmeret tjenestedreng på udflyttergården og hønnikeægget lod sig ligeledes skaffe.

Natten til skærtorsdag, medens drengen sov trygt, listede madmoderen sig ind i hans kammer og droppede forsigtigt ægget ned i hans lomme. Det var såmænd et lykkeligt træf, at det ikke gik itu, da gutten om morgenen tog stadstøjet på for at begive sig til kirke, og endnu mere utroligt, at han ikke opdagede ægget.

I kirken satte han sig ved siden af sin far, og i den tid, præsten prædikede, skete der intet bemærkelsesværdigt, men da altergangen skulle begynde, puffede knøsen til faderen, pegede op mod alteret og grinede. Faderen, som naturligvis intet usædvanligt observerede, tyssede på ham. Snart efter lo drengen imidlertid igen som en

VALLØBY KIRKES eminente korgavl, som vender mod øst, er i rigeste danske renaissance og opført 1590 af *Birgitte Rosenkrantz*, som også rejste det prægtige slot, Vallø.

flækket træsko, og denne gang vankede der en knaldende kindhest fra den gamle.

Efter gudstjenesten bebrejdede faderen knægten hans opførsel i kirken, og denne fortalte nu om grunden til, at han havde moret sig så kongeligt: Tre af byens koner så ud som høns, da de knælede oppe ved alteret, og da præsten havde givet dem

nadvermåltidet var der kommet en grim sort rad bagefter. Han havde stukket dem noget i halsen med en pennefjer og bagefter skrev han noget op i en protokol, som han havde med. I det samme stak drengen hånden i lommen, og fik fat på ægget, som han halede frem med alle tegn på undren. Nu var faderen nok klar over, at det ikke

VALLØBY KIRKE er utrolig rig på festlig renaissanceheraldik. Fra prædikestolen stammer dette Bille-våben.

var rigtigt fat med sønnen, og han trak ham med hen til *pastor Nyholm* (han var præst i Valløby fra 1818–32). Drengen måtte gentage sin historie, og præsten, som ikke anede, hvad han skulle stille op, gav for alle eventualiteters skyld såvel udflytterkønnen som de tre »hønsekoner« en ordentlig opsang.

Ellers skete der ikke noget, – man var jo for længst ude over hekseprocessernes tid og troede officielt ikke på den slags ting mere.

Og dog: Noget skete der. Siden den dag gik alt galt på udflyttergården og det tog en ulykkelig ende for dens ejere. Drengen havde heller ikke heldet med sig, han blev sær og tvær og endte vist sine dage i et lille

fattigt hus ved Ringsted. Folk i Valløby var overbeviste om, at heksene stod bag, og undgik dem, hvis de kunne komme af sted dermed.

Valløby Kirke

VALLØ KOMMUNE
ROSKILDE AMT

Den højt beliggende VALLØBY KIRKE er en charmerende, malerisk bygning, som gennem tiderne har vokset sig til sin nuværende størrelse. I romansk tid stod der en mindre kirke, hvoraf sidemurene i kridtstenskvadere er bevaret, og hertil føjedes i sengotisk tid tre bygningsdele, en vestforlængelse, et vestvendt tårn og et våbenhus mod syd. Man går ud fra, at vestforlængelsen skal dateres til 1400-tallets begyndelse, medens våbenhus og tårn skriver sig fra ca. 1500 og har *Niels Eriksen Rosenkrantz* og *Birgitte Thott* til Vallø som bygherrer. Stoltest er dog langhuskoret, som *Birgitte Rosenkrantz* til Vallø lod opføre i 1590.

Den herligt svungne renaissancegavl, der afslutter koret mod øst, er blandt landets bedste. Det er den slags kulturelle ekstravagancer, som kun en overklasse kan skænke et land, og som utallige generationer efter dem kan hente glæde og inspiration ved at betragte.

Overdådigt udstyret er ligeledes kirkens interiør. Herregårdens nærhed anes overalt: Sangerpulpitur, prædikestol, herskabsstole, panelfelter – alt er udsmykket med våbnene fra landets mægtigste adelslægter. Det er simpelt hen en uforglemmelig oplevelse, at se det. Frøknerne fra Vallø har deres særlige afdeling med udsøgte højryggede regencestole, og ved alteret hænger et par morsomme stamtræer for slægterne *Skeel* og *Bille*.

Kirkens fine interiør vist mod øst. Prædikestolen, herskabsstolene og korgitteret er i renaissance. Altertavlen i baggrunden er fra 1682.

Slattenpatten og Grønjæger

Det var en dag i høslættens tid: Bønderne fra Vejlø by var ude på en eng ved fjorden. Karlene lod leen suse gennem det høje græs, og pigerne gik bagefter og krattede sammen.

Pludselig så de en ganske nøgen, ualmindelig hæslig kvinde komme benende alt, hvad hun orkede. Sine vældige bryster havde hun slynget over skuldrene for ikke at falde i dem. Hun gjorde holdt et øjeblik og bad så mindeligt folkene lade være at røbe for nogen, hvor hun var løbet hen. – Derpå satte hun atter i trav og forsvandt ind i Vejlø skov.

Næppe var hun ude af sigte, før en jæger klædt helt i grønt kom sprængende på en

skumsvedt hest. Da han nåede høstfolkene, holdt han gangeren an og spurgte, om de havde set en kvinde med et par urimeligt store bryster komme dér forbi.

Ingen sagde noget, men en karl pegede med tommelfingeren ad skoven til. Jægeren forstod vinket, gav hesten sporene og satte efter den flygtende. Et øjeblik efter hørtes et hjerteskræende skrig, – så blev alt stille, og straks derpå kom jægeren atter til syne. Foran sadlen på hesten lå den hæslige kvindes livløse krop.

»Grønjæger«, som han kaldte sig, takkede folkene og betroede dem, at det var en led hedensk troldkvinde, »Slattenpatten«, han havde tilintetgjort.

Den unggotiske kirkebygning med det sengotiske tårn og sakristiet set fra nord.

Kirkens smukke bruskarok altertavle skyldes billedskæreren *Abel Schrøder* og er fra omkring 1669. Den bærer for oven (fra venstre mod højre) *Rosenkrantz'ernes* og *Trolle'ernes* våben samt nederst *Skeel'ernes* og *Thott'ernes* skjolde.

Den hulsaligt smilende »Slattenpatten«, som bærer kirkens prædikestol. Hun er skåret af Næstved-kunstneren *Abel Schrøder*.

Sagnet melder, at der til minde om Grøn-jægers bedrift blev skåret en figur af troldekvinde, og den dag i dag må det hedenske kreatur bære prædikestolen i VEJLØ KIRKE.

Den uskønne dame, der står på fuglekløer og er skåret af Næstved-billedskæreren Abel Schrøder omkring 1668, er tillige udrustet med hundehører, horn i panden og kohale. Kan hende hun har nogen forbindelse med slægten Trolles våben, hvor man i skjoldet ser en hovedløs trolde og på hjelmen troldens hoved.

»Slattenpatten« har imidlertid sit hoved på plads, og foran sig holder hun en roset, hvad Trolle'rnes trolde ikke gør. De to er altså ikke identiske. På prædikestolen står ganske vist en latinsk indskrift, som oversat lyder: »Når trolde, oh præster, vil omstyrte kirkerne, da bærer, oh præster, Trolle'nes tegn kirkerne«. Teksten kendes dog ikke fra før midten af 1700-tallet, og turde vel være en senere tilkomst (som den fremtræder nu, skyldes den en moderne restaurering).

VEJLØ KIRKE er et helt museum for Abel Schrøder. prædikestolen fra 1668 skyldes ligeledes ham.

Det er givet, at sagnet om »Slattenpatten« er langt ældre end såvel Trolle'r som VEJLØ KIRKE: »Grøn-jæger« er ingen anden end Odin, hesten er Sleipnir og Slattenpatten jætten, han jager. Abel Schrøder har således efter alt at dømme sat hedenskabet et morsomt minde i VEJLØ KIRKE, men at det er det undertrykte hedenskab, ser vi nok, for hver gang der er gudstjeneste i kirken, må jættekvinde døje at høre Guds ord over sit hoved.

Vejlø Kirke

NÆSTVED KOMMUNE
STORSTRØMS AMT

Kirken menes i katolsk tid at have været indviet til *Sct. Andreas*. Kor og skib er senromanske og opført i tiden mellem 1250 og 1300. Tårn og sakristi er sen-gotiske fra omkring 1500. På samme tid fik skibet krydshvælv og koret den blændingsprydede gavle med kamtakker. Ud mod koret er skibet siksak-muret på en meget dekorativ måde. Yngst af bygningerne synes det lille trappehus ved tårnet at være.

Materialet er overalt munkesten, og kirken står uden nogen adskilt sokkel. Noget egentligt våbenhus er der ikke, men det hvælvede rum under tårnet gør tjeneste som sådant. Over alteret findes et udmærket unggotisk kalkmaleri visende Kristus kranset af en mandorla og omgivet af de fire evangelisters symboler. Døbefonten er romansk og af sandsten.

Kirkegården er meget tæt bevokset og kirken ligger op mod den ene side, hvorved den smukke bygning er blevet noget indeklemt.

Én økse blev til to-og svenden døde

I året 1514 blev der sat spir på FRUE KIRKE i København, og en dag medens arbejdet stod på – det var den 20. september – kom en af tømmervendene i skænderi med sin mester. Den unge mand kritiserede arbejdet og påstod, at han nok var en bedre håndværker end mesteren, som han i øvrigt hånedes fordi hans ene ben var længere end det andet. Da fastgjorde mesteren en planke således, at den ragede et godt stykke ud fra spirets tømmerkonstruktion; derefter greb han sin økse og haltede ud for enden af planken, hvor han med et drøjt hug slog den fast. Så vendte han om og gik tilbage.

– »Nu henter du øksen ind igen!« befalede han svenden, og da denne ikke ville stå tilbage, begav han sig let usikkert på vej. Han nåede godt nok ud til plankens ende, men idet han ville tage øksen, så det ud for ham som om der var to.

– »Hvilken af økserne skal jeg tage, mester?« spurgte han.

Da udbrød den gamle håndværker: »Gud være din sjæl nådig!« I det samme tabte svenden balancen og hvirvlede mod jorden, hvor han dræbtes på stedet.

I øvrigt er det tænkeligt, at svenden havde nogen ret i sin påstand: Allerede året efter blæste spirknoppen ned, så kan hændte mesteren trods alt ikke havde befæstet konstruktionen tilstrækkeligt.

Den 4. september 1807 blev skæbnesvanger for København, og for den gamle FRUE KIRKE betød den udslettelse. Byen var belejret af engelske tropper, og ved syvtiden om aftenen iværksatte de et morderisk bombardement. Dagene forud havde de også bombarderet byen, men det var intet mod de kræfter, der nu blev sluppet løs.

FRUE KIRKES spir, byens højeste, blev truffet af en brandraket, som smeltede kobberbelægningen, og førend slukningsmandskab kunne nå frem, havde ilden så godt fat, at der intet var at stille op.

Det siges, at en bjælke faldt ned på klokkespillet og satte det i gang, så det repeterede en ligsalme, som var blevet spillet ved en begravelse nogle dage i forvejen. – Noget tilsvarende berettes om Nikolaj Kirke, der brændte 1795.

Til sidst styrtede tårnet bragende ned over kirketaget, der knustes, og snart var hele FRUE KIRKE udbrændt. Dens pragtfulde inventar – vist det rigeste, som har eksisteret i nogen dansk kirke, var praktisk talt alt sammen gået til. De store epitafier over en lang række af rigets bedste mænd var ødelagt.

Oprydningsmandskabet blev mødt af et uhyggeligt syn, da de banede sig vej ind i kirken, efter at ilden var ebbet ud: Ligene

Midterskibet med kassetelloftet, søjlerne og Thorvaldsens apostelfigurer er et rum af stor skønheds virkning. Bertel Thorvaldsens skønne velsignende Kristusfigur bag alteret, er et af verdenskunstens mest følsomme og fine værker. Små kopier af den står rundt om i tusinder af hjem.

fra de utallige åbne begravelser lå halvt forkluede mellem resterne af deres kister og sarkofager.

Da kirken genopbyggedes i årene 1811–29 var det med den dygtige arkitekt C. F. Hansen som bygmester, og hans klassicistiske kirke er en af vore mest markante. Vidunderlig er dens samling af Bertel Thorvaldsens arbejder. En kunstskat af ganske ufatteligt værdi.

Vor Frue Kirke

KØBENHAVNS DOMKIRKE

Den gamle FRUE KIRKE er formentlig grundlagt af biskop Peder Sunesen, der gjorde den til filialdomkirke (kollegiatkirke). Den første bygning var i fransk unggotik med tre skibe. Fire gange hærredes den af ild, og måtte i 1316 i alt væsentligt genopføres. I 1400-tallet berettes, at den havde mindst 43 sidealtre og seks kapeller. Omkring 1480 opførtes et stort tårn ud mod Nørregade, og 1514 fik dette tårn et usædvanlig højt, slankt spir, som i 1609–10 erstattedes med et nyt.

Ved Københavns brand 1728 beskadigedes kirken meget, men selv om der i de følgende år skete sammenstyrtninger af hvælv, lykkedes det dog at restaurere den, og i 1742–44 fik den på ny et spir, det prydedes af tre kroner og var ikke mindre end 74 meter højt. Det viste sig at være mere end kirken kunne bære, og i 1756 måtte det kortes fire meter ned.

Efter at kirken under det engelske bombardement blev helt ødelagt, opførtes den endnu stående domkirke af V. F. K.- og C. F. Hansen.

MINDRE ØER samt BORNHOLM

FANEFJORD KIRKE · 186

HALSTED KIRKE · 188

KIPPINGE KIRKE · 190

LYØ KIRKE · 192

MARIBO DOMKIRKE · 195

NYKØBING F. KIRKE · 199

ONSBJERG KIRKE · 202

RADSTED KIRKE · 204

RISE KIRKE · 206

RØMØ KIRKE · 208

SEJERØ KIRKE · 210

ØSTERLARS KIRKE · 212

① **SNØDE KIRKE**, Tranekær kommune, Fyns amt. Den højt beliggende kirke har romansk kor og skib samt sakristi, nordkapel, vesttårn og våbenhus fra sengotisk tid. De romanske bygningsdele er rigt udsmykkede med friser og billedkvadre.

② **NOTMARK KIRKE**, Augustenborg kommune, Sønderjyllands amt. Kirken har romansk skib, kor og senromansk tårn. I 1563 forlængedes koret, og en korsarm mod nord er fra 1762. Sakristiet ved østgavlen er fra 1857. Våbenhuset er sengotisk.

③ **TRANEBJERG KIRKE**, Samsø kommune, Århus amt. Kirken er oprindelig en højgotisk byg-

ning bestående af kor og skib, som er bygget omkring 1300. I sengotisk tid er tilføjet tårn, våbenhus, sakristi og kapel.

④ **HERTISLEV KIRKE**, Nysted kommune, Storstrøms amt. Den lyserødt kalkede kirke har senromansk kor og skib og sengotisk tårn. Pyramidespiret på tårnet og vindfløjen er fra 1746.

⑤ **TOREBY KIRKE**, Nykøbing Falster kommune, Storstrøms amt. Lolland-Falsters største landkirke. Den består af romansk skib med senromansk tårn, gotisk sakristi, gotiske sideskibe samt et våbenhus, som er ombygget i nyere tid.

⑥ STOKKEMÆRKE KIRKE, Maribo kommune, Storstrøms amt. Kor og skib er senromanske og apsis unggotisk. Sakristi og tårn er sengotisk. Våbenhuset er moderne.

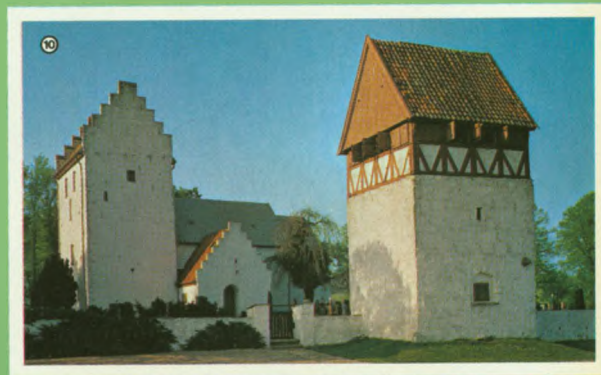
sti er fra 1700-tallet. Kirken er indvendig prydet af sengotiske kalkmalerier.

⑦ DAMSHOLTE KIRKE, Møn kommune, Storstrøms amt. Den fine rococokirke er opført i 1741–43 med Philip de Lange som arkitekt.

⑧ OLSKIRKE, Allinge-Gudhjem kommune, Bornholms amt. Såvel skibet som det firkantede kor og apsis stammer fra det 12. århundrede og er altså romansk. Våbenhuset er tilføjet senere. Ved siden af kirken står et klokkehus.

⑨ ELMELUNDE KIRKE, Møn kommune, Storstrøms amt. Kirken er en langhusbygning med tidlig romansk midterparti – skib – som i senromansk tid er forlænget mod vest. Fra gotisk tid stammer langhuskor, tårn og våbenhus. Et sakristi

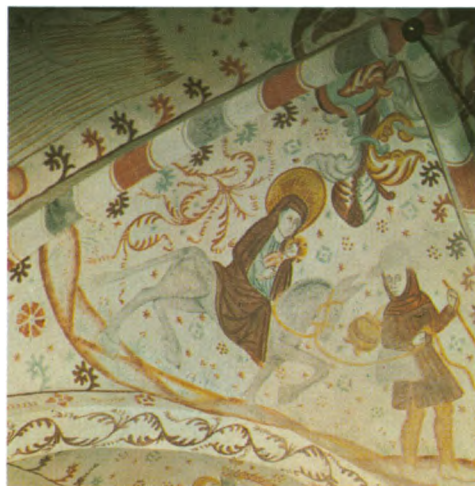
⑩ BODILSKER KIRKE, Neksø kommune, Bornholms amt. Kirken har apsis, kor og skib fra romansk tid. Tårnet er måske lidt senere. Våbenhuset er senmiddelalderligt, og en stor tværbygning, der føjer sig til skibets nordside er fra 1911. Det fritstående klokketårn er nævnt i 1624.

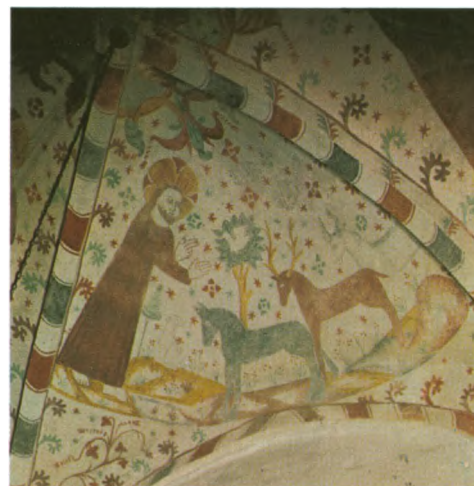

»Et barn er født i Betlehem«. Maria gør sig til gode med indholdet af en trefodet messinggryde, der sagtens skal opfattes som en slags barsels-potte. En engel tilbeder barnet i krybben.

»Flugten til Ægypten«. Det er ikke alene bibelhistorie, *Elmelunde-mesteren* præsenterer os for. Kalkmalerierne giver tillige et fortrinligt indblik i gotikkens klædedragters karakter.

»Jesus prædiker for dyrene«. – Figureerne er på én gang naive og forfinede, som det så ofte ses ved folkekunst.

træsntagtigt over *Elmelunde-mesterens* fremstillinger. Han har arbejdet med store ret grove strøg, og der er ikke megen forfinelse at spore i hans værker. Til gengæld har billederne den styrke at de kan ses tydeligt, selv om man er langt fra dem, – en egenskab der har fået dem til at fange menighedens opmærksomhed og har bidraget til at holde kirkegængerne vågne under de latinske gudstjenester, som de fleste ikke forstod.

Vi tør tro, at *Elmelunde-mesteren* var analfabet. Tryk- og stavfejl fra *Fattigmandsbibelen* går nemlig igen på hans billeder. Et andet forhold, der tyder i samme retning, er, at han ofte har ladet handlingen i en fortællende frise forløbe fra højre mod venstre, hvilket ville være ret utænkeligt for et menneske, der kunne læse. Så snart man har lært at læse, er man vænnet til altid at se et handlingsforløb fra venstre mod højre.

Elmelunde-mesterens kunst er at opfatte som middelalderens tegneserier. Motiverne er enkle og baseret på at kunne forstås uden synderlige forklaringer. Det er folkekunst, når den er bedst.

FANEFJORD KIRKE på Møn ligger på randen af et højedrag. Dens lange hvide krop med det slanke tårn hæver sig over det flade forland, og vandet i Fanefjordens inderste vig slikker om kirkebakkens fod.

Dengang kirken byggedes, stak den en troldkvinde ovre på Falster slemt i øjnene. Hun besluttede at ødelægge den, fordi kirkeklokkerne forstyrrede hendes middagsøvn. Til formålet udsøgte hun sig en kæmpe stor kampesten, og med sit strømpebånd som slynge kylede hun den af sted mod målet. Heldigvis ramte hun ved siden af, og da hun ikke kunne finde flere egnede sten, lod hun det blive ved det ene forsøg.

Fanefjord Kirke

MØN KOMMUNE
STORSTRØMS AMT

Kirken var i katolsk tid indviet til *Sct. Nicolaus*, den udgøres af et toskibet langhus, hvis ældste del – det vestlige parti – stammer fra ungotisk tid (anden halvdel af 1200-tallet). I begyndelsen af 1500-tallet opførtes det fladloftede langhuskor, og såvel våbenhus som tårn stammer fra samme periode.

Skibets otte hvælv, der bl.a. bæres af tre støttepiller, som går midt ned gennem kirkerummet og deler dette i to, er fra ca. 1480. Det er på disse hvælv, *Elmelunde-mesteren* har skabt sine smukke kalkmalerier. Altertavlen er sen-renæssance fra ca. 1630. Døbefonten er ungotisk og af gotlandsk kalksten.

Fruen der ikke kunne dø og rigsdrostens lykkeformel

HALSTED KIRKEs kor og skib set fra nordøst. De svære granitkvadre står smukt til de røde teglsten, og det sortglaserede tegltag giver huset en værdig tyngde. Mod nord ligger Rud'ernes gravkapel og bag det anes det nyere tårn.

HALSTED KIRKE er en markant bygning, hvis ældste dele går tilbage til slutningen af 1200-tallet; den har været fløj i et længst forsvundet klosteranlæg, men står nu ene tilbage. Herregården Halsted Kloster er af nyere dato.

Om denne kirke fortælles et ejendommeligt stiftersagn, som ikke kendes noget andet sted herhjemme: Det var en rig adelsfrue, som lod kirken bygge, og hun mente,

at hun ved denne Gud velbehagelige gerning måtte have gjort sig fortjent til at få et ønske opfyldt. Længe grublede hun over, hvad hun mon kunne have mest fornøjelse af, og hun ønskede da, at hun måtte leve så længe, som kirken stod.

Tiden gik, hendes hår grånede og blev hvidt, hendes hud blev runken som et gemmeæble og helbredet var sløjt. Slægt og venner døde omkring hende, men hun ved-

blev at leve. Efterhånden blev hun nærmest til en levende mumie, hun kunne hverken spise eller drikke, og dø kunne hun heller ikke. Omsider hensov den sidste af hendes slægt, kun hun var tilbage, og da bestemte hun, at hun ville lægges i en kiste og henstilles i kirken. Kun én gang om året – hver julenat – skulle stedets præst se til hende og orientere hende om situationen.

Sådan gik der nu hundreder af år. Hver juleaften, når kirken stod tom, gik præsten hen og løftede kistelåget op. Stifterinden satte sig da møjsommeligt over ende og spurgte med sin brudte stemme, om kirken stadig stod, og da præsten bejaede dette, sukkede hun dybt og sank på ny tilbage i kisten med ordene:

»Ak give Gud, at min kirke var brændt, thi da er først al min jammer fuldendt«.

Så lagde præsten atter låget på plads, og hun fik lov til at ligge nok et år og gruble over sit tåbelige ønske.

Engang kom der en meget from præst til HALSTED KIRKE, han satte sig for, at han ville frelse stifterindens sjæl, og han bad derfor tre år hver julenat for hendes udløsning. Den sidste julenat, da han lå på knæ for kisten, hørte han et dybt lyksaligt åndepust, og kvinden var forvandlet til støv.

Et sted i HALSTED KIRKE hviler måske rigsdrosten *Laurids Jonsen* til Pederstrup, der døde i 1340. Han var begyndt i meget beskedne kår, men engang traf han en munk, som lærte ham en latinsk formel, og når han fremsagde den blev truende ulykker afværget og vendt til held. Ved formlens hjælp fik han lykke i alt, hvad han befattede sig med, hvilket førte ham frem til det høje rigsdrost-embede.

Når bruskbarokken er spinkel og fin som i dette præsteepitafium fra 1684 over Johan Jørgensen Rasch og hans hustru, kan den minde en del om rokoko.

En dag var Laurids Jonsen taget til HALSTED KIRKE for at skrifte, og da han ville gå ind, var han så uheldig at snuble. Han var uvægerligt faldet, om ikke han i det samme havde fremsagt formlen, og det hørte hans skriftefader. Han fik drosten til at gentage ordene langsomt og erklærede da, at det var en forskrivning til fanden.

Drost Laurids blev lamslået af skræk, og han svor på, at han aldrig mere ville tage ordene i sin mund. Han havde sikkert også holdt løftet, om ikke der var sket uhyggelige ting, da han fra kirken red hjem mod

Midterfeltet af den skønne sengotiske altertavle. Man har hér ret nøje holdt sig til det gængse mønster med en »god« højre side og en »ond« venstre. – Det bliver omvendt for beskueren. På Jesus højre side er hans venner og den angrende korsfæstede forbyrder. En hvid engel svæver ved korsets arm. Ved Jesus venstre side samles hans fjender og spotterne og en sort djævel flyver afsted med den forhærdede forbyrders sjæl, der fremstilles som et nøgent spædbarn.

Pederstrup. Pludselig blev alt mørkt omkring ham, det var som om et uvejrløst brød løst, det lynede og tordnede, det stank af svovl og drostens hest forvildede sig ned i et morads. Dens hov skred på en trærod, drosten slyngedes ned i sumpen, og af gammel vane kom den latinske formel atter på hans læber.

Denne gang virkede ordene imidlertid ikke som de plejede, i stedet mærkede han, at gloende tænger klemte sammen om hans arme, og foran ham stod fanden og lo ondt. Da brast det for den tapre mand. Han an-

Halsted Kirke

HØJREBY KOMMUNE
STORSTRØMS AMT

HALSTED KLOSTER oprettedes i slutningen af 1200-tallet for munke af benediktinerordenen, og den tidligere klosterkirke, som endnu er bevaret, har oprindeligt været viet til Sct. Clemens eller Sct. Samson. Kirken, som var ældre en klosteret og oprindelig sognekirke, har romansk skib fra 1100-tallet, og der er rester af et samtidigt smallere kor. I gotisk tid er koret udvidet mod øst, og i 1636 tilføjedes mod nord Rud'ernes gravkapel, der smykkedes af bruskbarokt træskærerarbejde af enestående høj kvalitet.

Såvel kor som skib og kapel har hvælvede lofter.

Indtil 1510, hvor lübeckerne afbrændte kirken, har den formentlig haft et romansk vesttårn, det erstattedes i sengotisk tid af et nyt, som igen under en stor restaurering i årene 1868–77 måtte vige for det nuværende. Tårnrummet fungerer tillige som våbenhus. Murværket består af granitkvadre suppleret med teglsten, og der er enkelte billedkvadre iblandt. Klosteret er for længst forsvundet og har givet plads for herregården af samme navn.

råbte Gud om hjælp, og over for denne den højeste kraft måtte det onde vige. Det var som om satans skikkelse blegnede hen, og med ham forsvandt uvejret, månen skinneklart, og drosten fandt uden vanskelighed vejen hjem.

Næste dag afførte han sig ridderdragten, iklædte sig en simpel bodskutte og vandrede barfodet til Halsted Kloster; han skænkede alt sit jordiske gods til kirken og blev selv munk, men mærkerne af satans tænger forsvandt aldrig fra hans arme.

KIPPINGE KIRKE

Kongelig skandale i miraklernes kirke

KIPPINGE KIRKE på Falster var engang Danmarks mest berømte valfartssted. Blandt dens relikvier opbevaredes nogle flydende dråber af Frelserens blod, og ved deres hjælp havde mange håbløst syge genvundet

deres helbred. Selv konger rejste til Kippinge enten for at blive kureret for svagheder eller for at låne penge, thi relikviet indbragte kirken så rige pengemidler i form af of-fergaver, at man bl. a. så sig i stand til at

låne *Chr. II* penge til felttoget mod Sverige 1518, – og det var ikke småsummer, det drejede sig om.

Da katolicismen var afskaffet, måtte man samtidig gå væk fra teorien om bloddråbernes undergørende kraft. Muligvis blev relikvien tilintetgjort i forbindelse med overgangen til protestantismen. Men folk savnede miraklerne i kirken, og i virkeligheden var gejstligheden på stedet heller ikke synderligt begejstret over, at den indtægtskilde, der havde flydt så rigeligt, nu tørrede ind.

Papistiske jærtegn kunne man selvfølgelig ikke gå ind for, men der måtte vel være andre muligheder: Det berettes, at præsten *Rasmus Nielsen* i 1541 havde bygget sig en ny præstegård tæt ved kirken, den var netop blevet færdig, da den pludselig sank i jorden, og på stedet hvor den stod fremvædede en kilde. Man måtte selvsagt forvente, at vandet efter en så dramatisk tilsykomst ville vise sig at eje undergørende kraft, hvilket da også slog til, og nu begyndte valfarten til Kippinge på ny.

Syge folk fra nær og fjern søgte kilden, og de af dem, der kom sig, efterlod til tak deres krykker, stokke og bandager i kirkens våbenhus, og efterhånden som der kom for meget af den slags gods til, at menigheden uhindret kunne passere, blev sagerne lagt op på loftet.

En dag da præstekonen skulle bage, manglede hun brændsel, og derfor hentede hun nogle favnfulde af det gode tørre træ fra kirkeloftet og gjorde ild på. Det skulle hun imidlertid aldrig have indladt sig på, thi som straf for hendes helligbrøde blussede flammerne så voldsomt op, at hele præstegården nedbrændte.

KIPPINGE KIRKE set fra sydøst med det vældige spir i barokstil og den ejendommelige korrunding med stræbepiller. Taget er den dag i dag tækket på middelalderlig manér med »munke og nonner«.

Koret set fra syd med *Jørgen Ringnis'* altertavle fra 1633 samt døbefont med himmel af samme mester. Skriftestolen er ligeledes i bruskarok, men knapt så forfinet et arbejde. Det var her *Kirsten Munk* bad Gud om at gøre ende på den besværlige *Chr. IV's* liv. – Og hvad værre var: Kongen opdagede, hvad hun havde bedt om.

Blandt de prominente personer, der besøgte Kippinge for at få gavn af kilden var *Chr. IV* og *Kirsten Munk*. Kongen var på det tidspunkt noget til års og meget vanskelig at omgås – så vanskelig at fru *Kirsten* ofte ønskede ham derhen hvor peberet gror. Netop den dag, parret var i Kippinge, må majestæten have været i et særlig ondt og mistænksomt lune, thi pludselig beskyldte han *Kirsten Munk* for, at hun havde ofret til kilden og bedt ved alteret for at få Gud til at gøre en ende på hans liv. Det kom til et forrygende opgør imellem de to, hvilket strengt taget ikke var særlig passende på det hellige sted.

Efterhånden svandt folks tro på hellige kilders kraft, og Kippinge Kilde, som var viet til *Sct. Søren*, gik langsomt i glemmebogen. Den groede til og forsvandt til sidst helt fra jordens overflade.

For nogle år siden lod Nationalmuseet kirkegården undersøge for at genfinde kilden, men de havde ikke heldet med sig. Bedre gik det en lokal vandsøger, som udrustet med en kortskitse og en pilekvist gik på kildejagt. Pludselig slog kvisten ud, og da man gravede på stedet dukkede kilden atter frem. Nu er den sat i passende stand, og turister kaster penge i den for at den skal bringe dem held.

Den genfundne *Sct. Søren's Kilde*, som nu har fået en brønd-overbygning.

Kippinge Kirke

NR. ALSLEV KOMMUNE
STORSTRØMS AMT

Den pragtfulde kirkebygning med det høje spir ligger ensomt blandt frodige marker og er synlig viden om i det flade landskab. Kirken var i middelalderen viet til *Vor Frue* og antagelig også til *Sct. Nikolaj*. Teglstensbygningen består af unggotisk langhus med tilføjelser fra sengotisk tid. Det femsidede kor er udvendigt forsynet med et tilsvarende antal støttepiller. Korets hvælvning skriver sig fra opførelsestiden.

Både tårn, våbenhus og vestkapel er sengotiske, men tårnet udstyredes i 1701 med et gigantisk lanternespir i barokstil samtidig med, at det forhøjedes 2½ meter. Ved en restaurering i 1911 mistede spiret en del i kvalitet. Som noget enestående kan nævnes, at langhuset har bevaret den oprindelige tagbeklædning af »munke og nonner«.

Kirkegården hegnes endnu af den middelalderlige mur. På en kirkegårdsportal ses årstallet 1524.

LYØ KIRKE

Hans livs ligprædiken

I LYØ KIRKE hænger et ganske smukt barok-epitafium over præsten *Søffren Jensøn*, hans kone og børn. Samme *Søffren Jensøn*, der røgtede kaldet fra 1632 til 1675 og døde 1680, erhvervede sig det sære øgenavn »Skræphat«. Han var en farverig person; stærk som en bjørn, brutal og grisk.

Lyøs bønder skulle erlægge tiende til Skræphat, og hvis han ikke var tilfreds med mængde og kvalitet var der til de efterladende i en god mening: Velærværdigheden vendte prompte bunden i vejret på dem og trakterede deres *podex* med smertefulde slag.

Men en dag tog det alligevel brat ende med Skræphats voldsomheder: En fattig kone vovede at sige ham imod i en sag, hvad præsten afgjort ikke yndede, og da han hverken gjorde stands- eller kønsforskelse, ville han tage sin vanlige argumentationsform i brug.

Den hyggelige lille hvide kirke med det lave tårn og skibets lidt for store vinduer set fra sydøst. De rå marksten, som kirken hovedsagelig er bygget af, ses tydeligt under hvidtelaget.

Øens næsten cirkelrunde kirkegård er altid uhyre velholdt og minder med de mange blomster om en have.

Det nydelige barokepitafium er sat over sognepræsten *Søffren Jensøn* også kaldet »Skræphat«, som døde 1680. Han var en hårdfast mand, som brugte at revse øboerne korporligt, hvis ikke alt gik efter hans hoved.

Af en eller anden grund må han have været for sen i sine bevægelser, for konen smækkede hovedet i stenbroen og havde tilmed den uforkammethed nogle dage efter at afgå ved døden.

Det så ikke godt ud for Skråphat, men – som det så ofte gik i de tider – sagen dysse ned, og det siges endog, at præsten holdt den bedste ligprædiken, han nogen sinde havde gjort, over den arme kone.

Søffren Jensøns passion var jagten på spurve. Han bragte gerne muskedonneren med i kirken til gudstjeneste for at kunne pille de spurve ned, der fandt på at krydse ham vejen og kom ofte for sent til sine prædikener, når særlig store spurveflokke dukkede op.

Da man levede livet i Maribo Kloster

Medens katolicismen var statsreligion i Danmark, var der intet at sige birgittinerklosteret i Maribo på. Munke og nonner, for der var begge dele, levede, som det sømmer sig, afsondret fra hinanden, kun den store kirke brugte de fælles.

Da protestantismen blev indført, skulle *Maribo Kloster* sammen med landets øvrige klostre have været inddraget, munkene forlod det da også, men abbedissen havde gode forbindelser med kongehuset, så hun og nonnerne fik lov til at blive mod, at de gik

over til protestantismen, hvad de lovede.

Efterhånden blev det almindeligt, at herremænd som havde døtre, der vanskeligt lod sig afsætte på ægteskabsmarkedet, sendte dem til Maribo i forvisning om, at de

MARIBO DOMKIRKES kamtakkede østgavl er uhyre bred, hvilket skyldes, at midterskibet og de to sideskibe ifølge birgittinerordenens regler skulle have samme tag.

Jesus på korset omgivet af marterredskaber. Det unike granitrelief menes at være sengotisk. Hvilket formål det har tjent, ved man ikke, og der savnes en forklaring på hullet i det.

hér ville komme til at leve et fromt og trygt jomfruliv resten af deres dage.

Det kom derfor som noget af et chok, da det rygtedes, at damerne på klosteret i høj grad levede livet og dertil gav sig af med papisme. De lutherske præster gad de ikke høre på og generede dem på alle måder i deres arbejde. Til gudstjenesterne mødte kun nogle få stykker op, og deres største fornøjelse var at vrænge ad præstens ord, når han sagde noget, der ikke passede dem. Søstrene drak sig så fulde, at de ikke selv kunne rejse sig, de bandede og svor, sloges så hårtotterne fløj omkring dem og lod syge og døende medlemmer af klosteret ligge uden at kere sig det fjerneste om dem.

Værst var det dog, at der en overgang ligefrem blev holdt en slags bordel på klosteret. Når adelsmænd var på besøg i Maribo, og de havde fået noget at drikke, gik turen altid til klosteret, hvor de blev godt modtaget. De gantedes på forskellig vis med søstre, som viste sig såre imødekomme over for alle deres ønsker. Det var også almindeligt, at de yngre søstre havde en fast elsker – en eller anden ung adelsmand fra omegnens herregårde.

Christian IV forsøgte at højne sædeligheden blandt søstre, bl. a. truede han dem med indemuring, hvis de lod sig besvangre, men intet hjælp, og derfor blev *Maribo Kloster* inddraget.

I 1686 fik klosteret sin fornemste beboer, det var grevinde *Leonora Christine Ulfeld*, som efter at have siddet fængslet i Blåtårn i København i 22 år, fik lov til at flytte til det fredelige sted ved den blanke sø. Denne noble kvinde har fået det smukkeste tænkelige eftermæle. Hun var mild og god mod den stab af tjenestefolk og funktionærer, som hun havde under sig, og meget af hendes tid gik med at skrive, digte og baldyre. Hun holdt ofte andagt, men var langt fra interesseret i at lægge en dæmper på omgi-

En ramme med forskellige relikvier, som blev fundet, da man restaurerede et stort korbuekru-cifiks. Blandt de undergørende sager kan nævnes: En stump af den svamp, hvorfra Jesus fik eddike at drikke, da han hang på korset, og et stykke af det klæde, som Jesu kors var svøbt i.

velsernes livsglæde. Tværtimod, til en fest, hun holdt, havde hun skrevet en komedie, som tjenerskabet opførte til stor fornøjelse for publikum. Desværre er manuskriptet til dette stykke nu forsvundet. Af de gaver, hun betænkte kirken med, er heller intet levnet, kun hendes gravsted findes.

Sammen med tre børn, der døde som små, ligger Leonora Christine begravet i et hvælvet rum under kirkegulvet. Da man i sin tid åbnede det, var kisterne og hvad der havde været i dem på det nærmeste smuldret væk. Nu står der kun én kiste af nyere dato, og man kan se ned til den gennem en glug i gulvet. På væggen ses en simpel mindetavle over Leonora Christine – Chr. IV's yndlingsdatter.

Et sagn fortæller, at *Maribo Kloster* blev bygget på et sted, hvor Jomfru Maria havde åbenbaret sig og hvor der altid brændte et mystisk lys om natten som en opfordring til folk om at rejse en helligdom.

Det er ikke umuligt, at domkirkens temperamaleri på lærred af en kvinde, skal forestille den hellige *Birgitta af Vadstena*. Andre mener, at det er et Maria-billede. I sin art er maleriet det tidligste i Norden og det kan have tjenestegjort som helgenfane.

MARIBO DOMKIRKE set fra øst ned gennem midterskibet. Pillerne som bærer hvælvene skråner en smule udad. Prædikestolen er fra 1606. I baggrunden ses *Henrik Werners* monumentale bruskbarok altertavle fra 1641.

Maribo Domkirke

MARIBO KOMMUNE
STORSTRØMS AMT

Ifølge traditionen har *dronning Margrethe* stiftet birgittinerklosteret i Maribo, der på hendes tid var en beskeden landsby. Såvel nonne- som munkeklosteret er nu forsvundet, kun af nonneklosteret er der endnu nogle ruiner tilbage, så man kan danne sig et begreb om dets omfang og grundplan.

Men kirken står endnu, det er en stor gotisk teglstensbygning, hvoraf koret er ældst og menes påbegyndt 1408. Under det ligger en krypt bestående af fire hvælvede rum. Korgulvet er hævet seks trin over skibets gulv, og på hvert trin har der stået to altre, så der i alt blev tolv – et for hver af apostlene.

Kirken er treskibet og dens vestre del er ældst. Efter tredje pillepar afbrød man for en overgang byggeriet og opførte en foreløbig gavlmur, så kirken kunne tages i brug. Herefter rejstes resten af skibet, som menes at være fuldført ca. 1470. Man ser tydeligt spring i arkitekturen, hvor den interimistiske mur har stået.

Midtskibet har en slags stjernehvælv og hviler sammen med sideskibenes krydshvælv på lidt skråtstillede piller. Taget dækker alle tre skibe. Langs yderskibene løber der gallerier.

Tårnet er ikke samtidigt med kirken; der blev senere tilbygget et efter forbillede fra Mariager Kloster, det blev imidlertid senere revet ned, og først ved professor *H. B. Storcks* hovedrestauring af kirken i årene 1890–92, fik den sit nu stående tårn.

Et par kyskhedsringe af den slags, som munke og nonner i klosteret bar. Det var ellers ikke altid, kyskheden blev sat i højsædet i *Maribo Kloster*.

NYKØBING FALSTER KIRKE

En hedengangen dronning inspicerer sin anetavle

Dronning Sofies anetavle i NYKØBING FALSTER KIRKE skal være Danmarks største stykke kirkeinventar. Selve den malede tavle optager et areal på 33 kvadratmeter – som

en større dagligstue, og med de to topstykker er man vel oppe på de halvt hundrede.

Tavlen er et imponerende stykke malerarbejde, det er udført af *Antonius Clement*

fra Odense. Han og hans svende malede på den fra 1622 til 1626. I 1627 blev den opsat i koret, hvor den stadig er at se. Den ældste del af dronningens slægt er fantasibilleder,

Kirken set fra sydvest med det smukke løgkuplede tårn, den endnu stående klosterfløj samt det store skib.

Den imponerende højrenæssance-altertavle fra omkring 1616 er skænket kirken af *dronning Sophie*. Dens storfelt menes malet af *Antonius Clement*.

men den yngre familie er gode, udførlige portrætter.

Dronning Sofie, som var datter af hertug *Ulrik af Mecklenburg-Schwerin*, blev allerede som 14-årig gift med sin fætter, *Frede-*

rik II af Danmark, og ved samme lejlighed fik hun det skønne Nykøbing Slot, der dengang prangede om kap med *Frederiksborg* og *Kronborg*, som sin private besiddelse.

Det var et rent fornuftsægteskab fra kon-

Bruskbarok-epitafium over *Anna Sophia v. Bunaw* (†1650). Det er sikkert Danmarks kostbarreste, selvom det ikke er synderlig stort og det sorte rammeværk ikke er noget ekstremt godt arbejde. Men storfeltets maleri – »Jesus som smertemand« – er et originalarbejde af mesteren *Lucas Cranach d.æ.* og udført omkring 1540.

gens side. Han var 37 og havde ikke det ringeste tilovers for barnebruden, men hun elskede ham højt, og ægteskabet blev for så vidt meget lykkeligt. Ganske vist bedrøvede det den purunge dronning meget, at hun næsten aldrig så majestæten ædru, men når han lå på valen – syg efter sine voldsomme drikkegilder – plejede hun ham troligt, til han på ny var rask. Syv børn fødte hun ham, og hun deltog i øvrigt i fester, jagter og hvad der ellers hørte til en dronnings pligter. *Frederik II* havde imidlertid helt forsømt at sætte *Sofie* ind i forholdene vedrørende rigets styrelse, og da han døde så det en overgang ud til, at alt skulle bryde sammen for dronningen, der dengang blot var 31 år og af alle betragtedes som noget uselvstændig. Men nu afslørede *Sofie* helt nye sider af sit væsen. Hun viste sig som en hård, til tider stridbar og uforsonlig kvinde, som kom til at stå i et skarpt modsætningsforhold til såvel rigsrådet som sin egen søn, *Chr. IV*.

Til sidst nærmest tvang rigsrådet hende til at rejse til sit slot i Nykøbing, og hér kastede hun sig over styrelsen af sine godser. Hun var en pengekær sjæl, som ikke alene vidste at presse det mest mulige ud af landbruget, men som tillige drev købmandsskab i den store stil. Yderligere gjorde hun sig bemærket ved en omfattende pengeudlånsvirksomhed, og hun havde betragtelige summer til gode ved mange af de europæiske hoffer. Efterhånden som forholdet til Chr. IV bedredes, kom han også til at skylde hende penge.

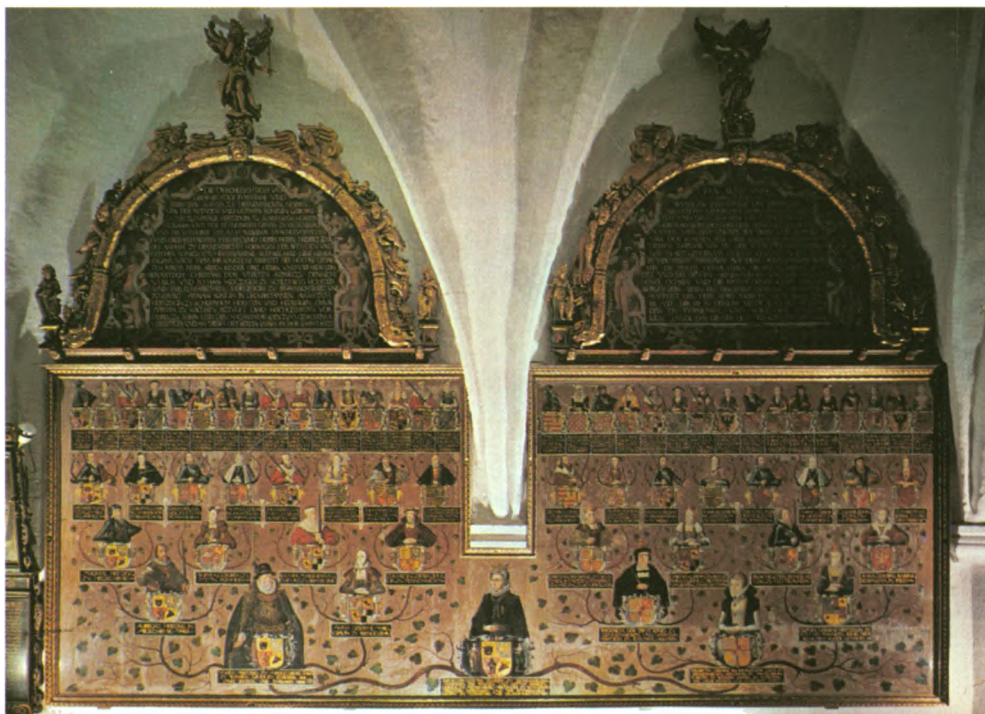
Mod sine undergivne var hun hård. Bønderne på hendes godser blev undertiden direkte mishandlede, og sine piger stak hun selv en kindhest, når de ikke opfyldte de krav, hun stillede til dem. Var det en mere alvorlig kontrovers, risikerede pigerne at få ris i deres bag af den håndfaste dame.

Sofie tålte ikke, at hendes folk gik ødselt klædt, og hvis de skulle til fest i byen, som lå lidt fra slottet, måtte de først møde op hos hende, for at deres påklædning kunne blive godkendt. På vejen ind til Nykøbing F. gjorde de så holdt i den smedie, der kaldtes »Pyntenborg«, og her skiftede de til det tøj, de selv havde lyst at bære.

En tidlig vintermorgen for en del år siden kom den daværende graver ind i kirken. Han så da, at der stod en ældre dame oppe ved anetavlen og betragtede den. Han forstod ikke, hvordan hun var kommet ind, og gik op for at spørge, hvad hun bestilte dér. Damen så smilende på ham, men da han åbnede munden for at tale, forsvandt hun uden videre i luften. – I det samme kom han til at se på anetavlen og blev da klar over, at det var dronningen, som havde været henne at se til sit kunstværk.

Den gotiske alterkalk fra omkring 1500 er et udmærket sølvmedearbejde som prydes bl. a. af en fed lueforgyldning. Den stammer fra kirkens opførelsestid.

Dronning Sophies anetavle, også kaldet den mecklenborgske tavle, er malet af *Antonius Clement*. Billedskærerarbejdet er af *Frantz Kraeg*. Med en udstrækning på omkring 50 kvadratmeter er den Danmarks største stykke kirkeinventar.

Nykøbing Falster Kirke

NYKØBING FALSTER
KOMMUNE
STORSTRØMS AMT

I 1419 stiftede *Erik af Pommern* i Nykøbing et franciskanerkloster eller et gråbrødre kloster, hvoraf vestfløjen og den korsgang, der nu indgår i kirken som sideskib mod nord, er bevaret. Kirken selv er sengotisk og opført omkring 1500, den består af et langhus med skæv tresidet korafslutning. Gavlene er rigt udsmykkede med blændinger, og der er store spidsbuede vinduer. Den vestlige del af langhuset er ældst, men snart efter er skibet forlænget mod øst.

I 1613–16 udstyredes kirken med hvælv.

Tårnet er lidt yngre end skibet og står i hjørnet mellem kirken og klosterets vestfløj. I 1766 forhøjedes tårnet og udstyredes med kobbertækt løgkuppelspir. Først i 1766 blev klosterets omtalte korsgang ved en arkade sat i forbindelse med kirkeskibet.

Kirkens udstyr er meget rigt, ikke mindst hvad epitafier angår, kan den opvise særdeles markante arbejder.

Den hellige mand anede ikke uråd, – heller ikke da de bad ham møde dem alene ved Helligkilde – et vandhul under klinten ved stranden vest for Pillemark. De forklarede nemlig, at de ikke var meget for, at andre skulle overvære dåbsbehandlingen, fordi de var flove over, at de alt for længe havde holdt fast ved hedenskabet.

Inden man skred til den egentlige dåbsbehandling, spurgte hedningene den hellige mand, om det var lige så godt at blive døbt i saltvand som i ferskvand. Det mente han nok, men døbte dem alligevel i kildens vand.

Da det var overstået sagde de, at nu ville de rigtignok gøre gengæld. Han skulle døbes, og det i saltvand. Derpå trak de ham ud i brændingen, greb ham i benene og dukkede ham så mange gange op og ned, at

han til sidst druknede. Først da slæbte de ham op på land og lod ham ligge med det kors, han altid bar, på brystet.

Hér blev den hellige mand siden fundet af sine trosfæller og – som nævnt – ført til Onsbjerg. Åbenbart havde han allerede dengang sørget for, at der var bygget små kirker på Samsø.

Der er undertiden blevet flyttet rundt på tavlen med korset, men det tager den hellige mand meget unådigt op. En præst som engang i 1840'erne lod tavlen ophænge et nyt sted skal i den forbindelse have haft en oplevelse, som gjorde, at han aldrig rigtig blev menneske siden.

Hænger tavlen skævt og bliver den varøgtet, viser den hellige mand sig for kirketjeneren og pålægger denne at få sagen bragt i orden. Passes den godt, hænder det,

Det meget egenartede barok-dåbsfad, – et stykke folkekunst i drevet messingarbejde.

at han dukker op for at lade et anerkennende ord falde. Mange påstår at have set ham og beskriver ham som ca. 30 år gammel, middelhøj og sorthåret. Han har et mildt, rundt ansigt med tynd, lidt pjusket skægvekst.

Interiør af kirken set fra vest op mod prædikestolen og den smukke renaissance-altertavle fra 1596.

Onsbjerg Kirke

SAMSØ KOMMUNE
ÅRHUS AMT

Kirken, som også kaldes »Hellig Kors Kirke«, har senromansk skib, korparti fra omkring 1500, hvor det oprindelige kor nedreves, samt nordvendt våbenhus fra midten af 1400-tallet. Et våbenhus mod syd, og det vestvendte tårn er fra omkring 1525. I 1462 fik skibet, ifølge en kalkmalet inskription, fire fag krydshvælv.

Af den senromanske teglstenskirke er nu kun skibets sidemure bevarede.

Kirkens døbefont er af granit og romansk, den tilhører den såkaldte »Kallundborgtype«.

Ingen ved hvem der har malet det pragtfulde portræt af *Palle Rosenkrantz til Krenkerup*, hans hustru, *Elisabeth Lunge* og deres søn, *Jørgen*, men kvaliteten ligger langt over, hvad der ellers præsenteredes af epitafiemalerier herhjemme.

og at han fik frikendt nogle kvinder, der ellers var endt på bålet for hekseri. Man synes, han fortjente en bedre skæbne end at ende som spøgelse, hvilket imidlertid skal være resultatet af hans store kærlighed til denne verdens behageligheder.

Palle Rosenkrantz var notorisk en stor ynder af det svage køn. Desuden forstod han til fulde at skatte bordets glæder, og han var vist ikke så lidt af en spillefugl. Sammen med den Radsted-præst Poul Andersen Thirsted, der var af samme støbning, havde han mange fornøjelige stunder på Krenke-

Hr. Nielses dråber:

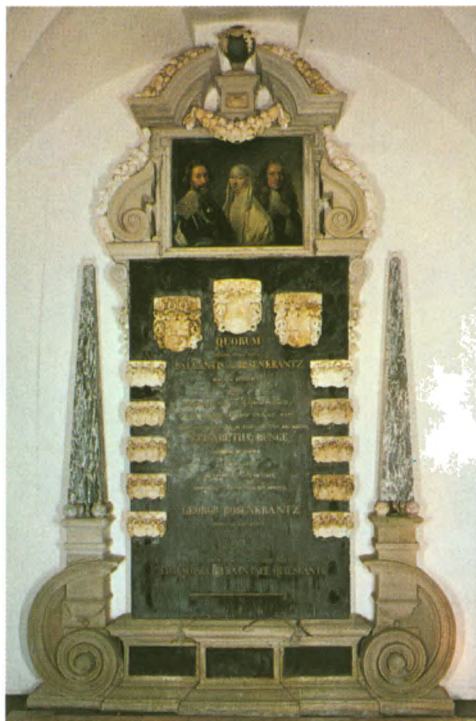
Til 1,5 l kommenbrændevin eller cognac sættes 15 g alantrod, 15 g angelikarod, 15 g baldrianrod, 15 g djævelsbid, 15 g ensianrod, 15 g mestermandsrod, 15 g pimpinellerod, 15 g tormentilrod, 10 g aloe, 10 g myrrha og 10 g rabarberrod som skal trække nogen tid med snapsen. – *Probatum est.*

rup, og alt var såre godt, indtil præsten en martsdag i 1636 opgav ånden.

Herremanden sørgede oprigtigt over vennens bortgang, men han skulle se ham igen, før han ventede det: En nat åbenbarede præsten sig for sin soldebror. Flammer bølgede om ham, og med lydelig røst forkyndte han, at han brændte i helvede, og at det ville gå herremanden ligeså, hvis ikke han fremtidigt levede som en gudfrygtig mand.

Siden da blev Palle Rosenkrantz mere af-dæmpet – måske også fordi han led af podagra. Han lod bygge et hospital til de fattige. Det stod færdigt lige før han døde. Men angeren kom åbenbart for silde!

Der forlyder intet om, at præsten *Niels Clausen Lyndesøe*, der døde 1744, skulle ligge uroligt i sin grav, om end man følte sig for-

Otto Goye til Krenkerup, Clausholm og Torben feldt faldt under krigen i Sverige i 1566. Ligstenen over ham skyldes antagelig en lollandsk stenmester og er vel det bedste på vore sydlige øer.

anlediget til på hans gravsten at anføre, at »hans levemåde ikke altid syntes opbyggelig«. Mester Niels vil altid blive mindet på Lolland, som den der opfandt den gavnlige snaps »Hr. Nielses dråber«.

Meget skidteri har der været omkring RADSTED KIRKE, men den ligger også på et udsat sted, thi ifølge folketroen skal helvede være lige under den.

Radsted Kirke

SAKSKØBING KOMMUNE
STORSTRØMS AMT

Udefra er RADSTED KIRKE en ganske imponerende bygning med lang »krop« og højt tårn med himmelstræbende spir. Indvendig skæmmes den noget af en »istandsættelse« 1868–70.

Det senromanske skib er opført af store munkesten i en art munkeforbandt. Det højgotiske langhuskor af gule og røde munkesten er fra 1300-tallet og med oprindelige støttepiller. Tårnet, som vender mod vest, er i de nedre dele gotisk og bygget af røde og sorte munkesten. I 1621 forhøjedes det væsentligt og udstyredes med et stateligt lanternespir. 1898 slog lynet ned i spiret, som brændte, det rekonstrueredes af arkitekt H. C. Glahn og blev i 1936 kobbertækt.

Nordkapellet fra 1616 hviler på en sokkel af granitkvadre med sandstenshjørner og er af mursten i krydskifte. Under kapellet findes en lukket gravkælder. Våbenhuset er ligeledes fra 1616 og fungerer nu som ligkapel. *Elisabeth Rosensparre* fra Krenkerup skal have været bygherre for disse tilføjelser og *Jacob Boldewin* bygmester.

Indgangen til kirken er gennem det hvælvede tårnrum. I 1777 byggedes sakristiet på kirkens nordside, og i 1870 forhøjedes det og udstyredes – i lighed med kirkens øvrige gavle – med svungne renæssanceprydelser. Kun kirkens østlige gavl har oprindelige renæssancesvejf.

Kristen vin i troldtøjs sølv

Ærø har altid været berygtet, fordi der gik så meget tøjeri. Der var underjordiske i snart sagt hver eneste høj og bakke, elverpiger i hvert kær, havfruer ved kysterne samt nisser og gengangere i betragteligt antal i de velstillede gårde.

Ikke langt fra den statelige RISE KIRKE ligger Dunkær Mølle og ved den en høj, hvor de underjordiske huserede. En lun sommer nat red en karl forbi højen; den stod på gloende pæle, og puslingerne vimsede omkring den i en underlig ringdans.

Karlen holdt hesten an for at se nøjere på festlighederne. Pludselig blev de dansendes kæde brudt, og en ung smuk kvinde trådte frem med en kostelig kalk i hånden. Hun rakte karlen den og bød ham drikke på højkongens velgående.

Nu havde ungersvenden nok hørt, at man aldrig må spise eller drikke noget, som de underjordiske tilbyder, »thi da får man let en uhelbredelig sot på halsen«. Da han så ned i den forgyldte kalk, viste det sig også, at indholdet ingenlunde stod i forhold til den ydre pragt, – det var en slimet, grumset, ildelugtende væske.

Med en rask bevægelse kylede karlen det ulækre fluidum over skulderen. Et par dråber faldt på hestens kryds og sved hårene

RISE KIRKE ligger smukt i det frodige landskab. Den middelalderlige kirkegårdsmur og kirkeladen står endnu, og på kirkegården vokser der mange lægeplanter, hvilket kunne tyde på, at der engang i katolsk tid har været et kloster ved kirken.

RØMØ KIRKE

»Et bitte nøk mod nord«

Om RØMØ KIRKE stadig ligger helt på pladsen, hvor den engang byggedes, er ikke ganske vist. Der er dem, som mener at vide, at den engang blev flyttet en god fodsbred mod nord, hvilket skal være sket på følgende måde:

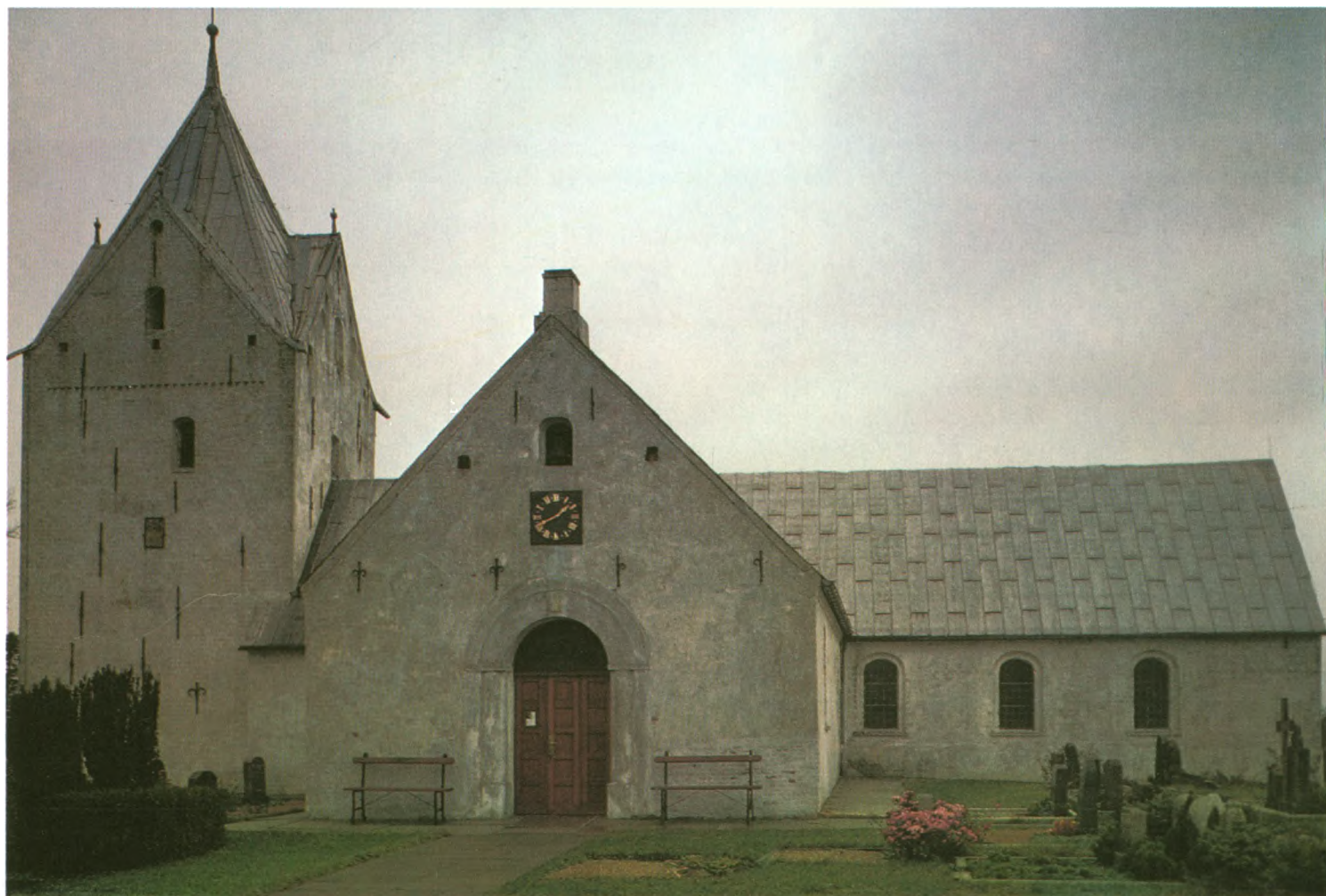
Befolkningen i Nord- og Sønderlandet havde

forhen grumme svært ved at enes, og slutelig antog deres uenighed en så alvorlig karakter, at de besluttede at dele øen i to sogne, så de ikke skulle have nødigt at sidde og se på hinanden i kirken om søndagen.

Præsten var nu ikke synderligt henrykt over, at sognet således skulle halveres, for

det var i de dage, hvor præsternes indtægt bestod af den tiende, som menigheden skulle give dem, og med det halve antal sognebørn, ville hans indtægter falde føleligt.

Derfor gjorde han også alt, hvad der stod i hans magt, for at mægle parterne imellem, og det endte med, at han fik dem nogen-

»Troen og håbet« fra en 1700-tals kommandørgravsten. Troen bærer kors og kalk, håbet falk og anker. Figureerne er ret primitivt udført og gør et mindre ædrueligt indtryk.

lunde forligte. Nordlandsfolkene syntes dog, at de var blevet de små i striden, og derfor var de stædige. Nok afstod de fra selv at bygge en kirke, men de insisterede på, at den gamle kirke skulle flyttes mod nord, om det så kun var en fodsbred.

Præsten lod som om han gik ind på ideen, og sønderlandsfolkene accepterede ligeledes. Derpå fik alle af hans velærværdighed besked om at troppe op til gudstjeneste næste søndag, hvor sagen ville blive bragt i orden. Da præsten mødte op i kirken, kunne han næsten ikke komme ind for øboer, og efter gudstjenesten tog man fat. Alle folkene tog opstilling på kirkens sydside, og præsten gik om til nordgavlen. Han lånte møllerens røde lue og lagde den netop en fodsbred fra muren. Derpå gav han et tegn, og de brave rømfolk satte skuldrene mod kirken. De masede, og de pressede, og plud-

selig kom præsten løbende helt bestyrtet og råbte:

– »For Guds skyld, stop, folkens. I har lagt alt for mange kræfter i. Havde jeg ikke revet møllerens lue væk, var kirken gået over den!«

Nordlandsfolkene rettede sig op, stak tommelfingrene i ærmegabene og så yderst tilfredse ud, men sønderlandsfolkene brokkede sig svært. Det var ikke meningen, at kirken skulle være flyttet mere end én fodsbred mod nord, og nu skulle den ha' et nøk tilbage. – Det varede længe, førend det lykkedes præsten at overbevise dem om, at det var klogest at lade den stå.

Det hævdes, at der engang har været flere kirker på øen, og sikkert er det, at en mængde menneskeskeletter blev blotlagt i forrige århundrede, da en brandstorm flyttede om på nogle klitter. Nu er der atter tykt med sand over stedet, og om det har været en rigtig kirkegård, vides ikke. Sagnet om flytningen af den nu stående kirke har sikkert sin rod i de mange tilbygninger mod nord, den har fået gennem tiderne.

En kommandørgravsten fra Rømø kirkegård.

Rømø Kirke

SKÆRBÆK KOMMUNE
SØNDERJYLLANDS AMT

Kirken, som nævnes 1514, er indviet til de søfarendes helgen, *Sct. Clemens*. Dens ældste del er langhusets vestende, som er opført af munkesten i munkeskifte og med pakmur af havsten. En ældre kirkebygning, som denne del fjede sig til, er forsvundet. Det sengotiske tårn af munkesten er senere stærkt ommuret.

Såvel langhus som tårn har blytag. Mod nord er der tilbygget en række »kviste«, som skriver sig fra tiden mellem 1625 og 1752. Våbenhuset er fra forrige århundrede, og det samt »søndre kvist« er skifertækte, medens de øvrige »kviste« er teglhængte. I øvrigt er der om- og tilbygget så meget på kirken i tidernes løb, så dens bygningshistorie er vanskelig at følge.

Kirkerummet er meget lavloftet, men hyggeligt, og på kirkegården findes en række kuriøse kommandørgravsten.

SEJERØ KIRKE

Klokken der ville hjem

Når vejret er klart, og solen skinner, kan man fra Nordvestsjælland's høje kystskrænter se over til Sejerø, hvor man bliver opmærksom på et lysende hvidt punkt i det fjerne, mørke land. – Det er kirken, som ligger i udkanten af Sejerø by tæt ved havet.

Under svenskekrigene var det ærværdige hus vidne til flere dramatiske begivenheder. Øens befolkning viste sig såre utilbøjelig til at fraternisere med fjendtlige søfolk, der gik

i land, og det endte med, at en styrke svenske soldater udkommanderedes for at tugte den. Præsten, som sagdes at være øboernes leder, skulle fanges, men det lykkedes ham i sidste øjeblik at undslippe med et dansk skib og nå til Jylland.

Ærgerlige over deres uheld drev svenskerne sejerøfolkene sammen i kirken for at indebrænde dem dér, og våbenhuset blev fyldt med halm, som skulle antændes: Kap-

Den idylliske, typisk »vestsjællandske« kirke set fra sydøst. En del af den middelalderlige kirkegårdsmur er endnu bevaret.

I kirkeskibets østhælv findes der fortrinlige kalkmalerier fra ungrenæssancen. De er malet i 1558.

tajnen, der ledede aktionen, fik nu den udmærkede idé, at han ville give danskerne et ord med på vejen: Han besteg derfor prædikestolen og begyndte at karikere en præsts ligprædiken.

Han vendte blikket ud ad vinduet, og hans øjne mødte en større dansk flådeenhed, som just ankrede op ud for øen. Med en ed sprang kaptajnen ned fra prædikestolen og løb ud af kirken sammen med sine folk. Da man ville undersøge sagen nøjere, var der imidlertid ingen danske skibe i sigte, – det var et jærtegn, der var sket.

Kaptajnen forstod vinket og indså, at det knapt var så tilrådeligt med indebrændingen af sejerøboerne. Hans syn havde dog ikke gjort større indtryk på ham, end at han lod

Den betydelige altertavle er et højrenæssancearbejde fra lidt efter år 1600 af en type, der ikke har været helt ualmindelig på Sjælland. En række søjler bærer overstykket, der som en baldakin skyder sig ud over selve tavlen.

stede at få klokken ned og føre den til havnen. Som grund til udleveringen angaves, at klokken var skænket af sørøvere, hvorfor man ikke skøttede om at bruge den.

De stakkels udplyndrede sejerboere havde imidlertid hverken penge eller sødygtige skibe, og præsten måtte lade bud gå tilbage om, at man intet evnede at foretage sig for at få klokken igen. Svenskerne ville dog for ingen pris beholde den selvringende klokke, de sejlede den til Helsingør, og herfra overførtes den til øen, hvor den anbragtes på sin vante plads. Goteborgerne havde endda medsendt en højtidelig skrivelse, hvori de udtrykte deres bedste ønsker om, at klokken som før havde ringet i krig, nu i mangfoldige år skulle ringe for sejerboerne i fred. – Det hele virker så nydeligt, at man har en vag mistanke om, at klokkens protestringning er en skrøne.

soldaterne plyndre og hæрге, så de sluttelig fik fordrevet alle beboerne fra øen. Til sidst var der af værdi kun to kirkeklokker tilbage, – en stor og en mindre. Sidstnævnte var få år forinden blevet ophængt i tårnet.

Det lykkedes kun at få den lille klokke ned i hel stand, den store revnede og blev smeltet om. Da svenskerne omsider sejlede af, tog de klokken med sig, og den blev skænket til den tyske kirke i Göteborg. De hjemvendende sejerboere fandt således deres kirke ribbet og måtte holde gudstjæne uden klokkeklang.

Men nu begyndte der at ske sælsomme og uhyggelige ting i Göteborg. Sejerø-klokken, som netop var hængt op i kirkens tårn, begyndte at ringe, uden at nogen havde rørt den. Ved flere lejligheder fandt en sådan kimen uden menneskelig medvirken sted, og de gode göteborgere blev så bange, at de i 1680 skrev til præsten på klokkens gamle hjemø, hr. *Ole Rasmussen*. De foreslog i brevet, at man straks kom anstigende og hentede klokken tilbage kvit og frit; det eneste, der måtte betales, var den sum, det ko-

Først i 1713 fik SEJERØ KIRKE på ny klokke nummer to, og den kom ligeledes til veje på ejendommelig vis: I 1710–11 rasede pesten i København, og 23.000 borgere døde. Ejeren af Samsø, *Frederik Rostgaard*, opholdt sig i staden, medens farsoten gjorde lyst i rækkerne, og han gav da det løfte, at såfremt han selv og hans familie måtte blive forskånet for pest, ville han skænke Sejerø en kirkeklokke, som savnede sin lige.

Pesten gik virkelig uden om Rostgaards hus, og løftet blev holdt: En duelig bronze-støber fik til opgave at gøre en klokke, hvis klang overgik alle andres i skønhed. Det lykkedes også at opnå et smukt resultat, og klokken hænger i kirken den dag i dag prydet af *Frederik Rostgaards* navnetræk samt årstallet for dens tilblivelse – 1713. Sammen med sin ældre fælle, der er fra 1651, ringer den for de sejerøfolk i glæde og sorg.

Klokken, der ville hjem. Den er fra 1651 og kom under svenskekrigen ufrivilligt til Sverige, hvor den imidlertid lavede et sådant postyr, at man fandt det klogest at returnere den.

Sejerø Kirke

BERGSTED KOMMUNE
VESTSJÆLLANDS AMT

Kirken har unggotisk kor og skib fra anden halvdel af det 13. århundrede. Det vestvendte tårn, våbenhuset og sakristiet mod nord samt et kapel på sydsiden er sengotiske. Byggematerialet er hovedsagelig teglsten, dog er sakristiet af granit. Der er grund til at formode, at kirkens krydshvælv er samtidige med de sengotiske tilføjelser.

I korets østmur findes tre blændinger og et oprindeligt, nu tilmuret vindue med spidsbue. I modsætning til de øvrige bygningsafsnit, mangler såvel skib som kor trappegavle og har kun top-tinde.

Kirken, der er hvidkalket, ligger i Sejerø by nær ved kysten.

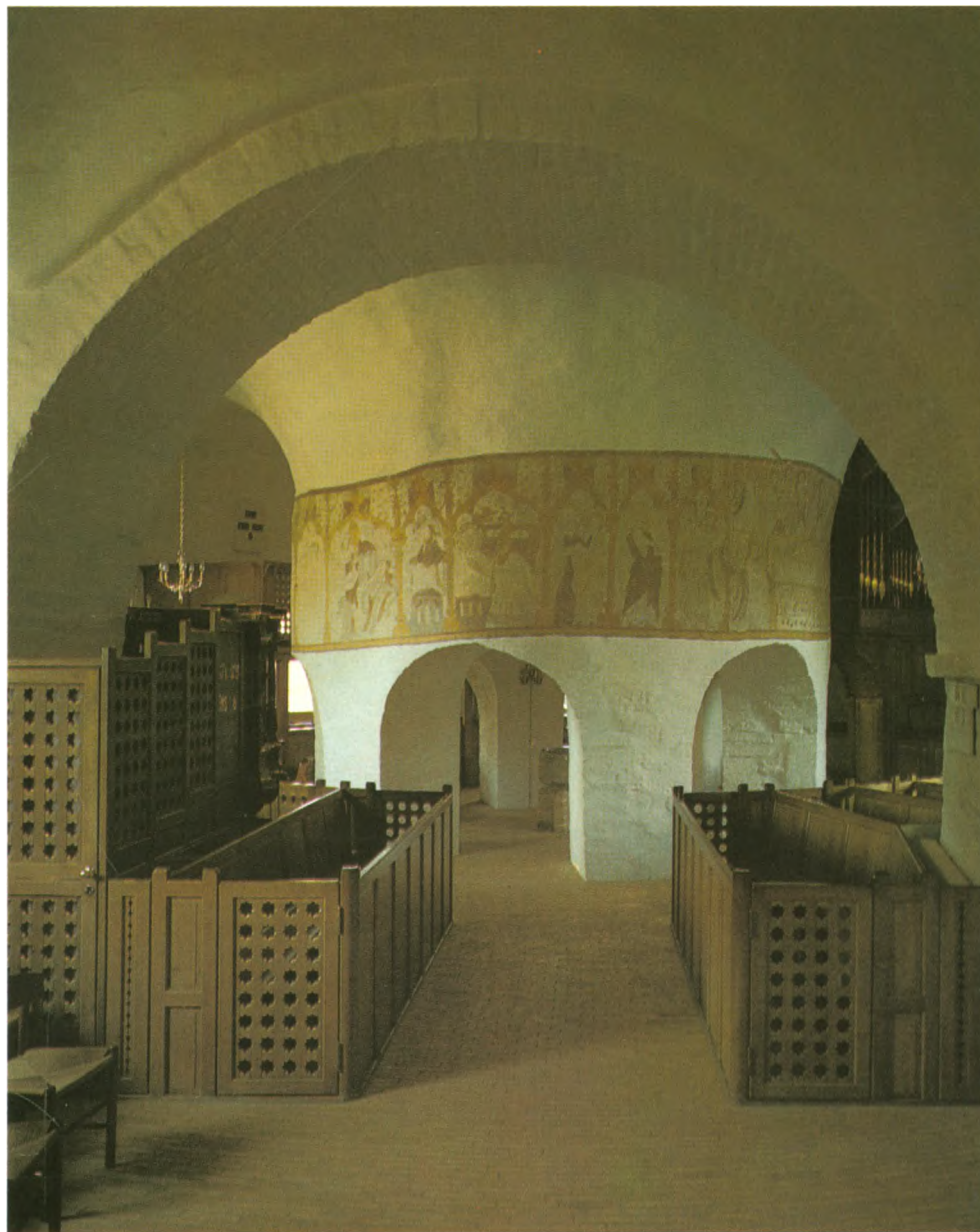

Interiør fra ØSTERLARS KIRKE. Den svære midterpille, som engang var et tårn i tårnet, benævnes nu »ovnen«, og der er åbnet ind til den, så kortspil og brændevinsdrikkeri derinde under gudstjenesten er umuliggjort.

Ved flere bornholmske kirker er der fundet runestene med kristne inskriptioner.

ØSTERLARS KIRKE, kan opvise tre, hvoraf en står i våbenhuset, den bærer inskriptionen: »Broder og Emund lod rejse denne sten efter deres fader Sigmund. Krist og Sankt Mikkel og Sankta Marie hjælpe hans sjæl.«

stedet har kunnet forsvares effektivt af relativt få dygtige krigere. Netop den runde form byder på fortræffelige muligheder for at beskyde fjenden, og den buede mur er langt mere modstandsdygtig over for attack med rambuk end plane murflader.

Stateligst af alle Bornholms rundkirker er ØSTERLARS KIRKE, der troner bred og

mægtig i landskabet med sine hvidkalkede mure og det spidse sorte kræmmerhustag. Inde i kirken rejser en hul pille sig som et tårn i tårnet. Oprindeligt har dette lille centraltårn hævet sig over kirketaget og er vel endt i et pynteligt spir, som det i dag ses rekonstrueret på *Bjernede Kirke* ved Sorø. I dette tårn havde en udkigsmand plads, så

Et udsnit af den gotiske kalkmaleri-frise på »ovnen«. Man ser Maria i barsels seng efter Jesusbarnets fødsel og Josef, som iført bl.a. en »jødehat« sover på en stol.

Kirkens smukke nordportal, som sikkert er samtidig med kirken. Den er enestående inden for vor romanske arkitektur.

han kunne holde omegnen under observation.

Selv efter at spir og udkigsplads var fjernet og tårnet degraderet til pille, havde de gode Østerlars folk megen glæde af dette stykke arkitektur. Rummet inden i pillen var afspærret fra kirken, men gennem en dør kunne man komme derind.

Når der var gudstjeneste mødte alle mand pligtskyldigst op, for man ville ikke have vrøvl med præsterne, som undertiden kunne være overordentligt nidkære, men når gudstjenesten var godt i gang, listede mindre fromme medlemmer af menigheden sig lige så stille ind i centraltårnet og fik sig et slag kort og en dram.

Det varede længe, inden deres lille uskyldige søndagsforøjelse blev opdaget, men så blev rummet til gengæld åbnet, så der hverken var ly for brændevin eller spillekort mere.

Østerlars Kirke

ALLINGE-GUDHJEM
KOMMUNE
BORNHOLMS AMT

Selve rundhuset er opført i 1100-tallet, men der er delte meninger om hvornår. Nogle vil henføre det allerede til århundredets begyndelse, andre til tiden mellem 1175 og 1200, hvilket sidste nok er mest rimeligt. Materialet er rå kløvet kamp, og diameteren på rundhuset er ca. 17 meter. Skibet har tre stokværk og lidt hævet over øverste stokværk går en vægtergang i muren hele vejen rundt. Oprindeligt synes den at have været åben oventil. Brystværnet er ca. 1 meter højt. Vægtergangens gulv er belagt med kalkstensfliser og har fald ud mod nogle spygatter, der har kunnet tjene til at bortlede regnvand, men som måske også kunne fungere som skoldehuller.

Om rundkirkens oprindelige udformning er uenigheden stor, således har der været fremsat mange forskellige teorier om, hvorvidt det romanske rundkor og apsis er samtidigt med rundhuset eller senere. Koret har været et stokværk højere, end det er nu og har haft mur med skydeskår foroven. Da koret imidlertid afgjort har været i vejen for en forifikatorisk helhed, vil vi tillade os at betragte det som en senere tilkomst. Rundt om kirken går 7 støttepiller, som er opført i 15- eller 1600-tallet, og såvel våbenhus som kegletag er samtidige hermed. I vægtergangen er der bevaret skydeskår.

På kirkegården står et svært klokketårn af kamp med tømret og bræddeklædt klokkeloft.

ORDLISTE & INVENTARLEKSIKON

A

abakus – dækpladen over kapitæl.

abbestav – vender til forskel fra bispestaven krumningen foroven bagud. Er symbol for hyrdøgerning og bl. a. attribut for Benedikt og Kjeld.

abe – står i den kristelige symbolik for urenhed, ustadighed, uvederhæftighed og naragtighed. Den hører til djævelens og mørkets verden. Er blandt symbolerne for de to dødsyndere Avaritia (gerrighed) og Invidia (misundelse).

Abel – søn af Adam og Eva, myrdet af sin bror, Kain, med en asenkæbe. Viser i den kirkelige kunst ofrende et lam eller liggende dræbt, mens Kain står ved siden af med asenkæben – undertiden er blot asenkæben vist.

Abraham – patriark. Viser med kniven, hvormed han ville have ofret Isak eller med vædderen, han ofrede i stedet.

Abrahams skød – saligheden.

Adam – det første menneske på jorden. Fremstilles sammen med sin hustru, Eva. Hun træder ud af hans side, medens han sover (Evas skabelse). Han modtager den forbudne frugt fra kundskabens træ af hendes hånd. Sammen med Eva drives han ud af paradiset have af englen med flammesværdet. Adam optræder også alene, oftest når han »tjener sit brød i sit ansigts sved«; i denne egenskab graver han i jorden med en spade eller hugger træ med en økse. Han hjælpes ud fra dødsriget, da Jesus efter sin korsfæstelse stormer detes porte. – En hovedskal ved krucifiksets fod repræsenterer Adam og med ham den faldne menneskehed, som oprejses ved Jesus.

Adrian – soldaterhelgen. Skulle stå for henrettelse af kristne, men blev betaget af deres standhaftighed og lod sig selv omvende. Led selv martyrdøden ved i år 290 at få lemmerne hugget af på en ambolt. Attribut: En ambolt.

aftrapning – trappeformet konstruktion, ses ofte på murværk. Kamtakkegavlne, som ses på mange af vore gamle landsbykirker, er aftrappede.

afvalmet – se valmtag.

Agathe – martyr, helgeninde. Hun var af siciliansk slægt og var gået over til kristendommen. Under den decianske kristenforfølgelse nægtede hun at afsvære sin tro og martredes, ved at man knuste hendes bryster med en tang og dernæst afskar dem. Siden brændtes hun på gloende kul iblandet skarpe skærver. Hendes dødsår angives at være 251. Hun påkaldes mod brystsygdomme. Hendes marterredskab er en tang, men hun vises også med brysterne liggende på bog eller fad. Er værnehelgen mod lynnedslag og ildsvåde og bærer i denne egenskab en fakkell – evt. et tændt lys.

Agnes – martyr, helgeninde. Hun var af romersk familie og led som 13-årig døden under kejser Diocletians kristenforfølgelser i år 304. Hun kastedes på bål, men flammerne veg uden om hende; hun dræbtes da ved at få et sværd jaget i struben. Hun åbenbarede sig efter sin død med et lam ved sin side, derfor er hendes attribut et lam. Hertil kommer, at navnet Agnes er afledt af agnus, som betyder lam.

Agnus Dei – Guds lam. Symboliserer Kristus, der som offerlammet bærer menneskehedens skyld og synd. Gudslammet vises oftest holdende en korsfane eller korsstav. Om hovedet har det gerne en korset glorie. I nogle tilfælde har lammet såret bryst, og blodet drypper ned i en kalk under det. Måske står lammet på et alter og træder på en bog med syv ubrudte

Agnus Dei. – Drevet plade fra det gyldne alter i Sahl.

segl, og over det kan en triumfbue hvælve sig. Omgives det af 12 lam eller får, repræsenterer disse apostlene. I middelalderen var Agnus Dei-amuletter meget almindelige, de bestod af voksoblater smeltet af lys, der havde brændt på alteret i påsken, og de var påtrykt lammets billede. De blev fortrinsvis brugt som beskyttelsesmiddel for udøbte børn. Oblaterne kunne opbevares i metalkapsler – ligeledes med fremstilling af Agnus Dei. (Se tillige: får, lam, vædder.)

akantus – plante af tidseltype fra middelhavslændene. Dens dekorative takkede og fligede blade var et yndet ornament i kunsten. Vi ser den i akantusbladdrækken, akantusranken og akantusmontanten, som er akantusblade anbragt på en lodret opstigende stængel.

akvamanile – middelalderlig bronzevandkande som brugtes til rituelt håndtvæt under den liturgiske gudstjeneste (se denne). Akvamanilen menes at være af byzantinsk

Akantus.

Romansk akvamanile, hest med rytter.

oprindelse og har facon som et dyr, f. eks. en løve, hjort eller hest – evt. med rytter. På rytterakvamanilerne er det gerne rytteren, der fungerer som håndtag, ellers kan akvamanilen have selvstændig hank – måske dyrets hale, der hvælves ind over kroppen og tjernestegør som sådan. Det er muligt, at akvamaniler også har været brugt i det verdslige liv – bl. a. til håndvaskning under måltidene.

al – mørkebrun sandsten som findes bl. a. i Vestjylland, den består af sandskorn, der er kittet sammen af jern- og humusforbindelser og forekommer i forskellige fastheder. Har i enkelte tilfælde været brugt som kirkebygningsmateriale, f. eks. i Dover og Vejerslev ved Silkeborg.

alabast – finkornet gennemskinnelig naturligt forekommende gips. Urenheder giver alabasten forskellige farveskygninger – evt. mørke årer. Materialet, som kan skades af vand, lader sig ret let tildanne og anvendes som materiale til epitafier samt – bl. a. i Nederlandene – til at forfærdige altertavler af. Sådanne tavler ses herhjemme bl. a.

i Hornslet ved Århus, Herlufsholm ved Næstved, Sandholt-Lyndelse ved Fåborg og Tvis ved Holstebro.

Alban – Englands første martyr, som halshuggedes omkring år 300. Knud den Hellige bragte hans relikvier til Odense.

alfa – og omega, som er henholdsvis det første og det sidste bogstav i det græske alfabet, udtrykkes i den bibelske symbolik, at Gud er ét og alt, først og sidst.

Alfa og omega. Øverst med store bogstaver nederst med små.

alter – Som alteret står i vore kirker, symboliserer det bordet, hvor det første nadvermåltid blev uddelt. Det opbyggedes i romansk tid hovedsagelig af granitblokke eller måske af utilhugne marksten. Siden – da man blev fortrolig med at brænde teglsten, blev det almindeligt at opbygge alteret heraf. I oldkirken byggede man altre af bordform, men kun enkelte bordformede altre er bevaret herhjemme (Tømmerby Kirke har et prægtigt søjlealter). Dengang de kristne var henvist til skjult at dyrke deres tro i katakomberne – bl. a. under Rom – var det brug at samles til nadvermåltidet om en bordplade lagt over en hellig mands grav eller kiste. Efterhånden som kristendommen bredte sig og »kom frem i lyset«, opgaves denne praksis. Man begravede i stedet en hellig persons jordiske levninger under et fast alter, for siden – blot at indmure nogle relikvier af helgener et sted i alteret. Sådanne »helgengrave« findes i mange gamle altre i danske kirker; efter katolicismens afskaffelse blev de dog ofte tømt for deres indhold (se Veng Kirke side 112).

Oprindeligt lod man altrene stå utildækkede, men efterhånden ønskede man i højere grad at værne om dets hellighed og måske samtidig tilføje det en pyd. Derfor opsatte man et dækpanel – et antemensale – omkring det, eller hængte et klæde – et antependium – op, så det dækkede fronten. Det er altså kun i relativt få kirker, man ser det egentlige alter. Antemensalet kan være af rått tilhugne brædder, men almindeligvis har man ofret nogen udsmykning på det. I gotisk tid lod man det f. eks. udskære med foldeværk (se dette) og i renaissance med

en række triumfbuer eller måske rosetværk etc. i karvesnitsornamentik (se karvesnit). Det er rimeligt at antage, at hovedparten af antemensalerne har været malede, men i dag står en væsentlig del af dem i naturtræ. I øvrigt er det ikke ualmindeligt, at man over et antemensale senere har hængt et antependium.

Antependiet fremtræder nu de fleste steder som et forhæng af rødt fløjls kantet af en gylden bort og eventuelt på midten udstyret med Jesu monogram (se dette) eller navnetræk – sjældent våben – for en af kirkens tidligere patroner.

I katolsk tid havde man – foruden højalteret, hvor kun treenigheden tilbades – nogle sidealtre. Ved triumfvæggen ind mod skibet havde de fleste kirker på nordre side af korbuen et Maria-alter og på sydsiden et alter for kirkens særlige værnehelgen. Hertil kunne komme adskilligt flere andre steder i skibet og i koret. I større kirker kunne det dreje sig om halvhundrede stykker. Efter reformationen forsvandt disse sidealtre efterhånden; dog er der i nogle kirker endnu bevaret altertavler eller figurer hidrørende fra sidealtre.

alterbog – indeholder de faste bønner og læsestykker af Bibelen, der anvendes på de forskellige søn- og helligdage.

alterdug – et ikke absolut nødvendigt tilbehør til alteret. Nogle steder har man valgt at lade alteret stå bart. Oprindeligt havde alteret tre duge, den underste – antependiet – er omtalt under »alter« og er stadig bevaret mange steder.

Antependium af rødt fløjls broderet med guld og sølvtråde og med prins Carls spejlmogram. – Vemmetofte Kloster.

seks – med skriftsteder fra Bibelen påmalet. Alle figurer er borte fra denne alertype, kun en geometriseret dekor var rigtig velset.

Dette protestantismens noget frugale modstykke til de katolske altertavlers farvestrålende mylder af figurer fandt de fleste dog i længden noget trist, og efterhånden måtte de geometriserede ornamenten og skriftstederne vige for en ny figur- og billedrigdom om end af en anden karakter end den under katolicismen gængse. Selve altertavleopbygningen blev arkitektonisk og udført efter de klassiske græske idealer. I sin næste form flankeres renæssance-tavlen midterfelt af et eller to par søjler, og hvis der er to par, flankerer hvert par tillige et sidefelt. Søjlerne står på predella, som er bibeholdt fra skabsaltertavlen, og de bærer ovenpå en trekantsgavl, hvilket kan give altertavlen nogen lighed med facaden på et græsk tempel.

Det er imidlertid for det meste relativt fattige tavler, der nøjes med en så enkel opbygning. Hvis der er sidefelter, kan også hvert af disse have en separat trekantsgavl foroven. Det lod sig også gøre at indskyde et felt eller en række felter mellem hovedtavlen og et topstykke, således at tavlen blev i flere etager. Ganske pompøst kunne det tage sig ud, hvis man over hovedtavlen med dens to sidetavler opbyggede et topstykke med aftrapninger ganske som kamtakerne på det gotiske kirketårn og

så på hvert trin anbragte en figur – måske evangelisterne eller kardinaldyderne – og øverst oppe Jesus med korsbanneret.

Allerede i højrenæssancen havde man dristet sig til at lade bærende konstruktioner som søjler og pilastre erstatte af karyatider, atlanter og hermer (se disse), og i senrenæssance samt bruskbarok blev de strenge former yderligere gjort til genstand for omarbejdning. Altertavlens sidevinger antog stadig mere overdådige former, og de vinger, der kunne flankere topstykket, blev ikke mindre opulente, hvortil kom, at der forskellige steder på tavlens rammeværk åbenbarede sig hæsligt grinende faunmasker og snerrende løvefjæs.

I bruskbarokken opretholder man for nogle tavlers vedkommende renæssancens skema, men hele ornamentikken opløses og glider i sære formationer hen over rammeværket, hist og her fortættende sig til en vrængmaske, som så atter opløser sig i lasket bruskværk.

Højbarokkens altertavler er af vidt forskellige karakterer: I nogle tilfælde er man gået den vej, at man har opbygget så at sige hele rammeværket af akantusranke og vinløv, som snor sig mellem hinanden, og hvis der optræder figurer, står de nærmest, som opholdt de sig i et lysthus i en have. Langt strengere er de pompøse alteropbygninger i visse større kirker, hvor man i virkeligheden har forladt altertavlen og erstattet den med et stykke arkitektur i marmor og sandsten eller træ malet som disse stenarter. Tro mod stilartens idealer har disse alteropbygninger et meget dominerende midterparti med enten et maleri eller et plastisk arbejde – måske en kalvariegruppe (se denne) hvor figurerne står helt fri fra baggrunden. Overbygningen hviler på vældige søjler og kan være brudt frontispice, som flankerer skypartier med solstråler grupperende sig om et felt med Jahve-tegnet (se dette) eller Guds øje (se dette).

Stort set bryder rokokoen ikke med barokkens idealer, og der findes kun få altertavler herhjemme, som kan siges at være typiske for denne stil (se Maria Magdalene Kirke side 68). Et væsentligt træk hos dem er, at de er asymmetrisk opbygget i det mindste i topstykket, og at formerne er svulmende og urolige ligesom ved bruskbarokken. En slags »kålblads-

ornamentik« med gennembrydning samt et quiltet mønster ses ofte på disse tavler, der undertiden nærmest virker som en udvidet billedramme omkring hovedfeltets maleri. Det siges, at danskerne fandt rokokoen lidt amorsk og derfor ikke vovede at indføre den i ren form i kirkerne. Derfor røber mange altertavler fra tiden også kun deres tilhørsforhold til rokokoen ved enkelte ornamenten.

Ejheller klassicismen har sat sig dybe spor inden for vor altertavlekunst, men de relativt få, vi kan opvise, er næsten alle med en såre enkel og streng opbygning med et par søjler eller pilastre flankerende et altermaleri samt foroven en græskpræget tempelgavl.

Det kan være overordentlig vanskeligt at stilbestemme et stort antal af vore altertavler. Dels glider to stilarter mange steder næsten umærkeligt over i hinanden, hvilket f. eks. kan give en tavle, hvis hovedpræg er gotisk, umiskendelige renæssancetræk. Ligeledes er mangfoldige altertavler, hvad man kan betegne som sammenbragte arbejder, således at forstå, at der er stykket dele fra forskellige tider sammen til et hele. En del renæssancealtertavler mistede i midten af forrige århundrede noget af deres karakter ved, at der i midterfeltet anbragtes et noget sødladent maleri i tidens sentimentale manér.

Et par alteromgivelsestyper, som er ret sjældne herhjemme, er baldakinaltertavlen, hvor tavlens topstykke krager langt ud over alterbordet og bæres af fritstående søjler. Den anden er ciboriaalteret, hvoraf intet gammelt er bevaret. Det i Ribe Domkirke er fra ca. 1900. I princippet består ciboriet af fire søjler med en overbygning, der som et hus inde i kirken omgiver og overdækker alteret. Det var så oprindelig meningen, at der mellem søjlerne skulle kunne trækkes tæpper, som helt skjulte alteret for menighedens øjne.

ambolt – se Adrian.

ambon – læsepult med nogle trappe-trin op til. Anvendtes i de kristne kirker i tiden indtil ca. 1100. Almindeligvis havde man to amboner i hver kirke, en ved nord-siden til oplæsning af evangeliet og en ved sydsiden til oplæsning af epistler og lektier (se disse). Ambonerne var således en slags forgængere til prædikestolen. De

havde trappe på hver side, således at man kunne bestige dem både fra skibet og fra koret.

Ambrosius – en af de fire latinske kirkefædre. Han levede fra 340–397. Medens han som barn lå i vuggen, slog en bisværmer en dag ned på ham og krøb ind i hans mund uden dog at gøre ham skade. Dette betragtedes som et varsel for, at hans tale skulle blive som honning. Ambrosius var biskop i Milano og blev byens skytspatron efter sin død. I 1338 viste han sig i et syn for byens fjender, som han svang en svøbe mod, så de flygtede. Hans attributter er en svøbe og en bikube. Han vises i øvrigt i biskopornat. Han er biavlernes skytshelgen.

andagtskrucifiks – se krucifiks.

Anders – »Hellig Anders«, byen Slagelses lokalhelgen, skønt han aldrig officielt blev kanoniseret. Han døde i året 1205. Anders var på pilgrimsfærd til Jerusalem. Da hans ledsagere ville rejse tilbage, ville Anders gerne høre en messe endnu, og derfor blev han ene tilbage. Efter messen begav han sig på hjemfarten, en rytter tog ham op, og han faldt i søvn på hesten. Da han – efter at have drømt om en utrolig færd – vågnede op, lå han på en høj ved Slagelse, som derefter fik navnet »Hvilehøj«. Ved en anden lejlighed red han på et ni nætter gammelt fæl i mængde jord ind til Slagelse by, medens kongen var i bad. Hellig Anders kors ses den dag i dag på Hvilehøj.

Andreas – en af Jesu apostle, bror til Peter. Han korsfæstedes på et x-formet kors, hvorpå han hang i to døgn, inden han døde, og ifølge legenden prædikede for en 20.000-talig skare. Hans attribut er det x-formede kors. Han er Skotlands og Ruslands særlige helgen.

anker – se Klemens og dyder, Spes.

ankerkors – se kors.

Anna – Jomfru Marias mor, ses oftest som »Anna selvtrede«. I denne egenskab har hun Jomfru Maria på skødet, og denne har igen Jesusbarnet på sit skød. Påkaldes af fattige og fødende kvinder.

Vinge fra altertavle, rococo, Hvidbjerg Kirke. Nordvestjylland.

vedsagelig til rækværk – med profilerede led hvoraf hovedledet i reglen har mere eller mindre udtalt pærefacon.

Barbara – helgeninde, led martyrdøden engang mellem 235 og 303. Hun var fra Nicomedia i Lilleasien, og hendes far spærrede hende inde i et tårn med to vinduer for at afsøndre hende fra de kristne og deres indflydelse. Alligevel kom hun, da faderen var på rejse, i kontakt med de kristne og lod sig døbe. Hun indsatte til ære for Treenheden endnu et vindue i tårnet, så der var tre. Da faderen hørte om hendes omvendelse, lod han hende tortere med en brændende fakkell og siden halshugge. Hendes attributter er et tårn, en brændende fakkell og et sværd. Hun ses undertiden stå på en mandsskikkelse, – det er hendes fader. Fordi hendes tårn minder om et krudttårn, er hun skytshelgen for artillerister, fyrværkere og andre som beskæftiger sig med krudt, dertil er hun patronesse for klokkestøbere og beskytter mod lynnedslag.

barn – Menneskesjælen fremstilles ofte i skikkelse af et lille barn, dertil hører barnet til den personificerede kærligheds, »Caritas«, attributter – se endvidere under Jesus, Kristoforus og putto.

barok – se stilarter.

Bartolomæus – en af Jesu 12 apostle. Han bragte angiveligt evangeliet til Indien. Da han engang før år 100 var på vej gennem Armenien, blev han fanget og led martyrdøden ved at blive flået levende. Hans attribut er en kniv.

base – eller basis er den del af en søjles fodstykke, der er profileret, den hviler på plinten, der kan på tilsvarende vis tales om en murbase.

basilika – kirkebygning med tre skibe hvoraf midterskibet er både højere og bredere end sideskibene og er forsynet med vinduer foroven. Midterskibet står i forbindelse med sideskibene ved arkader (se arkade).

basilisk – fabeldyr: Når hanen er ni år lægger den et æg, som udryges af en tudse. Af ægget kommer en basilisk, som straks søger ned i en dyb brønd, kælder eller

hule, den har hanehoved og haneben på øglekrop og er udstyret med flagermusevinger. Det blotte syn af den får mennesker til at dø. Basilisken betragtes som slangernes konge og bærer undertiden krone. Basilisken symboliserer antikrist, djævelen, døden og Luxuria, den personificerede vellyst – en af de syv dødssynder.

basis – se base.

basrelief – lavt relief.

basun – Når engle blæser i basun, symboliserer det Guds budskab til menneskene, forekommer ofte i dommedagsfremstillinger, hvor englene ved deres basunspil vækker de døde. – Se i øvrigt under Fama.

bedeslag – klokkeringningen afsluttes med 9 bedeslag, tre gange tre tydeligt adskilte for hver af Treenheden.

begravelsesvåben – det var – når en standsperson skulle bisættes – nogle steder skik, at man foran kisten bar standere med hans våben, enten det nu var malet på en træ- eller blikplade, eller det var udsåret. Efter bisættelsen kunne begravelsesvåbnene opstilles i kapellet eller hænges på væggen over kisten. Især i Södermanland i Sverige havde man prægtige begravelsesvåben, som her ofte erstattede epitafier (se disse). I Danmark er det hovedsagelig i Sønderjylland, begravelsesvåben har været brugt, og ingen pragtstykker kendes.

Benedikt – af Nursia, 480–543. Stifter af benediktinerordenen (se denne). Hans almindeligste attribut er et bæger, hvorom en orm snor sig eller kryber op fra (evt. en drage). Nogle munke var misfornøjede med Benedikts strenge klosterregler og søgte at forgifte ham. De kom gift i hans vinbæger, men da han velsignede det, før han drak, sprang bægeret itu, og den forgiftede vin spildtes. – Benediktinerkors, se kors.

benediktinerne – ingen anden orden har haft en sådan betydning for Danmark som denne. Ordenen stiftedes i det 6. århundrede af Benedikt af Nursia og er den ældste i Vesteuropa. Munkene forpligter sig til at blive i det samme kloster på livstid, men kan flyttes

Ørslev Kloster.

ud til datterklostre. Benediktinerne har gjort et stort arbejde inden for missioneringen, dertil har de ryddet skove og opdyrket jorden. Såvel kunst som videnskab dyrkes af denne orden, og deres virke samler sig om den hellige lithurgi, som består af messe og korbøn. Deres valgsprog er »Ora et labora«, bed og arbejd! – Ansgar, Nordens apostel, var benediktiner-munk.

Af de mange benediktinerklostre i Danmark er partier bevaret af følgende:

Hundslund Nonnekloster (det nuværende Dronninglund) i Vendsyssel har endnu partier af kirken i behold, ligeledes er der konstateret middelalderligt murværk i syd- og østfløjen. Man véd ikke, hvornår klosteret grundlagdes, blot at det eksisterede i 1268, hvor det nævnes i et testamente.

Ø Nonnekloster (Oxholm) ved Limfjorden syd for Brovst, stiftedes ca. 1175 af bisp Tyge på Børglum. Den overordentligt velbevarede klosterkirke, der endnu står, er fra ca. 1475, og det samme gælder klosterets bevarede vest- og sydfløj, som imidlertid er stærkt ombyggede.

Af Glenstrup Kloster syd for Høbro, er kun den markante kirke tilbage. Klosteret omtales første gang omkring 1250.

Af benediktiner-nonneklosteret i Sebbler er kirken nu også det eneste synlige spor. Desværre vides der såre lidt om klosterets bygningshistorie, men alt tyder på, at kirken er en sengotisk bygning – altså næppe ældre end midten af 1400-tallet.

Såvel Ørslev Nonnekloster som Veng Kloster er omtalt i teksten på henholdsvis side 82 og side 112 og skal derfor ikke behandles hér.

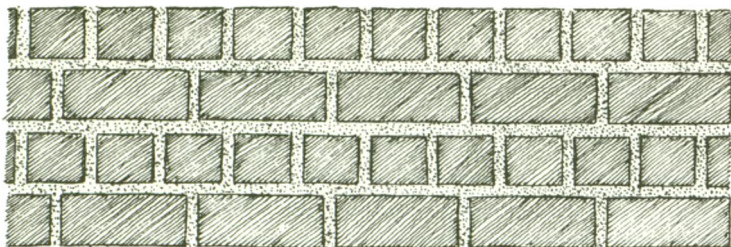
Veverslev Kloster syd for Bjergeringbro har nu kun kirken tilbage, klosteret synes allerede at være overflyttet til Alling omkring 1200. Alling Kloster er senere helt forsvundet.

Stubber Nonnekloster omtales første gang i 1268, af det er lidt af vestfløjen tilbage, det ligger syd for Skive.

Gudum Nonnekloster øst for Lemvig kan i dag ikke opvise andet end kirken. Også det nævnes første gang i 1268, men det er givetvis ældre.

Sct. Knuds Kloster i Odense omtales side 127.

Blokskifte.

mod halsønder. Under flugt fra forfølgere boede han en tid lang i en hule, hvor de vilde dyr kom til ham. Han vises omgivet af vilde dyr eller med en kartekam.

blokskifte – murstensforbandt hvor en række løbere veksler med en række bindere.

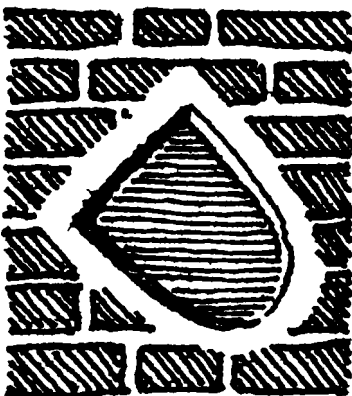
bloktandgesims – har firkantede fremspringende led.

Blomster – attribut for Elisabeth, blomstergren for Dorothea og blomsterkrans om panden Knud Hertug. (Se Cecilia).

blytag – en del gamle danske kirker har tag bestående af store sammenfaldede blyplader. Ofte er nogle af pladerne stemplede med blytækkerens initialer og måske med årstal for tækningen.

blækhus – blandt evangelisten Matthæus' attributter. Et blækhorn vises undertiden i forbindelse med Birgitta af Vadstena.

blændarkade – er en række blændinger, som oventil afsluttes i buer.

Skjoldblænding.

blænding – oprindeligt har det blot været tilmurede vinduer, men man har indset, at de kunne bruges med dekorativt sigte, og flade murnicher – blændinger – anvendes meget som brydende dekorer på gotikkens murflader. Man har også undertiden lavet blændinger for at spare på byggematerialerne. Man skelner mellem høje b., lave b., rundbuede, spidsbuede og aftrappede b., dertil har man haft rund b., skjold-b., kors-b., blændingsbånd etc. Ofte lod man blændingerne stå hvidtede på rød mur eller med en grå berapning, evt. prydede med kalkmalerier.

blændingsværk – er bindingsværk, hvor tavlene mellem tømmeret er opmuret af helsten (ellers er bindingsværk kun halvstensmur), sådan så tømmeret kommer til at ligge fordybet i muren. Det dækkes så ved, at man murer en halvsten på, så hele murfladen kommer til at ligge i samme plan.

blå – farve som symboliserer himlen, troen, sandheden, evigheden, visdommen etc. Af samme grund ses blå ofte i Jesu og Jomfru Marias dragter. Blåt betegner det op-højede og gudsnaere. Det er derfor, man taler om adelens blå blod. I folketroen går man ind for, at blå afværger »onde øjne«.

bog – attribut for en lang række hellige, bl. a. Birgitta af Vadstena, Brynjolf, Augustinus, Bernhard af Clairvaux Gregor, Lucius og Paulus. Bogen hører også til de to dyder, Fides (troens) og Sedulitas (flidens) attributter. Som ordets forkyndere ses apostlene ofte med hver en bog i et posebind – et bind, der som en pose kunne pakkes sammen om bogen, så den kunne bæres i lighed med en pose og godt beskyttet mod regn etc.

bolus – et brunrødt farvestof, der i 15- og 1600-tallet ofte anvend-

tes som malegrund, og som hyppigt er blevet brugt ved forgyldningsarbejder, hvor det er påsmurt krideringen for at »forsegle« den, inden guldgrunden blev penslet på.

bomhul – hul i murværket hvor en stilladsbom har været anbragt. I gotiske bygningsværker har man ofte ladet dem stå åbne af hensyn til senere stilladsopsætninger.

bosse – et lille fremspring på metal-, sten- eller træarbejder, den kan være firkantet eller rund, men også andre former kendes (rudebosses, diamantbosses).

Botvid – døde 1120. Han var svensk af fødsel, men lod sig døbe i England. Han dræbtes af en russisk træll, som han havde frikøbt, og hans attribut er mordvåbnet – en økse. Viser også sammen med en fisk, hvilket peger hen på en mirakuløs fiskefangst, som han engang formidlede.

brandstang – se husbrand.

bronze – en legering, der sædvanligvis består af 80–90 dele kobber til 20–10 dele tin. Har fundet anvendelse til meget kirkegods, ikke mindst klokker.

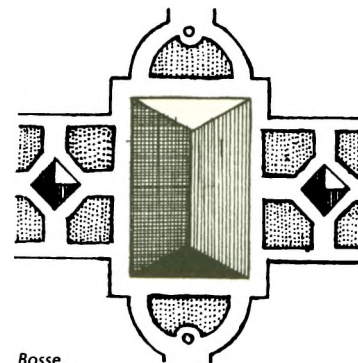
brudekrone – i middelalderen var det almindeligt, at Maria-figuren, som enhver kirke ejede, var udstyret med en smuk metalkrone – måske af sølv eller forgyldt kobber. Denne krone låntes ud til unge piger, der stod brud. Siden blev det sådan, at man i nogle kirker havde en brudekrone liggende, selv om den ikke længere havde nogen forbindelse med Jomfru Maria, og i nogle slægter havde man ligeledes en brudekrone. Skikken at bære brudekrone er endnu ikke ganske uddød.

bruskbarok – se stilarter.

bruskværk – bruskbarokkens væsentligste ornament – se under stilarter.

Bølgeranke.

Bosse.

bryster – afskårne, se Agathe.

brændt fuger – se fuger.

brød – attributter for bl. a. Elisabeth og Nikolaus. Brød i form af en oblat symboliserer Jesu legeme.

brødkurv – attribut for Liberalitas, den personificerede gavmildhed – se dyder.

Budolf (Bodolf) – engelsk helgen, som i 654 grundede et kloster i Boston i England. Har tilknytning til Budolfi Kirke i Ålborg.

bue – en afdækning over en åbning (vindue eller dør f.eks.) eller en blænding, båret af vanger, piller eller søjler.

buefrise – en frise med fortløbende række af buer.

buestik – er murværk i bueform over en blænding eller åbning.

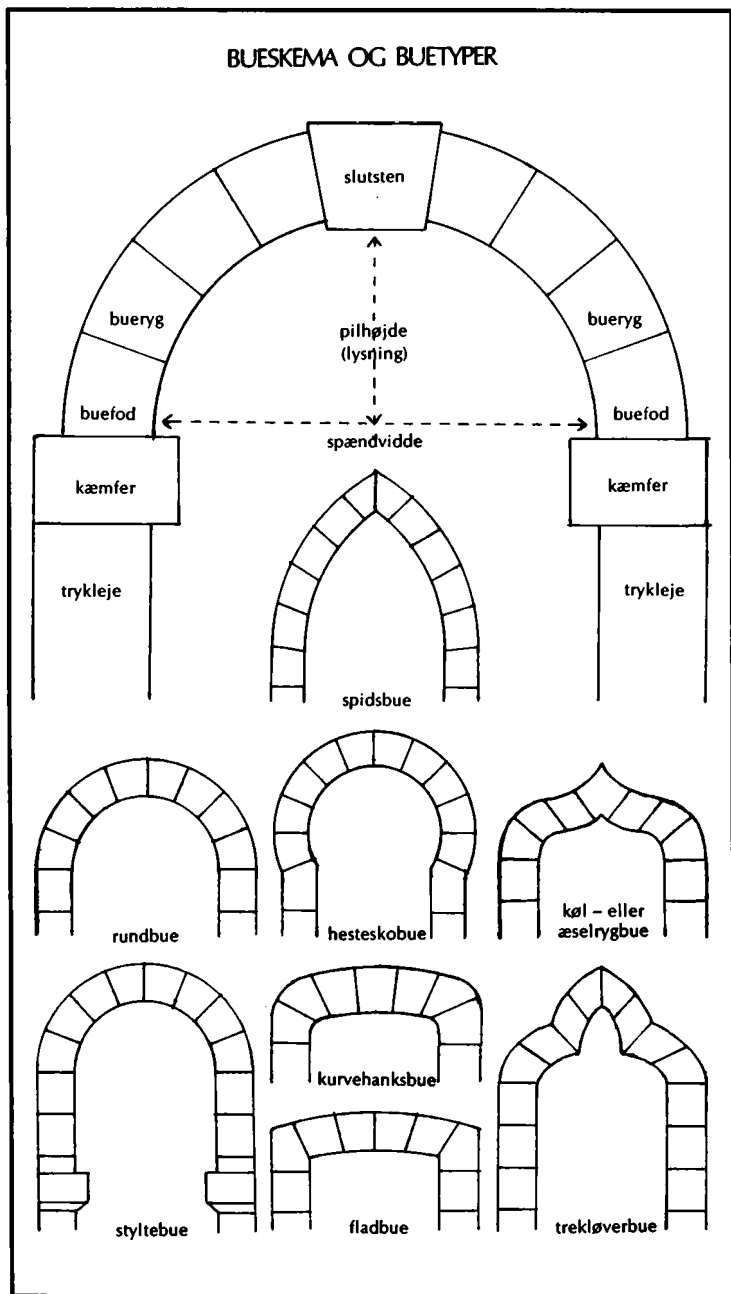
bukkelværk – hule buer opdrevet i metal – meget almindelig dekor i bruskbarokken.

burgunderkors – se kors.

busk – der brænder, vises i forbindelse med Moses (se denne).

bæger – knust, attribut for Benedikt, hører også til Jesu passions-symboler. Bægre til altervin er alle af nyere dato. Oprindeligt drak

BUESKEMA OG BUETYPEN

man direkte af kalken, når man gik til alters, og først vore dages forståelse af hygiejnens betydning fik kirken til at forlade denne praksis og give hver altergænger et bæger at drikke af. – Se i øvrigt kalk.

bæltesims – et profileret led, der deler en murflade vandret.

bæverhaler – tagtegl af smal kognisk facon.

bølgeranke – rankefrise, hvor ranke skiftevis bølgende op og ned og har sideskud i hver bugtning.

børn – hos kvinde – se dyder, Caritas og Maria. Sidstnævnte mest med ét barn, Caritas ofte med flere.

bånd – båndlignende ret smalle murefremspring, der som regel ligger vandret.

båndakantus – et sammenstykket ornament bestående af bøjede eller vinkelbrudte ofte sammenslyngede bånd med akantusblade og nedhængende klokkeblomster.

C

Caritas – den personificerede kærlighed – se under dyder.

Castitas – den personificerede kyskhed – se under dyder.

Cecilia – bad på sin bryllupsdag sin mand, Valerianus, om, at han ville lade hende forblive jomfru, samt om at ville gå over til kristendommen. Han indvilligede i begge dele og døde siden martyrdøden. Man søgte nu at dræbe Cecilia ved at halshugge hende, men hun levede endnu tre dage efter. Hun skal have opfundet orglet og vises i forbindelse med et orgel og noder samt med en krans af roser og liljer, som en engel rakte hende og Valerianus, da denne havde ladet sig døbe. Hun er musikens skytshelgen. Hun led martyrdøden engang i 200-tallet.

cedertræ – symbol på Gud og Jomfru Maria.

celebrantstol – en smukt udkåret stol, som er udført til højtstående kirkemænd, der brugte den, når de celebrerede messen. Brugtes herhjemme i katolsk tid.

Chrispin og Chrispinian – to romere, som missionerede i Frankrig. De reparerede gratis fodtøj for fattigfolk. Man mente, at de stjal læderet og myrdede dem omkring år 300. De er skomagernes skytspatroner og deres attributter er skomagerværktøj.

ciborium – et metalgemme hvori nadverbrødet opbevares. I katolsk tid udformedes ciborier undertiden, så de kunne minde om en alterkalk i opbygningen. Æsken

til brødet hvilede på en høj sekskantet fod og et skaft. Låget rejste sig måske i vejret som et spir med et kors øverst. Ciborier af denne art anvendtes bl.a., når hostien skulle bæres til en syg, som skulle berettes. Ciboriet kunne opbevares i en tårnagtig søjlebåren alteroverbygning, som også benævntes ciborium. – Ciboriaalter, se alter.

cirkel – evighedssymbol.

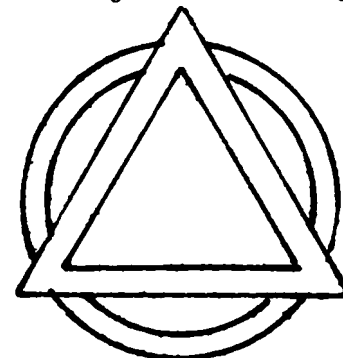
cirkelkors – se kors.

ciselering – fordybet dekor på metalflades overside frembragt ved indhamring med en punsel (se punsel og drivning).

cisterciensere – også kaldet »hvidebrødre« på grund af den hvide eller hvidgrå kutte, de bar. Ordenen er en gren af benediktinerne og stiftedes omkring 1100 i Burgund. Dens medlemmer levede et meget asketisk liv, og støttet af lægbrødre gav de sig af med at rydde skov, dyrke jord og anlægge haver med grønsager og lægeurter. Tillige arbejdede de med kvægdrift og forælding, det er cistercienserne, der har bragt de mange lægeurter til Danmark, og det er ligeledes dem, der har lagt grunden til vor frugt- og grønsagsdyrkning.

Ordenen kom til Danmark i midten af det 12. århundrede, og der har været såvel munke- som nonneklostre her i landet.

Af munkelostrene er lidt af Vitskøl bevaret, nemlig vestfløjen og partier af østfløjen, derimod er den prægtige kirke i dag kun en ruin. Klosteret indviedes i april 1158. Man har i vor tid genoplivet klosterhaven, og der dyrkes på stedet lægeurter i stort omfang.

Trinighedens ligesidede trekant og evighedscirklen.

Vitskøl ligger ved Limfjorden lidt nord for Trend.

Øm Kloster sydvest for Ry var ligeledes et munkekloster, det opnåede stor berømmelse, og dets ruiner er nu afdækket gennem en omfattende udgravning. Klosteret opførtes i årene omkring 1172.

Klosteret i Løgum påbegyndtes antagelig i 1170'erne, og af selve klosteranlægget står nu kun en del af østfløjen med sakristi og kapitelsal tilbage. Kirken, som rejstes i tiden mellem 1190 og 1325 er ligeledes bevaret, den udgjorde nordfløjen i anlægget og er en overmåde skøn bygning.

Holmekloster ved Fåborg kendes i dag bedre under navnet Brahetrolleborg, af det er kirken, der antagelig stammer fra 1170-erne nu en del reduceret og rædselsfuldt »restaureret« i forrige århundrede, men i sig rummer den store partier fra opførelses-tiden.

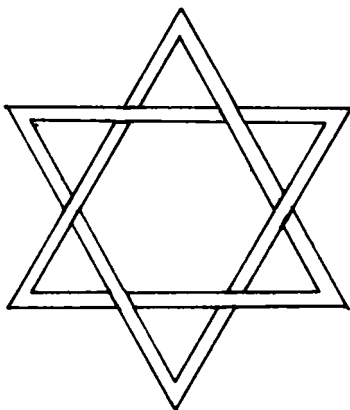
Anlæggets øvrige tre fløje, der nu har renæssancepræg, er rester af cistercienserklosteret, og især den østre og søndre fløj har bevaret betydelige partier, som stammer fra middelalderen.

Esrum Kloster og Sorø Kloster var begge oprindelig benediktinerklostre, men overgik i henholdsvis 1150 og 1162 til cistercienserne, de er begge omtalt i teksten Esrum Kloster side 141 og Sorø side 174.

Til Vor Frue Kirke i Roskilde, som opførtes før 1100, var knyttet et nu forsvundet nonnekloster.

columbarium – urnehal, forekommer ofte i tilslutning til krematorier.

Cosmas – se Damianus.

Davidstjerne.

Cuthbert – engelsk helgen, var eremit på øen Farne, blev biskop i Lindisfarne, men vendte tilbage til eneboertilværelsen. Engang han lå livløs på stranden kom oddere og slikkede ham til live. – Vises med odder ved sin side.

cypres – symbol på Jesus

D

dagmarkors – se Sct. Bendts Kirke side 166.

Damianus – vises altid sammen med Cosmas. De var tvillingebrødre fra Arabien, var lægeuddannede og behandlede syge uden at tage betaling derfor. I år 303 led de døden ved halshugning. Først havde prefekten Lysia imidlertid sendt folk ud efter dem, disse kastede sten efter brødrene og afskød pile efter dem, men både sten og pile vendte tilbage og dræbte dem, der havde afsendt dem. Brødrene er lægernes og apotekernes skytspatroner, de vises med lægeinstrumenter, såsom uringlas, medicinflasker, mortere og kirurgiske knive, vises også med en slange på en stav (apotekernes mærke) samt med sten og pile henvisende til Lysias' forfølgelse af dem.

dauidstjerne – består af to ligesidede trekanter, der er flettet sammen til stjernefigur. Davidstjernen er et symbol på jødedommen og benyttes derfor ikke meget i den kristne kirke. I øvrigt symboliserer den nedadvendte trekant Guds hjælp til menneskene og den opadvendte menneskets egen kraft.

degnestol – stolen hvor degnen havde sin plads under gudstjenesten, den er ofte rigere udsmykket end de almindelige stolestader og dertil lukket af hensyn til kulde og træk i de dengang uopvarmede kirker.

delfin – der fortælles mange sagn om, at delfiner har hjulpet skibbrudne i land. – Derfor er delfinen blevet symbol på frelsen.

Haltetanden fra middelalderligt kalkmaleri.

diamantbosse – se bosse.

Dionysios – fransk biskop, som i 285 led martyrdøden ved halshugning. Ifølge legenden samlede han, efter at eksekutionen havde fundet sted på Montmartre, sit hoved op og gik med det under armen til Saint Denis, hvor han ønskede at blive begravet. Han påkaldes imod hovedpine og vises med sit hoved under armen eller med det øverste af hovedet afhugget. – Man kan i øvrigt se ham fremstillet både med hovedet på rette plads og et under armen.

disk – paten – lille tallerken af sølv, forgyldt kobber, messing eller porcelæn, hvorefter altergængere får rakt hostien. I gammel tid var det almindeligt, at alterkalken og disken var fremstillet,

så diskens skål passede ned i kalkens cupa. Præsten kunne så bruge kalkens skaft som håndgreb, når brødet uddeltes. Ofte har disken Agnus Dei indgraveret, et andet motiv er den tronende Jesus.

Dismas – den angrende synder, der hænger på højre side af Jesus på Golgathafremstillingen.

djævelen – I den ældre middelalder vises han oftest i lignelse af en drage, lindorm, basilisk, slange eller øgle (se disse). Siden forandrer han karakter til en hæsleg vanskabning – halvt dyr, halvt menneske. Han kan også symboliseres ved en løve. Djævelens engle har sorte flagermusevinger i modsætning til Guds engles lyse fuglevinger.

Helligåndsdue.
Fra det gyldne alter i Sahl.

dobbeltkors – se kors.

dobbeltørn – se ørn.

dodenkop – et især i ældre tid ofte brugt jernholdigt farvestof, som påsmurt i tynde lag er rødbrunt, i tykkere lag violetbrunt og i endnu større mængde sortviolet.

dominikanerne – også kaldet »sortebrødrene« var tiggermunke og måtte ifølge ordenens regler kun leve af almisser. Medlemmerne havde aflagt løfte om et liv i evig fattigdom.

Brødrene, som skulle bruge deres tid på at missionere, måtte ikke spille tiden med legemligt arbejde, og det var derfor, de ikke kunne påtage sig selv at tjene til livets ophold.

Ordenen oprettedes af spanieren Dominicus Guzman i 1220, og i modsætning til de øvrige munkeordener, der var fast knyttet til deres kloster, kunne dominikanerne færdes friere, dog altid to i følge. Denne frihed nødvendiggjordes af deres missionærvirke. Efterhånden oprettedes der også en dominikaner-nonneorden.

I egne, hvor det kneb med at tigge tilstrækkelige midler sam-

men, fik dominikanerne dispensation fra fattigdomsløftet således, at der kunne lægges jord til klosteret, det skete f.eks. nogle steder i Danmark. I øvrigt var dominikanerne almindeligt frygtede – deres speciale var nemlig jagt på kættere og kætterske anskuelser, ref. den spanske inkvisition.

Allerede i 1220'erne kom dominikanerne til Danmark, og væsentlige dele er bevaret af nogle af deres klostre.

Klosteret i Ribe stiftedes i 1228 og er sluppet forbløffende heliskindet gennem århundrederne. Kirken – en stor og særegen bygning, som er blevet til i flere omgange, står endnu i alt væsentligt, og det samme gælder de øvrige klosterfløje, som for store partiers vedkommende kan dateres til det 13. århundrede.

Ligeledes er dominikanerklosteret i Århus ret godt ved magt. Kirken, der er indviet til Vor Frue, er ældre end dominikanerklosteret, som må være grundlagt i 1227, den hed oprindelig Sct. Nikolaj og menes påbegyndt omkring 1100.

Af klosteranlægget i øvrigt er vestfløjen, betragtelige dele af nordfløjen og noget af klostergangfløjen tilbage.

Den middelalderlige Sønderogns Kirke i Viborg er rest af et dominikanerkloster.

Også i Holbæk står der et par fløje af et dominikanerkloster, de er muligvis i deres oprindelse fra begyndelsen af det 14. århundrede, men siden er de ændrede så meget, at en nøjagtig datering vanskeligt lader sig gennemføre, man har været inde på, at den søndre klosterfløj kunne være fra slutningen af 1300-tallet.

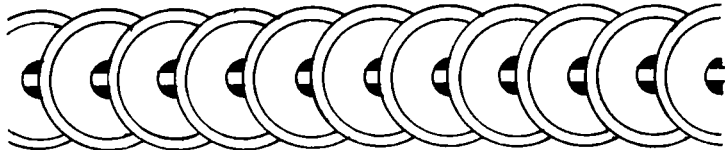
Gaunø Slot er bygget omkring resterne af Sct. Agnete Nonnekloster, der rejstes i begyndelsen af 1400-tallet, og i den østre fløj er der fundet middelalderligt murværk, hvorfor man går ud fra, at den sydlige del af denne fløj i to stokværks højde hidrører fra nonneklosteret, det samme gælder sydfløjen med slotskapellet, der er en del af klosterets kirke.

Dominikus – helgen. Stifter af dominikanerordenen, stor kætterjæger, død 1221. Han ses iført dominikanernes sorte dragt over en hvid underkjortel. Ved hans dåb så gudmoderen en stjerne sætte sig på hans pande. – Derfor vises han med en stjerne, bærer lilje i hånden og ledsages af en fakkeltærende hund, som henviser til en vision, hans moder havde.

donator – skænker af en gave til alment vel. Til kirkerne f.eks. kalk, altertavle, lysestager, lysekroner, vinkande etc. Ofte har donatorerne ved påmaling, skæring eller gravering af deres initialer eller våben på de ting, de har skænket, søgt at sikre sig mod glemsel. Undertiden har de af kirken fået tilstået en særlig fornem begravelse i kirken til tak. På enkelte danske altertavler ses donatormalerier, hvor den ædle giver afbildes knælende for den korsfæstede Frelser eller som deltager i en eller anden religiøs scene.

dorisk orden – se søjler.

Dorthea – døde 304 martyrdøden i Kæsarea i Lilleasien. Teofilus spottede hende, da hun var på

Dukatornament.

vej til skafottet, og bad hende »sende ham frugt og blomster fra den have, hvor hun nu gik hen til sin brudgom«. Lige før hun døde åbenbarede en engel sig og bragte en kurv med æbler og roser til Teofilus, som herefter omvendte sig og selv blev martyr. Hun vises med roser, æbler, blomstergren eller en kurv (indeholdende æbler).

Dovenskab – Acedia – se dødsynder.

drage – symboliserer djævelen og det onde, fremstilles måske som et krokodille- eller varanliggende uhyre, men er undertiden mere frit komponeret. En drage tråd under fode beretter om det undertrykte onde. Dragen er attribut for Georg, Olav, Margareta og ærkeenglen Mikael (denne kendes fra helgenerne ved, at han har vinger på ryggen). En drage, som kryber op af en kalk, er attribut for apostlen Johannes og Benedikt af Nurcia, den symboliserer hér gift.

drager – bjælke understøttende et bjælkelag i et loft, hvorunder der ikke er bærende vægge.

drikkehorn – blandt attributterne for Gula, det personificerede frådseri (se dødssynder).

drivning – forhøjet dekor på en metalplades forside fremkommet ved, at man har lagt pladen over en skabelon, en begblok eller en sandflade og har bearbejdet bagsiden med hammer og punsel. Man kan også af plader opdrive former – f.eks. bægre. Se også punsling og ciselering samt Sahl Kirke side 74.

due – symboliserer Helligånden og har i denne egenskab undertiden en glorie om hovedet eller en aura om kroppen. En due med olieblad i næbbet symboliserer udsoning. Syv duer står for »åndens syv gaver« (se disse). Tolv duer kan stå for apostlene. Duer i vindru eklase er sjæle, som er

Romansk granitdøbefont, Vindingetypen. Sdr. Næraa, Fyn.

Romansk granitdøbefont af firpasform. Roskildetypen. Græsted Kirke, Sjælland.

Romansk granitdøbefont, Roskildetypen, med fontelåg (senere) af kobber. Kalvslunde Kirke, Sjælland.

Romansk granitdøbefont. Lillebæltstypen. Sandager Kirke, Fyn.

Romansk granitdøbefont, Slagelsetypen. Vemmelev Kirke, Sjælland.

Romansk døbefont. Højbytypen. Fraugde Kirke, Fyn.

Romansk granitdøbefont. Midtjysk type med figurer. Nr. Lyndelse Kirke, Fyn.

Østjysk løvefont. Romansk. Stenild Kirke.

frelst ved Jesu blod eller symboliserer mennesker, som modtager nadveren. – Attribut for Gregor.

duebrødre – se helligåndsortenen.

dukatornamente – brugt meget i renessancen – ser ud som en række skrånede mønter trukket på en snor.

dyderne – opdeles i tre teologiske dyder (tro, håb og kærlighed), samt et større antal verdslige dyder. Disse dyder personificeres ofte som kvinder, der kendetegnes ved de attributter, som omgiver dem. En sjælden gang kan en af de verdslige dyder f.eks. Fortitudo (tapperhed og styrke) være vist som en mand.

De teologiske dyder – kardinal-

dyderne vises således: Fides (tro) med kors, kalk, bibel. Spes (håb) med anker og fugl. Caritas (kærlighed) som kvinde med små børn – et på armen og resten omkring sig.

De verdslige dyder vises som følger: Misericordia (barmhjertighed) med kande og brødkurv, Sedulitas (flid) med røgelseskar, bog og høne med kylling, Liberalitas (gavmildhed) med kande og brødkurv – er derfor vanskelig at kende fra Misericordia. Mansuetudo (sagtmodighed) med lam, Prudentia (klogskab) med slange om stav samt spejl – selverkendelse – Castitas (kyskhed) med enhjørning, palme, ris og ferle. Obedientia (lydighed) med krans af roser. Sobrietas også kaldet Temperantia (mådehold) med kande og skål –

vand, der blandes i vin. Justitia (retfærdighed) med vægt og bind for øjnene. Perseverantia (standhaftighed) med søjle og krone. Fortitudo (tapperhed, styrke) med sværd, spyd og søjle. Patientia (tålmodighed) med lam. Humilitas (ydmyghed) med due og kors.

Disse personificerede dyder optræder atter og atter på altertavler, epitafier etc. Endvidere ser man på mange epitafier en basunerende dame, hun hører ikke til dyderne og er ej heller nogen dommedagsengel, men derimod udsprederen af afdødes berømmelige ry. Hun kaldes Fama.

døbefont – I oldkirken blev man ikke døbt ved døbefonte men i særlige dåbskapeller, baptisterier, som i gulvet havde nedfældet et

stort bassin. Det var kun i de biskoppelige kirker, man kunne blive døbt, dog fik præsterne siden myndighed til at forrette dåbs-handlingen. Bassinerne, som havde været nødvendige, så længe det var voksne, der skulle døbes, blev overflødige, da dåben hovedsagelig kom til at omfatte små børn, og derfor fik man i stedet dåbskedler og siden døbefonte i kirkerne. Dåbskedlen (se Ribe Domkirke side 109) kunne være af træ eller metal og var beregnet på, at et barn – eller en voksen med for den sags skyld – helt kunne dypes ned i den. Døbefonten er af mere moderat størrelse og kummen er i de fleste tilfælde formet som en kalk. I den er der kun plads til spædbørn.

Det var først brug, at barnet

Romansk granitdøbefont.
Kapitælgruppen.
Davinde Kirke, Fyn.

Romansk granitdøbefont. Midtfynsk
ranketype. Sandholt-Lyndelse Kirke, Fyn.

Romansk granitdøbefont,
Kalundborg-typen.
Gadstrup Kirke, Sjælland.

Romansk granitdøbefont. Arkitektonisk
arkadetype. Lunde Kirke, Fyn.

Romansk granitdøbefont. Storebæltstypen.
Ørbæk Kirke, Fyn.

Romansk granitdøbefont. Sydfynsk
type af øgruppen. Humble Kirke,
Langeland.

Døbefonten i Sønderborg Slotskirke, for-
lærdiget af Cornelis Floris af marmor og
alabast. Overdelen af træ. – Renaissance.

Smedejernsdøbefont, bruskarok,
Holmens Kirke.

dukkedes tre gange helt ned under vandet, men denne praksis viste sig såre uheldig. Dels fik mange børn vand i lungerne og døde under dåben, dels blev mange forkølede af at blive dukkede i det iskolde vand, og derfor opgav man efterhånden den hårdhændede metode, »da man ved dåben vil børnenes vel og ikke deres fordærv«, og nøjedes med at hælde vand i et dåbsfad og derfra med hånden tre gange øse det over den lilles hoved. Døbefonten blev på denne måde overflødiggjort, men den fik lov til fortsat at tjenestegøre i kirken som holder til dåbsfadet.

Mange døbefonte har hul i bunden og ned gennem hele soklen. Det er til, at dåbsvandet kan løbe ud igennem. Dåbsvandet

måtte helst være hentet af kirkens egen brønd og ikke »i verden«, og da det var indviet, måtte det ikke komme ud fra kirkens grund, da det derved vanhelligedes. Derfor lod man det sive ned i grunden under kirken gennem hullet i fonten.

Danmark har et væld af middelalderlige døbefonte: hovedparten af de romanske fonte er af granit og fremstillet her i landet, men enkelte pragtfulde importerede fonte af gotlandsk sandsten og hoburgmarmor (også fra Gotland) findes en snes steder herhjemme. Da der har været tale om bestemte værksteders arbejder i de forskellige dele af landet, og hovedtyperne ikke er urimeligt mange, er en repræsentant for de vigtigste af dem vist her.

I gotisk tid er det de gotlandske kalkstensfonte, der ganske dominerer Danmark, men det bliver tillige til nogle meget smukke og såre egenartede fonte støbt af søsø (misvisende kaldet malm) – (se Haderslev Domkirke side 97).

Renæssance og barok opviser en del træfonte – undertiden med ganske fortrinlige billedskærerarbejder og som regel rigt stafferede. Nogle smedejernsfonte forfærdiges – bl.a. et højst aparte stykke til Holmens Kirke, men dette materiale opnår ikke megen udbredelse. I den senere barok er materialet helst marmor eller marmormalet træ, og klassicismen holder fast ved dette ideal.

Førrige århundrede byder på nogle støbejernsfonte, der langt fra alle synes lige vellykkede set

Dåbsfad af lueforyldt sølv, barok (regence), Vemmetolte Kloster.

til et sølvdåbsfad. De ældste er fra tiden omkring 1500, og de er næsten alle tyske. De blev forfærdiget af bækkeslagere, og i nogle tilfælde havde man fundet frem til en primitiv preseteknik, hvor fadet fik en grovform ved at blive trykket ned over en skabelon. Færdiggørelsen fandt så sted

Dåbskande af lueforyldt sølv, barok (regence), Vemmetolte Kloster.

ved opdrivning, punsling og ciselering (se disse). Motiverne er ikke alt for varierende. Det almindelige er en jagtscene, tre fisk eller uddrivelsen af paradiset. Der kan på fadet være en række majuskler eller minuskler (se disse), men det er ikke altid, der er nogen mening med bogstaverne. Bækkeslagerne var som regel analfabeter og brugte udelukkende bogstaverne som rent dekorative elementer. De tidlige dåbsfade er af svært gods, hvorimod de senere – hollænderne eksporterede en del hertil i slutningen af renæssancen og begyndelsen af barokken – er af spinkelt gods og ofte har måttet stives af ved, at der er lagt et jernbånd i kanten. Renæssancens dåbsfade er runde, barokkens kan være seks- eller ottekantede. I øvrigt er dåbsfadene sjældent forskellige fra de håndtvætfade, man dengang brugte i hjemmene. Senere dåbsfade er i reglen runde og med en mere behersket dekor.

dåbshimmel – Over nogle døbefonte svæver en himmel opbygget af træ. Oprindeligt var den låg over fonten, men efterhånden hævedes den op i luften, og sam-

tidig fik den en rig udskåret ornamentik. Himlen kan være formet som et slags bur, og inde i »buret« er »Jesu dåb« fremstillet.

dåbsindelukker – I nogle kirker indrettede man i barokken hele indelukker til døbefont og dåbs-himmel. Sådanne indelukker var i reglen bygget op af trægitre med mange udskårne figurer, almindeligvis putti – vingede småbørn – der måske optrådte i rollen som dyderne (se disse).

dåbskander – er praktisk talt alle af nyere dato.

E

elefant – symboliserer kristen styrke og kongelig værdighed.

Elegius – 590–660. Han var først hofsmed, siden kongelig guldsmed og sluttelig blev han biskop af Noyon. Ifølge en legende gik en dreng i lære hos ham, og drengen skoede hestene på den mærkelige måde, at han tog underbenet af hesten, skoede det og satte det på igen. Det viste sig siden, at dren-

gen var Jesus. Hans attributter er en pokal, hammer, tang og hesteben eller hestesko. Han er skytshelgen for guldsmede og smede, der giver sig af med at sko heste.

Elias – profet. Ses ofte farende til himmels i en vogt (ildvogn).

Elisa – profet, attribut en flakt ørn (se ørn).

Elisabet – af Thüringen (1207–31). Datter af kong Andreas II af Ungarn. Hun var gift med landgreve Ludwig af Thüringen, og medens hun var en mild, from og opofrende kvinde, skal han have været ret hård imod såvel sine undergivne som imod hende. En dag, da hun kom gående med en kurvfuld brød, som hun havde taget af husholdningen for at give til de fattige, mødte hun gemalen, der i en brysk tone spurgte, hvad der var i kurven. Elisabet blev meget bange og svarede, at det var roser, hvilket landgreven imidlertid ikke troede på. Han rev det klæde, der dækkede kurven, til side – og da var alle brødene forvandlede til roser. Hun grundlagde et sygehus i Marburg, hvor hun plejede syge og fattige.

Hendes attributter er en krone, som viser hen til hendes kongelige herkomst, dernæst en kurv med roser samt brød eller andre fødevarer og en kande eller et krus, som alle melder om hendes gerning som velgører – endelig

En ret frit oplattet elefant og et vildsvin. Gotisk kalkmaleri, Birkerød Kirke.

Topstykke af stolestagedavl, bruskbarok med kerub. Greve Kirke, Sjælland.

ses hun med en model af Elisabethkirken i Marburg, hvor hun ligger begravet.

empire – se stilarter.

engle – spiller en overmåde stor rolle i kirkekunsten. Man regner med, at der er ni slags: Serafer, keruber, troner, herredømmer, magter, kræfter, fyrstendømmer, ærkeengle og engle. Hver gruppe udgør et såkaldt englekor. Seraferne har tre par vinger –

Kerub. Fra prædikestolen i Sahl Kirke.

undertiden besat med øjne. Med det ene par bedækker de deres ansigt, med det andet deres fødder, med det tredje par flyver de. Deres klædebon er rødt. Keruberne har ét, to eller tre par vinger, som ligeledes kan være besat med øjne. I middelalderen havde de som regel to par vinger. Vingede englehoveder – f. eks. forekommende på stolestagedavl – er keruber. I hel figur kan keruberne være iklædt messeskjorte, hovedlin og kåbe, og deres farver er hvid og blå. Hænderne, som de holder løftede, kan evt. holde om flammesværd. I øvrigt ses keruber også med fire hoveder. Tronerne vises enten som vingede ildhjul besat med øjne eller i menneskeskikkelse med hænderne lagt sammen i bedestilling. De bærer et bånd om panden, og deres vinger er øjenbesatte. Herredømmer, magter og kræfter bærer alle en alba – en hvid kjortel, og om skuldrene har de en grøn stola, en kappe af samme farve samt om livet et gyldent bælte. Herredømmernes attribut er et scepter, som de bærer i hånden, magterne har krone på hovedet og kræfterne en stav med rigssæble. De holder alle

i venstre hånd Jahve-tegnet (se dette) og er barfode.

Fyrstendømmerne er klædt som de foregående tre grupper, men adskiller sig fra disse ved at have fodtøj. I højre hånd bærer de en lilje eller en stav med liljer. Venstre hånd lægger de på brystet. Ærkeenglene er klædt i lyse dragter og har vinger, og det samme gælder englenerne. Det er ærkeenglene Gabriel, Mikael og Rafael, der hovedsagelig træffes i kirkekunsten, men der er i alt syv. Gabriel vises undertiden uden vinger, og hans attributter er en korsstav eller en lilje – liljestengel. Undertiden bærer han en oliekvist. Han ses oftest ved bebudelsesfremstillinger, men kan tillige være at opfatte som dødens engel. I denne egenskab kan han optræde som en jæger med hunde, der jager et stykke vildt, og vildtet er det dødsmerkede menneske. Mikael er himlens kriger. Han kæmper rustningsklædt mod djævelen i en drages skikkelse. Mikael er også lovgiver, og som tegn på denne værdighed kan han i den ene hånd holde jordgloben, medens hans martialke karakter kan åbenbare

sig ved, at han bærer et flammende sværd eller spyd og et korsmerket skjold. Mikael er sjælens talsmand. Han foretager sjælevejningen på dommens dag og fremstilles ofte som sjælevejer. Rafael er pilgrim og vises med vandringsstav, feltflaske og en fisk i hånden.

I øvrigt ses engle ofte med basuner (Guds budskab til mennesker), krans (tegn på den kristne sejr), liljer (uskyld), musikinstrumenter (den himmelske musik), palmegrene (også et sejrstegn), Jesu passionsværktøj (se dette), sværd (retfærdighedens og det godes vogtere) samt vandringsstav (fordi de er budbringere). Diktrende engel ses sammen med evangelisten Matthæus og Birgitta af Vadstena.

Engle bør egentlig vises uden alder – d.v.s. unge og kønsløse – hvilket imidlertid langt fra altid er overholdt i kunsten.

enhjørning – fabeldyr, nærmest som hest med snoet horn (narhvalstand) i panden, den kan symbolisere Kristus samt Jomfru Maria (jomfruelighed) – i samme egenskab er den attribut for Casti-

Engel fra anden halvdel af forrige århundrede. Det typiske feminine præg er en misforståelse, da engle er kønsløse.

tas, den personificerede kyskhed. Enhjørningen er ligeledes attribut for Justina (se denne) og kan i kunsten stå for døden.

epistelsiden – sydsiden af koret, hvor oplæsningen af epistlerne i gammel tid fandt sted.

epitafier – se gravmæler.

Erasmus – biskop af Antiokia, død 303. Hans vigtigste attribut er en vinde, hvilket skulle vise hen til, at han led martyrdøden ved, at hans bug åbnedes, og tarmene spolede op på vinden. Andre vil dog vide, at han døde en naturlig død, og at vinden simpelt hen er et spil til en ankerrosse, men det forhindrer ikke, at Erasmus ofte – f. eks. på kalkmalerier vises, medens han udstår martyriet. Syle og søm hører ligeledes til marterredskaberne. De blev drevet ind under hans negle. Endelig optræder han undertiden i en gryde – fordi han ifølge en anden legende blev kogt til døde. Da han engang prædikede, blev det et frygteligt uvejr omkring ham, kun på stedet, hvor han og hans tilhængere stod,

Erasmus.

var himlen blå, og solen strålede. Af samme grund anråber søfolkene Erasmus om beskyttelse mod lynnedslag i skibsmasten. Hans tømte mave gør ligeledes, at han er hjælper mod kolik og andre mavesmerter.

eremit – eneboer. Flere hellige mænd vises som eremitter.

etageblændinger – blændinger lagt båndvis over en facade eller en del af denne (gotisk. – Se i øvrigt blændinger).

Eustacius – se Hubertus.

Eva – menneskenes stammoder. Hun vises gerne sammen med Adam (se denne). Ved sin skabelse træder hun ud af hans side, medens han ligger sovende på jorden. Ellers er det mest i sin egenskab af lokkeren til syndefaldet, hun forekommer (bydende Adam kundskabens frugt), hun ses også sammen med ham ved ud drivningen af paradiset og som den arbejdende Eva – efter syndefaldet – med en håndten.

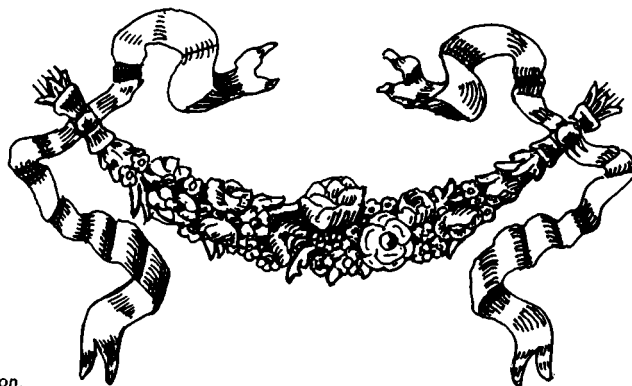
evangeliesiden – nordsiden af koret, hvor evangeliet i gamle dage læstes op.

evangelisterne – der er fire, Johannes, Lukas, Markus og Matthæus (se disse). Johannes symboliseres ved ørnen, Lukas ved oxen, Markus ved løven og Matthæus ved en engel. Disse fire symboler optræder ofte alene – f. eks. i hjørnerne af gravsten.

F

Fakkell – attribut for Blasius, Agathe, Barbara og andre helgener. Omvendt fakkell betyder død.

fals – et retvinklet indsnit langs kanten af et træstykke til anslag for et andet stykke træ, eller et tilsvarende indsnit i en murvange eller murkarm som anslag for en dør eller et vindue. Falsen kan også være anvendt som rent dekorativt element.

Feston.

falsk fuge – efterligning af fuge med rent dekorativt formål.

Fama – se dyder.

fas – en skråt afskåret kant.

faunhoveder – maskebilleder (maskeroner) forestillende grinende fauner eller djævløse – ses ofte i renæssancens og bruskbarokkens træskærer- og stenhuggerarbejder.

Faxekalk – er en tæt, gul koralkalk, som har været anvendt i nogle sjællandske kirker. En hård variant af kalken kaldes faxemarmor.

ferle – en kort stok med blykugle i enden, anvendtes til at straffe skolebørn med. Man slog dem i hånden eller på håndryggen med blykuglen. – Blandt attributterne for Castitas, den personificerede kyskhed (se dyderne).

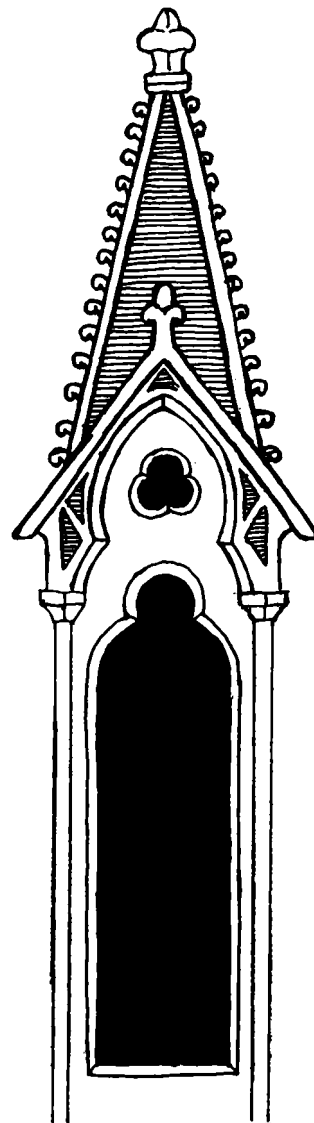
feston – kæde af blade, blomster og frugter nedhængende i en bue.

fiale – lille slankt gotisk spir.

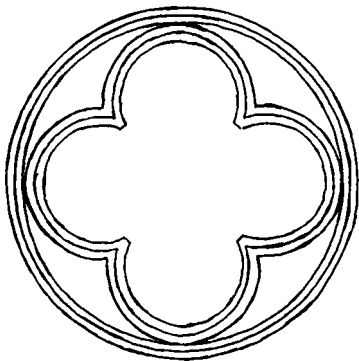
Fides – den personificerede tro (se dyderne).

Faunhoved. Renæssance, fra altertavlen i Radsted Kirke, Lolland.

Fiale.

Firpas.

filigran – arbejde bygget op af guld- eller sølvtråde, som rulles sammen i mønstre og loddet fast til hinanden, undertiden med små mellemled af kugler i samme metal. For at få filigrannet til at holde, kan det være loddet eller nit-tet fast til en underplade.

Filip – led martyrdøden i Frygien, hvor han korsfæstedes og stenedes. Hans attribut er et kors med dobbelt tværbjælke eller en korsstav (se kors) samt nogle sten. (Evt. t-formet kors – taukors).

finering – et tyndt pålimet lag af smukt ædeltræ på arbejder af simplere eller mere solidt blindtræ (blindt, fordi man ikke ser det).

firben – symboliserer mennesket, der søger den kristne tro og går mod det åndelige lys (firbenet kommer fra huller i jorden ud i lyset).

firkant – ligesidet, symboliserer den timelige verden.

firpas – fire lige store cirkler lagt korsvis – meget anvendt ornament i gotisk tid. Kaldes undertiden også firblad og firkløverornament.

fisk – kan være symbol på Jesus, tre fisk på treenigheden. Fisk kan også vise det døbte menneske i forhold til Jesus, derfor er fisk et ofte set ornament på dåbsfåde. I øvrigt er en fisk attribut for flere helgener, bl. a. Botvid – også Jonas vises sammen med en fisk – eller i en fisk, det skulle ganske vist være en hval, der havde slugt ham, men i fremstillingerne ligner den nærmere en fisk.

fiskeblære – meget anvendt ornamentik i gotikken bestående af fiskeblærelignende gennembrydninger i træværk.

fjeder – smalt fremspring på et bræt svarende til fordybning i et andet bræt – not – så de kan sluttes sammen.

fladsnit – ganske lavt relief skåret i træ og uden »mellemtoner«.

flakt ørn – se ørn.

flamme – på hovedet af apostlene, betyder at de er blevet besat af Helligånden. – Flamme alene kan stå for Helligånden, flammende hjerte for Caritas (kærligheden). Et flammende gab er helvede.

flensborgsten – tynd mursten, i reglen gul eller flammegul-rød. Undertiden kun tre centimeter tyk.

flid – Sedulitas, dyd.

flint – sten som kun undtagelsesvis indgår i murværket på middelalderlige danske kirker.

fløjaltertavler – se altertavler.

fodaftryk – i sten. Kan symbolisere Jesu himmelfart (hans voldsomme afsæt), men også det at gå i hans fodspor. Der berettes ligeledes, at fodaftryk er fremkommet under vægten af et martyrium. – I virkeligheden et rent hedensk fænomen – markeringer af steder, hvor en guddom har stået, et »kraftoverførsningssted«, hvor mennesker kan hente styrke.

foldeværk – et meget populært sengotisk ornament skåret i træ eller hugget i sten og opbygget som foldet pergament.

fontegitter – se dåbsindelukker.

fontehimmel – se dåbshimmel, det samme gælder fontelåg.

forbandt – se murskifter.

forblændere – særlig fine mursten tilvirket af udsøgt ler og anvendt som skal på muren.

forkræbber – en gesims, som af dekorative grunde eller praktiske hensyn forløber i knæk.

formsten – mursten hvis profil er formet i leret inden brændingen.

Fortitudo (Fortes) – tapperhed, styrke (se dyderne).

Frans – af Assisi (1182–1226). Stifter af franciskanerordenen. Havde stigmatiseringer, (se disse) hvor Jesu vunder var. Har i øvrigt franciskanernes dragt på, holder evt. det særlige franciskanerkors (se kors) og følges af et lam.

franciskanerne – eller »de grå brødre« er en tiggermunkeorden, der stiftedes af Frans af Assisi i 1209, og i 1212 stiftede hans søster, Klara, en lignende orden for kvinder – »klarissierinderne«.

Franciskanerne – de små brødre, som de undertiden kaldte sig – kom til Danmark i 1222 og gjorde her et ualmindelig stort og smukt arbejde, ikke mindst var deres sociale hjælp til samfundets dårligst stillede enestående, de drev i udstrakt grad hospitaler, og spedalsk-hedshospitalerne – Sct. Jørgensgårdene – sorterede i mange tilfælde under dem. Deres missionering var mild og fredelig, og dertil dykkede de kirkelig videnskab.

Franciskanerklosteret i Viborg stiftedes 1235, og nogle – desværre stærkt mishandlede – dele står tilbage, det drejer sig om den østlige fløj og dennes sidefløj. Østfløjen er næsten helt spoleret, hvorimod sidefløjen er noget bedre i stand. Man formoder, at de begge er fra det 15. århundrede.

Klosteret i Horsens omtales i teksten side 101.

Af klosteret i Odense er kirken »Gråbrødrekirke« nedrevet (se i teksten under Sct. Knud side 126). Derimod er ikke ubetydelige afsnit af selve klosterhusene i hæderlig tilstand, de går næppe tilbage til klosterets stiftelse i 1279, men må antages at stamme fra tiden omkring 1400 og hundredåret derefter. Det, der refter af det engang mægtige franciskanerkloster, er den fløj, der afsluttede anlægget mod øst, nordfløjen, en del af den tilstødende korsgang og en udløberfløj mod nord.

Sct. Klara Nonnekloster i Odense er stort set forsvundet, en rest af en af fløjenes kælderstokværk indgår i bispegården.

Nykøbing Falster har også haft sit gråbrødre kloster, det omtales i teksten side 199–201.

Gråbrødre Torv i København har navn efter det nu længst forsvundne franciskanerkloster. Angiveligt skal der i ejendommen nr.

11 være bevaret partier af en klosterbygning.

franciskanerkutte – se Antonius af Padua og Frans af Assisi.

fresko – vægmaleri på fugtigt puds (se kalkmalerier).

frise – det led på en gesims, der foroven begrænses af kronlisten (se denne) og nedadtil af arkitraven (se denne). Betegnelsen benyttes også om et ornamentbånd – evt. med figurmalerier.

fritrapp – trappe uden på bygningen – f. eks. op til klokketårnet.

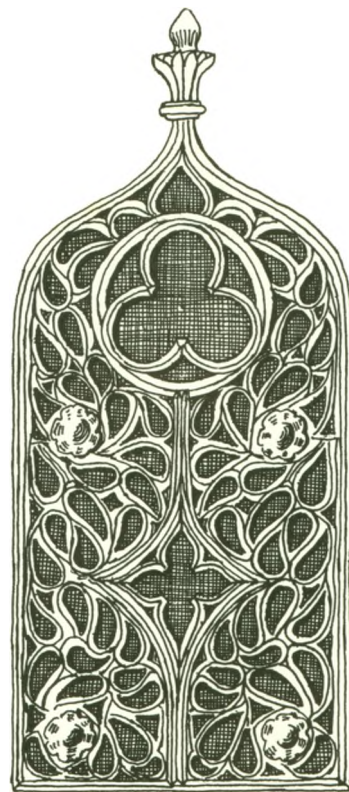
frontale – se alter.

frugter – i kurv, se Dorthea.

frø – hvorpå mand og kvinde rid, se Avaritia (gerrighed).

frådseri – Gula – se dødssynderne.

frådsten – kildekalk, aflejres hvor

Gotisk skæring med fiskeblære-ornamentik.

Epitafium over Erik Jensen, Rødby. Højrenæssance.

Præsteepitafium i Vejlø Kirke. Det er bruskbarok og skåret af Abel Schrøder i Næstved.

lod én opsætte i hver af de kirker, hvor de måske engang kunne tænke sig at hvile. Man må dog ikke tro, at de afdøde er indemurede i væggen bag epitafiet, de skal søges et sted i nærheden under gulvet. I rococoen aftog epitafierne omsider noget i størrelse, og klassicismens epitafier var i reglen ret ubetydelige. I 1805 kommer det endelige forbud mod begravelse i kirkerne, og det er nu kun kirkegårdens gravsten, der minder om de afdøde.

På landet havde man ikke altid råd til at lade sig gøre en gravsten til placering i kirkegulvet endsigte et epitafium til ophængning på væggen. – Alligevel fandt mange – f. eks. degne og lidt mere velsituerede gårdejere, at man burde sikre sig et gravminde, som trods alt »smagte lidt af fugl« – det blev så til et gravtræ – en træskåret kopi af en gravsten eller en gravramme af træ.

Epitafium, akantusbarok, Fårevejle Kirke

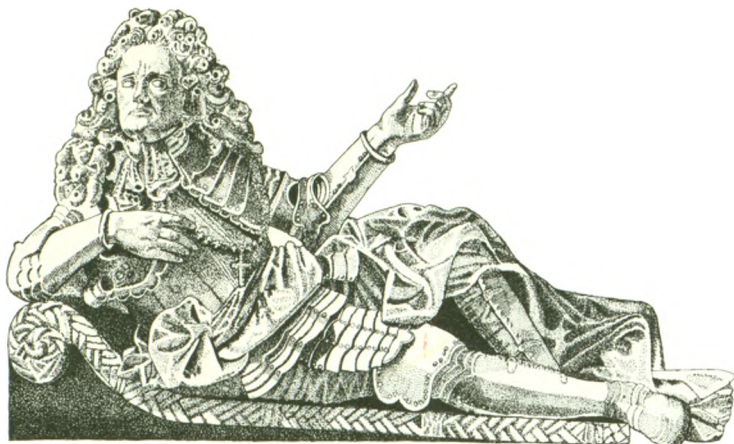
samt den tidlige barok fyldtes vore kirkeinteriører med frodigt udskårne bemalede og forgyldte epitafier, der ikke sjældent langt overgik altertavlen i fortræffelighed. – Medens man yderst sjældent indlod sig på at lave billedskærerearbejder af dem, som tavlen mindede om, blev det brug at lade en habil kontrafejer gøre et billede, hvor afdøde med kone og børn ydmygt og i tilpas lidenhed knælede for den korsfæstede frelser. Allerede i bruskbarokken havde dog en stor del epitafier sat denne religiøse islæt til og tonede nu rent flag som regulære verdslige mindetavler, hvor Jesuskikkelsen enten var helt elimineret eller spillede en ganske underordnet rolle.

For at være sikker på, at epitafiet blev udført netop, som man ønskede det, var der mange, som lod det forfærdige, endnu medens de levede i bedste velgående, og når det alligevel var færdigt, kunne det lige så gerne med det samme blive hængt op i kirken, hvor man så selv kunne nyde synet af det. – Dødsår og -dag kunne så føjes til, når det kom så vidt. Det hørte end ikke til sjældenhederne, at man selv forfattede de rosende mindeskrifter på epitafiet! Skulle man tro epitafier og gravsten, ligger mange adelige begravet i to-tre forskellige kirker. – Det gør de naturligvis ikke, men de var så glade ved at se de smukke mindetavler over deres person, så de

Barokepitafium og sarkofaglignende kister. Thomas Kingos begravelse i Fraugde Kirke. Epitafiet udført af Thomas Quellinus.

Marcus Gøye. Figur i hvid marmor fra hans epitalium i Herlufsholm Kirke. Barok. Billedhuggeren er Thomas Quellinus.

Om ligkisterne fra renæssance og senere epoker er at sige, at man i renæssancen holdt strengt på, at det kun tilkom kongen og rigets bedste mænd at lade sig bisætte i en kiste beslåt med messing- og kobberplader endside en stensarkofag, og kun adelen måtte bisættes i læderbetrukne kister med messingsøm. Senere lempe- des der en del på disse bestem- melser, og i den sene barok kunne også borgerskabet komme til at ligge i sarkofag, om de ellers be- talte for sig. Det var almindeligt, at læder- eller stofbetrukne træ- kister forsynedes med beslag op- drevet i messing – eller sjældnere – kobber. Sølv var en luksus, som kun et fåtal tillod sig. Disse kiste- beslag er ikke sjældent overdå- digt rigt og skønt udformede med drevet og punslat arbejde, der er hjørnebeslag med planteornamen- tik og måske et keruboved, en midterplade med mindeinskrption samt – måske – et eller flere adels- våben. Ligkistesømmene kunne – når talen var om adelige – være med støbt hoved i våbnets facon.

På gravminderne finder vi alle- goriske billeder og figurer. Døden (se denne) hører til de alminde- lige fremstillinger, og dertil kom-

mer de forskellige dyder (se disse). Under så godt som alle kirker er der begravelser, og i en del til- fælde er der tale om gravkrypter, murede rum.

gravso – se kirkevarer.

Gregorius – pave, som levede i anden halvdel af 500-tallet og døde 604. Han holder i venstre hånd evangeliebogen og løfter den højre til velsignelse. Ved hans øre ses undertiden en hvid due, som er Helligånden, der oplyste ham om, hvad han skulle skrive. Han er skytspatron for kirkesangere og lærere (den gregorianske sang).

grif – fabeldyr med ørnehoved – dog med ører – og ørneklør på forbenene samt vinger på ryggen. Fra skuldrene og nedefter er krop- pen en løves. Griffen er brugt som et Kristus-symbol. Ørne-overdelen hentyder til hans himmelske her- komst og guddommelige natur, løve-underdelen til hans menne- skelige tilknytning. Griffen symbo- liserer også luften, ydmyghed og årvågenhed.

gryde – med mand i – attribut bl. a. for apostlen Johannes og Georg.

græsk kors – se kors.

grøn – farve, symboliserer håbet, bruges til alterklæder og messe- hagler ved helligtrekonger og trin- itatis.

grå – farve, symboliserer bod og faste.

gudslam – se Agnus Dei.

guirlande – kæde af festons (se feston).

gul – er mest kendt som »falskhe- dens farve«, derfor er Judas Iska- riots kappe ofte gul. Imidlertid kan gul også betyde hellighed og glæde, hvorfor messehagler og al- terklæder ved helligtrekonger og trinitatis ofte er gule eller grønne. Gul og hvid er pavemagtens ban- nerfarver.

Gula – det personificerede fråd- seri og vellevned – se dødssyn- derne.

guld – metal, symboliserer det guddommelige, himmelen, tro, kærlighed, fyrstelighed og visdom.

gæk – knoppen på en kandes låg, som man trykker på, når låget skal åbnes.

H

halspilaster – se pilaster.

halvkuppelhvælv – en halv kuppel som det f. eks. ses over apsis (se denne).

halvstens – svarer til den anvendte murstens bredde – bl. a. om halv- stensmur.

hamburgerfuge – se fugle.

hammer – blandt Jesu passions- redskaber – en af Elegius' attri- butter.

hammerkors – se kors.

hane – et symbol på liv, opstan- delse og den årvågne kristne. For- driver med sin galen mørkets mag- ter og betragtes som lysets og da- gens fugl, den kan være symbol på helligt levned og kløgt. Hanen er attribut for Peter, Vitus og står undertiden for Helligånden. Den forekommer også blandt Jesu pas- sionsymboler. En hane, som ga- ler på et fad, er attribut for Steffen Stalddreng (se denne).

hanebjælke – vandret tømmer-

Vinkande med gæk. Forgyldt sølv (1692). Nykøbing F. Kirke.

stykke, som i tagværket forbinder spærene.

hankekors – se kors.

hare – symboliserer letsindighed, frygtsomhed og årvågenhed, kan også stå for det onde (haren er heksens dyr). Fremstiller ellers det af synden jagede menneske (hare forfulgt af hunde).

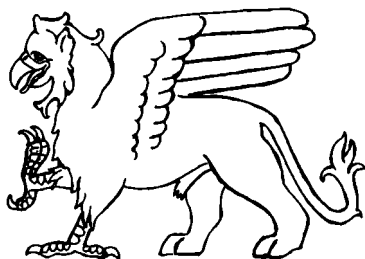
harnisk – ærkeenglen Mikael og Georg er gerne iført harnisk. – Se i øvrigt våben.

hat – bred med muslingeskal for- til på pulden, bl. a. attribut for apostlen Jacob majorus og Birgitta af Vadstena.

hautrelief – højt relief.

havfolk – sagnvæsener med men- skeoverkrop og fiskeunderkrop – evt. med to fiskehaler i stedet for ben. Såvel havmand som havfrue symboliserer de magter, som vil lokke mennesker til dårskeer.

Helena – mor til kejser Konstantin den Store, levede 255–330. Hun vises med et kors eller tre (fire)

Griff.

Havfrue. Kalkmaleri 1510–1520 i Hellig- åndsklosteret i Ålborg.

korsnagler, eftersom man vil vide, at hun genfandt Jesu kors.

helgengrav – sepulchrum – en firkantet fordybning foroven i katolske altre, den er gerne delt i to afdelinger, den største, øverste til et stenlåg, den mindre nederste til en blykapsel rummende en helgenrelikvie. (Se alter).

hellebard – attribut for Judas Thadæus.

hellige tre konger – vises sammen på vej mod Betlehem eller knælende foran Jesusbarnet og rækkende det gaver. Se i øvrigt under Kaspar, Melchior og Balthasar.

Helligånden – vises som en due, en flamme eller – sjældnere – en hane.

helligåndensordenen – oprettedes i de sidste årtier af 1100-tallet af Gui af Montpellier, den er i udstrakt grad baseret på lægearbejde og social forsorg. Mange steder var det således helligåndsbrødrene, der tog sig af datidens mange hittebørn og sørgede for deres oplæring.

Der skulle findes præster i ordenen, som omfattede både søstre og brødre.

I 1451 kom helligåndensordenen til Danmark, hvor den opnåede stor popularitet, og en del minder er bevaret om dens virke.

Klosteret i Aalborg oprettedes samme år, som ordenen kom til Danmark, og byggedes med et 20 år ældre helligåndshus som kerne. Det skal her nævnes, at et helligåndshus ikke behøver at have noget med et helligåndskloster at gøre, de kaldes helligåndshuse, fordi den hospitalsgerning, som udøvedes disse steder, fandt sted i Helligåndens navn.

Helligåndsklosteret i Aalborg er overmåde velbevaret og kan i kvalitet kun sammenlignes med karmelitterklosteret i Helsingør. Såvel vestfløjen som nordfløjen, to østfløje og en tværføj mellem øst og vest er i behold og fremtræder på smukkeste måde. Også interiørmæssigt er klosteret udmærket stillet: Refektorium og kapitelsal fra brødrenes afdeling står endnu, som da klosteret byggedes, og under vestfløjen findes Danmarks største bevarede hvelvede middelalderkælder.

Der var både en munke- og en nonneafdeling i klosteret, som

den dag i dag er rammen om humanistisk virke.

Af det store helligåndskloster i Fåborg rejser den smukke gule kirkebygning sig endnu over byens lavere huse, selve klosteret er derimod forsvundet, men på kirke-muren ses tydeligt, hvor den har været bygget sammen med klosterfløjene. Helligåndsklosteret i Fåborg stiftedes 1477.

Det står ikke godt til med middelalderlige bygningsdele i København – praktisk talt alt er forsvundet, dog kan man endnu ved »Helliggejst« på »Strøget« se et smukt helligåndshus, som er rester af et kloster. Helligåndshuset, som er forbundet med kirken, har været vestfløj i klosteret, og i det er landets største middelalderlige pillesal bevaret. Man mener, at fløjen stammer fra tiden mellem 1469 og 75. Kirken, der ligeledes i sin oprindelse er middelalderlig, blev så stærkt ødelagt ved en brand i 1728, at der kun findes ubetydelige rester af middelalderlige dele i det nu stående murværk. – En stump af klosterets østfløj skyder sig ud fra kirken mod nord.

I Randers nær Sct. Mortens Kirke står ligeledes et helligåndshus, som man mener er rest af et helligåndskloster, det er opført i sengotikken – formentlig omkring år 1500, og det er i så fald samtidigt med kirken, der blev opført i forbindelse med det 1485 oprettede kloster.

Duebrødrene, som var en underafdeling af helligåndensordenen og har navn efter helligåndssymbolet, har ikke efterladt sig bygninger her i landet.

helstens – f. eks. om mur hvis tykkelse er lig med de anvendte murstens længde.

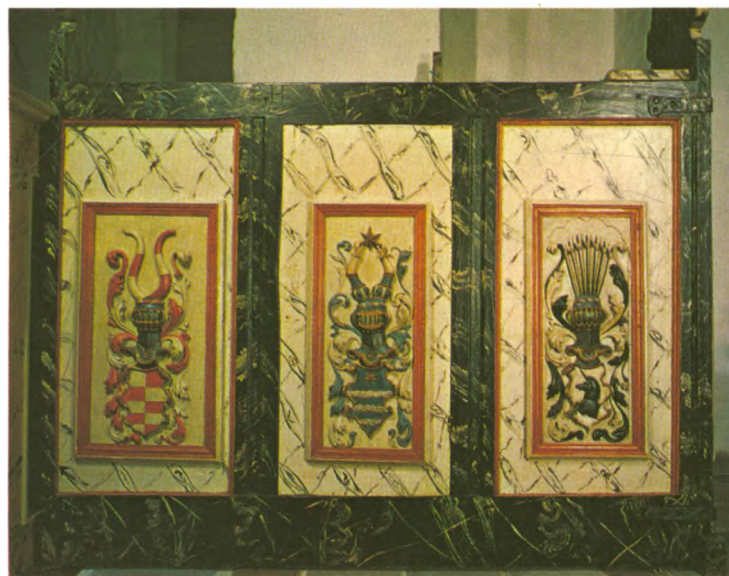
helvede – vises gerne som et gabende uhyre, hvor de fortabtes sjæle drives ind, eller som en gløende ovn, hvor de fordømtes sjæle pines.

heraldik – se under våben.

herme – pille eller pilaster der oventil er udformet som et menneskehoved eller en menneskeoverkrop.

herredømmer – se engle.

herskabsstole – særlig formet udformede stolestader – undertiden lukkede, så træk og kulde holdes

Herskabsstol med våben. – Bille, Juel og Skram. Ørslev Klosterkirke.

ude. Sådanne stole tilhørte herskabet på den eller de nærliggende herregårde, og stolestade-gavlene kunne være forsynet med deres adelige våben. Helt lukkede herskabsstole med glasrunder i vinduer – huse i huset – kendes flere steder fra.

hest – symbol på menneskets jagen efter det evige liv. En hest ved en død mand viser, at vedkommende har nået det evige livs glæder. Hest, der skoes, er attribut for Elegius, slæbende en mand viser den hen til Hippolyt, med rytter kan den være Georgs eller Martins ridedyr.

Hieronymus – 340–420, en af de latinske kirkefædre. Han vises som kardinal eller bodfærdig eremit. Han holder en bog, som bl.a. henviser til, at han oversatte Bibelen til latin, et dødningshoved betyder, at han har afsvoret alle jordiske nydelser. Knækkede søjler ved hans side hentyder til den overvundne hedenskab, og en løve er vel snarest evangelisten Markus' dyr og ikke – som sagnet melder – en løve af hvis pote han trak torne, og som i taknemmelighed blev hos ham som tamt husdyr.

hind – attribut for Katarina af Vadstena.

Hippolyt – kristen romersk officer,

der i 258 under kejser Valerianus led martyrdøden ved at blive slæbt efter en hest. Hans attributter er i øvrigt fane og lanse samt et nøgleknippe i bæltet.

hjerte – brændende, symbol for Caritas – den personificerede kærlighed – se dyderne.

hjort – En hjort med et kors mellem takkerne er attribut for helgenerne Hubertus og Eustacius (se Hubertus). Endvidere er hjorten ensomhedens symbol og ses ofte i forbindelse med eremitter. Hjorten kan både være Jesus som det ondes dræber og – hvis den forfølges af jæger og hunde – de af ondskaben eller døden forfulgte mennesker. En springende hjort betyder genfødselen ved dåben.

hjul – attribut for Georg og Katarina af Alexandria. Se også under lykkehjul.

horisontal – vandret.

horn – i panden er som regel et kendetegn på djævl. Moses har imidlertid også horn, og i dette ene tilfælde skal de betragtes som et par »kraftstråler«.

hospital – en mindre bygning ved kirken, der tjente som bolig for nogle af sognets fattige.

Moses med pandehorn. Holckenhavns Kapel.

hostie – det indviede alterbrød.

hoved – afhugget – Holofernes, som Judith dræbte. På et fad, Johannes Døberens. Tre i en spand, Sigfred.

hovedskal – dødens og forkrænkelighedens symbol. Se i øvrigt Adam og korsfæstelse. Attribut for Hieronymus.

hovmod – Superbia – dødssynd.

Hubertus – død 727. Vises som jæger eller i bispeornat. Under en jagt så Hubertus en hjort med et krucifiks mellem takkerne. Han opfattede det som en åbenbaring og afsagde sig derefter alle verdslige glæder. Han vises med den korsede hjort, undertiden også med et jagthorn samt med en nøgle, som han ifølge en legende fik af Sct. Peter.

Eustacius har samme attribut som Hubertus – nemlig den korsede hjort, som han mødte under samme omstændigheder. Han levede i øvrigt på kejser Hadrians tid, hvor han i 118 led martyrdøden. Sammen med Hubertus er han jægerens skytspatron.

hulkel – rende i træ eller sten, har tværsnit som en halv eller en kvart cirkel.

hund – hvorpå mand og kvinde

rider, holdende ben i flaben står for Invidia, den personificerede misundelse – se dødssynder. – Hunde jagende hjort eller hare står for de onde magter, der jager mennesket. Jager de enhjørningen sammen med deres jæger, symboliserer de den ubesmittede udfangelse. Jægeren skal da opfattes som Gabriel og enhjørningen som Jomfru Maria.

husbrand – brandstage – prydstang af træ undertiden med en vindfløj eller anden vedføjede dekor af smedejern. Husbranden er opsat i taggavlen.

hvalfisk – se Jonas, fisk og delfin.

hvid – farve, står for lys, renhed, hellighed og uskyld. Hvid er blandt farverne i både Jesu og Jomfru Marias klædebon. Bruges i kirkerne (i nogle tilfælde kun i den katolske kirke) ved kristusdage, mariadage, allehelgensdag, jul, heligtrekongersdag, påskedag og Kristi himmelfartsdag. – Anvendes på alterklæder og messehagler.

hvælving – en hvælvet overdækning af et rum. De mest almindelige er halvkuppelhvælv (over apsis), tøndehvælv, krydshvælv, otte-delte hvælv og stjernehvælv. De sidste tre er ribbehvælv og oftest fra gotisk tid.

hyrde – den gode hyrde = Kristus. Prælater, oprettere af hospitaler etc. vises undertiden som hyrder blandt får.

hænder – der trykker hinanden, blandt Jesu passionssymboler.

hængestav – se stav.

højblændinger – se blændinger.

højkirke – kan være det midterste forhøjede skib i en basilika (se denne) eller skibet i modsætning til koret (lavkirken).

høne – med kyllinger, blandt attributterne for Sedulitas, den personificerede flid (se dyderne).

håbet – Spes, se dyderne.

hånd – En hånd på den øverste arm af Jesu kors betegner Gud, der modtager sin søn. En hånd rakt ned gennem en sky betegner Guds nærhed. To hænder der trykker hinanden og to munde der

Håndklædeholder, bruskarok. Halk Kirke.

kysser hinanden er blandt Jesu lidelsessymboler.

håndklæde – i forbindelse med spand blandt Jesu lidelsessymboler. I kirkerne har man undertiden håndklæde ved døbefonten, og det hænger i så tilfælde gerne på et smukt udskåret og bemalet stativ bestående af et rammestykke med en stang, som håndklædet kan hænges glat og pænt på.

hår – udslået hår betyder jomfrue-

lighed, og derfor vises Jomfru Maria med udslået hår. Ugifte helgeninder, adelsjomfruer (gravsten) og nogle af dyderne vises ligeledes med udslået hår. Hos kvinder betyder hår under hue, at de har koneværdighed. Hår, som erstatter klædedragt, er attribut for den ægyptiske Maria. (Se denne).

håret kappe – Johannes Døberens.

IHS – En bogstavs sammensætning, der tydes på forskellige måder: »H« er det græske bogstav for »e«, og IHS er da de første tre bogstaver i navnet IESus eller de to første og det sidste. IHS kan

Maria Magdalene med udslået hår og andre helgeninder med fruether. Claus Bergs altertavle, Sct. Knuds Kirke, Odense.

også betragtes som en forkortelse af det latinske *Jesus Hominum Salvator*, hvilket vil sige Jesus, menneskehedens frelser. Endelig udlægges IHS undertiden som det latinske *In Hoc Signo*, som er: Ved dette tegn (underforstået – skal du sejre).

ikonografi – beskrivelse og forklaring af billeders og skulpturers (figurers) motiver og deres betydning.

indvielseskors – se kors.

INIK – betyder Jesus Nazaræeren lødernes Konge. – Ses ofte øverst på krucifikset.

INRI – latinsk *Jesus Nazareus Rex Iudaeorum*. Det samme som INIK på dansk.

intarsia – indlægningsarbejder for eks. i træ med andre træsorter eller helt andre materialer såsom ben, horn og perlemor.

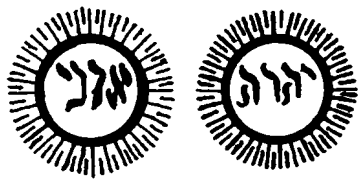
Invidia – den personificerede misundelse (se dødssynderne).

Ira – den personificerede vrede (se dødssynderne).

Isak – patriark, vises gerne som en yngling sammen med sin far, Abraham, der vil ofre ham på Guds bud.

J

Jahve – er Gud og skaberen og fremstilles gerne i kirkekunsten som »den gamle mand i skyerne«. Han bærer undertiden pavelig tiara (se tiara) og symboliseres el-

Jahve-tegn.

Jesu fødsel. Fra renæssance prædikestol, Broager Kirke.

lers ved det hebræiske skrifttegn for Jahve, et øje indskrevet i en trekant (se øje) eller en hånd rakt ned fra en sky (se hånd).

Jakob – patriark og stamfader til Israels tolv stammer. I kirkekunsten vises han oftest i forbindelse med førstefødselsretten, som han købte for en ret linser, hans drøm om himmelstigen og hans kamp med englen.

Jakob – den yngre (minorus), en af Jesu apostle. Han skal have lidt martyrdøden i Ægypten, hvor han virkede, enten ved at blive korsfæstet eller ved at blive nedstyrtet fra templet og pryglet ihjel med valkestokke. Hans attribut er en valkestok eller kølle.

Jakob – den ældre (majorus), en af Jesu tolv apostle, Spaniens nationalhelgen, vejfarendes og bedrøvedes skytshelgen. Han led – som den første af apostlene – mar-

tyrdøden i Jerusalem år 44. – Skal forinden have missioneret i Spanien. Han vises i en sid kappe med en stor, bredskygget hat, som på pulden har en muslingskal, endvidere bærer han på en taske og fatter om en pilgrimsstav.

Jehova – se Jahve.

jernlænke – attribut for Sct. Leonhard.

jerusalemkors – se kors.

Jesus – Kristus. Fremstilles som Jesusbarnet enten i krybben, hvor de tre vise mænd tilbeder ham og giver ham gaver, eller på sin mors, Jomfru Marias skød. Hun har udsået hår og undertiden krone på hovedet. Hendes klædning er normalt rød og blå. Jesusbarnet kan ligeledes bære krone, undertiden holder han om et æble, som antagelig skal opfattes som et verdenssymbol (rigsæble).

Madonna med barnet. Gotisk billedskærerarbejde. Halk Kirke.

Hele Jesu liv og lidelseshistorie findes i rigt mål afbildet eller udsåret i vore kirker, og vi kan ofte kende ham fra de øvrige tilstedeværende ved, at han har glorie om hovedet og de ikke, eller ved at hans glorie adskiller sig fra de andres ved enten at være en massiv guldplade, hvor de andre kun

Tronende Jesus. Detalje fra Det gyldne Alter i Sahl.

Jesusmonogrammer.

har en ring, eller ved at være korsset. Som »den tronende Kristus« kan han have en mandorla – et strålefelt – om hele kroppen. Almindeligvis er denne glorie mandelformet. Hans klædning er gerne rød, blå eller hvid (se disse farver). Se endvidere Agnus Dei, passionsredskaber og krucifiks.

Jesus' monogrammer – se illustrationerne . . . .

Johannes – apostel, evangelist. Ses som apostel ofte i den såkaldte kalvariegruppe, hvor han står på venstre side af Jesu kors og Maria på den højre. Han bærer i mod-

Apostlen Johannes. Gotisk billedskærerarbejde, Halk Kirke.

sætning til de øvrige apostle ikke skæg. Omkring år 100 døde han i Efesos, men forinden havde han på et tidspunkt været udsat for forfølgelse og tortur. Han overlevede at blive sat i en gryde med kogende olie, og da man ville ombringe ham med gift, slog han korsets tegn over kalken, som blev rakt ham, hvorpå giften »fortættede« sig til en orm, som krøb væk. Ses som apostel ofte med gryde eller kalk med orm. I sin egenskab af evangelist vises han med ørnen som attribut.

Johannes Døberen – vises som barn sammen med Jesus, og kendes ofte fra denne ved at være iført en grov kofte. Som voksen bærer han en grov langhåret dragt og på armen et lam (evt. båret på en bog), han bærer også som regel en korsstav. I mange gamle kirker havde man et johanneshoved på et fad (han blev halshugget, og Herodes' datter, Salome, dansede med hans hoved). Et sådant hoved mentes at være virksomt imod halssygdomme og hovedværk. Til Johannes' attributter hører et sværd, hvormed han halshuggedes og en muslingeskal, thi man mente, at han øste vandet til Jesu dåb op med en muslingeskal.

Johannitterne – eller korsbrødre, som de undertiden kaldes, fordi de bærer et kors på deres sorte dragt – har en såre indviklet historie. Det synes, som om ordenen er stiftet i begyndelsen af middelalderen i Jerusalem, hvor den skulle drive »hospital«, hvilket vil sige gæstgiveri og herberg for korsfarere og pilgrimme. Senere kom hospitalsgerningen også til at omfatte syge og gamle. Efterhånden antog en aristokratisk gren af ordenen karakter af ridderorden, og der oprettedes en kvindelig gren under navnet »johannitterinder«.

I Danmark, hvortil ordenen kom i det 12. århundrede, oprettedes Antvorskov Kloster i 1164. De antog aldrig karakter af ridderorden.

Johannes evangelistsymbol – ørnen. Detalje fra Det gyldne Alter i Sahl.

I Nyborg står endnu en korsbrødregård fra ca. 1441 i Adalgade, den har senere fået renæssancegavle, men er ellers i mangt og meget velbevaret.

Sct. Hans Kirke i Odense er Johannitternes værk, og »indkapslet« i Odense Slot står betragtelige rester af klosteret, det drejer sig om sydføljen, østfløjen, en forbindelsesfløj mod kirken og vestfløjen. Alle er af senmiddelalderlig oprindelse. Den nuværende Sct. Hans præstegård er klosterets gamle hospital.

Kun én fløj af det engang så omfangsrige klosterkompleks Dueholm, på Mors, står tilbage, den er antagelig bygget i slutningen af 1300-tallet, men siden forlænget, den tjenestegør nu som museum.

Jomfru – kendes på det udslagte hår. Knælende i bøn hører hun antagelig til en Sct. Georg-gruppe. Se Georg. Se Maria.

Jonas – profet. Den fremstilling af ham, der oftest ses, er, hvor han sluges af »hvalfisken«. – Se Hvidbjerg Kirke side 66.

jonisk orden – se søjler

Jordpåkastelse – den handling, som i kirkelig forstand sætter det egentlige skel mellem liv og død. Præsten kaster tre skovfulde jord på kisten med ordene: »Af jord er du kommet, til jord skal du blive, men af jorden skal du igen opstå!« Jordpåkastelsesspader er ofte ret kunstfærdigt udformede med snoet skaft og forskellige sølvbeslag, deriblandt en slutknop oven til, der kan være dåseformig og med gennembrydninger, så en lugtesvamp kan lægges deri.

Judas iskariot – apostlen, der forrådt Jesus, han vises i gult klædebon (falskhedens farve) samt uden glorie eller med mørk glorie, med en pengepung (med 30 sølvpenge), med en djævelsfigur ved øret og eventuelt med den strikke, som han hængte sig i. Han ses også kyskende Jesus – judas-kysset.

Judas Thaddæus – apostel – virkede i Arabien, Persien, Syrien og Armenien. Hans attributter er en kølle, økse eller – oftest – en helbard. Et skib symboliserer hans missionsrejser, og han bærer undertiden et Kristus-billede på brystet, fordi han skal have lignet Kristus meget.

Judith – ses ret ofte i den kirkelige kunst – hun bærer hovedsmanden Holofernes' hoved, som hun har hugget af.

Justina – en ikke synderligt kendt og dyrket helgeninde. Da hendes

Jordpåkastelsesspade. Barok. Holmens Kirke. Kisten øverst på spaden er en lugtedåse.

attribut imidlertid er en enhjørning, forveksles hun ofte med Jomfru Maria. Hun kan imidlertid kendes fra denne, ved at der for hendes fødder står en lille djævel.

Justitia – den personificerede retfærdighed. Se dyderne.

Jørgen – se Georg.

K

Kain – Abels bror og morder. Viser undertiden ved alter med brændoffer, hvis røg slår ned, eller optræder med asenkæben, hvormed han dræbte Abel.

kalk – det kar, hvoraf den viede altervin uddeles. I katolsk tid fik menigheden ikke vin, kun brød, og deraf kommer udtrykket »jeg drikker for eder alle«, – det var nemlig præsten, som fik al vinen. Den gængse type alterkalk er opbygget af: fod – evt. på en standrand, dernæst skaft med knop –

Alterkalk, gotisk, fra begyndelsen af 1400-tallet. Ifølge traditionen skænket til Maribo Domkirke af dronning Margrethe for at der skulle læses sjælmesse for hende.

Alterkalk, renaissance. Maribo Domkirke.

nodus – og skål – cuppa. Den romanske kalk har en høj fod, der næsten går direkte over i nodus, og cuppa, som følger efter et meget beskedent skaft, er halvkugleformet. Medens nodus i romanikken er uden nogen særlig pry, og foden er cirkulær, får gotikkens kalke snart tunget fod og rudebosser på nodus. I sengotisk tid bliver foden manglekantet, skaftet følger undertiden denne form, og nodus bliver mere fladtrykt. Cuppa får tilspidende facon, og da man nu arbejder med et højt skaft, får kalken et lettere præg. I renessancen formes cuppa gerne som et halvt æg, skaftet bibeholdes, men kortes lidt af, hvorimod den stejlt opstigende, manglekantede fod erobrer en del plads. Nodus kan nu være godronneret.

Bruskbarokken kan undertiden opvise godronneret bund på cuppa, der ellers beholder renessancens form, under den er der måske et ekstra profilled, inden man går over i det egentlige skaft. Nodus er stadig med godronneringer, og fodens overdel kan være det samme. Man går nu ofte tilbage til en rund fod, og den viger nedad for at give plads til et længere skaft. Den senere barokskalk har næsten firkantet eller ægformet cuppa, nodus er gerne rund, men med bosser. Skaftet er højt, svært og med facetter, foden er rund, og standranden breder ud i en standplade. I klassicismen vulster cuppa ud forne-

Alterkalk. Barok med admiral Andreas Rosenpalms og Sophia Amalie Benzons våben Dråby Kirke, Djursland.

den, den kan på den underste del være prydet med akantusblade, hvilket ligeledes kan være tilfældet med den runde fod. Den underste del af skaftet er med facetteringer, men finere og flere i tal end ved barokkalken; nodus er skrumpet ind til en beskedent profilering.

Medens de romanske kalke som regel er udekorerede, kan gotikkens være med rig pånitted støbt dekor og måske emailarbejder. Først i renessancen bliver det almindeligt at dekorationsdrive me-

tallet (se drivning). Romanikkens kalke kan være af tin, sølvblik eller forgyldt kobberblik, senere bliver sølv det fremherskende, og for at beskytte det, lueforyldes det, (se lueforyldning). Til kalken er der i nutiden ofte fremstillet en indsats med tud, hvorigennem vinen kan hældes ned i de enkelte alterbægre. Forhen drak hver enkelt af selve kalken. Foruden de egentlige alterkalke har man berettelses- og sygekalk, som præsten kunne medbringe på besøg i hjem o.l., hvor syge ønskede at nyde sakra-

Alterkalk, barok. Auning Kirke, Djursland.

mentet. Disse kalke kan være af sølv, men som oftest er materialet mindre kostbart.

kalkmaleri – I mange af vore kirker findes kalkmalerier på væggene, de ældste er antagelig fra tiden mellem 1050 og 1100. I tiden mellem 1050 og 1250 malede man romansk efter et meget stift mønster, men oftest med fremragende dygtigt udførte figurer og ornamenteringer. Farverne er stærke, blå, grønne og røde, og glories etc. er oparbejdet i stuk, så de træder frem fra muren i relief. Derefter er de forgyldt. De folderige gevandter som figurerne er klædt i, er på en gang ret strengt stiliserede og forbløffende levende. Borterne – ofte mæandere – (à la grecque) er i mange tilfælde

Sengotisk narrehoved. Bregninge Kirke, Ærø.

malede perspektiviske. Man dækker fortrinsvis hele det dekorerede vægfelt med farve. Figurerne er sjældent komponeret sammen til en helhed, men står nærmest isolerede i forhold til hinanden. Detaljer er som regel udarbejdet med megen omhu. I unggotikken fra ca. 1250 til ca. 1350 opretholder man i første omgang romanikkens skema, men der sker en vis frigørelse af figurerne, som i lighed med billedskærerarbejder fra samme tid, kommer til at stå mere bevægede. I slutningen af unggotikken går man væk fra de udmalede baggrunde og griber til en hurtigere maleteknik. Figurerne fæstes med hastig, sikker hånd på vægfladen, og en vilter fantasiverden med uhyrer, fabeldyr og djævløse rykker ind på kirkernes vægge.

I højgotikken fra ca. 1350–1400 forlader man i nogen grad den meget hastige malemåde. Figurerne gennemarbejdes grundigt, og borterne udfyldes med geometriske mønstre garneret med blad- og rankeværk. Man genoptager ikke romanikkens udmaling af baggrunden, men gør den undertiden noget »tættere« ved at male stjernemønstre på det hvide. Fabelvæsenerne, som hidtil færdedes over hele den malede flade, må nu kønt rykke ud i periferien af billederne, så de ikke influerer på hovedmotivet. Højgotikkens kunstnere betjener sig af en ret righoldig farveskala med mange mellemtoner.

I sengotikken – ca. 1400–ca. 1525 – forenkles farverne atter til rødt, sort og gråt, eventuelt grønt og – meget sjældent – blå. Man udmaler stadig ikke baggrunden, men fylder vægge og hvælvinger med et mylder af figurer og ornamentik. Den strenge geometriske dekor på ribber etc. må nu i mange tilfælde give plads for vegetabiliske mønstre i form af forskellige ranker. Baggrundens stjerner bibeholdes, men de males ikke med samme sirlige omhu som de højgotiske, og i det hele taget er kunstneren ofte gået lidt let hen over detaljernes udformning. Drama savner man imidlertid aldrig i sengotikkens kalkmalerier. Der sker næsten alt for meget. Med stor fantasifuldhed har man behandlet djævlene, der tager sig af de fordømte, og synderne er demonstreret så utvetydigt, at man mange steder – selv hvor kalkmalerierne ellers er blevet

Højgotisk kalkmaleri med »lykkehjul« i midten. Birkerød Kirke.

fremdraget – har valgt at dække dem til igen.

Renæssancen er den sidste store tid for kalkmaleriet. Felterne udfyldes med en – ikke sjældent lidt forvirrende – mængde bibelske fremstillinger blandet med blad- og rankeornamentik og forskellige fabelvæsener. Undertiden, når man har hentet motivet fra en bog, har man dog været så forsynlig at omgive hovedmotivet med en firkantet ramme. Fra renæssancen ses også ret hyppigt kalkmalede adelsvåben i kirkerne, men det er på den anden side ikke noget nyt fænomen: Allerede i 1200-tallet kunne det hændes, at en kirke-

bygger eller stor donator fik tilladelse til at lade sit våben male i kirken; med renæssancen tog våbenmaleriet blot for alvor fart.

Renæssancen strækker sig herhjemme fra ca. 1525 til ca. 1625, og efter den tid blev der ikke malet meget på kirkernes vægge og hvælv. De fleste steder kalkedes de ældre malerier efterhånden over, fordi mange forfaldt, eller fordi man fandt dem umoderne og grimme. Om nogen billedstorm var der på intet tidspunkt tale herhjemme. Fra 1850'erne begynder man atter at afdække kalkmalerier, og efter nogle ret uheldige indledende manøvrer, hvor

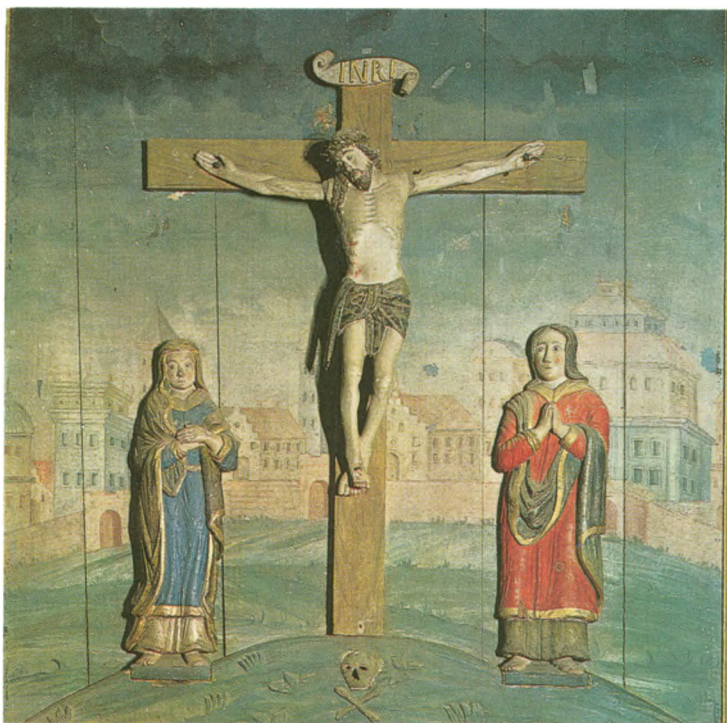

Engel blæsende på horn. Kalkmaleri, renæssance, Rynkeby Kirke, Fyn.

Sækkepibespillende engel. Kalkmaleri, renæssance. Rynkeby Kirke, Fyn.

Kalvariegruppe, 1700-tallet. Ulfborg Kirke.

man frit rekonstruerede efter eget tykke og totalt ødelagde en del af vore mest værdifulde kalkmalerier – bl.a. vore ældste i Jelling Kirke, fandt man først – i begyndelsen af dette århundrede – frem til en mere fornuftig form, hvor alle tilføjelser til det originale skraveredes, så det tydeligt fremgår, hvad der er gammelt, og hvad der er nyt. Endelig i vor egen tid arbejder man udelukkende med at fremdrage og bevare gammelt, man indlader sig ikke under nogen form på at male til.

Man skelner gerne for vægmaleriernes vedkommende mellem al secco og al fresco. De første er malet på tør grund, de sidste på våd. Frescomaleriet er somme steder kommet til udførelse i vore romanske kirker. Her måtte man påføre væggene af kampsten et svært pudslag, inden der kunne males, og det var sjældent tørt overalt, når kunstneren tog fat. Fra maleriet trak farverne ind i pudset, og billederne står uforgængelige, så længe pudset er bevaret. Når der maledes al secco blev farverne uden på pudset og skallede ofte af. Derfor er secco-malerierne sjældnere bevaret. Rent

undtagelsesvis kan der i Ribe Domkirke ses kalkmalerier direkte på muren, som her er så fint afpoleret, at det har været muligt at male uden pud.

Gotikkens murværk er langt jævner, fordi man nu brugte teglsten af regelmæssig facon. Det svære

Alterkande. Sølv, delvis forgyldt. Renaissance, Maribo Domkirke.

pudslag blev derfor overflødig, og man nøjedes med at kalke murene. På dette underlag arbejdede kunstneren med en teknik, der ligger midt mellem de to metoder. Kalken var for længst tør, når han gik i gang, den havde »sat« sig, men han kunne i nogen grad råde bod på dette ved at give den et strøg vand med hvidtekosten, inden han satte farver på. Teknikken kaldes simpelt hen kalkmaleri.

kalvariegruppe – korsfæstelsesgruppe med krucifikset i midten og Maria på dets højre samt apostlen Johannes på dets venstre side.

kam – en gavlkam er gavlmurens øverste del, den rager op over tagfladen. Kammen kan være glat eller aftrappet, – kamtakkegavle – som det ofte ses på vore gotiske kirker. Endelig kan den være svungen, som det ses på bygninger fra renaissance og barok. – En jernkam er attribut for Blasius.

kamelhårsdragt – bæres af Johannes Døberen.

kande – I renaissance blev det almindeligt, at herremænd, der var patronatsherrer, skænkede deres kirke en vinkande – helst af sølv. Skikken holdt sig, og mange kirker har i dag en kande til den uindviede altervin. Som regel har man fundet en buget type på en ret høj fod mest bekvem. Der er

Sølvvinflaske med våbner for slægterne Brockenhuus og Skram. Selve flasken er fra 1590. Teksten er graveret 1620. – Kværndrup Kirke, Fyn.

dog også kirker, der i stedet for kander har flasker af sølv. Det er kun, fordi vi i vor tid så at sige udelukkende ser glasflasker, at vi har vanskeligt ved at forestille os dem i metal. Formen er måske cylindrisk, men lige så ofte seks- eller ottekantet eller med ribber i et vredet mønster. Kander er symboler for Temperantia (mådeholdet) – se dyderne samt Liberalitas (gavmildheden) – se dyderne. Til dåbsfadet har man gerne en vandkande, men i de fleste kirker er den af tin, fra forrige århundrede og ret uinteressant. Først i de senere år er man gået ind for en mere spændende udformning af kander til dåbsvand.

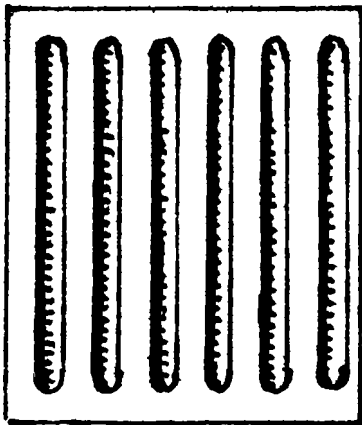
kannelurer – lodrette tætliggende riller på søjleskafter eller pilasterskafter.

kapel – betegnelsen dækker oprindelig en lille privat »kirke« – bl.a. om de små gudshuse, som lå langs vejene og ved helligkilder. Et rum i et slot med kirkelig funktion kaldes ligeledes et kapel.

Betegnelsen flyttede med over tid de små tilbygninger, som især i sengotisk tid skyder ud fra kirken. I et sådant kapel stod som oftest et alter, og det var viet til en eller anden helgen. Disse kapper eller siden, ved at muren mellem dem og skibet er slået ned, blevet til korsarme. Ved nogle kirker, hvor kapperne lå på rad og

Stor lueforyldt sølvkande fra 1653 af københavnermesteren Jørgen Prytz. Bruskbarok. Garnisons Kirke, København.

Kannelurer.

række op langs kirkeskibet, kunne man slå dem sammen til et sideskib.

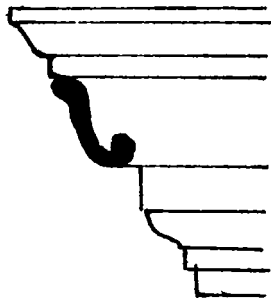
Endelig er en del af de gamle helgenkapeller siden blevet omdannet til gravkapeller for overklassen. De står for en dels vedkommende endnu med prangende epitafier (se gravmæler) og ligkister eller sarkofager (se gravmæler). En del af disse kapeller kan være udstyrede med fortræffelige kalkmalerier. I den seneste tid er nogle kapeller atter omdannet til ligkapeller, hvor kisten står indtil begravelseshøjtideligheden i kirken.

kapitæl – søjle- eller pilasterhoved (se søjler).

kappe a) den del af en hvælving, som på siderne begrænses af ribberne eller graterne og fornedet af de bærende buer. b) beklædningsgenstand, attribut for bl. a. Martin, Jesus og – undertiden – Johannes Døbereren (se disse).

kappesøm – se grat.

kardinaldyder – tro, håb og kærlighed – se dyderne.

Karnis.

kardinalshat – en flad, bredskygget hat, rund og med pulden ombundet med snore, hvorfra kvaster hænger ned.

karmelitterne – der undertiden – i lighed med cistercienserne – kaldes hvidebrødre, fordi deres kutte er hvid, påstår, at deres orden allerede stiftedes af profeten Elias på Karmels bjerg. Dog opstod de første egentlige karmelittersamfund først i det 13. århundrede.

Karmelitterne er tiggermunke, og de har set det som en hovedopgave at fremme Jomfru Mariadyrkelsen.

I 1410 kom de første karmelitter til Danmark indkaldt af Erik af Pommern. Det er således ikke længe, ordenen havde mulighed for at virke hér, men de har med det pragtfulde kloster i Helsingør, som vel er Danmarks bedst bevarede klosteranlæg, sat sig et herligt minde i dansk arkitektur. Klosteret omtales i teksten side 170.

Ellers er der kun levnet lidt af karmelitternes danske klostre. I Sæby står kirken af det kloster, der rejstes ca. 1460 tilbage, det er alt.

karnis – en profil sammensat af et konkavt og et konvekst led.

kartouche – et felt indesluttet i en ornamental ramme.

karvesnit – v-formede nedskæringer i træ – ofte benyttet i primitiv dekorationskunst.

karyatide – søjle, som bærer en gesims og er udformet som en kvindefigur.

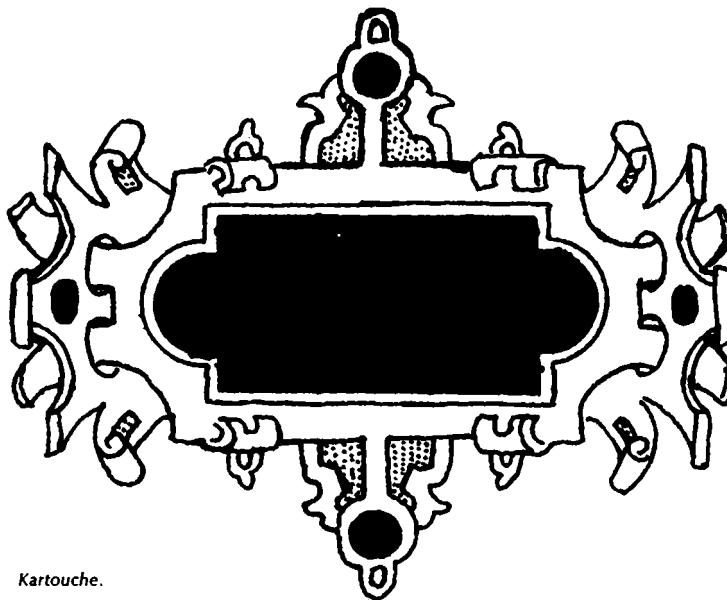
Kaspar – den ældste af de hellige tre konger, ses knælende for Jesusbarnet, som han overrækker en gave.

kassemur – to murskaller hvorimellem en kerne af rå marksten er lagt i kalkmørtel. Binderne fra skalmurene stikker ind i mørtelen. (Se binder).

kassette – rundt, firkantet eller rundeformet forsænket felt på loft eller i panelværk – ofte med en roset i midten.

katakomber – underjordiske gange med gravkamre.

Katarina – af Alexandria. Meget dyrket helgeninde og martyr. Hun var af kongelig slægt og søgte at

Kartouche.

omvende kejser Maxentius til kristendommen, hvilket mislykkedes. Hun dømtes til at disputere med 50 filosoffer, hvilket hun gjorde med en sådan bravour, at de alle omvendte sig til kristendommen og selv kom til at lide martyrdøden. Katarina skulle lide døden på et hjul besat med skarpe knivblade, men en engel slog det itu. Hun blev da i stedet halshugget år 306 eller 307. Hendes attributter er hjulet med knive, sværdet, hun halshuggedes med, samt en ring, der viser hen til hendes »ægteskab med Jesus«. Under hendes fødder ses undertiden en kronet mandsskikkelse, det er kejser Maxentius.

Katarina – af Vadstena, helgeninde, datter af Birgitta af Vadstena, levede 1331–1381 og var forstanderinde for klosteret i Vadstena. Hun vises med en lampe, fordi hun var en forstandig jomfru og med en hjort eller hind, som under en pilgrimsfærd frelste hende fra at blive bortført af en forsmået bejler.

katekismustavler – se altertavler.

kentaure – fabelvæsen med menneskeoverkrop på hestekrop – betegner de menneskelige drifter og lidenskaber.

kerub – se engle.

kildekalk – se frådsten.

kilesten – kileformet sten brugt i buestik – se dette.

kirkegrime – se kirkevarer.

kirkegårdsdige – indhegner kirkegården og er nogle steder af stor ælde – middelalderlige kirkegårdsdiger forekommer flere steder i landet, de kan være bygget af rå marksten, mursten eller – sjældent – af tilhugne granitblokke. På murstensdiger er der ofte skråtillede tagsten foroven for at hindre vand

Kirkerist. Tranebjerg Kirke, Samsø.

Kirkelade. Tranebjerg Kirke, Samsø.

i at sile ned og forårsage frostsprængninger. Der kan være én eller flere portaler ind til kirkegården – som regel er hovedportalen med en bred midteråbning, hvorigenem vogne kan køre samt en eller to mindre åbninger til gående. For at holde dyr ude, er der nogle enkelte steder sat en svingel i porten, eller der er anbragt en rist foran den, som dyrene får deres ben ned i.

kirkehest – se kirkevarer.

kirkekister – kister – gerne middelalderlige – hvori kirkens rørlige gods kunne opbevares bag lås og lukke. Materialet er som oftest egetræ, og plankerne råt tilhugne. I middelalderen savede man ikke plankerne til, de blev huggede i form med en særlig økse. Kirkekisterne udmærker sig ikke sjældent ved et særdeles rigt beslagværk af jern og nogle store låse. Låsene kan undertiden være indbyggede i kisterne og kræve flere nøgler, inden de går op. I andre tilfælde er der anvendt hængelåse. Enkelte kister har foroven sprækker, så kirkebesøgende har kunnet komme penge i.

kirkelade – I gammel tid byggedes der undertiden kirkelader til opbevaring af tiendekorn, som regel ligger de i flugt med kirkegårdsdiget og har måske dette som den ene mur. Laderne var delt i tre rum, et til kongens eller bispens andel, et til præstens og et til kirkens andel. Især i 1700-tallet blev mange kirkelader omdannet til hospital – se dette.

kirkemodell – i en helgens hånd

betyder, at vedkommende var kirkestifter eller kirkebygger – se f.eks. hos helgener som Ansgar og Hieronymus.

kirkerist – se kirkegårdsdige.

kirkeskib – en skibsmodel, som er ophængt under kirkens loft. Skikken med sådanne skibe kendes først fra efter reformationen, og med sine rundt regnet 1000 kirkeskibe er Danmark så langt det bedst forsynede land i verden på dette område. Der synes ikke at være megen tvivl om, at kirkeskibene oprindeligt er votivgaver skænket kirken af søfarende, der har været i havsnød men er sluppet fra det med livet i behold (se votivgaver). Senere er der også blevet skænket skibe til kirken af andre årsager (se f.eks. Spentrup Kirke). Hovedparten af skibene er sejlskibe, og en flot orlogsmand med intakt rigning hører til de mere imponerende frembringelser. Vort ældste kirkeskib hænger i Ho ved Varde og er fra begyndelsen af 1600-tallet. Et af de mærkeligste – en sildekogge – hænger i Nibe Kirke. Særlig righoldig på skibe er Marstal Kirke.

kirkestald – Ved kirkerne havde man før i tiden de fleste steder en kirkestald, hvor hestene kunne stå, medens folkene var i kirke. Enkelte stalde er endnu bevarede. (Se i øvrigt binding.)

kirketårn – Endnu i dag har Danmark ca. 1200 kullede gamle kirker, hvilket vil sige, at de står uden tårn. Klokken hænger i et særligt klokkehus, et klokketårn eller en klokkestabel ved siden af

kirken. Indtil midten af 1400-tallet var vore fleste kirker tårnløse, og de mange kirketårne rejstes i hundredåret indtil midten af 1500-tallet. Antagelig er tvillingetårnene på Tveje Merløse Kirke ved Holbæk vore ældste kirketårne.

Kirketårnet har ikke udelukkende været bestemt til klokketårn, en del af dem har givetvis også haft en funktion som fæstningstårn, at det dekorative har spillet en rolle er også ret sikkert. En tid lang bliver klokkerne slet ikke anbragt i selve kirketårnet, men bliver hængende i deres stabler, som er ganske simple træstilladser med et tag over til beskyttelse af klokken. Klokkehusene holder også stand en tid lang, inden de forsvinder, de er alle af træ, og endnu er 19 bevarede. De ældste er mellem 500 og 600 år gamle og er vore eneste bevarede træhuse fra middelalderen. Hvor man havde klokken i selve kirken, var den hængt op i en bom på muren eller i en klokkekam på gavlen.

Enkelte af vore meget gamle kirker har tvillingetårne – Fjenneslev og Tveje Merløse er eksempler herpå, også fem tårne forekommer på Kalundborg Kirke, men ellers er et tårn det almindelige – eventuelt suppleret med en lille tagrytter midt på taget eller et beskedent messespir på skibets modsatte gavl.

Den almindeligste form på danske kirketårne er med kvadratisk eller rektangulær grundflade. Det er yderst sjældent, at man f.eks. har indladt sig på at bygge ottekantede tårne, og vort eneste runde tårn i forbindelse med en kirke er Rundetårn i København,

som det dog nok er tvivlsomt, om man kan betegne som noget egentligt kirketårn.

De romanske kirketårne er meget svære. Trappen, der fører op i tårnet, går inde i muren, og man når til den inde fra kirken. Foroven afsluttes tårnet med et almindeligt sadeltag eller et pyramidetag, der har den form, navnet antyder.

Gotiske trappetårne er knapt så kraftige, og ofte går trappen op til det i et lille muret trappetårn på murens yderside. Adgangen kan også være ad en fritrappel, hvilket vil sige en trappe, der udvendig og uden nogen overdækning fører op til en dør et godt stykke oppe på tårnet – i andet stokværk. Undertiden er det endda kun blevet til en simpel stige. Den gotiske tårnafslutning er de fleste steder i landet et par kamtakkegavle. I Sønderjylland er det dog mange steder anderledes. Der ender tårnet i fire spidsgavle, og mellem dem rejser sig et spir.

Renæssancen kommer ikke til at sætte præg på ret mange kirketårne, men nogle enkelte er der dog, og de får gerne svungne – vælske gavle. (Se f.eks. Horne Kirke side 120.)

I barokken får en lang række kirker et spir som afslutning på tårnet, det kan være blytækt, kobbertækt eller tækt med træspån. Simplest er det opskalkede spir, hvor der blot er tale om en pyramide med sider, der buer indad, mere omstændelige er de store løgkuppelspir og lanternespirene. Undertiden kan løgkuppel og lanterner være komponeret sammen som på Budolfi Kirke side 85.

Kirkestald. Als.

Klingpung med pose af rødt, sølvbroderet fløjil og med sølvramme. Rødby Kirke, Lolland.

Klingpung af sølv og med ringeklokke på skaftet. Regence. Rødby Kirke, Lolland.

Klingpung af delvis forgyldt sølv og med klokke på skaftet. Rococo. Rødby Kirke, Lolland.

Kupler har aldrig været danskernes stærke side. I virkeligheden kan kun Marmorkirkens i København komme i betragtning, og den er fra 1894.

Det er almindeligt, at tårnet er vestvendt, men der er dog undtagelser. Nogle steder har man østvendt tårn, enkelte kirker kan opvise tårn mod nord, og fire (se Veng Kirke) har sydvendt tårn. I Østjylland især har man nogle steder tårn på styler, hvilket vil sige, at selve tårnet hviler på en høj bue. Fritstående egentlige klokketårne er sjældne i Danmark, men findes i Kerte ved Assens og flere steder på Bornholm f.eks. ved Bodilsker Kirke. Enkelte kirker har tårn med bindingsværk (se Viby Kirke side 118). Tårn med »orgelfacade« har Grundtvigskirken ved København (se side 137).

kirkevarer – I gammel tid var det almindeligt, at man ved opførelsen af vigtige bygningsværker – f.eks. kirker – ofrede et levende væsen ved at begrave det i grunden under bygningen, og helst blev det ofret uden først at være slagtet. Enkelte steder meldes der om, at mennesker blev ofrede, men som regel nøjedes man med dyr. Kirkelammet, gravsoen og helhesten er de almindeligst kendte, og det var den gængse folketro, at de viste sig på steder, hvor de skulle varsle om snarlige dødsfald. Kirkegrimen er en slags nisse, der er kirkens værner, og han menes oprindelig at være genfærdet af et levende begravet menneske.

kister – se gravmæler.

kistepåder – se gravmæler.

Kjeld – Lokalhelgen for Viborg

stift. Han døde 1150 og vises med hvid kjortel og kalk i hånden. Kjeld var provst i Viborg og skal engang have standset en ildebrand, der truede hele byen, ved at bede fra tårnet i kirken.

Klara – død 1253, var stifter af klarisserindeordenen under franciskanerne. Hun vises som nonne med hostiegemme, kors og lilje.

klarisserinder – se franciskanere.

Klemens – pave fra 92–101 Han vises med tiara på hovedet og et anker ved sin side. Han led martyrdøden ved at blive bundet til et anker og kastet i havet. Undertiden optræder han i forbindelse med et lam og en brønd. Årsagen hertil er, at han engang havde en vision, hvor Guds lam viste ham, hvor han skulle finde vand til de kristne slaver, der arbejdede i marmorbruddene.

klingpung – en pose – gerne af fløjil – på enden af en lang stang. Til stangen kan endvidere være monteret en lille klokke, og til den ramme, der bærer posen, kan knytte sig en pig. Når der var gudstjeneste, og folk blundede, ringlede kirketjeneren for dem med den lille klokke eller stak dem i skulderen med piggen – så måtte de lægge penge i posen som bod. Takket være det lange skaft kunne han nå ind til de inderste pladser i stolestaderne. Mange klingpunge er monteret med sølvbeslag, og der findes enkelte punge helt af metal.

klinke – hårdtbrændt (sintret) mursten.

klogskab – Prudentia – se dyderne.

klokkehuse – se kirketårne.

klokke – Danmarks ældste kirkeklokke er fra begyndelsen af det 12. århundrede og findes i Smøllerup Kirke ved Viborg. Margretheklokken fra omkring samme tid i Roskilde Domkirke smeltede under kirkens brand. Mange af vore kirkeklokker har ført en omskiftelig tilværelse. De er støbt af bronze, og metallet har altid været så eftertragtet, at det har været fristende at omsmelte klokkerne til andet brug. Undertiden er det lykkedes at redde en klokke, der var taget ned til omsmelting, men det er langtfra altid, den er vendt hjem til kirken, hvortil den i sin tid støbtes (se Sejerø Kirke side 210). Medens de ældste klokker er uden inskription, er der ofte indskriftbånd på de lidt senere med angivelse af, hvem der har støbt dem. Til dette kan komme klokkestøberens bomærke og – måske – et adelsvåben. I gammel tid fandt støbningen sted ved kirken, hvor klokken skulle hænge, og materialet er en legering af ca. 80 pct. kobber til ca. 20 pct. tin. Foroven har klokken nogle bøjler kaldet kronen, og i dem hænges den op i klokkestolen, den bærende konstruktion. Inden i klokken hænger løst ophængt en knebel, og når klokken ved ringningen sættes i svingninger, rammes den af knebelen, hvorved tonen fremkommer. Når der kimes til bryllup med små hurtige klemt, fremkommer disse i ikke mekaniserede klokketårne ved, at der slås mod klokken med en lille træhammer.

klæde – med Jesu billede – se Veronica.

knasfuge – se fuger.

Knægt.

kniv – attribut for bl.a. Abraham, Bartholomæus, Cosmas og Damianus.

knogler – symbol på døden, attribut bl.a. for Severin. – Se u. Søren.

Knud – konge, dræbt 1086 i Sct. Albani Kirke i Odense (se Sct. Knuds Kirke side 123) af oprørske bønder, kanoniseret 1101. – Viser som konge med scepter og rigsbæle.

Knud Lavard – hertug, myrdet 1131 i Haraldsted skov ved Ringsted. Kanoniseret 1170. Viser med en blomsterkrans om hovedet.

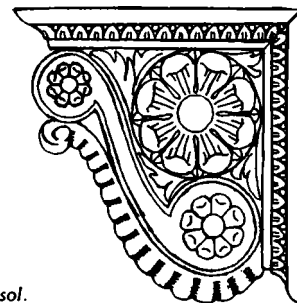
knæfald – se alter.

knægt – konsol af træ.

kompositionskapitel – se søjler.

konge – midterstolpen i et spir eller tagværk.

konsol – et profileret fremspring.

Konsol.

Makkabæerslaget – fra gotisk korstol i Roskilde Domkirke.

på en mur eller væg, som bærer bygningsdel eller en figur.

kop – knækket eller knust, Benedikt.

kor – tilbygning til skibet, men som regel smallere og lavere end dette. I de fleste tilfælde slutter koret sig til østenden af skibet, men der findes undtagelser fra denne regel. I katolsk tid var koret sangernes plads. Til højre og venstre stod munkene i to hold og sang vekselsang. I koret står alteret, og som sådant er koret kirkens helligste rum. Allerede i romansk tid markerer man dets særtstilling ved at snævre det ind i forhold til skibet. Ligeledes har man ikke sjældent forhøjet korets gulv i forhold til gulvet i den øvrige del af kirken, og under korgulvet var det skik at indrette en krypt, hvor betydelige personer kunne blive begravet. I katolsk tid havde man korstole i kirkerne, og nogle steder er disse endnu bevarede, således i Roskilde Domkirke og Sct. Bendt i Ringsted. På disse korstole sad munkene, og stolene, som har opklappede sæder, er bygget i en sammenhængende række. Da man ofte skulle stå meget længe under gudstjenesterne, sidder der ofte på stolens underside et lille bisæde – et misericordia – som man kunne finde en smule støtte på. Ikke sjældent er såvel korstole som misericordierne overdådigt udsmyk-

kede med billedskæringer. I de fleste kirker afgrænses koret fra kirkeskibet ved korbuen også kaldet triumfbuen.

I nogle kirker har man et korgitter – gerne af træ – fra renaissance eller barok, det er i midten forsynet med en fløjddør, og når den er lukket, er vejen fra skib til kor spærret. Nogle steder har man ofret overmåde meget på korgitteret og ladet billedskærere udsmykke det i samarbejde med malere. (Se f.eks. Slangerup Kirke side 172 og Kippinge Kirke side 190).

korintisk orden – se søjler.

kornvinde – på loftet af gamle kirker ser man en sjælden gang et hejseværk – en vinde, den er beregnet til ophejsning af det tiendekorn, som bønderne afleverede til kirken, og som opbevarede på skibets eller tårnets loft.

kors – kommer af det latinske crux, som betyder marterpæl, og der sigtes hermed til Jesu korsfæstelse (se krucifiks). Korset er dog langt ældre end kristendommen og menes oprindeligt at være et frugtbarhedssymbol. Den vandrette kraft betegner jorden – kvinden, den lodrette, som gennemtrænger den, symboliserer himmelen – manden. Det er jorden, der bærer frugterne, og kvinderne der føder børnene, men uden sol og regn kan planterne

ikke gro og give afgrøde, og uden at være befrugtet af manden kan kvinden ikke føde børn. Det er derfor naturligt, når man i det gamle verdensbillede, hvor man regnede med fire elementer, luft, ild, vand og jord, undertiden demonstrerede den levende verden ved at tegne et kors og i dets to øverste vinkler at anbringe tegnene for luft og ild og i dets nederste tegnene for vand og jord. Det simpleste kors er det græske med lige lange arme stående vinkelret på hinanden. Det latinske

kors ligner det græske, blot er den nederste arm forlænget. Peterskors har den øverste arm længst og er et omvendt latinsk kors. Sct. georgskors og malteserkors er begge udviklede af det græske kors, i begge tilfælde er korsarmene bredest yderst og aftager ind mod midten – malteserkors dog mest. Endvidere har malteserkors kileformige indsnit for enden af hver korsarm, medens georgskors er lige afskåret for enden af armene. Solkors er et græsk kors indskrevet i en cirkel,

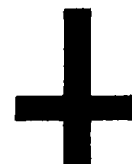
KORSTYPER

Græsk kors

Latinsk kors

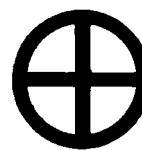
Peterskors

Sct. Georgs kors

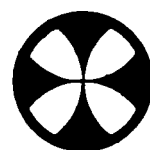
Malteserkors

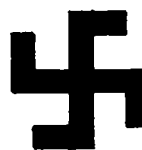
Solkors

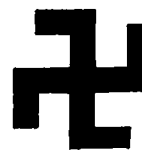
Viekors

Cirkelkors

Svastika

Suyastika

Taukors

Hankekors

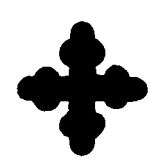
Skulder- eller gaffelkors

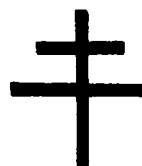
Hammerkors

Jerusalemkors

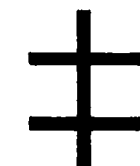
Korsket kors

Patriarkalkors

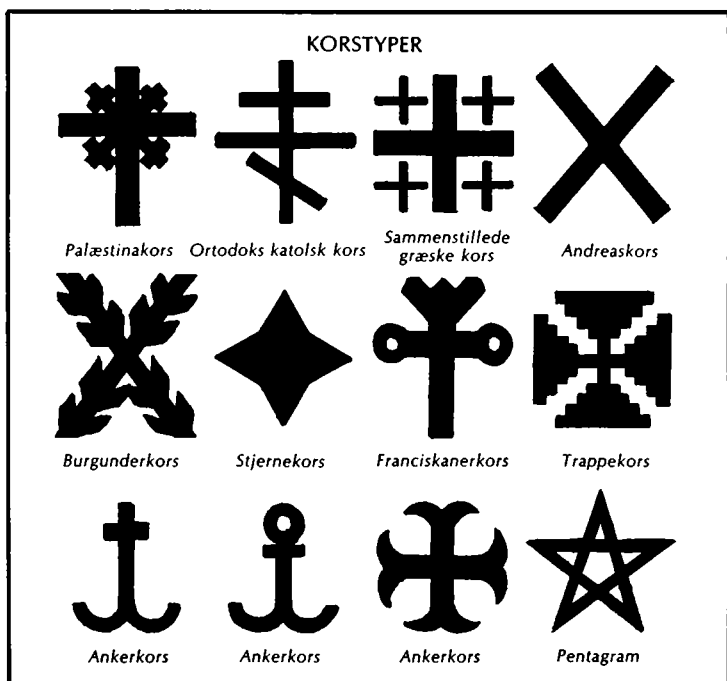
Pavekors

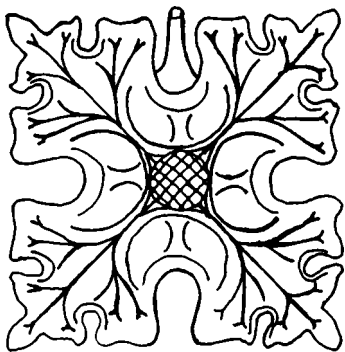
Lothringkors

Dobbeltkors

og viekors kan minde om et georgskors, der er indskrevet i en cirkel, dog buer armene lidt indad. Cirkelkors er et kors opbygget af cirkler og indskrevet i en cirkel. Svastika – hagekors – er et græsk kors, der for enden af hver arm har en vinkelret stillet hage. Alle hager er lige lange og skal være orienteret med solens gang. Øverste hage, som begynder ved korsarmen, skal altså pege fra venstre mod højre. Ser koret sådan ud, er det et lykketegn. Vender hagerne modsat, kaldes det svastika og er et ulykketegn. Slangekors er et hagekors, hvis arme nærmest er s-formede og aftager i tykkelse ud mod spidsen.

Korsblad

Tau-koret også kaldet antoniuskors, har form som et T, hanketoret er et tau-kors, som foroven har en øsken, og hvis arme svejfer lidt udad. Skulderkoret også kaldet gaffelkoret har Y-form. Hammerkoret er i virkeligheden et hagekors, hvor hver arm har en lige lang hage stikkende ud til hver side. Jerusalemskoret er et latinsk kors, hvor de tre øverste arme igen hver for sig danner et græsk kors. Et koret kors er et græsk kors, hvor alle fire arme igen er korsede, så også de hver for sig danner et græsk kors. Kløverkoret eller dagmarkkoret er et koret kors med svære arme, og hvor såvel arme som korsninger er med afbuede ender, så de kommer til at ligne trekløvere. Patriarkalkoret har to tværarmer, hvoraf den nederste er den længste, pavekoret har tre, hvoraf den øverste er den korteste og den nederste den længste. Patriarkalkors kan i øvrigt forekomme med arme, der er korsede i lighed med kløverkoret. Lothringerkoret er to græske kors lagt i forlængelse af hinanden, så de får fælles lodret arm. Dobbeltkoret er to græske kors lagt oven på hinanden således, at de har fælles midtpunkt, og det ene krydser det andet. Palæstinakoret er en art dobbeltkors, nærmere betegnet et latinsk kors, som

krydses af et spinklere græsk, som igen har korsede arme. Det ortodoks katolske kors ser ud som patriarkalkoret, men har forned på den lodrette korsarm en skærende skråtstillet arm af ringe længde. Et græsk kors i hver af hvis vinkler et mindre kors er anbragt, kaldes sammenstillede græske kors. Andreaskoret er et græsk kors lagt på skrå. Burgunderkoret er x-stillet som andreaskoret, men dets arme er hele vejen besat med skråt opadvisende korte hager. – Stjernekorset er en firearmet stjerne indskrivelig i en cirkel. Franciskanerkoret har grundform som et latinsk kors, men fra den øverste arm peger to korte skråtstillede arme ud – en til hver side, og tværarmer ender i to cirkler. Trappekoret har grundform som et græsk kors, men hver arm – de er bredest uden – har aftrapninger som kamtakkegavlene på et gotisk kirketårn. Af ankerkors er der forskellige former, det enkleste er et latinsk kors, der forned fliger ud i to buer, så det minder om et anker. På en anden type har man sløjet den øverste arm og erstatet den med en øsken, og endelig er der et ankerkors, hvis grundplan er som det græske kors, men hvor hver arm yderst fliger ud i to ankerhager. Endelig er der markrekort eller pentagrammet, som egentlig ikke har stort med et kors at gøre, det består af en femodded stjerne indskrivelig i en cirkel og tegnet med gennemløbende streger, som krydser hinanden. Pentagrammet skal kunne tegnes, uden at man løfter blyanten fra papiret, det forekommer ret ofte både i kirker og i gamle huse, og det tjener til at holde genfærd og onde ånder borte.

Kors af forskellig art er attributter for en lang række helgener.

korsblad – firkløverornament indskriveligt i en cirkel.

korslam – se Agnus Dei.

korsstav – et græsk kors anbragt på en stav, så det kan bæres i processioner etc. Er kendetegn for mange helgener. Undertiden erstattes det af et korbanner hængt på en stav – et mærke, der ofte ses i forbindelse med Jesusfremstillinger.

korstole – se kor.

krabbe – et ornamentalt bladmo-

Krabbe.

tiv som smykker gotiske spir og gavle – også på møbler etc. Det er nærmest at ligne ved et forvredet korsblad, og bladene krøller sig sammen, som var der en knop indeni dem. Krabberne ligger altid rækkevis og ses i øvrigt også som kalkmalede dekorationer, som gror ud fra ribberne i en hvælving.

kragbånd – et udkragende profilleder – hovedsagelig brugt som vederlag (se dette) i bueåbninger.

kragsten – konsolsten.

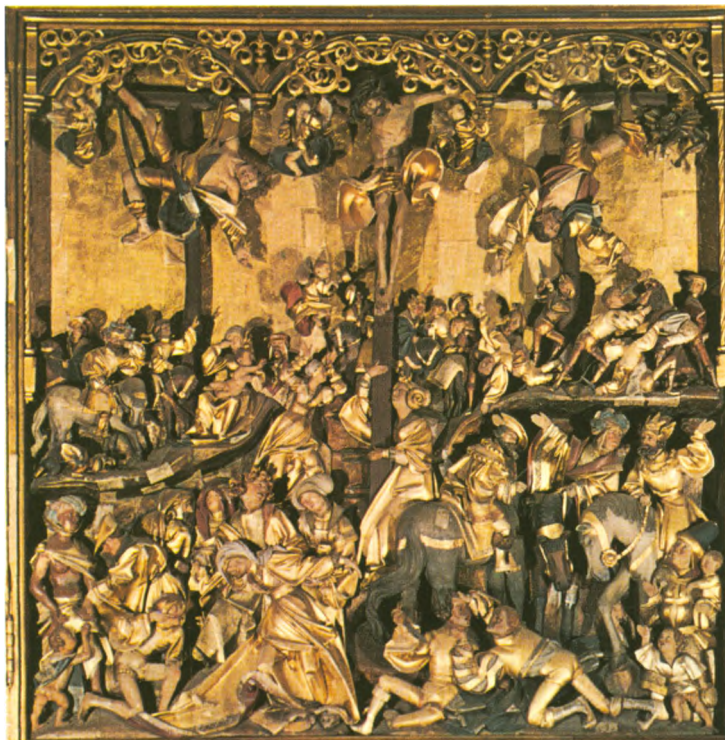
kranium – sindbillede på døden, ses også i forbindelse med helgener – f. eks. Hieronymus. Se i øvrigt Adam.

krans – Et sejrtegn. En krans bundet af palmeblade symboliserer sejren over død og djævel samt jordelivets modgang. En laurbærkrans er sejr over det onde og jordelivets fristelser. Man ser undertiden bevaret krans med laurbærkarakter af sølvblik eller for sølvvet messing eller kobber fra gamle begravelser. En krans af myrteblade symboliserer renhed, derfor bærer bruden myrtekrans. Kransen ved den kristnes bære betegner hans kristne sejr. Nogle helgener har krans som attribut – se bl. a. Knud hertug.

krematorium – bygning til ligbrænding – som regel i forbindelse med sal til bisættelseshøjtideligheden.

kridering – Under forgyldningsarbejderne og mange malede arbejder på træ i vore kirker ligger en kridering, hvilket vil sige, at kridt udrørt i limvand er påført træet. Som regel ligger der adskillige lag

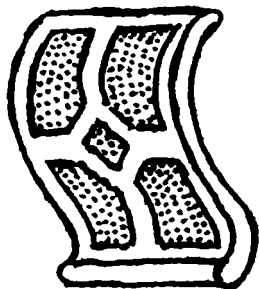

Golgathascene fra sengotisk altertavle af Claus Berg (ca. 1530) i Bregninge Kirke på Årø. I det store hele grupperer Jesu venner sig på den højre side og fjenderne på den venstre. En lys engel fører den angrende forbryders sjæl bort, en sort engel tager sig af den uomvendte forbyder.

korsets fod. Stefaton, soldaten der stak en eddikesvamp op til Jesus, samt Longius, som jog spydet i hans side så der randt »vand og blod« ud. Longius holder sig på mange fremstillinger for det ene øje eller peger på det, hvilket ifølge legenden skyldtes, at han var blind på det ene øje, men fik synet igen, da en dråbe af Jesu blod ramte det.

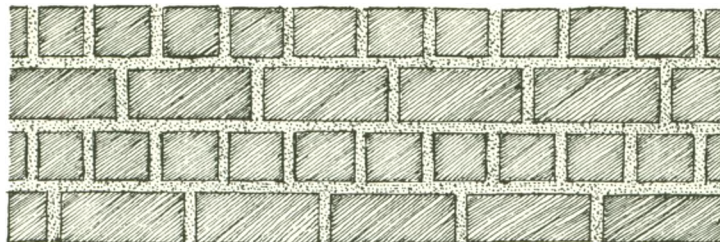
På korbuevæggen – også kaldet triumfvæggen – hang i katolsk tid i alle kirker et stort krucifiks kal-

Krumknægt.

det et lægmandskrucifiks. Mange steder er det krucifiks endnu bevaret, og ikke sjældent er det sande mesterværker, det drejer sig om – ikke mindst billedskæreren Claus Bergs arbejder er ofte af enestående skøn kvalitet – f. eks. i Sorø og Skamby kirker. Undertiden er der på lægmandskrucifikset bevaret en mariafigur på højre side og en johannesfigur på venstre – kalvariegruppen. Også korsfæstelsen vises – nedtagelsen fra korset etc. De kaldes under ét for vesperbilleder, og det mest sete, hvor Maria sørger over den døde Jesus og holder hans hoved i sit skød, kaldes pieta.

Det er ikke usædvanligt, at man ser de romanske krucifikser benævnt kongekrucifikser, de gotiske lidelseskrucifikser og de senere kunstnerkrucifikser. I nogle kirker har man tillige på alteret stående et lille andagtskrucifiks – undertiden af meget fornem kvalitet og forfærdiget af ædle materialer. Et sådant krucifiks har antagelig oprindeligt været i privat eje, men er

Krydsskifte.

ved en eller anden lejlighed blevet skænket til kirken.

krumknægt – en lille prydbøjle der deler friseelter på renæssancens og bruskbarokkens prædikestole, altertavler, epitafier og skabe, den er udsmykket med englehoveder eller anden ornamentik.

krydsribbehælv – se hvælving.

krydsskifte – murforbandt hvor løbere og bindere ligger afvekslende lagvis.

krypt – kælder under kirken – ofte med begravelser.

kræfter – se engle.

kugler – se Nikolaus.

kuglestav – dekorativ stav bestående af kugler på rad.

kuppel – se kirketårne.

kurv – med roser (frugter), Dortha, med roser, Elisabeth af Thüringen, med brød, Liberalitas (gavmildhed) – se dyderne.

kvader – natursten, der er hugget til i firkantet facon til bygningssten.

kvartstens – murtykkelse svarende til de anvendte stens tykkelse.

kvinde – med spejl kan være Prudentia – den personificerede klogskab (se dyderne) eller Superbia – det personificerede hovmod (se dødssynderne). I øvrigt optræder såvel dyder som dødssynder oftest i kvindeskikkelse. Kvinde samt på skib hører til helgeninden Ursulas attributter.

Kuglestav.

kvindedør – og kvindeside er på kirkens nordside. Kaldes også »spindesiden«.

kyshed – Castitas – se dyderne.

kæde – attribut for Leonard.

kærligheden – Caritas – se dyderne.

kølbue – ligner bunden og kølen på et skib, blot omvendt, og fremkommer ved at to konkave cirkelafsnit mødes i en spids. Se bueskema.

kølle – se Jakob d.y. og Judas Thaddæus.

lam – er et uskyldssymbol og er blandt de væsener, som Gud bruger for at sende mennesker budskaber, f. eks. er liglammet – eller kirkelammet – der varsler død for dem, der møder det, snarere et kristent end et hedensk varselsdyr i modsætning til helhesten og gravsoen, der er af hedensk oprindelse. En hyrde, der bærer et lam på ryggen, er Jesus som den gode hyrde. Johannes Døberen fremstilles bærende et lam på venstre skulder, og lammet er Abels dyr – forekommer også i forbindelse med flere helgener, bl. a. Agnes

og Frans af Assisi, det er ligeledes attribut for Patientia, den personificerede tålmodighed, og Manusuetudo, den personificerede sagtomdighed – se dyderne. Se i øvrigt under Agnus Dei.

lampe – attribut for Lucia.

langhus – et kirkeskib. Når koret flugter med skibet, kaldes det et langhuskor.

lanse – attribut for mange helgener f. eks. Matthias, Thomas og Georg. Ærkeenglen Mikael optræder ligeledes undertiden med en lanse. En lanse rettet mod Jesus på korset hører til blandt passionsredskaberne – se disse.

lasur – For at frembringe de helliges og dydernes »skinnende klæder« har man ofte oven på forsølvvede eller forgyldte partier påført gennemsigtige farver – lasurer. Også i andre tilfælde har man anvendt lasurmaleri for at opnå bestemte farvevirkninger.

Laurentius – eller på dansk, Lars, han var ærkediakon i Rom og led martyrdøden i 258, efter at han på pavens befaling havde uddelt alle kirkens skatte til de fattige, for at de ikke skulle falde i kejserens hænder. Han ristedes til døde på et gitter eller en rist, og det er en af hans attributter. En pengepung viser hen til hans uddelen af skatte, og han holder undertiden ligeledes et brød, som symboliserer hans omsorg for de fattige.

lavkirke – eller lillekirke – anvendes undertiden om koret i modsætning til skibet.

le – blandt dødens attributter.

lektier – de stykker i Bibelen, der hverken er evangelium eller epistel.

lektorium – oprindelig en læsepult på skranken mellem kor og skib, siden et galleri anbragt samme

sted og med en prædikestol – lektorieprædikestol – i midten.

Leonard – fransk adelsmand som døde 560. Han modsatte sig at blive biskop, selv om man ønskede det. Han vises med en kæde og et halsjern og er de sindssyges og fangerens skytspatron.

Liberalitas – gavmildhed – se dyderne.

liglam – se kirkevarer og lam.

ligsten – se gravmæler.

ligtræ – se gravmæler.

lilje – en hvid lilje symboliserer uddødelighed og renhed, ses i forbindelse med mange helgener – er i virkeligheden en slags fællesattribut for dem. Viser også ofte i forbindelse med Jomfru Maria (madonnaliljer) som symbol på den ubesmittede undfangelse.

lillekirke – se lavkirke.

lindorm – en kæmpeslange – undertiden med vinger, krone på hovedet og forlemmer – aldrig med baglemmer. Den symboliserer døden og forkrænkeligheden samt undertiden djævelen og de onde magter – forveksles måske dog i den sidste forbindelse med dragen, som den ligner men ikke er identisk med.

lisén – en flad, rektantet pille i væg eller mur og uden kapitæl og base – i modsætning til pilaster.

liturgi – messeordningen i kirken. Antages af de fleste for at være ledsaget af vekselsang (korsang), hvad den strengt taget ikke behøver at være.

livslede – acedia (dovenskab) – se dødssynder.

livets træ – korset hvorpå Jesus korsfæstedes betegnes undertiden også som livets træ, og i Claus

Bergs pragtfulde altertavle i Sct. Knuds Kirke i Odense er hele midterfeltet bygget op omkring korset netop i dets egenskab af livets træ.

Om livstræet er i øvrigt at sige, at Adams søn, Set, da faderen skulle dø, hentede tre frø af livstræet i Paradisets have og lagde dem i faderens mund. Da Adam blev begravet, spirede frøene, og tre træer voksede op. Det ene af dem blev det træ, hvoraf Jesu kors siden tømredes. Adam skulle ligge begravet i kalvariehøjen, hvor korsfæstelsen fandt sted, og da Jesu blod dryppede ned på hans grav, symboliserede det, at frugten på livstræet – Jesus – gav det evige liv til de dødelige mennesker – repræsenterede ved Adam. – Se i øvrigt krucifiks.

lomme – rummet mellem en hvælvingens overside og væggen.

Longius – se krucifiks.

Louis Seize – se stilarter.

Lucia – fra Syrakus led martyrdøden under kejser Diokletians kristenforfølgelser. Ifølge legenden vidste den mand, hun skulle giftes med, ikke, at hun var kristen, før brylluppet havde stået, og hun nægtede at leve sammen med ham, før han omvendte sig. Han anklagede hende derfor for at formøble sine ejendele ved at skænke dem bort til de fattige. Kejseren dømte hende først til anbringelse i et lupanarium, men da hun ikke ville gå med derhen, og da hverken tusind mand eller fire okser kunne flytte hende, måtte tanken opgives. Man ville da brænde hende, men flammerne veg uden om hende, og for at få en ende på sagen stak man så et sværd gennem hendes hals. Hun vises med et sværd eller en dolk gennem halsen, okser, som forsøger at flytte hende, en lampe, eller øjne på et fad. Ifølge legenden sendte hun nemlig sin brudgom sine øjne, som hun havde revet ud, på et fad, men Jomfru Maria gav hende et par nye. Det er Lucia, man officielt fejrer d. 13. december ved luciafesten.

Lucifer – i virkeligheden lysets engel – satan før hans fald fra himlen.

Lucius – en pave, Roskilde stifts helgen. – Se Roskilde Domkirke side 158.

Lukas symbol, den vingede okse, fra Det Gyldne Alter i Sahl.

lueförgyldning – er brugt for at »forædle« andre metaller såsom kobber, messing, bronze og sølv. Lueförgyldning på en alterkalk af sølv hindrer også denne i at anløbe. Man blander guldstøv med kviksølv – en amalgamering – og påfører den genstand, der skal være lueförgyldt, amalgamen. Derpå stilles den i en ovn og opheides, så kviksølvet – eller i hvert fald det allerreste af det – fordamper, og kun guldet bliver tilbage. Det ligger da som et lag på genstanden og kan kun fjernes ved at slides af.

Lukas – læge, Paulus' medarbejder, evangelist. Hans symbol er en okse.

Luxuria – den personificerede vellyst – se dødssynderne.

lydhimmel – det loft – gerne af træ – som er ophængt over prædikestolen. Duen under det er Heligånden, som skal besjæle præstens prædiken.

lydighed – Obedientia – se dyderne.

lydpotte – kraftigt hvælvede krukker som undertiden ses indmuret i grupper eller rækker i romanske korvægge og korhvælv, hvor de skal tjene til at forbedre akustikken.

lygte – blandt passionssymbolerne – se disse.

lykkehjul – er det samme som livshjul. Man træffer ikke sjældent på det i den kirkelige symbolik. Det vises gerne som et tandhjul, hvortil tre konger holder sig fast – den ene er i opstigen mod hjulets

Lindorm – romansk – Grønåbæk Kirke.

midte, den anden sidder på midten, den tredje er på vej ned, og en fjerde konge ligger under det. Det viser hen til livets aldre og menneskets kraft. Undertiden vises hjulet i forbindelse med døden, som griber ud efter kongen under hjulet. Illustration: Se under »kalkmaleri«.

lys – symbol for Jesus som »verdets lys«. Vokset fra alterlys tiltroedes i gammel tid undergørende egenskaber og blev benyttet både i amuletter (se Agnus Dei) og til lægemidler.

lysarme – kendes hovedsagelig fra renaissance og barok og er normalt støbt af messing, men kan også være af træ eller smedejern, de består af et – i reglen mindre – vægskjold, hvorfra en arm – ikke sjældent udformet som en menneskearm – stikker ud. Den går over i én, to eller tre mindre lysarme, som ender i lysepiber med drypskåle under.

lysekroner – de ældste lysekroner er de såkaldte ring- eller hjulkroner, de består af én eller flere ringe under hinanden og er op-hængt i kæder. På ringene er fastgjort torne, hvorpå lyset pressesedes fast – ganske på samme måde som det ses på mange alterstager. Under tornen kan der være en manchete til at opfange dryppet, men den savnes ofte. Materialet er smedejern.

I gotikken går man over til kapelkroner, der i realiteten er en udviklet hjulkrone. I midten har man en burlignende konstruktion – ofte med en helgenfigur indesluttet i, og ud af buret vokser lysarme, der ender i lysetorne eller lysepiber og kan være med drypskåle. Armene virker som om de er skåret

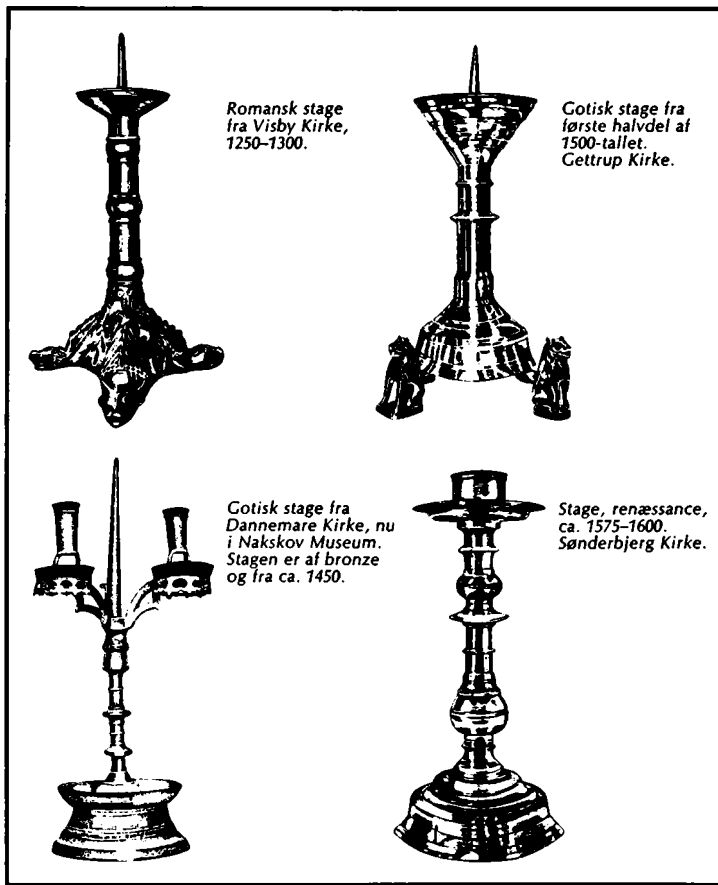
ud af en plade. Piben er høj og slank og med åbne riller eller huller på siden, så lysestumpen let kan skubbes op. Endnu inden gotikken er til ende, går man over til aksekroner, der i det store og hele fremover præger kirkenes interiør. Materialet er messing.

Renæssancekronerne har akse med mange profilled – ofte balusterformede, og i lighed med nogle gotiske aksekroner kan de forneden ende i et løvehoved, som gaber om en ring. Lysarmene er støbt, der er altid drypskåle, og piberne får også profilringe.

I barokken svulmer aksens ud forneden til en vældig kugle, og hele kronen bliver overdådigt udsmykket med reflekterende udbygninger såsom pinakler og – senere – blomster. For at lette kronen og gøre den smukkere, gennembryder man undertiden kuglen i et smukt mønster og supplerer det med graveringer. Det hænder også, at kuglen optræder godronneret – se dette. – Det er ej heller usædvanligt, at vedkommende, der har skænket kronen til kirken, lader sit navn m. m. indgrave i et bånd omkring kuglen. Lysepiberne får også barokkens udformning og ender forneden i en kugle, drypskålene kan være lignede ved muslingeskaller, og på de vidtløftigt svungne lysarme, der kan forløbe som rankeværk, kan måske stå figurer af apostlene som pryde. Med barokkens kroner er det stort set slut med forandringerne i kirken hvad angår lysekroner, ganske vist kan enkelte kirker opvise glas-kroner fra rokoko og bronzekroner fra klassicismen, men de er sjældent forekommende, og i forrige århundrede vendte man allerede tidligt tilbage til barokkronerne som ideal.

Mange kroner har en topfigur, det kan være et adelsvåben hentydende til, hvem der har givet kronen, det kan være Jesus med korsfanen, Johannes med sin ørn og meget andet. Uhyre almindelig er den flakte ørn – se under ørn.

Sædvanligvis er der ofret en del på kronernes ophængning, det kan være en jernstang eller måske flere, der er ledforbundet med hinanden, og hvert led dækkes af en messingkugle. Der kan også være prægtigt smedejernsarbejde knyttet til bærestangen, så det vokser ud fra denne som en slags vinger. Vedrørende illustrationer: se f. eks. Estvad Kirke side 64 og Slangerup Kirke side 172.

Romansk stage fra Visby Kirke, 1250-1300.

Gotisk stage fra første halvdel af 1500-tallet. Gettrup Kirke.

Gotisk stage fra Dannemare Kirke, nu i Nakskov Museum. Stagen er af bronze og fra ca. 1450.

Stage, renaissance, ca. 1575-1600. Sønderbjerg Kirke.

Barok lysarm fra Ullborg Kirke.

lysestager – i enhver kirke finder man på alteret mindst to store alterstager og en syvarmet lysestage. Denne sidste hører i grunden slet ikke til på alteret, den er som regel en tilkomst fra forrige århundrede og er et lån fra jødedommen – den syvarmede stage stod i det jødiske tempels »hellige«. Hovedparten af vore syvarmede stager er lidt triste uniforme frembringelser i en sær rødlig bronze.

Romanske lysestager finder vi ikke mere i kirkerne, de er museumsgods. Ellers synes mange af dem at have set ud som stagerne i Visby Kirke i Nørrejylland, de er kopier, for originalerne opbevares i Nationalmuseet. Foden er sammensat af dragekroppe, hvis hoveder stikker frem, skaffet er ret jævnt med svage profilled – et kugleformigt mellem to skarpe. Foroven krager skaffet ud i en drypskål, og der er en torn til at stikke lyset fast på.

Gotiske lysestager er der væ-

sentlig flere af, de har ofte en ret høj kant forneden på foden, som derefter brat smalner ind mod skaffet, der er højt, slankt og har få, skarpe profilringe. Drypskålen kan – i omvendt orden – være en gentagelse af foden eller have tragtafon. Lysetornen går igen, som den i øvrigt gør det på alle de store alterstager. Endelig er det karakteristisk for mange gotiske stager, at deres fod hviler på tre siddende løver, der altså fungerer som standknopper. En sjældent gang træffer man på gotiske alterstager, der i midten har en lysetorn og ved siden af den to lysarme med lysepiber. Her er der drypskål under de to lysepiber, og skålen har – som det også ses på gotiske lysekroner – en nedadvendt dekorativ kant med gennembrydninger. Derimod er der ingen drypskål direkte under tornen – den er flyttet ned på foden og går op direkte fra denne. Skaffet er ofte ekstremt spinkelt.

Renæssancens stager har ikke standknopper under foden, deres skaft har mange profilled, og foden tilnærmer sig klokkefaconen. På enkelte renæssancestager kan lysetornen være erstattet af en svær lyseholder. Den tidlige barok byder på meget yppige stager, hvis fod undertiden er bygget op i flere etager og med bukkelværk eller godronninger som prydelser. Skaftet kan også være godronneret og det samme gælder drypskålen. På nogle barokstager vender løvefigurerne som standknopper tilbage. Især de lidt senere barokstager – fra 1675 og opefter, har næsten klokkeformig fod og drypskål, og de vidtløftige udsmykninger må vige for renere flader. På skaftets midte bibeholdes et svært kugleled. Det er dog langt fra alle stager, der er støbte, også drevne arbejder i messing- eller sølvblik forekommer, og her kan skaftet være smukt snoet og såvel fod som drypskål opdrevet med blomsterornamentik. Foden på disse

drevne stager er sjældent klokkeformet, men har facon som en omvendt skål. Som mellemlid kan være indskudt en slags drypmanchet ligeledes drevet. Fodens form kan være rundt, men også sekskantede fodskåle forekommer, og det er almindeligt, at foden fornedet svejfer ud i en standkant.

Det sker både for renæssance- og barokstagers vedkommende, at man har udformet skaftet som en menneskeskikkelse, f. eks. er de pragtfulde stager i Budolfi Kirke i Aalborg (se denne side 85) med putti – småbørn – som skaft. I såvel regence som rococo sker det, at man helt forlader fodskålsprincippet og bygger foden ud i tre kamme med svejft kant og hver sin standkugle. Skaftet har balusterfacon, og det voldsomme kugleled erstattes af et mere modereret agernformet led. Som regel fortæller ornamentikken på foden, hvorvidt vi står over for en regencestage, som vil have symmetrisk ornamentik, eller en ro-

kostage, der ofte vil have asymmetrisk ornamentering. Rokokoer byder dog også på stager efter det hævdvundne princip med en næsten klokkeformet fodskål, som prydes af knækninger og vridninger, der får den til at se ud som om den er vredet rundt, medens materialet var blødt. Noget tilsvarende kan gøre sig gældende for nogle af skaftets profilleds vedkommende, og en graveret eller drevet dekor vil måske vise asymmetriske elementer.

De klassicistiske stager er strengere af facon end rokokoens, de har skålførmig bund og gerne et ret kraftigt skaft – muligvis med en udbugning foroven. Der kan indgå et led som en blomsterknop, der er lige ved at udfolde sig, under drypskål og lysetorn, og medens rokokoer kan have standknopper under fodskålen, forekommer sådanne sjældent på klassicistiske stager. Undertiden går man også i klassicismen ind for søjleformige alterstager.

Det her angivne er hovedtyperne, der findes selvsagt mange overgangsformer og – ikke sjældent – stager, der er sammensat af elementer fra flere forskellige stilarter. Det er f. eks. sket, hvis de var blevet defekte og måtte repareres, eller hvis man ikke fandt dem imponerende nok, og gav sig til at forbedre på dem ved tilføjelser.

I enkelte af vore kirker har man vældige gulvstager – kandelabre – fra gotisk tid med syv eller fem arme og en læsepult føjet ind på midten af det svære skaft.

lysning – den snævrere del af åbningen i en dør eller et vindue.

lægmandskrucifiks – se krucifiks.

lænke – passionssymbol og attribut for Leonard.

løbende hund – ornamental bort bestående af fortløbende figurer som bølger, der kammer over.

løber – en mursten, der ligger på langs i murforbandt.

løgspir – se kirketårn.

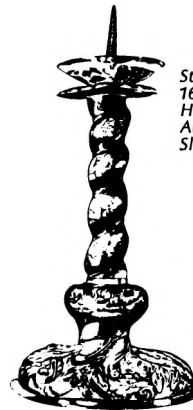
løve – har en meget usikker betydning i den kristne symbolverden – i nogle tilfælde betegner den det gode, i andre tilfælde det onde. Løven kan i visse situationer symbolisere Jesus, den er tilføjede evangelisten Markus og kirkefaderen Hieronymus' dyr. Ved døren vogter den imod onde magters indgang i kirken. Hvis en løve imidlertid ligger under en alterstage, eller en søjle har et løvehoved som basis, symboliserer løven den underkuede djævel, og en menneskeædende løve er djæ-

Stage i overdådig brukbarok, har opr. tilhørt Københavns bagerlaug. Skænket til Lintrup Kirke af bager Jacob Pedersen, København i 1705.

Stage, barok, 1650-1700. Hundborg Kirke.

Stage, barok, 1650-1700. Sølv. Hamburgerarbejde. Augustenborg Slotskirke.

Stage, regence, 1731, sølv. Sct. Petri Kirke, København.

Stage, rococo, 1757, sølv. Trinitatis Kirke, København.

Stage, Louise Seize, forsølv. Brede Kirke.

Syvarmet kandelaber med læsepult, gotisk. Viborg Domkirke.

Løvemask, sandsten, renaissance.
Fra portal på Woer.

velen som menneskehedens ødelægger. En løve, hvorpå mand og kvinde rider, står for hovmodet – se dødssynderne.

M

magter – se engle.

majestas domini – Kristus som verdenshersker – forekommer ofte på romanske og gotiske kalkmalerier. Han sidder på trone eller på de syv sfærer med jorden som fodskammel, han har gerne en korsset glorie om hovedet, og omslutes helt af en mandorla – se denne.

majuskler – store bogstaver – versaler.

malm – misvisende betegnelse for messing.

mandorla – mandelformet glorie som omslutter hele skikkelsen på den tronende Kristus eller Maria.

mandsdør – og mandside er på kirkeskibets sydside (sværdsiden).

Mansuetudo – den personificerede sagtmødighed – se dyderne.

marekors – se kors.

Margaretha – hun led martyrdøden omkring år 305 efter at have afvist alle tilnærmelser fra guvernøren i Antiokia. Hun kastedes først i fængsel, hvor djævelen op-søgte hende i en drages skikkelse, men måtte vige, da hun gjorde korsets tegn. Derfor vises hun undertiden stående på en drage, en krone bærer hun ligeledes, thi hun identificeres ofte med den kongedatter, som Georg frelste fra dragen. Til hendes lidelsesinstrumenter hører også en kam og et sværd. Hun beskytter mødre mod at dø i barselsseng og børnene mod at blive vanskabte.

Maria – Jomfru. Når hun vises som ung og som Kristi moder, har hun udslået hår som tegn på jomfruelighed, hvorimod hun som ældre – f. eks. ved Kristi kors, som regel har håret skjult under et klæde, de gifte kvinders mærke. Som himmeldronning bærer hun en krone og er omgivet af en mandorla – mandelformet glorie – der går omkring hele kroppen. Hun træder ligeledes på halvmånen, når hun vises i denne egenskab. – Ved billedskærerarbejder, hvor det kan være vanskeligt at anbringe en mandorla, understreger man ofte kun hendes værdighed som himmeldronning ved at lade hende træde på halvmånen. Hendes dragt er rød og blå eller – sjældent – hvid. Omkring hovedet kan hun – i lighed med andre hellige – have en glorie. I øvrigt ser man hende oftest i bebudelsesscener, hvor en lilje og undertiden en enhjørning understreger hendes jomfruelighed, med Jesusbarnet og

Majuskler.

ved korset eller med Jesus efter nedtagelsen af korset. Som himmeldronning kan hun optræde både med og uden Jesusbarnet.

Maria – den ægyptiske. En skøge fra Alexandria, der omvendte sig til kristendommen og flyttede ud i ørkenen, hvor hun levede som eneboer. Efterhånden blev hendes tøj slidt op, og hun skjulte da sin nøgenhed ved at hylle sig i sit lange hår. Hun vises med tre brød, som hun tog med sig ud i ørkenen, samt med langt hår, der dækker hele kroppen.

Maria Magdalena – hun fremstilles ofte som angrende skøge, og hun bærer en salvekrukke, thi hun gned Jesus med nardusolie, og har udslaget hår, hvormed hun tørrede hans fødder. Endvidere optræder hun med et krucifiks og et dødningshoved.

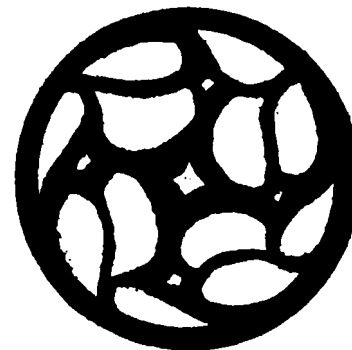
Markus – evangelist – hans symbol er en løve.

marmor – krystallinsk kalksten, som kendes i mangfoldige varianter, den er i behersket omfang anvendt til dekorationsarbejder i danske kirker – enkelte altertavler og en del epitafier er hugget af marmor. Det er hovedsagelig i barokken, denne herhjemme ret kostbare stensort får nogen betydning.

marmorering – efterlavning af marmor ved maleri på træ – mange af barokkens danske marmoralteropbygninger er i virkeligheden blot marmoreringer på træ.

marterpæl – blandt Jesu passionsredskaber, se disse.

Martin – (Morten) født i Ungarn, var først romersk soldat og blev siden biskop af Tours – død 397. Martins ungarske herkomst må være forklaringen på, at han ofte i 1700-tallets kirkekunst vises i ungarsk husaruniform. Man ser ham gerne til hest, med sin sabel hugger han en flig af sin kappe og rækker den til en tigger ved siden af. Det viste sig, at den tigger, som der hentydes til, var Jesus selv, og denne åbenbarede sig siden for ham, hvorpå han omvendte sig og blev kristen. Martin ville ikke gerne være bisp, og da man ville vælge ham, gemte han sig i en gåsesti. Gæssene røbede ham imidlertid med deres skræp-

Masværk.

pen, og til straf derfor spiser man dem hvert år d. 11. november – mortensaften.

maskeroner – vrængmaske anvendt som dekoration på arkitektur og træskærerarbejder. Se faunhoveder.

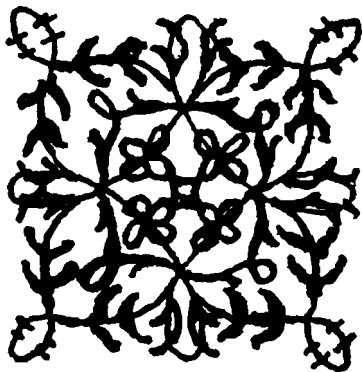
masværk – gotisk pryddornamentik – oftest gennembrudt.

Mathias – valgtes til apostel efter Judas Iskariots forræderi. Han har som attribut en åben bibel og en dobbeltøkse. Han led martyrdøden ved enten at blive korsfæstet eller stenet, hvorpå hans hoved huggedes af med en økse.

Matthæus – apostel og evangelist. Som apostel fremstilles han med økse eller sværd. Han skal have virket i Palæstina og Etiopien, hvor han dræbtes ved et alter med et sværd. Som evangelist har han i den ældste kirkekunst en menneskeskikkelse hos sig og siden en engel, der dikterer ham hans evangelium.

Matthæus symbol som evangelist – en engel. Detalje fra det gyldne alter i Sahlgrenska.

Mauresk.

mauresk – ornament som efterligner maurisk prydværk, det er geometriseret og vegetabilsk, dyr og mennesker forekommer ikke i det.

mausoleum – en større bygning beregnet til at begrave en enkelt person eller en familie i, forekommer i enkelte, forholdsvis beskedne eksemplarer på danske kirkegårde.

Melchior – en af de hellige tre konger – se disse.

menneskehoveder – tre i en spand, symbol for helgenen Siegfred.

menneske – der flås – kan være Bartholomæus og Georg.

messehagel – en kort kappe bestående af skjoldformet for- og bagstykke; bæres over messeskjorte.

Messehagel fra 1500-tallet. Nykøbing F. Kirke.

ten. De fleste messehagler er af rødt fløjel med gylden kantning og måske med en korsfigur eller et krucifiks som dekor. Især i den senere tid er man imidlertid begyndt at indføre hageler med farver, der passer til årets højtider, og mange hageler sys af prægtige brokadeoffer.

messekløkke – lille klokke, som i katolsk tid benyttedes til at kalde folk fra kirkegården ind i kirken og for at markere, når præsten går på prædikestolen. Nogle stykker findes endnu bevaret – hovedsagelig i sønderjydske kirker.

messeskjorte – i den protestantiske kirke er den af helt hvidt linned, i den romersk katolske af hvidt linned broderet med guld og silke.

messespir – se kirketårn.

messing – legering af kobber og zink med et zinkindhold på under 20 procent.

minuskler – små bogstaver.

Mikael – Mikkel – se engle.

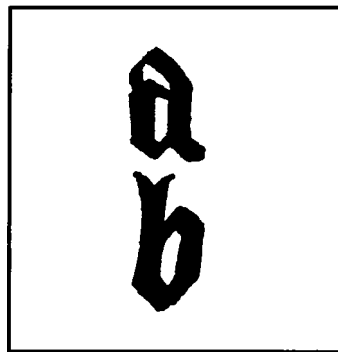
misericordie – lille siddekonsol på bagsiden af korstolens opklappelige sæder – se kor.

misundelse – Invidia – se døds-synderne.

mitra – bispehue, anvendes fra omkring år 1000, både fortil og

Messehagel fra 1700-tallet. Nykøbing F. Kirke.

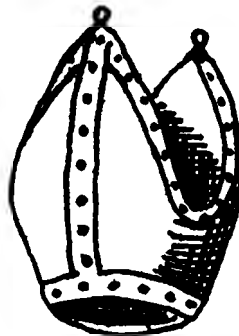
Minuskler.

bagtil går den op i en spids, hvilket symboliserer det gamle og det ny testamente. Ned fra den går to nakkebånd, som symboliserer henholdsvis ordet og ånden.

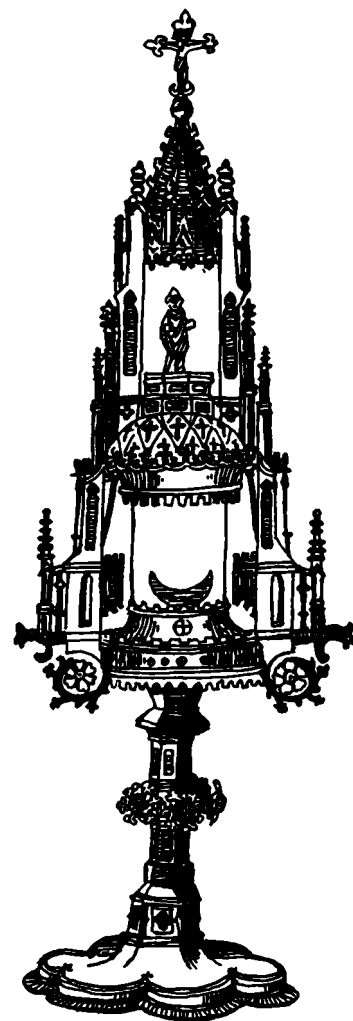
monolit – hugget ud af én blok.

monstrans – en beholder fortrinsvis af ædelt metal til fremvisning af hostien. Monstransen brugtes første gang i 1264 i forbindelse med Kristi legems fest. Monstransen har fod og skaft som en alterkalk, og på skaftet hviler en plade, som igen bærer selve monstranshuset. Huset har glasvægge – eller vægge af bjergkrystal, så man kan se ind i det, og i dets midte er anbragt en bøjle af halvmånefacon, hvori hostien (oblaten) kan klemmes fast. Øverst afsluttes monstranshuset af et tag, der kan være udformet som et helt tempel. Monstransen opbevares i kirken i et særligt gemme, der også kaldes monstranshus. Monstransen forsvandt fra kirkerne med katolicismens afskaffelse som statsreligion.

Moses – vises som regel med lovens tavler. Han har undertiden

Mitra.

Monstrans.

to horn i panden, hvilket symboliserer hans særlige kraft og intet har at gøre med fanden.

munde – der kysser, passionssymbol.

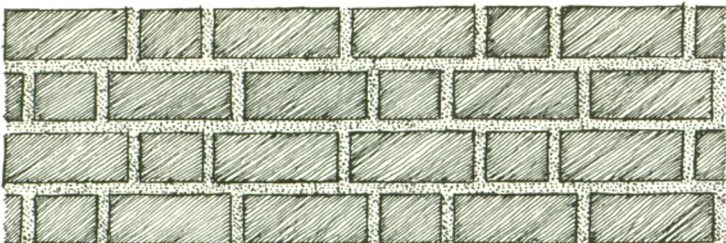
munk – mange helgener, bl. a. Frans af Assisi og Bernhard af Clairveaux fremstilles som munke.

munkeskifte – murforbandt hvor to løbere veksler med en binder i samme lag.

munkesten – en middelalderlig teglsten hvis størrelse ligger på 27–30 cm × 12–14 cm × 7–10 cm.

murforbandt – skifte.

Munkeskifte.

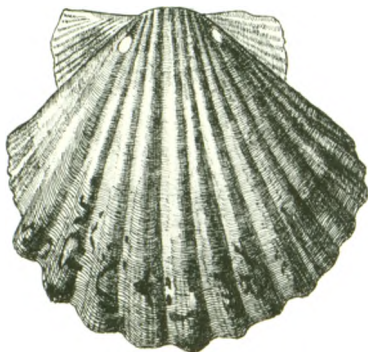
murliv – murkerne, det centrale af en mur.

mursten – en brændt teglsten, som i moderne normalstørrelse måler 23 cm × 11 cm × 5,5 cm.

muslingeskal – bl.a. attribut for Jakob majorus og Johannes Døbereren. Da Jakob var pilgrimenes skytshelgen, bar disse hans tegn – muslingen eller ibskallen, som den også kaldes. I middelalderen var det ikke usædvanligt, at døde fik lagt en ibskal på deres bryst, inden de jordfæstedes – nu skulle de jo ud på den sidste lange pilgrimsfærd.

mæander – også kaldet a la grecque – et ornamentalt bånd ført i regelmæssige vinkelbugtninger – undertiden som en række fortløbende hagekors. Har navn efter den lilleasiatiske mæanderflod, hvis løb er meget slynget.

mørtel – bindemateriale i murværk. Mørtelen består af en blanding af sand og læsket kalk, og kalken fik man som regel ved at brænde skaller af blåmuslinger – skælkalk. Ikke sjældent er der også tilføjet mørtelen knuste ubrændte blåmuslingeskaller. For at give mørtel til pudsning af vægge el-

sticitet og holdbarhed, tilsattes den ofte fæhår i betragtelige mængder. Læskningen af kalken fandt sted i kuler uden luftens tilgang, og var en proces, som tog flere år, først da var kalken gennemlæsket, en stiv og sej dej, hvis styrke langt overstiger den frisklæskede kalks. Flere sådanne læskeskuler er fundet under kirkegulve.

mådehold – Temperantia – se dyderne.

månen – symboliserer mørkets magter og djævelen. En tilsøret måne er blandt Jesu passionssymboler. (Se disse). I kristen kirkekunst kan månen stå for den jødiske tro. Som himmeldronning – i solgisel – står Jomfru Maria på måneseglen. På golgathafremstillinger står solen til højre og månen til venstre for Jesus.

neger – Balthazar, en af de hellige tre konger (se disse).

Nicolaus – biskop af Myra i Lilleasien. Hans attribut er tre kugler, og han vises som bisp med mitra

og stav. Er en uhyre populær helgen, der, medens han levede, udrættede et væld af mirakler såsom at vække uskyldigt dræbte til live, skaffe mad hvor intet spiseligt var at finde og besværgelse storme til at lægge sig. Hans gavmildhed skal have været over alle grænser, og i virkeligheden er vore dages »julemand« et sært konglomerat af den gamle husvætte, nissen, og Nicolaus. Han døde i 326 i Myra, men i 1047 overførtes hans jordiske rester til Bari i Syditalien, hvor de skrinlagdes.

Niels – lokalhelgen for Århus-egnen, men aldrig kanoniseret. Han var søn af Knud, som Svend lod dræbe i Roskilde i 1157 (Svend, Knud og Valdemar), men han fødtes først efter faderens død. Moderen døde i barselsseng. Han bar fra den dag, han erfarede om sine forældres triste endeligt, altid en hårskjorte og fastede hver fredag, fordi moderen døde en fredag. En ildebrand standsedes ved hans bøn, også andre mirakler udførte han, han døde 1180 og begravdes i et trækapel dér, hvor Århus domkirke nu ligger.

nimbus – eller glorie, en flad cirkelformet skive, som omgiver helige personers hoved. Om personer i treenheden og om Jomfru Maria kan korset nimbus forekomme, men i virkeligheden er det en fejl at korse Jomfru Marias nimbus.

noder – attribut for Cecilie.

nonne – flere helgeninder vises i nonnedragt, f.eks. Birgitta af Vadstena og Klara.

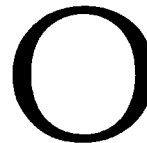
not – rille i et stykke træ passende til kam – fjeder – på et andet.

nøgle – attribut for Peter. Korslagte nøgler er pavernes og Vatikanets våbenmærke.

nøgne – voksne, der er nøgne, symboliserer ofte ukyskheden (Adam og Eva er dog undtaget

herfra). Nøgne børn kan være at opfatte som menneskesjæle.

nådestolen – Gud Fader sidder på en trone eller på regnbuen og holder krucifikset med den døde Jesus eller blot den døde Jesus uden krucifiks i sine arme. Over ham svæver helligåndsdue eller optræder på anden måde som led i gruppen. – Se Rørvig Kirke side 162.

Obedia – lydighed – se dyderne.

oblat – det uindviiede brød, det er bagt af hvedemel og er usyret. Oblatens pengefacon henviser til, at den er løsepenge for menneskene. Det indviiede brød kaldes hostie.

oblatæske – I de fleste kirker har man en særlig æske til oblaterne. I middelalderen var det ofte en lav cylinderformet æske med kræmmerhusformet låg og et kors som topfigur – den kaldes en pyx. Senere tiders oblatæsker beholder for en stor dels vedkommende cylinderfaconen, men låget bliver fladt foroven. Især i barokken forekommer hjerteformede oblatæsker, hvorimod klassicismen ofte går ind for en skrin-type. Ikke mindst barokkens oblatæsker kan

Låg af oblatæske fra 1623.

Lukasokse.

være med kraftige drivninger og punslinger, og motiverne er som regel ranke-, blad-, og blomsterornamenter.

odder – se Cuthbert.

okse – attribut for Lukas som evangelist – symboliserer undertiden også jødefolket, og den kan stå for tålmod og styrke.

Olav – Oluf – Olai. Norges konge 1015–1030. Han faldt i slaget ved Stiklestad. Var oprindelig hedning, men blev omvendt til kristendommen, og efter sin død blev han kanoniseret. Han vises trædende på en drage, holdende økse eller hellebard samt rigsæble. – På hovedet krone.

oldermandsranke – en siksaklinje, der opstod i sølvet, hvor oldermanden tog prøve på dets lødighed.

olielamper – ses sjældent i forbindelse med protestantiske kirker – dog er der enkelte steder bevaret en romansk olielampe – en stenblok med små skålførmige fordybninger foroven. Heri hældtes der olie, og en flydevæge blev antændt.

olieæske – et stykke kirkeinventar, som i de protestantiske lande kun er en museumsgenstand, det var normalt en blyæske med tre rum, et til oleum sanctum, et til oleum chrisma og et til oleum infirmorum. Den første er til dem, der skal døbes, den anden til forskellige indvielser og til salvnings af brudepar, den tredje er for syge og døende – det, man kalder den sidste olie.

oliventræ – Et enkelt olieblad, en kvist eller hele træet kan stå som et forsonings- og fredsduetegn

(duen, der kom med oliebladet til Noah – fredsduen). Træet kan ligeledes symbolisere Jomfru Maria eller rigdom.

omfavne – se i forbindelse med Luxuria – den personificerede vellyst – se dødssynderne.

opskalket – se kirketårn.

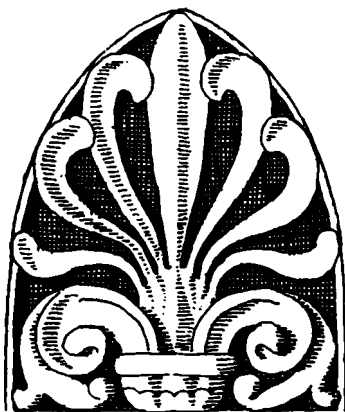
opus spicatum – murværk med sten lagt i fiskebensmønster.

orange – farve, symboliserer glæden og lyset.

orgel – musikinstrument, som har været kendt siden 700-tallet – faststående, som vi kender det nu, dog først efter ca. 1300. I virkeligheden er orglet en sammenstilling af en hel række blæseinstrumenter – piberne, og luften til dem induges og komprimeres ved hjælp af et bælgssystem, hvorfra den igen gennem vindladerne føres ned til de enkelte piber, som den får adgang til gennem et ventilsystem, som er til at dirigere fra klaviaturet. Piberne er grupperet i værker, og hver gruppe betjenes fra sit særlige klaviatur. Drejer det sig om større orgler, findes der klaviaturer for såvel hænder som fødder – manualer og pedalklaviatur.

Der findes i danske kirker bevaret orgler – selv om det er få – der i deres oprindelse går tilbage til renæssancen, dog er det i reglen kun panelværket, der er tilbage af det originale orgel. Et orgel er attribut for Cecilie.

ortodoks katolsk kors – se kors.

Palmet.

ottekant – symboliserer genfødelser, hvorfor døbefonte undertiden er ottekantede. Ottekanten er tilføjede at betragte som en slags lås imod onde magter.

ovn – med mennesker i, helvede.

overribbe – se ribbe.

overvæg – den del af væggen, der er over loftet eller en hvælving.

P

pallium – et bredt hvidt bånd vævet af uld fra særligt indviede lam og med indvævede kors – bæret af paver og ærkebisper.

palme – sejren over menneskelivets genvordigheder samt sejren over døden og det onde. Palmegrenen symboliserer martyr, der modtager sejrns palme.

palmet – vifteagtigt planteornament, som har lighed med en palmetræskrone. I midten er der sædvanligvis en blomsterkalk, hvorfra de glatte bladlige udgår.

panten – se disk.

panter – symboliserer Jesus.

papegøje – i reglen grøn – symboliserer Jomfru Maria.

paramenter – de tekstiler, der anvendes ved gudstjenester – messehagel og alterdug.

passionsblomst – står som symbol på Kristi lidelse. Dens frøhus, der er rundt, betegner kalvariehøjen, og om det sidder en krans, der opfattes som Jesu tornekroner. De tre grifler viser hen til de tre nagler, og griflernes korslignende mærker opfattes som de tre kors på Golgatha. Blomstens ti blade er de ti apostle, som ikke fornægtede Jesus langfredag (det gjorde Judas og Peter).

passionssymbolerne – også kaldet Kristi lidelsesredskaber. De vises sammen med ham i hans egenkab af »smertemand«, men kan også optræde alene. Man regner normalt med, at der er 13: marterpæl, svøbe, tornekroner, hammer, tang, tre nagler, kors, stige, lanse, en usyet kjortel, et rør med en svamp, en hane og Veronicas svededug. Hertil kan komme to munde, der kyskes (judaskysset), to hænder, der trykker hinanden, en tilsløret sol, et sværd og en spand, en purpurkappe og terningspillende soldater.

Patientia – den personificerede tålmodighed – se dyderne.

patriarkalkors – se kors.

patriarkerne – Abraham, Isak og Jacob.

Paulus – regnes for apostel, selv om han først sluttede sig til apostlene efter Jesu død. Blev halshugget i Rom – angiveligt år 64. Han vises med sværd eller bog.

pavekors – se kors.

pavestav – i modsætning til de krumme bispe- og abbedstave er pavestaven lige.

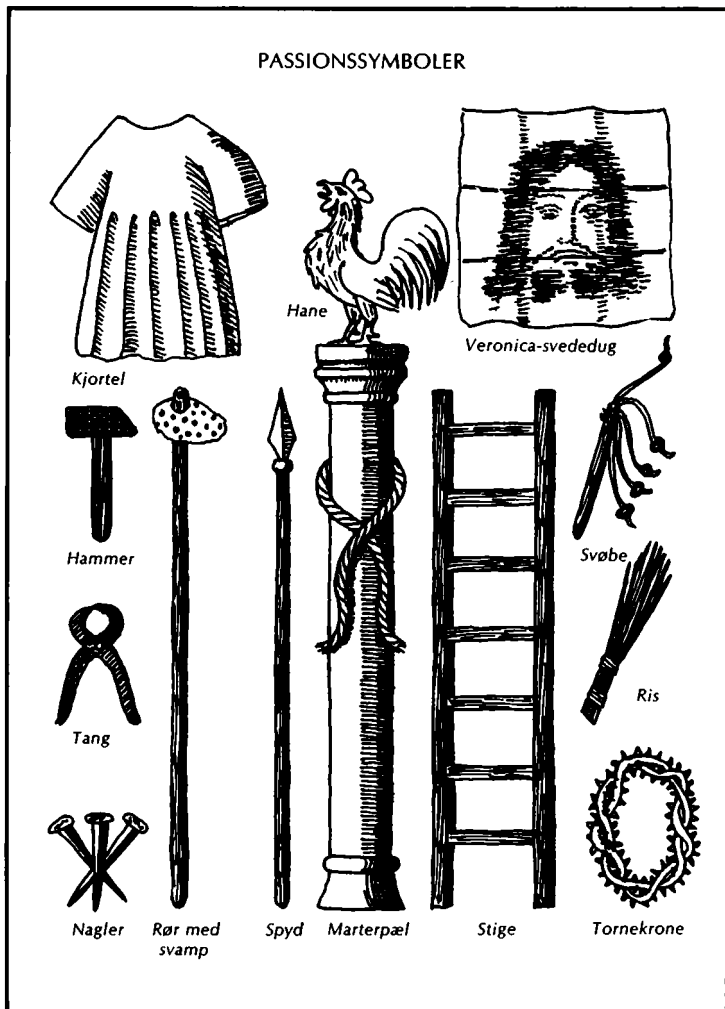
pelikan – symboliserer Jesus, der gennem nadveren giver sit blod til menneskene. Det var pelikanens rystebevægelser med hovedet for at få fisk ud af næbposen til ungerne, man misforstod derhen, at den huggede sig selv i brystet og nærrede ungerne med sit eget blod.

penge – 30 sølvpenge symboliserer Judas. En pengepeng er ligeledes attribut for denne apostel, der forrådt Jesus, og ses endvidere som attribut for Jakob majorus og Matthæus. Dødssynderne Invidia (misundelse) og Avaritia (gerighed) bærer pengepeng eller pengeskrin.

pengeblok – I alle kirker står en eller flere pengeblokke, hvori menigheden kan nedlægge bidrag til de fattige og menighedsarbejdet. I deres ældste skikkelse er sådanne blokke blot hulede ud i et stykke træ – oftest egetræ, som så er beslået med jernbånd – dels for at sikre den mod sprækning og dels for at gøre den vanskeligere at åbne. Sidenhen falser man nog-

PASSIONSSYMBOLER

le brædder sammen, men jernarmeringen bibeholdes. Først ret sent gik man over til blokke af messing- eller jernplader. Mange af de gamle træblokke er forsynet med imponerende store hængelåse, og det er langt fra altid, at en enkelt har kunnet gøre det.

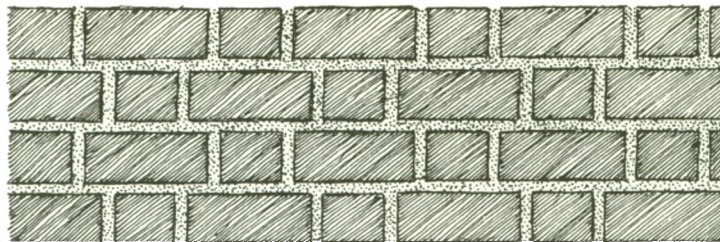
pengebøsser – I mange kirker har man foruden blokkene haft mindre bøsser til indsamling, de var af jern eller messingblik – sjældent af træ – og nogle af dem er graverede med moraliserende billeder: Den gavmilde, som giver til kirkens bøsse, vises foroven,

hvor han sidder til bords i Himmerig med Abraham, Isak og Jakob. Den påholdende, der gav intet eller for lidt, vises nær bøsSENS bund, hvor han knibes med tænger af djævl.

pengetavle – I mangfoldige kirker har man bevaret de pengetavler, som forhen anvendtes til indsamling blandt menighedens medlemmer. De består af en skuffe over hvis inderste del der sædvanligvis er et dække, fra skuffen rejser sig et bagpanel, der undertiden udsmykkes med en opbyggelig dekor eller med en inskription,

Perlestav.

Polsk skifte.

som opfordrer menigheden til at give af et godt hjerte. På bagsiden af panelet eller skuffen er anbragt et håndtag. Dækket over skuffen er anbragt, for at man kan vippe de nedlagte penge i sikkerhed for langfingre. Se Slangerp Kirke side 172 og Holmens Kirke side 149.

pentagram – se kors.

pentaptykon – se altertavle.

perlestav – spinkel dekorativ stav bestående af sammenstillede småkugler – gerne tre eller fem – afvekslende med cylindriske led.

Perseverantia – standhaftighed – se dyderne.

Peter – Simon Peter – en af Jesu apostle. Angiveligt død i Rom omkring år 64. Han blev korsfæstet med hovedet nedad, se peterskors – under kors. Han vises med en nøgle.

petring – mursten halveret på langs.

pieta – se krucifiks.

pil – attribut for Kristina, Sebastian og Ursula.

pilaster – se søjle.

pilgrimsstav – vandringsstav, attribut for bl.a. Birgitta af Vadstena og Jakob majorus.

pille – en fritstående muret støtte.

piscina – en niche eller kumme med afløb anbragt i korets eller sakristiets væg.

pisk – attribut bl. a. for Sebastian.

planrelief – har kun svagt frem-spring, og overfladen ligger i samme plan.

plint – lavt retvinklet fodstykke til en søjle, pilaster, statue eller anden figur.

polsk skifte – murforbandt hvor en løber veksler med en binder.

portal – Indgangen til mange af vore kirker går gennem en portal, hvilket vil sige et monumentalt udformet dørparti. Især er mange af vore romanske kirker udstyret med pragtfulde portaler. Den mest imponerende er vel nok »kathoveddøren« – se Ribe Domkirke side 109. På en del kirker er en tilmuret nordportal bevaret, det var kvindernes indgang, men nu går mænd og kvinder ind ad samme dør, og syddøren er i reglen anset for den mest bekvemme. Den romanske portal kan bestå af to eller flere par søjler, der forskydes skråt indad, og hvert søjlepar bærer en bue, således at

Portallignende gotisk dør. Sct. Marie Kirke, Helsingør. Bag maleriet gemmer sig Erik af Pommerns mærke.

den yderste bue er den største og hver af de efterfølgende buer aftager i format, hvilket giver en meget smuk perspektivisk virkning. Den gotiske teglstensportal beholder i store træk den romanske portals idé med den perspektiviske virkning – her sløjfes søjlerne dog som regel, og man benytter sig i stedet af en række spidsbuer. Over selve portalen kan sidde et trekantet eller halvcirkelformet dekoreret felt – en såkaldt tympanon. Renæssansens og barokkens portaler er ret få i tal, de er af sandsten og ofte opbygget med romerske triumfbuer som forbillede. Især i renæssance og bruskarok benytter man tillige portalmotivet på altertavler etc., hvor portalen danner ramme om en malet tekst eller en udskåret figur.

posebind – bogbind, der kan pakkes sammen om bogen, så den kan bæres ligesom en pose – attribut for apostlene som ordets forkyndere.

postament – højt søjlefodstykke, der foroven og forneden er profileret – kan også være fodstykke for pilaster eller statue. Postamentfelter sidder mellem fremspringende postamenter.

predella – se altertavle.

profilkapitel – se søjle.

Prudentia – klogskab – se dydderne.

prydskifte – murskifte med dekorativt formål.

Gotisk prædikestole. Ullerslev Kirke.

prædikestole – Hver kirke har en prædikestole, og de tidligste herhjemme kom frem omkring 1300. Danmarks ældste bevarede prædikestole findes i Tirstrup Kirke på Djursland og stammer fra ca. 1300, den er af kalkstensplader. I øvrigt er der kun få gotiske prædikestole bevaret herhjemme, det var først med protestantismens indførelse, prædikestolen fik den betydning, den har beholdt til i dag. I de allerfleste kirker sidder prædikestolen på skibets sydvæg, men i enkelte tilfælde er den anbragt på nordvæggen. Medens de gotiske prædikestole er uden lydhimmel, kommer lydhimlen ind i billedet i renæssancen. (Se lydhimmel). Vi har én udvendig prædikestole i landet, den hører til Sct. Hans Kirke i Odense, og det menes, at den har været brugt, når kirken var lukket i forbindelse med bandlysning etc. I lighed med reformationens altertavler, hvor alle billeder og figurer var bandlyst, har også reformationens prædikestole undgået figurer som prydelser og har i stedet tekstfelter. Siden kommer der atter figurer på prædikestolene, og ofte er prædikestolen med den mindre udstrækning end altertavlen det kunstnerisk mest vellykkede stykke kirkeinventar. Prædikestolen afløser amboner og lektorier – se disse.

præmonstratenserordenen – stiftedes af Norbert v. Gennep – angiveligt i 1126 – det er en orden af kanniker, som foruden at være virksomme præster med sjælesorg og prædiken som opgave samtidig skulle leve munkenes afsondrede liv. De har – i lighed med cistercienserne – hvid ordendragt. Præmonstratensermunkene var de eneste, der uden pavelig dispensation kunne få præste- og vikarstillinger.

I begyndelsen kunne både munker og nonner optages i det samme kloster, men man opdagede hurtigt, at det førte klosterbeboernes tanker ind i lidt for kødelige og jordnære baner, hvorfor kønnene separeredes.

Til Danmark kom præmonstratenserne i midten af 1100-tallet, og af deres klostre er to delvis bevarede, det drejer sig om det magtfulde Børglum-anlæg som – skønt det er noget omdannet – må henregnes til vore mest imponerende klosterlevn. Den monumentale kirke, som vel er påbegyndt omkring 1220, er i dag kun

Udvendig prædikestole. Sct. Hans Kirke, Odense.

en torso, og såfremt den nogen sinde blev færdigbygget, har den haft større udstrækning mod nord, syd og øst. Af klosteranlægget savnes østfløjen, og selv om murværket i nordre, vestre og søndre fløj for en stor del er middelalderligt, har senere ombygninger i nogen grad berøvet dem middelalderpræget.

Vrejlev Kloster, som ligeledes ligger i Vendsyssel, har været forbeholdt nonner. Tilbage står den stærkt omdannede kirke fra slutningen af 1100-tallet, den sengotiske nordfløj samt vestfløjen, der er stærkt ombygget efter en brand i 1914.

præsterækketavler – I de fleste kirker har man en sådan tavle, der opregner de lutheranske præster, som har været knyttet til kirken. Enkelte steder har man ligefrem portrætteret præsterne og ladet deres kontrafejer flankere et helfigursbillede af Martin Luther.

præstestol – en lukket stol hvori præsten opholdt sig f.eks. under noget af salmesangen i kirken. Det var behageligt med en lukket stol, fordi kirkerne i reglen var meget kolde.

pude – blandt dovenskabens – Acedias – attributter (se dødsynderne).

pulpitur – et galleri hvor der er plads til stolestader. I gammel tid,

hvor herskabet nødigt satte sig nede i kirken blandt de øvrige kirkegængere, havde de undertiden deres eget herskabspulpitur.

punsling – metaldekor udført ved hjælp af en lille stålstang, som man anbringer på en metalplades forside og hamrer på, således at der fremkommer en fordybet dekor.

purpur – rød farve henad det lilla – symboliserer bod og faste. En purpurkappe kan være blandt Jesu passionssymboler.

putto – spædbarnsfigur som optræder meget i kirkekunsten. Det er vel for meget at betragte den som en engel, selv om den kan have spurvevinger på ryggen som de klassiske amoriner. Især barokken gør meget brug af putti.

pærestav – prydstav som i tværnsnit minder om en pære. Betegnelsen bruges også om en kvart rundstav, som smykkes af en række fortløbende pærelignende ornamentter.

pyramidetag – tag af pyramidefacon.

pyx – pyxis – beholder til nadverbrød (se oblatæsker).

påfugl – symbol på udødelighed. Haleviften symboliserer himmelen, påfugl ses også som symbol for Superbia – hovmod – en af dødsynderne.

Putto

R

rakkerstol – tarveligt stolestade – ofte sammentømret af rå brædder og anbragt bagest i kirken. Her havde rakkeren, den urene, sin plads. – Et sådant sæde er bevaret i Dejbjerg Kirke.

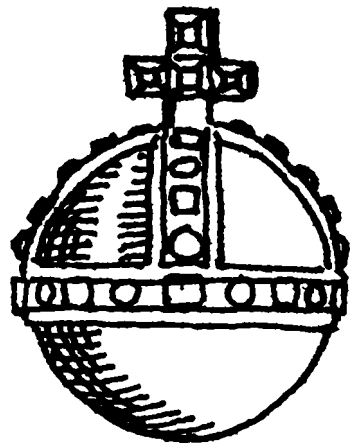
ravn – attribut for Vitus.

regence – se stilarter.

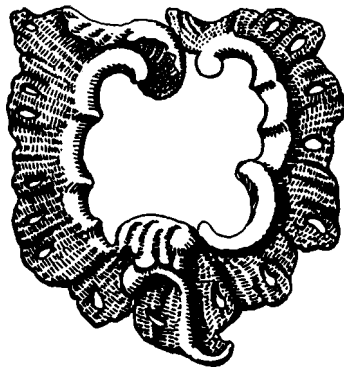
regnbue – tegnet Gud satte på himlen efter syndfloden som understregning af hans løfte om, at jorden aldrig mere skulle gå under ved vand. – Ses også i forbindelse med Kristus som verdensdommer – se majestas domini og som sæde for Gudfader i nådestol-fremstillinger.

relief – forhøjet dekor.

relikvie – helgenlevn, der opbevarede i vore kirker i katolsk tid og ansås for at have undergørende kraft. – Se Veng Kirke side 112 og Sct. Knuds Kirke side 123. Relikviet opbevarede måske i en såkaldt helgengrav – se denne samt alter – i alteret. Relikvien kunne dog også opbevares i et særligt skrin, som undertiden kunne lempe sig efter dens form – et hoved, en hånd etc. I reglen var disse relikvieskrin eller kapsler af ædelt

Rigsæble.

Rocailleornamentik.

metal og undertiden også med ædelstene indfattede. Skrinet kaldes også relikvarium.

rem – stræktømmer langs murens overkant.

renæssance – se stilarter.

retfærdighed – Justitia – se dyderne.

ribbe – muret bue på undersiden af hvælving mellem kapperne. Ribberne kan hvile på en ribbekonsol i murværket.

rigsæble – egentlig et symbol på verden. – Attribut for flere kongelige helgener, bl.a. Knud og Olav.

ring – et værdigheds- og magttegn. Bisperingen er med en blå safir.

ris – blandt attributterne for Castitas, den personificerede kyskhed – se dyderne.

rist – attribut for Laurentius.

rocaille – c-formet ornament, som anvendes i såvel bruskbarok som rokoko – se stilarter.

rococo – se stilarter.

romanik – se stilarter.

rosenkrans – attribut for Obedientia, den personificerede lydighed – se dyderne.

rosen – en hvid rose betyder renhed og en fembladet rose på skriftestolen viser hen til skriftefadrens tavshedspligt (sub rosa betyder i det skjulte), den kan endvidere symbolisere såvel Jesus

Lutherrose.

som Jomfru Maria, og roser er attribut for Dorthea, Elisabeth af Thüringen og Katharina. Indskrevet i en cirkel samt med et hjerte og et kors i midten, er den Martin Luthers mærke.

rosen – rundt blomsterornament.

rude – figur som ruder i et spil kort.

rudebosse – se bosse.

rukskifte – murforbandt med bindre på højkant.

rundbue – halvcirkelformet bue. Romansk stil kaldes også undertiden rundbuestil. En rundbuefrise er sammensat af fortløbende rundbuer i forlængelse af hinanden eller krydsende hinanden. – Se under bue.

runesten – fra den tidligste kristne tid herhjemme stammer en del runesten, hvoraf den mest imponerende er den store jellingsten – se Jelling Kirke side 104 – også på Bornholm findes mange runesten i forbindelse med kirkerne – se Østerlars Kirke side 212.

ryttere – nogle helgener ses som ryttere, bl.a. Georg og Martin.

ræv – viser hen til djævelen – det udpekulerede onde, en ræv med en gås i flaben er ridedyr for mand og kvinde – drikkende og ædende – og symboliserer Gula, frådseriet. – Se dødsynderne.

rød – farve, symbol på kærlighed, opofrelse og brændende tro. Rød er pinsens farve og såvel i Jomfru Marias som Jesu dragt spiller rød en væsentlig rolle.

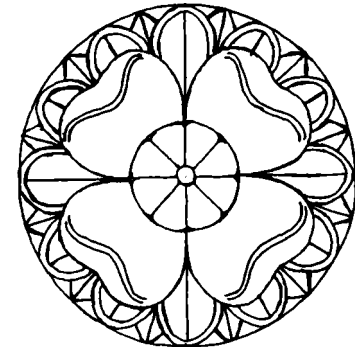
røgelse – symboliserer de helliges bønner, spiller en væsentlig rolle i den katolske kirke, hvor røgelse ved mange lejligheder brændes af i kirkerne. Røgelseskar, hvoraf nogle endnu findes bevaret i vore kirker, selv om de ikke længere er i brug, består som regel af en halvkugleformet skål – evt. med en fod – til røgelsen. Over den ligger et dække, som også kan være halvkugleformigt, og som er med gennembrydninger, så røgen kan slippe ud. På toppen af dette dække ses ikke sjældent en hel bymodel, som symboliserer det himmelske Jerusalem. Såvel underskål som dække er forsynet med øskner, hvorigennem metalstænger kan trækkes. På den måde kan karret hænges op, og låget glider på metalstængerne, så det kan lettes, når aske skal hældes ud og ny røgelse kommes i. Røgelseskar er attribut for Sedulitas, flid, se dyderne.

rør – med svamp, blandt Jesu passionssymboler.

S

sadeltag – den almindelige tagform, hvor to skrå tagflader mødes i mønningen.

safir – ædelsten af blå eller blågrøn farve, dens magiske virkninger

Roset.

ger formodedes at være, at den fremmer fred, lykke, religiøsitet, visdom og højsind, medens den hæmmer onde kræfters virksomhed, hvorfor den ansås for at være den rette ringsten til høje prælater. I Absalons grav fandt man en ring med en safir.

safran – et farvestof som, når det er ægte, udvindes af safrankrokusens støvdragere og er uhyre kostbart, det er varmt gult. Safran symboliserer troens renhed.

sagtmodighed – Mansuetudo – se dyderne.

sakristi – en lille tilbygning til koret – som regel på dets nordside. I det opbevaredes de kirkelige tekstiler, altersølvet og andet af værdi, som man ikke turde lade stå fremme. Oprindeligt havde man løse alterborde i kirkerne, og når de ikke var i brug, stillede de ind i sakristiet. I dag er sakristiet præsteværelse.

salamander – i symbolikken nærmest opfattet som et firben, der ses omgivet af flammer, den symboliserer Kristi uforgængelighed.

salmenummer-tavler – i reglen er der tale om ret jævne frembringelser fra forrige eller dette århundrede, men enkelte steder findes tavler fra 1700-tallet, og de kan være gjort til genstand for en mere kunstnerisk præget udførelse.

sarkofag – kommer af det græske sarkos, som betyder kød, og fagein, som betyder æde – altså egentlig kødæder. Det var en porøs kalksten, som grækerne forfærdigede kister af, og som på ret kort tid fortærede ligets blødd dele. Disse kister blev ikke sjældent udført med ødsel skulpturel pragt, og det endte med, at betegnelsen sarkofag blot kom til at dække begrebet pragtkiste. – Se i øvrigt under gravmæler.

salvekrukke – attribut for Maria Magdalene.

salvæske – se olieæske.

sandsten – en sedimentær bjergart dannet af sammenkittede sandskorn med f.eks. kiselsyre, kalkspat, ler eller jernforbindelser som bindemiddel. Alt efter bindemidlets og sandets karakter får

stenen farve. Herhjemme har man hovedsagelig anvendt den finkornede, gullige breimersandsten, den lysegrå gotlandske sandsten og den rødlige ølandssten. Som enerådende bygningsmateriale har sandstenen ikke haft nogen betydning, men til dekorative indfatninger af vinduer, portaler og profilbånd samt skulpturelle udsmykninger på murværket, har den haft nogen betydning i renæssance, barok, rokoko og klassicisme. Endvidere har sandsten i høj grad fundet anvendelse til gravsten og gravmonumenter – se under gravmæler.

sav – attribut for apostlen Simon Zelotes.

scepter – attribut for kongelige helgener.

savskifte – murforbandt med et lag skråltagte sten, hvis hjørner stikker frem som takker på en sav. – Se prydskifte.

Sebastian – var tribun i den romerske hær, men blev grebet på grund af sin kristne tro, bundet til en pæl og beskudt med pile, indtil han mentes at være død. Han blev imidlertid løst fra pælen af sine venner, og da man opdagede, at han endnu var i live, blev han plejet, til han kom sig. Han blev imidlertid atter grebet, og denne gang slog man ham til døde med køller – angiveligt i 290. Han er skytternes helgen og værner tillige imod pest. Han vises gerne gennemboret af pile eller med pil og kølle som attributter.

secco – se kalkmalerier.

Sedulitas – flid – se under dyderne.

sepulchrum – se alter og helgengrav.

seraf – se engle.

sidealtre – se alter.

sideskib – lavere skib som knytter sig til hovedskibet i en kirke.

Siegfred – født i England, død i Sverige 1067. Første biskop af Skara. Hans attribut er en spand med tre hoveder – evt. forsynet med et lys. Dette hentyder til, at han engang på en rejse kom bort fra

sine tre rejseledsagere og senere fandt deres afhuggede hoveder drivende rundt på vandet i en spand, og et lys var sat på hvert af hovederne.

sildebensmurværk – se opus spicatum.

Simon Peter – se Peter.

Simon Zelotes – apostel, led martyrdøden i Persien, hvor han blev savet igennem – derfor er hans attribut en sav. Var oprindelig fisker, vises med en fisk på en bog som »menneskefiskeren«.

sirene – fabelvæsen med fugleunderkrop og vinger samt kvindeoverkrop. Symboliserer de forførelseriske magter, der bringer mennesket i ulykke.

skabe – I flere kirker har man skabe til messeklæder, altersølv etc. – Da de som oftest har haft deres plads i sakristiet, kaldes de også undertiden sakristiskabe. Det romanske og tidligt gotiske skab har ikke sjældent sadeltag i lighed med et hus, senere får skabet måske øverst en baldakin, som krager ud over fronten. En del kirkeskabe har en smukt udført front, men ellers ganske råt tilhugne sider, hvilket viser, at det oprindeligt har været indemuret, så kun fronten har stået fri. I øvrigt følger kirkeskabene de herskende stilarter og adskiller sig ikke væsentligt fra de skabe, der anvendes i private hjem.

skabelon – profileret plade hvormed man afretter en gesims af puds, eller en plade med gennembrudt mønster eller omrids hvorefter et mønster kan mangfoldiggøres.

skabstavle – se altertavle.

skalmuring – fornyelse af en murs ydre skal – ofte ved at lægge et nyt lag sten uden på det eksisterende, har f.eks. været brugt ved bindingsværk eller for at udbedre skader på blødere stenarter – herunder den rhinske tuf. Ribe Domkirke blev således flere gange partielt skalmuret med mursten, fordi den svagere tuf forvitrede i vestsiden på grund af vindens og regnslagets nedbrydende virksomhed. Kirken er nu atter ført tilbage til den oprindelige skikkelse på disse partier.

skelle – fuge på ydersiden af tegltage.

skib – kirkens langhus, som går fra tårn til kor. Skibet er menighedens opholdssted.

skibsmodel – se kirkeskib.

skifer – herhjemme har lerskifer i noget omfang fundet anvendelse som kirketækningsmateriale. Man har brugt den sortgrå, meget hårde og vejrbestandige variant, som er let kløvelig i længderetningen og ligeledes lader sig dele i højderetningen vinkelret på længden. Tækkeskifer er i hovedsagen importeret fra Tyskland, og det bruges med forkærlighed i forrige århundrede og begyndelsen af dette.

skiftegang – også kaldet murforbandt – den måde hvorpå teglsten er ordnet i en murflade. Man kan normalt kun tale om skiftegang – eller skifte – i en mur af teglsten, da natursten som regel har været for uensartet et materiale – selv i tilhugget stand – til at man har kunnet anvende dem efter et bestemt mønster. Man regner normalt med følgende skiftegange herhjemme: munke-skifte, vendisk skifte – også kaldet polsk skifte – standerskifte, rulskifte, opus spicatum – også kaldet sildebensmurværk – savskifte, krydsskifte og blokskifte, hvortil kommer diverse prydskifter. Se under de forskellige skifter.

skinddragt – i en sådan vises stundom Johannes Døberen.

skjoldblænding – se blændinger.

skjoldbue – en bærende bue langs rummets væg i modsætning til den bærende bue fra væg til væg, som kaldes jordbue.

skomagerværktøj – attributter for Chrispin og Chrispinian – se disse.

skriftestol – inden for den katolske kirke anvendes den dag i dag skriftestole – ret beset skabe med to rum, det ene til præsten, det andet til skriftebarnet. Medens der til præsten er en stol, er der kun knæeskammel til skriftebarnet. De to rum er adskilte ved et gitter og et forhæng, som kan tækkes til side under skriftemålet. Man beholdt i noget modereret form skriftemålet i den prote-

stantiske kirke, men med pietismen afskaffedes det stort set, og i dag er vore skriftestole enten forsvundet eller omdannet til præste-, og degnestole eller -sjældent - til herskabsstole.

skrifttavler - attributter for Moses.

skriftrulle - attribut for Paulus, symbol på det gl. testamente. Med spejl attribut for Prudentia, klogskab - se dyderne.

skærsild - er det sted, hvor sjælen ifølge den romersk-katolske lære opholder sig fra menneskets legemlige død og til sjælen er tilstrækkeligt lutret til, at den kan slippes ind i himlen. Skærsilden minder i kunsten meget om helvede, men adskiller sig bl. a. herfra ved, at der i dens umiddelbare nærhed ses engle med fuglevinger, samt at Jomfru Maria opholder sig i den, for at komme sjælene til hjælp og ved sin forbøn udfri dem af deres lidelser.

skåle - til vin og vand, attribut for Temperantia, det personificerede mådehold - se dyderne.

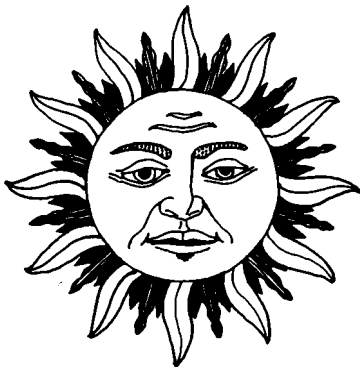
slange - symboliserer som oftest djævelen - således når den vises sammen med Adam og Eva, den kan ligeledes stå for gift: Giften samler sig til en slange og kryber ud af den kalk, som Johannes skulle have tømt, fordi man ville ombringe ham. Sammen med et spejl kan den være attribut for Prudentia, klogskaben, men den kan ligeledes symbolisere lægedom og helbredelse - hovedsagelig hvis den ses snoende sig op ad en stav, og dertil er den, når den bider sig selv i halen og danner en cirkel, et symbol på evigheden.

slangekors - se kors.

slutsten - en specielt formgivet sten øverst i en bue eller hvælving.

smalte - blåt farvestof fremstillet af pulveriseret glas.

smig - en skrånende i en muråbning f. eks. til en dør eller et vindue. Det almindelige er en enkeltsmig, hvor muren kun skrånede én vej, men dobbeltsmige forekommer også, og her skrånede åbningen ind på begge sider af døren eller vinduet.

Solen.

Sobrietas - (Temperantia) - mådehold - se dyderne.

sokkel - kaldes den nederste del af en mur, hvis denne enten er udført i et andet materiale end den resterende del af muren eller springer frem i forhold til denne.

soldat - en del helgener fremstilles som soldater, f. eks. Georg og Martin.

solen - Symbol for Gud og det gode, den ses ofte fremstillet med menneskeansigt for ikke at blive forvekslet med stjernerne. En tilsløret sol er blandt Jesu passionsymboler.

solhjul - solkors - se kors.

solgisel - en mandorla hvorfra der udgår flammer eller tunger (solstråler), og som omgiver Jomfru Maria som himmeldronning (se Maria). Hun står da på måneseglen og holder Jesusbarnet på armen.

solur - på en del kirker sidder der et sted i sydturen et solur - det er normalt udført af sandsten og med en bøjle af messing eller bronze. Urene kan undertiden være udsmykkede med allegoriske motiver.

sort - sorgens og dødens farve. Kan også symbolisere onde magter.

spade - attribut for Adam efter udryddelsen af paradiset. Kan også være dødens attribut. Se også jordpåkastelse.

spand - et af Jesu passionssymboler

ler - spand med tre hoveder er attribut for Sigfred.

spedalskhedsvindue - se vinduer.

spejl - attribut for Prudentia, den personificerede klogskab - se dyderne.

Spes - håbet - se dyderne.

spindesiden - kvindesiden - nordsiden af kirken.

spindel - aksen omkring hvilken en vindeltrappe snor sig.

spyd - attribut for Fortitudo - tapperhed og styrke - Thomas, Longius og Knud konger. Er tillige blandt Jesu passionssymboler.

spyende mand - Gula - frådseriet, dødsynd.

spær - de skråstillede tømmerstykker, der bærer tagfladernes sten og lægter, de hviler på loftsbjælkerne eller på korte spærsko, der igen hviler på murkronen.

spærstik - den øvre afslutning på en niche, blanding etc. dannet af spærstillede sten.

spåntag - består af små plader af en hård, lidet arbejdende træsort, som er naglet fast til lægterne, ses mest som tækkemateriale til spir og rundkirker.

staffering - bemaling.

stav - et fremspringende profilled, som kan være tosidet, halvrundt, kvartrundt eller have andre former - f. eks. pærestav og trekløverstav. Man har også æggestav, hvor en række æggeformer omgivet af blade er lagt i forlængelse af hinanden, staven kan være snoet som et stykke tovværk og kaldes da tovværk, være skåret som blade i forlængelse af hinanden (bladstav) eller være med kugler eller perler og cylinderled (kuglestav og perlestav).

stavværk - muret sprosseværk, der deler lysningen i et gotisk vindue eller - på samme måde - opdeler en blanding (se denne).

Stefan - den første kristne martyr. Jøderne blev opbragte over hans kristentro og stenede ham. Hans attribut er nogle stene - undertiden en hel stenblok.

Stefaton - se krucifiks.

Steffen - stald dreng, kong Herodes' stald dreng, der julenat så betlehemsstjernen og meldte Herodes, at nu var Guds søn født. Herodes nægtede at tro dette medmindre den stegte, parterede hane, han just var ved at spise, galede, og i det samme sprang den sammen og råbte: »Kristus er født!« Dette får imidlertid ikke Herodes til at tro på sandheden i Steffens budskab, tværtimod lader han ham henrette. Steffen er hestens skytspatron.

stèle - gravmæle i form af opretstående stenplade.

sten - Stefan og Hieronymus.

stenlamper - se olielamper.

stige - ses i forbindelse med Jakobs drøm og er blandt Jesu lidelsesymboler.

stigende bue - bue hvis ene vange er højere end den anden.

stik - murværk over vindue eller anden åbning, som har til funktion at fordele murfladens tryk. Stikket er muret i særligt formede sten eller med en særlig skiftegang. Sædvanligvis er stikket udformet som en bue, men vandrette stik forekommer også.

stilarter - Den ældste stilart, som det har betydning for kirkebesøgende at stifte bekendtskab med, er *romanikken*, den gør sig herhjemme gældende fra ca. 1000 til 1250, den kaldes også rundbuestilen, og årsagen hertil er, at den runde bue er enerådende som dekorativ afslutning over døre, vinduer og blændinger. Hvælvene er blot en slags forlængede rundbuer og kaldes tøndehvælv, men i selve kirkebygningerne anvendes de ikke meget i skib eller kor, hvor flade bjælkelofter er idealt, derimod træffer man tøndehvælvene i krypter under kirken. Hvis to hvælv skærer hinanden, kaldes de grathvælv eller krydshvælv.

Hvad angår bygningsmateriale har man ikke i den tidlige romanik lært sig at fremstille teglsten, men må anvende importerede natursten (rhinsk tuf) eller store marksten, som man enten har hugget til firkantede blokke eller simpelt hen anvendt som de var. Det er i den romanske tid, vore

mange prægtige kampestenskirker bliver til, de er knapt 1250 i tal. Fra romansk tid stammer ligeledes vore ca. 100 frådstenskirker.

Omkring midten af 1100-tallet når kunsten at brænde teglsten hertil fra Norditalien, og vor ældste teglstenskirke – Sct. Bendt i Ringsted – står færdig i 1170. Fra senromansk tid har vi bevaret ca. 200 teglstenskirker.

Det er meget primitive redskaber, håndværkerne har at arbejde med, hvilket i nogen grad kommer til at præge tidens frembringelser. Ganske vist findes der mange smukke skulpturer i granit fra romansk tid – ikke mindst i form af billedkvadre i kirkernes murværk, og glemmes må ej heller gravsten samt døbefontene, men i de fleste tilfælde har materialets hårdhed i forbindelse med svagt værktøj nødvendiggjort, at der arbejdedes med store former af ret rustik virkning. De mere raffinerede frembringelser i så henseende kommer udefra, det er de gotlandske sandstensdøbefontene – men materialet er også hér langt blødere og giver kunstneren større muligheder.

Med arbejder i træ er forholdet stort set det samme – om egentlig snedkervirksomhed kan man knapt tale, det er tømrerarbejder, der har været udført, og samlinger af f. eks. skabe og kister indskrænker sig til simple falsninger, hvorefter man holder sammen på møblet ved simpelt hen at omvinde det med smedede jernbånd – jernbundne kister f. eks. Bliver det til et dekorativt relief, holdes det i en flad ornamentik, som ikke stiller for store krav til det skærende værktøj. Skabe, prælatstole og kister har ofte »sadeltag i lighed med husene.

Bevarede metalarbejder fra tiden – og de er ikke mange – er for en dels vedkommende rustikke – men der er også forekommet mere raffinerede stykker, f. eks. det berømte dagmarkors, som er et ypperligt guldsmedearbejde, derimod er lysestager og akvamaniler, som antagelig er af dansk eller nordtysk tilvirkning ofte noget primitive.

Gotikken begynder at gøre sig gældende omkring 1250 og introduceres herhjemme af cisterciensermunkene, den varer til omkring 1550, hvor den afløses af renæssancen. Man inddeler igen gotikken i unggotik, som strækker sig fra ca. 1250–1300, højgotik fra

ca. 1300–1450 og sengotik fra ca. 1450–1550. En anden betegnelse for gotik er spidsbuestil, hvilket for så vidt er udmærket dækkende eftersom alle buer og hvælvinger gøres høje og spidse. Herhjemme er det ret sjældent. Vi ser gotikken i dens fuldeste blomstring, kun et fåtal af kirker opviser de himmelstræbende hvælvingskonstruktioner, som man træffer på f. eks. i Tyskland og Frankrig, og i vore landsbykirker holder man sig stadig meget nær ved jorden, de romanske bygninger mister ganske vist deres flade bjælkelofter og får hvælv i stedet, men bygningernes ringe højde begrænser hvælvenes vækst. Det er mest i de store købstadskirker som Roskilde, Sct. Knud og Haderslev, vi virkelig kan opleve gotikkens rumidé. Løgumkloster indtager en særstilling som et af vore smukkeste gotiske interiører.

Gotikken ønsker lyse kirker, hvor romantikkens skulle være ret mørke, derfor bliver mange romanske kirker berøvet deres oprindelige små, højtsiddende vinduer, som enten mures til og erstattes af nye gotiske vinduer, eller de forlængedes nedad, så man fik en passende lysmængde ind i rummet. For at bære hvælvenes enorme vægt, måtte man ofte ty til at lede en del af trykket helt ud af kirken! Dette lod sig gøre ved, at man op ad kirkemuren byggede høje, kraftige stræbepiller, som opfanger en god del af hvælvningens tryk på muren og fører det ned i jorden.

Gotikkens foretrukne bygningsmateriale er ubetinget teglsten, og de anvendes med sand virtuositet, f. eks. i de høje, lyse vinduer, hvor man ser dem anvendt i spinkle, vidtløftige sprossekonstruktioner – undertiden så dristige, at det synes stridende imod sund fornuft, at de kan blive stående. Murene prydes udvendig med blændinger og afsluttes opadtil med kamtækkegavle.

Medens unggotikken bevarer et vist mådehold i udfoldelsen af dristige konstruktioner, og f. eks. i snedkerarbejder går ret forsigtigt til værks, selv om man bryder med romanikkens tunghed og gør reliefferne højere, frigør såvel snedkere som træskærere sig efterhånden, som man nærmer sig sengotikken, mere og mere fra den ret strenge skematiske opbygning, der hidtil har været fulgt ved dekorative arbejder – ikke mindst

når det drejer sig om skulpturelle grupper. Medens man i begyndelsen kun sjældent indlod sig på at fremstille grupper af mennesker, men foretrak at vise dem enkeltvis eller – selv om de stod i grupe – uden egentlig forbindelse med hinanden, bliver mennesket i sengotikken et led i en helhed, samtidig med at deres individuelle særpræg fremhæves og deres attituder i høj grad præges af drama. Midterfeltet på altertavlerne fyldes til trængsel med akterende, og på sidefløjene kan der være seriefremstillinger af episoder fra Jesu og de helliges liv. Ornametikken, som i begyndelsen er behersket med enkle geometriske former, bliver stadig mere snirklet og kommer ofte til at stå i to lag – et ydre med gennem-brydninger og et baggrundslag med farve således, at relieffet pointeres stærkest muligt. Forsi-der af skabe, baldakiner på altertavler etc. kan stå med en virkning nærmest som kniplingsværk.

Sengotikken bygger i høj grad på det sanselige – især kvindefigurerne indtager meget æggende attituder og kommer med deres kropsvridninger og gebærder undertiden i direkte strid med naturen. En anden egenhed er, at de gotiske kunstnere ikke sjældent søger at overføre bygningskonstruktionernes slanke himmelstræb på deres figurer, som de gør unormalt lange og slanke, i en bestræbelse på derved at herliggøre dem.

Smedehåndværket forfines meget i gotikken, og man oplever ikke sjældent det ejendommelige, at et udsøgt beslag dækker hen over en lige så udsøgt billedskæring. Smedekunsten var simpelt hen af senere dato end træskærerkunsten, og man opfattede derfor ikke den sidste med så stor respekt som den første.

I det hele taget er gotikken en god tid for metalarbejder, vore kirker får i mange tilfælde gotiske lysestager og alterkalke. De lettere metalarbejder kendetegnes bl. a. ved, at man ikke opdriver en dekor, men støber et dekorationsbånd og nitter det fast til den genstand, man ønsker at smykke.

Renæssancen kommer hertil samtidig med reformationen, og det stærkt religiøse præg, som den i begyndelsen havde, hæmmede i høj grad den kunstneriske frigørelse. Såvel kunstnere som

håndværkere var bundet på hænder og fødder af konventioner gående ud på det forkastelige i at anvende menneskefigurer i kirkekunsten. I det store hele fandt renæssancens mennesker landet vel forsynet med kirker – somme steder måtte man ligefrem nedrive kirkebygninger, fordi der ingen anvendelse var for dem, og derfor blev nybyggeriet naturligvis holdt inden for beskedne rammer.

Man opdeler ligeledes renæssancen i tre epoker, ungrenæssancen, som går fra ca. 1550–1590, højrenæssancen fra ca. 1590–1620 og senrenæssancen fra ca. 1620–1630. Renæssance betyder genfødsel, og det er de klassiske idealer, man hér dyrker. Gotikkens opadstræben afløses af mere jordnære konstruktioner med megen understregning af de vandrete elementer. I det ydre gør renæssancen sig nu ikke meget gældende, selv kirker, der er opført i renæssancen holder sig stort set til de gotiske principper, dér hvor forskellen mest falder i øjnene er på gavlene, som mister kamtækkerne og i stedet bliver svungne i bløde linjer. Dertil kommer, at sandstensudsmykninger på murværket bliver almindeligt – det kan f. eks. ses på Valløby Kirkes statelige østgavl, også prægtige sandstensportaler efter de klassiske forbilleder bliver anvendt, og man ynder at opdele en murflade med vandrette sandstensbånd for ligesom at gøre den lettere »fordøjelig«. Ellers er byggematerialet i lighed med hvad tilfældet var i gotikken, praktisk talt udelukkende teglsten, og renæssancen går ligeledes ind for bevaring af den korkonstruktion, man på mange gotiske kirker har anvendt, og som går ud på at lade koret flugte med skibet i stedet for – som i romansk tid – at bygge det lavere og smallere end skibet. En del kirketårne får nye gavlpartier i renæssancen, og der bygges smukke gotiske kapeller til enkelte af kirkerne.

Indendørs får renæssancen ulige større betydning end ude. Mange steder erstatter man de gotiske fløjaltertavler med deres mange helgener med nye katekismustavler, der passer bedre i protestantismens ånd, også prædikestole bliver påkrævede, og da det tillige bliver mere almindeligt med faste stolestader i kirkerne, får man tillige mulighed for at udsmykke gavlene til disse samt

at snedkere fornemme herskabsstole med forpaneler og udskårne gavle.

Ungrenæssancen er en ret robust stilart, hvor man nøje holder sig til en arkitektonisk opdeling også af møbler, altertavler etc., og man er meget forsigtig med at lade menneskelige figurer eller dyr komme ind i billedet, det sker derimod i højrenæssancen, hvor det vrimler med frugtklaser, løvværk og menneskefigurer i form af hermer, atlantes og karyatider, hvortil kommer de mange dyder. Træværket får sjældent lov til at stå i den naturlige farve, men krideres – ofte tykkere end tilfældet var i gotikken – og stafferes, så det står med mange farver – se i øvrigt under altertavler og gravmæler. Højrenæssancens skæringer bevarer et ret naturalistisk præg, men i senrenæssancen begynder figurerne så småt at gå i opløsning: Arme udarter i bladværk, og vrængende masker dukker frem i stort tal som dekorer på mellemlid etc. Også løvehoveder – halvt sammentrykte – viser sig som bærende elementer under søjlelegemer. Det er djævelen, som undertrykkes af kirken.

Medens det står meget skralt til med lysekroner fra gotikken, er der bevaret adskillige fra renæssancen, de har midterakse med mange profileringe. Også mange renæssancelysestager, alterkalke, vinkander og oblatæsker, er bevarede, og hvor man i gotikken måtte pånitte sølvet en støbt dekor, går man i renæssancen lidt efter lidt over til også at drive dekorationer op i metallet. I øvrigt er det ikke mindst den graverede dekor, der præger renæssancens sølvøj.

Omkring 1630 går renæssancen i opløsning. Træskærerarbejderne såsom altertavler og prædikestole udarter i sælsomt blad- og maskeværk af en mareridtsagtig karakter. Selve renæssancens grundskema holdes, men buer flyder ud i konturerne og bliver underligt holdningsløse, søjlerne får proptrækkersnoninger, og vinløv »klistres« tilfældigt fast til deres overflade. Volutterne får »hængeører«, og bladornamenter lasker ud i blævrede boblerier, som nogen finder har lighed med ørebrusk, hvorfor stilen får navnet bruskbarok. Figurerne, som i renæssancen holdes nogenlunde inden for en rimelig formgivning, antager også i bruskbarokken noget af det forvredne, vrængende, men de

opnår ikke den forlængede, af-fekterede lidt morbide elegance, som blev figurerne fra den første opløsningsepoke – sengotikken – til del. I øvrigt ser man i bruskbarokken et c-formigt ornament anvendt mange steder, det optræder altid i forbindelse med et tilsvarende modvendt ornament, så der bliver tale om symmetri – det er rocailen, som siden skal komme til at give navn til rococoen.

Arkitektonisk sætter bruskbarokken sig ikke spor, kun i interiørerne træffer vi den. Også metalarbejderne kommer til at bære præg af den – de forsynes med bukkeldrivninger, godroneringer, og man forlader i større udstrækning den graverede dekor, eller den anvendes som supplement. Den danske bruskbarok er – i sine bedste manifestationer – uden tvivl blandt de mest interessante udtartninger af denne stilart overhovedet.

Bruskbarokken ophører ret brat omkring 1660, hvor den viger for *enevoldsbarokken* – en storladet, imponerende stilart. De få kirker, vi har fra den tid har store, rundbuede vinduer, og murene opdeles i lodret orienterede partier ved hjælp af pilastre. Alt i alt går man meget ind for store flader og knækkede og svungne former samt forskudte plan. I lighed med samfundets struktur, hvor alt grupperer sig omkring suverænen, den *enevældige* monark, har man også på barokkens bygninger et meget dominerende midterparti. Det er ligeledes i barokken, mange af vore kirker udstyres med et højt, slankt spir, som forneden bukler ud i en løgkuppel.

Såvel epitafier som altertavler følger de nye signaler – man går i nogen grad væk fra malet og forgyldt træ, og interesserer sig i stedet for marmor af forskellig farve samt sandsten. Da der ikke altid kan blive råd til marmor, lader man sine steder marmoret erstatte af marmormalet (marmoret) træ. De mange detaljer opgives til fordel for de store flader, og i kirker af nogen størrelse nøjes man ej heller med en altertavle, men opfører en hel alteropbygning, med arkitektoniske former flankerende et midterparti, hvor store figurer fremstiller en eller anden bibelsk scene. Foroven anbringes der eventuelt en sky, som stærkt minder om et konditorarbejde, fra dens midte stirrer et gudsøje i en trekant ned

mod menigheden, og bastante strålebundter skærer sig ud fra skyen, som omgives af flagrende børneengle.

Rigeligere i tal er epitafierne, som også kan være overordentligt omfangsrige. Ikke mindst et arbejde som Thomas Quellinus' epitafium over Marcus Gøye i Herlufsholm Kirke er et pragtstykke. Den gamle diplomat og skoleherre på Herlufsholm har træet lagt sig til hvile på en løjbænk. Han er iklædt feltherrens harnisk, og den vældige allongeparyks flom af flanderske kvindelokker flyder ned over de stældækkede skuldre. Kalvekroset ligger let og luftigt på det svære brystpanser. Med den ene hånd viser han selvbevist mod tavlen bag ham, hvor hans aners våben og hans glørværdige bedrifter står opregnet. Det er *enevoldsbarok*, så det batter. Lysekroner og stager for så vidt også, opviser imponerende kuglepryd, og kuglekronen er den dag i dag indbegrebet af det, de fleste forstår ved en typisk kirkekroner. Der forekommer også drevet sølv i betragtelige mængder, oblatæsker, hvis sider og låg prydes af yppige blad- og blomster-ranker samt englebørn. Den sene barok – regencen, som strækker sig fra ca. 1715 – ca. 1730, modererer formerne, man anvender i vid udstrækning akantusmotiver og forlader de voldsomme drivninger, som erstattes af mere rolige facetteringer.

Rococoen er sådan set en fortsættelse af barokken, men der er afgjort tale om barok i opløsning – som den fødes i bruskbarokkens c-former og viltre bladværk, dør den i rococoens ornamentik af stort set samme karakter. Mange vil gøre muslingeskallen til rococoens hovedornament, men det er egentlig ikke helt rigtigt, muslingeskallen tilhører snarere regencen, og rococoen arver den herfra. Rococoen har ikke sat sig synderligt markante spor inden for kirkearkitektur, den lille nette Damsholte Kirke på Møn er et af dens mere bemærkelsesværdige kirkelige bygningsmonumenter.

Rococoen er en asymmetrisk stilart, hvor rocailerne i bruskbarokken optrådte parvis og vendt mod hinanden, så der blev symmetri, optræder de i rococoen ofte enkeltvis, så ornamentet får overvægt til en af siderne, imidlertid har man altid ved god rococo arbejdet således, at der i det

mindste er balance i konstruktionen, altså sådan, at et modsvarende ornament et eller andet sted ophæver den hældende tendens, så motivet ikke får overbalance.

Indendørs anbringer man undertiden alteret på den søndre langvæg og opbygger prædikestolen over det.

I øvrigt var det så som så, hvor meget rococopræget kirkeinventar, det blev til. Sagen var. at mange trods alt fandt rococoen lidt letfærdig, og bortset fra ret få udprægede rococolysestager etc. blev det mest ved en slags efterbarok, når talen var om kirkeinventar.

Allerede i regencen var det blevet almindeligt med lysestager på en høj, tredelt fod med brede svejfede kanter, og i rococoen blev denne form undertiden fortsat blot med den forskel, at det var rococoens ornament i stedet for regencens, der anvendtes som dekor. Stager med en klokkeformet fod med knækkede og vredne profileringer anvendtes også. Rococoen arbejder helst med ret fyldige, svulmende former, og f.eks. til prædikestole var netop denne formgivning vel-egnet.

Nyklassicismen melder sig omkring 1775 og holder sig til omkring midten af forrige århundrede. Dens første epoke, som strækker sig til ca. 1800, kaldes almindeligvis Louis Seize. Direktørestilen fra 1795–1800 har næppe gjort sig gældende på kirkeområdet herhjemme, hvorimod empiren fra 1800 til 1850 har sat sig tydelige spor.

Med *Louis Seize'n* vender man tilbage til de klassiske forbilleder, barokkens og rococoens fyldige, svungne og buttede former afløses af klare, rolige og undertiden lidt tørre linjeføring. Ornamentikken er enkel og består mest af bladguirlander omvundet med bånd, ovalt rammeværk evt. omsluttende figurer eller profiler, dertil kommer kannelurer, urne-, og vaseornamenter samt tand-snitfriser, kuglestave og perlestave. Hvor såvel barok, som rococo virkede med fed oliemaling på kirkeinventaret, bruger man i *Louis Seize'n* magre, »tørre« farver fortrinnsvis i den lyse skala, så kirkerummet bliver lyst og let. *Empiren* fører stort set disse idealer videre, blot bliver det hér ofte kun til en vekselvirkning

mellem hvidt og guld, og tunge mæanderborte samt stive akantus og palmetfriser bliver den foretrukne dekor. Blandt de kirker, der har fornemme klassicistiske interiører er Horne og Vor Frue (se disse). Louis Seize-sølvstøjet er langt enklere i formen end rococoens, det har drevne guirlander, ovaler og bånd, hvorimod empirien gerne holder sig til en graveret dekor af en udpræget tør virkning. Hvad angår prædikestole, forsvinder alle buttede former, og en almindelig facon er cylinderen som evt. gror op fra et tragtformigt bundstykke med palmebladsornamentik.

Anden halvdel af forrige århundrede var for så vidt en stor kirkebygningsstid, men om nyskabelser var der ikke tale, man kørte videre ad de veje, de forudgående epoker havde banet, og mødte op med nygotik, nyrenæssance, nybarok og nyrococo. Først med Grundtvigskirken, som stod færdig i 1940, brød man med denne »opkogstradition« og skabte ud fra gotikkens forbilleder noget nyt, hvor ikke mindst tårnets orgelfacade er af pragtfuld virkning.

stjerne – julestjernen er et symbol for juleevangeliet, Kristi fødsel og Jomfru Maria. Davidstjernen er et billede på den mosaiske tro – se davidstjerne.

stjernehvælv – hvælvning med ribber i stjernemønster.

stjernekors – se kors.

Detailje af middelalderlig stola. Maribo Domkirke.

Stolestadegavl, bruskbarok, Karise Kirke.

stola – et bredt stofbånd, som katolske præster under messen bærer om hals og skuldre.

stolestader – Indtil sengotikken havde man ikke faste stolestader i kirkerne, og endnu ved reformationens indførelse savnedes der faste stolestader i mange kirker. For enden af et stolestade er der i reglen en gavl, som kan være dekoreret. I gotikken kunne der blive tale om foldeværksornamentik af forskellig art og eventuelt firpas, trepas eller masværk foroven. Adelsvåben forekom, men ret sjældent, da adelen endnu ikke havde fået den store indflydelse på kirkerne. I renæssancen afsluttedes stolestadegavlen foroven af en trekantet tympa, og den kan ellers være dekoreret med bomærke, adelsvåben, hermer eller triumfbuemotiv. Senrenæssancen og bruskbarokken går mere ind for keruber – vingede hoveder – på toppen af stolestadegavlen, kan det måske i enevoldsbarokken blive til en muslingeskal, medens der på selve gavlen anbringes en fyldning af ret neutral karakter. Senere stilarter har sjældent sat synderligt interessant præg på stolestadegavle. – Se i øvrigt herskabsstole, præstestol og degnestol.

storkirke – kirkeskibet.

storvinger – de underste, store vinger, der stikker ud på hver side af altertavler fra renæssance og barok.

struds – kristussymbol.

stræbepille – pille op ad kirkemuren, som tager af for en hvælvingssidetryk, så det ledes ned i jorden.

stuk – er en gipsblandet kalkmasse, hvori man kan forme eller modellere ornamenter til lofter eller vægge.

sugfjæl – bræt, der er fastgjort på undersiden af bjælkeenderne under tagskægget for at hindre træk i kirken.

Superbia – hovmod – dødsynd.

suppédaneum – se krucifiks.

suvastika – se kors.

svamp – på rør, passionssymbol.

svastika – se kors.

svededug – med Kristi ansigt, se Veronica.

svin – djævelens og det urenes dyr. I forbindelse med Antonius symboliserer det djævelen, der frister ham (se Antonius). En sækkepibespillende gris er de magter, der lokker mennesker til vellyst. Et svin, hvorpå mand og kvinde rider, symboliserer Luxuria – vellysten – se dødsynderne.

svineryg – gravsten med tagformet overside.

sværd – er attribut for en lang række helgener, deriblandt Paulus, Matthæus, Barbara, Dorthea, Georg, Katharina af Alexandria, Knud Lavard, Knud den Hellige og ærkeenglen Mikael, det er tillige blandt Jesu passionssymboler samt attribut for Fortitudo – tapperheden – og Justitia – retfærdigheden – se dyderne.

sværdside – den side i kirken hvor mændene havde plads – sydsiden.

svøbe – attribut for bl.a. Ambrosius. Ses tillige blandt Jesu passionssymboler.

syld – fundament af rå kampesten.

Synagogen – kvinde som fremstiller den jødiske tro. Hun har bind for øjnene og står måske ved en slange eller lindorm. (Se Spentrup Kirke side 76.

søjle – er en fritstående cylindrisk stolpe – en bærende konstruktion, søjlehovedet kaldes kapitæl – kendtest er dorisk, jonisk, korintisk, komposit og toskansk. – Se i øvrigt skemaet. Pilastre er flade, retkantede mur- eller vægpillere, der i øvrigt er opbygget efter samme skema som søjler.

søjle – i symbolikken spiller søjlen en stor rolle, den er at finde blandt Jesu passionssymboler, og båret af en kvinde (sjældent en mand), kan den være attribut for Fortitudo, Perseverantia, som henholdsvis er tapperhed og styrke samt standhaftighed. – Se i øvrigt under dyderne. En knækket søjle er symbol på død og sorg.

Søren – Severin – biskop af Köln, der omkring år 400 led martyrdøden i Bordeaux. Han dyrkedes en del i Danmark og fremstilles holdende en lærknogle. – Se Kippinge Kirke side (?).

sålbænk – fremspring på muren under vindueskarm til at bortlede regnvand.

T

tabernakel – et gemme til monstransen.

tagrytter – et lille spir på tagrytningen.

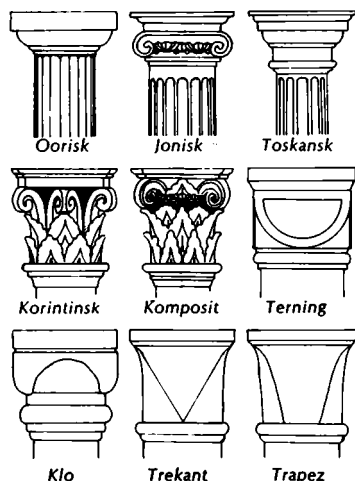
Sækkepibespillende svin. Gotisk kalkmaleri. Vestervig Kirke

KAPITÆLFORMER

Karyatide.

Gavl

SØJLESKEMA

Kronliste med tandsnit

Gesims

Frise

Arkitrav

Kapitæl

Skåft

Søjle

Prydbælte

Base og plint

Søjlepostament med maske

Kronliste

Postament

Postamentfelt

Postamentfremspring

Fodliste

Tandsnit.

tagsten – de ældste middelalderlige tagsten er de såkaldte bæverhaler, som er helt flade og spidser til nedad. I den senere middelalder tækkedes der med »munke« og »nonner«, som er tagsten af halvcirkelformet tværsnit. Munke- ne er smalle og blev lagt med buen nedad, nonnerne er brede og blev lagt med buen opad, således at to nonner samledes i hver munk. I tiden omkring år 1500 begyndte man i stedet at bruge vingetegl med et tværsnit som et liggende, lidt åbent s.

tagstol – den tømmerkonstruktion, der bærer taget.

tal – i den kristne symbolik spiller tal en vis rolle. De væsentligste tal er tre, for treenheden, fire for verden dækkende de fire elementer, man forhen regnede med, jord, vand, luft og ild. Syv er Guds og verdens tal, nemlig de to tal lagt sammen, det symboliserer en pagt mellem Gud og menneskene, og det er denne pagt, der vises hen til med den syvarmede lysestage på alteret. Syv kan også betegne Guds syv gaver til menneskene nemlig: magt, rigdom, visdom, styrke, ære, pris og lov – også kaldet åndens syv gaver.

tand – attribut for Apollonia.

tandsnit – en dekorativ liste bestående af en række firkantede eller profilerede ens klodser, der fremspringer med små jævne mellemrum.

tang – attribut for flere helgener, bl.a. Agathe, Apollonia og Elegius. En knibtang ses blandt passions-symbolerne.

taske – attribut for flere helgener, f.eks. Birgitta og Matthæus.

taukors – se kors.

tavler – med de ti bud – Moses.

teglsten – mur – og tagsten af brændt ler, de bliver røde, hvis

der er anvendt jernholdigt ler til dem, og gule, hvis leret er fattigt på jern. Spættede sten tyder på, at to forskellige lersorter er blandet sammen. Undertiden har man brugt at glaserede teglsten for enten at give taget glans eller at bryde en murflade ved at indsætte de glaserede sten i et dekorativt bånd. Til belægning af gulve har man brugt teglstensfliser i middelalderen, da folk endnu gik med blødt fodtøj. Sådanne fliser kaldes astrak, og enkelte steder er der bevaret dele af astrakgulve. Antagelig har danskerne lært at brænde teglsten omkring midten af 1100-tallet.

tempera – vandfarver med limvand, æggehvite oprørt i eddike eller mælkeprodukter som binde- middel.

Temperantia – det personificerede mådehold – se dyderne.

ten – redskab til at spinde uld til tråd med, ses bl.a. i forbindelse med Eva som arbejdende efter uddrivelsen af paradiset.

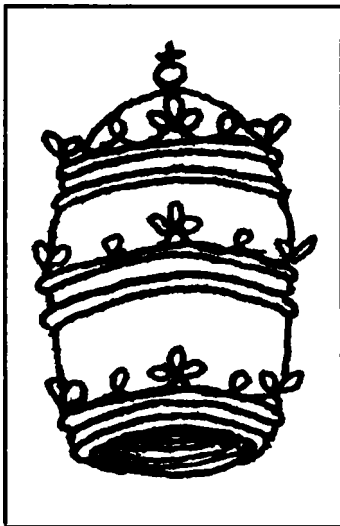
terningspillende – soldater. De spiller om Jesu kappe og hører med til passionssymbolerne.

Thomas – apostel. Virkede som missionær i Indien. Han vises med en vinkel, fordi han skal have fungeret som bygmester for en konge i Indien.

Thøger – helgen, død 1067. Han stammede fra Thüringen, men fulgte efter et ophold i England med Olav den Hellige til Norge. Derfra kom han til Danmark, hvor han ved Vestervig byggede en beskeden kirke. Efter hans død brændte der lys på hans grav. Han blev da lagt i et skrin på alteret i kirken, han havde bygget, og siden kanoniseret. Han vises med en kirkemodel i hånden.

tiara – pavens kuppelformige hovedbeklædning hvor tre åbne kroner er anbragt over hinanden, så de omslutter kypen. Som top-

Søjleskema med kapitælfomer og Karyatide.

Tiara.

figur ses et rigsæble og et kors. Attribut for helgenpaver – bl.a. Klemens.

tigger – attribut for helgenerne Martin og Laurentius.

timeglas – en af dødens attributter. Man ser også undertiden stativer rummende fra et til fem timeglas på eller ved en kirkes prædikestol. Præsten brugte glasset til at tage tid på sine prædikener – og ikke mindst på sine ligprædikener. Glassene er nemlig indrettet således, at sandet løber igennem dem med forskellig hastighed, og medens der til rige folk, som betalte godt, nok kunne blive til et af de »sene« glass, måtte fattigfolk nøjes med de relativt få ord, der kunne blive tid til, medens et af de »snare« – hurtige – glas løb ud.

tinde – simpelt udført fiale – se denne.

Timeglas fra prædikestol Maribo Domkirke.

Titusind riddere – eller thebanske legion. De led martyrdøden – angiveligt år 286, fordi de – selv kristne – nægtede at deltage i kristenforfølgelser. De to begreber er ganske vist ikke identiske, men herhjemme er ridderne og legionærerne som regel behandlet så ens, at der sker en sammen-smeltning. I nogle fremstillinger lider de døden ved at blive spiddet på torne – vises ellers som soldater eller riddere i rustning.

tonsur – munkenes og nonnernes kronragning.

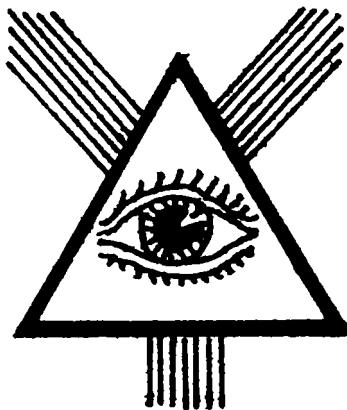
tornekrone – vel foruden korset det væsentligste af Jesu passions-symboler. Tornekronen kommer først ind i kirkekunsten med lidelseskrucifikset (se krucifiks). Før den tid har Jesus enten kongekrone på eller er barhovedet.

tralleværk – gitter med lodrette profilerede tremmer.

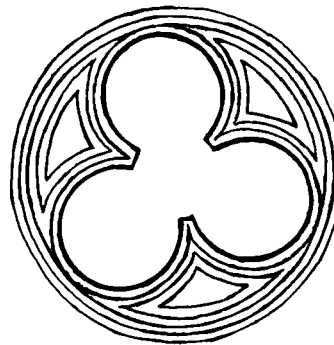
trane – fugl og symbol på årvågenhed. Den vises fattende om en kugle med den ene løftede klo. Forklaringen på fænomenet er, at folk i gammel tid troede, at trannerne, medens de rugede og havde unger, aldrig sov. De holdt sig vågne ved at tage en sten i den ene klo, som de løftede. Hvis de blundede hen, tabte de stenen ned over den anden klo og vågnede derved.

trekant – ligesidet, symbol på treenigheden. Et øje i en trekant symboliserer derfor den treenige Gud.

trepas – trekløverformet ornament

Den treenige Gud.

Trepas.

symboliserende treenigheden – gotikkens hovedornament.

triptykon – trefløjet altertavle – se altertavle.

triqueta – fællesbetegnelse for tre ens figurer, der er samlet til et symbol på treenigheden.

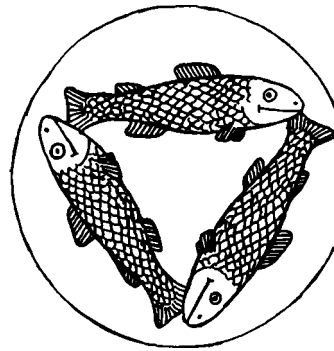
triumfbue – et i kirkekunsten meget anvendt motiv. Der er ikke tvivl om, at de prægtige romanske søjleportaler skal opfattes som triumfbuer. Man ser ligeledes motivet i renæssancens portaler ind til kirkerne samt på de portal-motiver, som omgiver figurer og felter i såvel billedhugger- som billedskærererkunsten. Buen mellem skib og kor kaldes også triumfbuen og muren triumfmur.

triumfkrucifiks – også kaldet lægmandskrucifiks – se krucifiks.

tro – Fides – se dyderne.

troner – se engle.

træ – symboliserer Jesus, den ret-

Triquetra.

Tympanon med drage. Tømmerby Kirke.

færdige og opstandelsen. Træ med frugter kan – alt efter anbringelsen – være livstræet eller kundskabens træ. Ses Adam og Eva ved træet er det kundskabens træ, og en slange i dets krone eller slyngende sig op ad stammen viser noget tilsvarende. Et træ, som en ged graver af, er livets træ, og geden er døden.

træspån – tækkemateriale – se spåntag.

tufsten – en vulkansk stenart, som er anvendt i nogle af Danmarks tidligste kirker som byggemateriale. Vor mest kendte tufstenskirke er Ribe Domkirke. Inden for det nuværende danske område findes en lille snes tufstenskirker – udelukkende i Sønderjylland. Den tuf, som anvendtes hér, blev brudt ved Rhinen og sejlet hertil.

tumba – se gravmæle.

tympanon – halvcirkelformet eller trekantet felt over dør eller vindue – evt. blanding etc. Er ofte udsmykket med skulpturelle arbejder.

tønde – med mand, attribut for flere helgener, bl.a. Johannes, Laurentius og Georg.

tøndehvælv – hvælvning af form som en tønde, der er skåret igennem på langs.

tålmodighed – Patientia – se dyderne.

tårn – se kirketårn – et tårn er attribut for Barbara.

tårnur – En del kirker er udstyret med tårnur, det ældste var angiveligt fra 1401 og sad på domkirken i Ribe. Ellers er hovedparten af vore tårnure fra 1700-tallet og forrige århundrede. Som regel er de ældre eksemplarer ret grove smedearbejder, og enkelte har kun en viser, som angiver timerne.

U

udkragende – et vandret bygningsled, der springer ud over det underliggende partis plan.

udslået hår – tegn på jomfruelighed – se hår, jomfru og Maria.

udvendig prædikestol – se prædikestol.

uhyre – der opluger mennesker i gloende gab – se helvede.

unggotik – se stilarter.

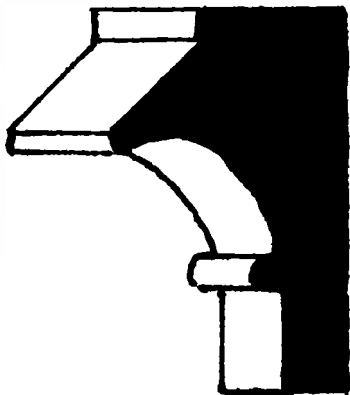
Ursula – helgeninde, vises med en pil eller tre pile i hånden og sammen med nogle kvinder, som symboliserer de 11.000 jomfruer. Hun var datter af en kristen konge i England og skulle ægte en hedensk naboprins, hvilket hun imidlertid først gjorde, efter at hun sammen med 11.000 jomfruer havde foretaget en pilgrimsrejse til Rom, hvor den hedenske prins havde ladet sig døbe. På hjemvejen blev de overfaldet af hunnerne, som dræbte alle på nær Ursula, hende ville hunnerkongen have til ægte, men da hun nægtede at indvillige i giftermålsplanen, skød han hende tre pile i brystet, så også hun døde.

V

valketræ – attribut for apostlen Jakob den yngre.

valmtag – sadeltag, der tillige har skrånende tagflader på gavlene.

vandkande – attribut for Temperantia – mådeholdet – sammen med vinkande. I kirken bruges vandkande til dåbsvandet. Disse kander er almindeligvis af tin og fra forrige århundrede.

Vandnæse.

vandnæse – et profileret murfremspring med skrånende overflade og hulet underside beregnet på at tvinge regnvand væk fra muren, så det i stedet drypper ned på jorden.

vange – karmside i en muråbning regnet fra dennes fod til vederlag (se dette).

vederlag – det sted på et stykke murværk, hvorpå en bue, en hvælving eller et stik (se disse) hviler. Vederlagsbånd – se kragbånd, kragsten.

vejrhanen – skal snarest opfattes som et opstandelsessymbol, kan ligeledes ses som et symbol på kristen årvågenhed og har antagelig tillige haft til opgave at holde onde magter på afstand af kirken. I Tyskland mener man, at vejrhanen afværger lynnedslag.

vellyst – Luxuria – dødsynd.

Veronica – kvinde, som forbarmede sig over Jesus, da han vandrede til Golgatha med sit kors. Hun tørrede hans blødende og svedende ansigt med en dug, og på den afsatte Frelserens ansigtstræk sig. Veronicas svededug er et yndet motiv i kirkekunsten.

versaler – store bogstaver.

vertikal – lodret.

vesperbilleder – se krucifiks.

vievandskar – fandtes i katolsk tid i alle kirker og anvendtes til det viede vand, som bl.a. brugtes til rituel renselse af menigheden. Kun få vievandskar er bevaret her-

hjemme – måske er et stort stenkar på Øsby kirkegård et gammelt vievandskar. Enkelte steder sidder vievandskar endnu indbygget i kirkemuren.

vilde dyr – ses undertiden sammen med Blasius.

vildsvin – symboliserer djævelen og de onde magter – hører til attributterne for Ira – den personificerede vrede. – Se dødsyndene.

Vilhelm – lokalhelgen for Nordsjælland. Død 1203. Hentes til Danmark af Absalon, som gjorde ham til abbed for Æbelholt Kloster, hvor han udfoldede en stor godgørende virksomhed. Efter hans død skete der mirakler ved hans grav, hvorfor han kanoniseredes i 1224.

vindfløj – smedet plade af metal – jern, kobber, messing – den kan være udformet som et flag, en hane, et menneske etc. og er drejelig om en stang, så den kan angive vindretningen.

Vincent – martyr, død under kejser Diocletians kristenforfølgelser ca. 305, som følge af tortur. Hans lig kastedes for de vilde dyr, men ravnene værnede det, så ingen kunne komme til det. Man fik derpå en møllesten bundet om ligets hals og kastet det i havet, hvor bølgerne førte det til Lissabon. Vincent vises i forbindelse med ravn eller med møllesten om halsen.

vinde – Det var i gammel tid al-

Vindfløj fra Lyø Kirke.

mindeligt, at der på kirkeloftet var anbragt en vinde, hvormed man kunne hejse tiendekornet op. En vinde er attribut for Erasmus.

vinduer – I de romanske kirker er de oprindelige vinduer meget små og sidder højt oppe på muren. Den beskedne størrelse er dels betinget af, at man ikke behøvede meget lys i kirken, fordi menigheden var analfabeter, og præsterne klarede sig med skæret fra vokslys. Dertil var det vanskeligt at afdække større vinduer, da glas var en luksus, som vi endnu dårligt kendte til herhjemme. Romanske vinduer er rundbuede, ovale eller helt runde og omgives ofte af rige profileringer i muren. Gotikkens vinduer er højere, og nogle er tilspidsede, dog er det nok så meget en profilering omkring vinduet, der tilspidser, de fleste vinduer runder stadig foroven. Sengotikken har fladbuede vinduer. I gotisk tid får nogle store kirker vinduer med muret sprosseværk af stor dekorativ virkning. I tiden efter reformationen går man ind for stadig større vinduer, fordi lys nu er strengt påkrævet i kirkerne. Gudstjenesten foregår på dansk, folk skal kunne følge med i bibelen og salmebogen. Idealet er, at vinduet runder foroven. Af besparelshensyn forekommer der dog også i mange kirker firkantede vinduer.

Spedalskhedsvindue kaldes en lille lavtsiddende rund åbning i kormuren. Igennem dette kunne de spedalske, som ikke måtte komme i kirken, modtage nadveren.

Gamle glasmalerier og glasmosaikker findes praktisk talt ikke i danske kirker. En bemalet rude fra Roager ved Ribe findes nu på Nationalmuseet, og kirken har kun en kopi. Fra 16- og 1700-tallet ses enkelte malede ruder. Se side 47.

vinger – Engle har lyse fuglevinger, djævel sorte flagermusevinger – vinger kaldes tillige de faste fløje, som skyder ud på hver side af altertavler og epitafier fra renessancen og fremefter. Vinget hoved er kerub – se engle.

vinkande – se kande og vandkande.

vinkel – attribut for apostlen Thomas.

vinranke – symboliserer den krist-

ne menighed. Ranke som vrimler med alle slags dyr symboliserer den kristne menighed, som næres ved troen. Et stykke vinranke med en vældig vindrukeklase, der bæres på en stang af to mænd viser hen til Josva og Kaleb, der vender tilbage til israelitterne efter deres færd til det forjættede land.

vingergæk – ses i forbindelse med Marias bebudelse.

violet – farve, som symboliserer sorg, bod og faste, lithurgisk farve for fastetiden. Ved skriftemål bærer den katolske præst violet stola.

vogn – med mand, Moses' og Elias' himmelfart.

volut – spiralsnoet ornament – i renæssancen fast opnoet, i bruskbarokken lasket og hængende. – Se i øvrigt søjle.

volutknægt – er en konsol med volut på undersiden.

votivgave – Når et menneske var sygt eller på anden måde i nød, kunne det bl.a. søge frelse ved at love Gud en gave – måske i form af et kirkeskib, måske i form af et husdyr. Det kan tænkes, at man oprindeligt har ofret virkelige skibe og levende dyr, men siden nøjedes man med at skænke modeller. På samme måde kunne man som tak for helbredelse skænke krykker eller måske en model af det syge sted til kirke, helligkilde etc.

vrede – Ira – dødssynd.

vulst – rundstav.

vædder – kan symbolisere Kristus, i modsætning til bukken, der gerne skal opfattes som et billede på djævelen.

vægt – attribut for Justitia – se dyderne og Mikael – se engle.

væsel – symbol på Jesus.

våben – Mange steder i vore kirker ser vi våben, det kan enten være rigtige våben anvendt til krig etc. eller heraldiske våben.

Om de første er at sige, at man almindeligvis i katolsk tid, når en ridder eller væbner var død, skænkede hans bedste rustning og yndlingsvåben – undertiden også hans hest – til kirken. På den måde

kom flere kirker til at rumme et helt rustkammer. Efter reformationen fortsatte man på en måde med denne tradition, dog således at forstå, at ridderens rustning opstilledes i forbindelse med hans begravelse, og hans sværd blev lagt på eller i hans kiste. Blandt de fornemste våbengaver til kirkerne må nævnes Herluf og Byrge Trolles rustninger i Herlufsholm Kirke. Efterhånden gik man over til at udføre specielle billige begravelsesrustninger af tyndt blik – en sådan, som er gjort til Christian V's jægermester Vincent Joachim v. Hahn, findes i Roskilde Domkirke. Kårer og sporer ses almindeligt henlagt på kister eller ophængt over disse.

Skikken med at skænke våben til kirkerne har givet anledning til de mange heraldiske kunstværker, som nu pryder vore kirker. Det var skik, at en adelsmand fik hængt sit skjold med våbenmærke op på kirkemuren – et skjold med Skave – våbenet er bevaret i Roskilde Domkirke. Skikken afløstes imidlertid efterhånden ved, at man i stedet lod sit skjold male på væggen, som det stadig ses rundt om i nogle kirker – således Sorø og Sct. Bøndt i Ringsted for blot at nævne nogle eksempler.

Da kirkerne overgik til adelens eje, var det kun naturligt, at de prægede dem med deres adelige våben, havde man skænket en lyssekroner, en altertavle eller en døbefont og prædikestol, måtte godtfolk også nok blive mindet om, hvem den ædle giver var. Det var også rimeligt, at man satte våben på sin stolestagedavl, samt selvfølgelig på sit gravminde.

Overalt i kirkerne ses disse heraldiske minder, som vi desværre ikke her kan gå i detaljer med.

Slægterne Hobbe og Urnes våbner
Detalje af vinkandelæg fra 1692
Nykøbing F. Kirke.

Blot nogle af de væsentligste træk er forklaret på tavlen.

våbenhus – er et lille forhus, hvorigennem indgangen til kirken finder sted. Vore våbenhuse er almindeligvis sengotiske, kun enkelte findes fra romansk og ungotisk tid. Det er i øvrigt næppe sandsynligt, at de har været beregnet til at lægge våben fra sig i, da der også mange gange findes nordvendte våbenhuse – altså ved kvindernes indgang. Snarest er våbenhuset bygget for at give de kirkesøgende læ, når de af en eller anden grund ikke kunne komme ind i selve kirken. Således vides det, at fru Ingeborg Skeel til Woer lod bygge våbenhuse til et par kirker i Nørrejylland, fordi hun syntes det var synd for barselskvinder, at de måtte stå på kirkegården og vente indtil præsten ved kirkedøren havde »renset« dem, så de atter kunne komme til gudstjeneste.

æble – attribut for Dorthea, kan også stå som symbol for arvesynden (frugten på kundskabens træ fremstilles ofte som et æble). Som rigsæble i en persons hånd er det betegnelsen for hans verdensherredømme. Et almindeligt æble i Jesusbarnets hånd skal utvivlsomt opfattes som et rigsæble. Holder Maria et æble i hånden, er det symbolet på den kommende verdenshersker, hun har født eller skal føde. Æblet kan også være vor stammoder, Evas attribut.

æggestav – frise med gentagne æggelignende former.

ærkeengle – se engle.

æsel – hvorpå mand og kvinde rider holdende hver sin pude er et symbol på dovenskab. – Ellers kan æslet opfattes som symbol på såvel stædighed som sagtmodighed.

æske – attribut for Cosmas og Damianus.

øjne – et øje i en ligesidet trekant er Guds øje. Øjne på bakke er attribut for Lucia, og øjne, der stikkes ud, bl.a. for Georg.

økse – attribut for adskillige helgener, deriblandt Judas Thaddæus, Mathias og Olav. Ses også i forbindelse med den arbejdende Adam efter hans uddrivelse af paradiset.

ørn – med udbredte vinger kan den symbolisere den hellige treenighed, den symboliserer tillige genfødselen ved dåben (som fugl føniks, der genopstår af asken), og en ørn lignende fugl, som altså skal være føniks, er et symbol på den genopstandne Jesus. Ørnen er tillige evangelisten Johannes' dyr. En flakt ørn, hvilket vil sige en ørn med to hoveder (dobbelørn) er symbol for profeten Elias. Den ses tillige på mange kirkelysekroner og er ikke – hvad mange tror – et bevis på, at kronen er forfærdiget i Tyskland, Rusland eller Polen, den betegner Guds gave til sin menighed. Ørnen ene halvdel er menigheden, dens anden er Gud. Den er hans ord til menneskene – det himmelske lys til den jordiske krone. (Se under våben). Enkelte steder ses en ørn med udbredte vinger som læseput.

ådring – en malet efterligning af naturligt træ. Kan være taget i anvendelse, hvor man kun har haft råd til at udføre kirkeinventaret af tarveligt træ, men har villet give det udseende af, at der er brugt ædlere træsorter.

åndens syv gaver – se tal.

HERALDISKE TINKTURER OG DERES SKRAVERINGER

Adelsvåben: Marsvin.

Adelsvåben: Greve Scheel til Gammel Estrup.

Adelsvåben: Friis til Haraldskær.

HERALDISKE FIGURER

Kaptajn Peder Gribs ikke adelige våben fra hans epitafium i Erritsø Kirke. 1757.

Kistevåben fra commerceråd Hans Benzons sarkofag i Garnisons Kirke i København.

Tøndehjelm

Sen tøndehjelm

Stikhjelm

Trallehjelm

Middelalderlig kongekrone

Kongekrone med bøjler

Dansk grevekroner

Tysk grevekroner

Friherrekroner

Dansk adelskroner

Tysk adelskroner

Murkroner

Register

- Astrup Kirke* · 63
- Birkerød Kirke* · 138
Bjernede Kirke · 137
Bodilsker Kirke · 185
Broager Kirke · 92
*Brødremenigheden,
Christiansfeld* · 94
Brøns Kirke · 91
Budolfi Kirke · 85
- Damsholte Kirke* · 185
- Elmelunde Kirke* · 185
*Esrum Kloster / Nødebo
Kirke* · 141
Estvad Kirke · 64
- Fanefjord Kirke* · 186
Fjenneslev Kirke · 144
Faarevejle Kirke · 147
- Grundtvigskirken* · 137
Gylling Kirke · 91
- Haderslev Domkirke* · 96
Halk Kirke · 98
Halsted Kirke · 188
Hee Kirke · 63
Herritslev Kirke · 184
Hesselager Kirke · 119
- Holmens Kirke* · 149
Horne Kirke · 120
Horsens Klosterkirke · 101
Hvidbjerg Kirke · 66
Højer Kirke · 91
Hørning Kirke · 63
- Jelling Kirke* · 104
- Kalundborg Dom-
kirke* · 153
*Kamelitterklosteret,
Helsingør* · 168
Karise Kirke · 156
Karlebo Kirke · 137
Karup Kirke · 63
Kippinge Kirke · 190
Kristkirken, Tønder · 106
- Lodbjerg Kirke* · 63
Lyø Kirke · 192
Løgum Klosterkirke · 91
- Maria Magdalene
Kirke* · 68
Mariager Kloster · 70
Maribo Domkirke · 195
Mesinge Kirke · 118
- Notmark Kirke* · 184
Nykøbing F. Kirke · 199
- Nødebo Kirke / Esrum
Kloster* · 141
Nørre Lyndelse Kirke · 119
Nørup Kirke · 91
- Odden Kirke* · 137
Ols Kirke · 185
Onsbjerg Kirke · 202
- Radsted Kirke* · 204
Ribe Domkirke · 109
Rise Kirke · 206
Roskilde Domkirke · 158
Rømø Kirke · 208
Rørvig Kirke · 162
- Sahl Kirke* · 74
Sandager Kirke · 118
Sct. Bendts Kirke · 164
Sct. Knuds Kirke · 123
Sct. Marie Kirke · 168
Sejerø Kirke · 210
Skanderborg Slotskirke · 91
Skaarup Kirke · 128
Skellerup Kirke · 119
Slaglille Kirke · 137
Slangerup Kirke · 172
Snøde Kirke · 137
Sorø Kirke · 174
Spentrup Kirke · 76
Starup Kirke · 91
- Stokkemarke Kirke* · 185
Stubberup Kirke · 130
Søborg Kirke · 137
Søllerød Kirke · 137
Søndersø Kirke · 118
- Tirstrup Kirke* · 63
Toreby Kirke · 184
Tranebjerg Kirke · 184
Tuse Kirke · 137
Tveje Merløse Kirke · 144
Tyrsted Kirke · 91
Taarup Kirke · 63
- Ulfborg Kirke* · 78
Ullerslev Kirke · 119
- Valløby Kirke* · 176
Vejlø Kirke · 178
Veng Kirke · 112
Vestervig Kirke · 80
Viby Kirke · 118
Visborg Kirke · 63
Vor Frue Kirke · 180
Vær Kirke · 114
- Ørslev Kloster* · 82
Østerlars Kirke · 212
- Aastrup Kirke* · 132

